

O`zbekiston Respublikasi
Xalq ta'limi vazirligi
Navoiy davlat pedagogika instituti

Ravshan RAJABOV

5140600

QADIMGI DUNYO TARIXI XRESTOMATIYASI

Navoiy-2008

Qadimgi dunyo tarixi bo'yicha xrestomatiya: O'qituvchi va talabalar uchun o'quv qo'llanma.

R. Rajabov.

Annotatsiya

Mazkur o'quv qo'llanmasi qadimgi dunyo tarixi fani bo'yicha birinchi manbalarning saylanma tarjimalaridan tuzilgan.

Hozirgacha qadimgi dunyo tarixi bo'yicha yozma manbalar o'zbek tilida mukammal xrestomatiya tarzida berilmagan edi. Talabalar uchun bu qo'llanmada qadimgi Sharq, Yunon-Rim tarixi bo'yicha huquqiy hujjatlar, antik mualliflarining asarlaridan parchalar berilgan va mualliflar to'g'risida qisqacha ma'lumotlar mavjud. Hozirgi kunda talabalar jahon tarixining qadimgi davri bo'yicha to'laqonli bilim olishlari uchun bu xrestomatiya darslik va o'quv qo'llanmalarini to'ldirib keladigan zaruriy qo'llanma vazifasini o'taydi. Shuningdek, talabalarning mustaqil ravishda bilim olishi uchun eng muhim adabiyotlardan biri o'rnida keladi.

Qo'llanma universitet, pedagogika institutlari, 5140600 "Tarix" ta'lim yo'nalishi bakalavrlari, o'rta maktab o'qituvchilariga mo'ljallangan bo'lib, tarix fanini o'zlashtirish hamda tarixiy ong, tarixiy rafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Аннотация

Пособие предназначено для преподавателей и студентов исторических факультетов университетов и педагогических институтов.

Хрестоматию включены отрывки из письменных источников по истории Древнего Востока, античных обществ Греции и Рима. Материалы пособия раскрывают роль географической среды в развитии обществ, характеризуют социально-экономические отношения, политический строй, внешнюю политику, известных государственных деятелей, культуру народов древнего мира. Содержат опорные слова и тесты, список литературы.

Учебное пособие может быть полезным для учителей академических лицеев и колледжей.

Summary

The grant(manual) is intended for the teachers and students of historical faculties of universities and pedagogical institutes.

The fragments from written sources on a history of Ancient East, antique societies(communities) of Greece and Rome are switched on in the grant(manual). The materials of the grant(manual) open a role of geographical environment(Wednesday) in development of societies(communities), characterize the socio economic attitudes(relations), political build, external politics known state figures, culture of the peoples of the ancient world. Contain basic words and tests, list of the literature.

The manual can be useful to the teachers of academic Liceums and colleges.

Taqrizchilar:

t.f.d. G`. Temirov
t.f.n. dots. E.Yusupov
t.f.n. dots. M.Yo`ldasheva

Kirish

Ushbu qo`llanma hozirgi kunda tarix fanini o`rganishda asosiy muammolardan biri bo`lgan manbalar ustida ishlash yuzasidan zaruriy adabiyot vazifasini bajarishga mo`ljallangan. Tarix fanini o`rganishda eng asosiy vosita bo`lib, yozma manbalarni o`tish, o`rganish orqali tarix qayta tiklanadi.

Qadimgi dunyo tarixi bo`yicha juda ko`p katta va xilma-xil manbalar mavjud. Mavjud yozma manbalar tadqiqotchilar tomonidan chuqur o`rganilib, ko`pchiligi rus tilida tarjima qilinib, o`qituvchi va talabalar hukmiga havola qilingan. Shu paytgacha yozma matnlar rus tilida majmua –xrestomatiya tarzida bir necha bor nashr qilingan. Bu manbalar matni rus tilida bo`lgani uchun tarix yo`nalishlari o`zbek guruh talabalari uchun foydalanish imkoni cheklab qo`yilgan edi. Bu talabalarni tarix fanini mukammal o`zlashtirishiga to`sqinlik qilar edi. Ushbu qo`llanmada matnlarni qadimgi dunyo tarixi fani bo`yicha rus tilidan o`zbek tiliga tarjima qilib berildi. Tarjima jarayonida har bir matnni mazmun-mohiyatini aynan saqlab qolishga harakat qilindi. Matnlar qadimgi sharq, yunon-rim jamiyatining siyosiy – ijtimoiy, madaniy hayotini eng asosiy jihatlarini tasavvur qilishga xizmat qiladigan asosiy vositalardan biri vazifasini o`taydi. Matnlarda uchraydigan tarixiy atamalarga izoh beriladi. Shu bilan birga antik mualliflar to`g`risida qisqacha ma`lumotlar keltiriladi.

Matnlar tarjima qilinganda imkoniyat darajasida matnda uchraydigan tarixiy atamalar izohi tarix fanida belgilangan qoidalar asosida berildi. Rus tilidan tarjima qilingan matnlar qadimgi sharq, yunon –rim tarixini o`rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Matnlarni o`qib ularni tahlil qilish talabada qadimgi jamiyatlar tarixiy taraqqiyotini to`laqonli tasavvur qilishga, talabalardan tarixiy ong va tarixiy tafakkurni shakllanishiga yordam beradi.

Ushbu qo`llanma universitetlar, pedagogika institutlari tarix fakultetlari talabalari, magistrantlar va maktab o`qituvchi va o`quvchilariga mo`ljallangan. Qo`llanmada ayrim juziy kamchiliklar bor albatta, shuning uchun bu qo`llanmaga nisbatan fikr-mulohazalar bildirilsa, maqsadga muvofiq bo`ladi.

Birinchi qism**Qadimgi Sharq****1-mavzu. Qadimgi Misr****1-§. Misr tabiati****Sitsiliyalik Diodor. Tarix kutubxonasi**

Diodor (er. avv. I asrda yashagan) Sisiliya orolidagi Agira shahrida yashagan. Tarixchi o`ttiz yil davomida 40 kitobdan iborat "Tarixiy kutubxona" (bizgacha uning 14 ta kitobi yetib kelgan) ustida ishladi. Birinchi kitoblarda Misr, Bobil, Osuriya tarixi bayon qilingan.

30. Misr asosan [shimoldan] janubga yastanib yotadi va ko'p darajada tabiiy mustahkamlangani va mamlakatni go'zalligi bilan [Rim] imperiyasini boshqa joylaridan kam bo'lmagan darajada oshib tushadi. G'arbdan u yovvoyi hayvonlar to'la bo'lgan, katta kenglikga cho'zilib ketgan, Liviya cho'li bilan himoya qilingan. Mamlakatni sharqqa qaragan qismlaridan daryo bilan himoya qilingan, boshqalari "tubsiz" deb ataladigan sahro va botqoqli joylar bilan o'raglan.

31. To'rtinchi tomon, uni himoya qiladigan hech qanday pristanga ega bo'lmagan Misr O'rtayer dengizi bilan butunlay yuviladi, bu dengiz qirg'oqlari bo'ylab suzish o'ta davomiy, qirg'oqqa tushish juda qiyin, Liviya'dagi Paretoniyadan Kelesiriyadagi Iopigacha deyarli besh ming stadiya¹ masofada Farosdan² boshqa xavfsiz gavan yo'q. Bundan tashqari Misrning deyarli barcha qirg'oqlari yonida, suvga yashiringan joyni bilmay suzib keladiganlar ilg'amaydigan yerning tor qumli tasmasi turadi ...

Shunday qilib Misr barcha tomondan tabiatni o'zi bilan mustahkamlangan ...

Uni tasviri uzunchoq: u ikki ming stadiyalik qirg'oq bo'yi yo'lagiga ega, materik ichkarisiga qariyb olti ming stadiyalik cho'zilib ketadi. Endi daryoni tabiati va mamlakatni alohida tomonlari to'g'risida hikoya qilamiz...

32. Nil Misrga kirib, kengligi o'n kenglikga yoki kamroq stadiyaga ega, to'g'ri yo'nalish bo'yicha oqmaydi, har xil burilishlar hosil qilib oqadi, ba'zan sharqqa buriladi, ba'zan g'arbga, ba'zida hatto janubga go'yo orqaga qaytganday, chunki daryoni har tomonidan tog'lar qirg'oq bo'yicha katta masofaga cho'zilib daralar bilan, jarliklar va tor daralar bilan kesilib, ularga kirib daryo orqa yo'nalishga tekislik ichidan va yetarlicha janubga oqib, yana tabiiy oqimiga qaytadi.

Bu daryo boshqalardan ancha katta bo'lsada, "katarakt" deb ataladigandan tashqari, faqat u hammasidan tinch va silliq oqadi. Chunki uzunligi o'n stadiyalik bo'lgan, torlikda turgan va qoyalar bilan o'ralgan, hammasi notekis va tik tushgan shu bilan birga ko'p katta qoyalarga o'xshash toshlar bo'lgan qandaydir joy bor. Nilni to'la suvligi vaqtida qachonki barcha qoyalar va toshli joylar to'la suv bilan yashiringanda, ba'zilar ostona orqali oqim bo'yicha pastga qarama – qarshi shamolni tutib suzadi; oqim bo'yicha yuqoriga hech kim suza olmaydi, qaysiki daryoning kuchi insonning harqanday kashfiyotini yengadi. Shunday ostonalar ko'p sonli, lekin ularning eng kattalari Efiopiya va Misr chegarasida.

34. Del'ta tuzilishi bo'yicha Sisiliyaga o'xshaydi; har bir tomoni 750 stadiya uzunlikga ega, dengiz yuvadigan asosi esa – 1300 stadiya. Bu orol odamlar tomonidan bunyod qilingan ko'pgina kanallar bilan bo'linadi va Misrda eng ajoyib joy hisoblanadi. Chunki daryo cho'kindilaridan hosil bo'lib, sug'oriladigani uchun u ko'pgina va turli xil ne'matlarni ishlab chiqaradi, har yili toshib, daryo yangi loyqa olib keladi ... Nil tinch oqadi va o'zi bilan ko'p turli xil tuproqni olib keladi, shuning uchun past joylarda botqoq joylar va unumdor botqoqlar hosil bo'ladi...

Nil Misrning quyi qismida ko'p qismlarga bo'linib, tasvirini Del'tani tashkil qiladi. Uning tomonlari daryoni eng chekkalaridagi shoxchalaridan hosil qiladi, asos bo'lib daryo oqimini qabul qiladigan dengiz xizmat qiladi. Nil dengizga yetti bosh bilan quyiladi, ulardan sharqqa tomon birinchisi Pelusiy, ikkinchisi Tinit deb ataladi, keyin boshqa quyilishlar boradi: Mendess, Fatniy, Sebennit, Bolbitin va oxirgisini – Kanop, ba'zilar uni Gerak - leotiy deb ataydilar, kabi boshlar mavjud.

36. Kim Nil toshqinini ko'rsa u ajoyib bo'lib ko'rinadi. Chunki, bu vaqtda boshqa barcha daryolar yozgi quyosh turishi vaqtida qayta boshlaydi, yozning keyingi vaqtida yanada sayozlasha boshlaydi, shunda faqat bitta u ko'tarila boshlab, kundan kun shunday ko'payadiki oxirida deyarli butun Misrni suv bostiradi. Ana shunday tarzda u eski holatiga qaytadi, o'zini eski holatiga qaytmaguncha teng vaqtda pasayaveradi. Shunday qilib, mamlakat tekislik xususiyatiga ega va shaharlar va qishloqlar sun'iy balandlikda yotadi, bu ko'rinish Kiklad orollarini eslatadi. Daryo bosib olgan ko'pgina quruqlikdagi hayvonlar halok bo'ladilar,

¹ 1 stadiya -177,6 m

² Iskandariya shahri yaqinidagi orol

ba`zilari esa baland joylarga qochib chiqib qutilib qoladilar. Mollar bu toshqin vaqtida qishloq va joylarda ular uchun oldindan tayyorlab qo`yilgan ozuqa bilan boqiladilar. Toshqin vaqtida, yuz beradigan falokatlarni oldini olish uchun, podsholar Nilni Memfisda kuzatishni tashkil qilganlar; bu ish topshirilgan kishlar suvni ko`tarilishini aniq o`lchaydilar va qancha lokot va qancha barmoqda daryo ko`tarilgani va qachon pasaya boshlaganini ochiq bayon qilib, shaharlarga xabarlar yuboradilar. Bu usul vositasida butun xalq daryoni pasayishi to`g`risida xabar topib tashvishdan xalos bo`ladi va shu vaqtni o`zida kelgusi hosilni miqdorini biladi, bu kuzatishlar ko`p vaqt davomida aniq yozib borilgan.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 27-29 стр

Tayanch iboralar: Diodor, Agira, Misr, Bobil, Osuriya, Rim, Liviya, Paretoniya, Iopi, Iskandariya, Faros, Sitsiliya, katarakt, Nil-Pelusiy, Tinit, Mendess, Fatniy, Sebennit, Bolbitin, Kanop.

Reyting savollari.

1. Sitsiliyalik mashhur olim Diodor qyerda va qachon yashagan?
 - a) Agira shahrida, eramizning I asrida
 - b) Bobilda, eramizning II asr oxiri III asr boshlarida
 - s) Per-ramzes shahrida, er. avv. XXI asrda
 - d) Agira shahrida, er. avv. I asrda
2. Diodorning "Tarixiy kutubxona" asari necha kitobdan iborat?
 - a) 14 kitobdan
 - b) 40 kitobdan
 - s) 20 kitobdan
 - d) 36 kitobdan
3. Quyidagilardan qaysi biri Iskandariya shahri yaqinidagi orol hisoblanadi?
 - a) Parltoniya
 - b) Keleseriya
 - s) Faros
 - d) Iopi
4. Bir stadiya necha metrga teng?
 - a) 177,6 metrga
 - b) 176,7 metrga
 - s) 167,6 metrga
 - d) 177,8 metrga
5. Nilning ko`p sonli ostonalaridan eng katta bo`lgan ikkitasi Misrning qaysi mamlakat bilan chegarasida joylashgan?
 - a) Efiopiya bilan chegarasida
 - b) Liviya bilan chegarasida
 - s) Bobil bilan chegarasida
 - d) Suriya bilan chegarasida
6. Nil yetti bosh bilan quyiladi. Shundan yettinchi bosh hisoblanmish Kanopning ikkinchi nomini toping?
 - a) Gerak-leotiy
 - b) Fatniy
 - s) Tenit
 - d) Belusiy
7. Nil toshqinlari natijasida Misr shahar va qishloqlari suniy balandlikda qurilgan. Misrning bu ko`rinishini Diodor qaysi orolga o`xshatadi?
 - a) Kipr oroliga
 - b) Sinay yarim oroliga
 - s) Kiklad oroliga
8. Nil toshqinini oldini olish uchun fir`avnlr Nilni qaysi shahardan turib kuzatishni tashkil qilganlar?
 - a) Memfis shahridan
 - b) Fiva shahridan
 - s) Iskandariya shahridan
 - d) Avaris shahridan
9. Misrning to`rtinchi tomoni qaysi dengiz bilan yuvilgan?
 - a) Qizil dengizi bilan
 - b) Egey dengizi bilan
 - s) O`rta yer dengizi bilan
 - d) Marmar dengizi bilan
10. Misrning dengiz tomoni yuvadigan asosi necha stadiyaga teng?
 - a) 1300 stadiyaga

- b) 1265 stadiyaga
- s) 1400 stadiyaga
- d) 1350 stadiyaga

- a) Nubiyani
- b) Liviyani
- s) Misrni
- d) Arab qirlarini

11. Diodor “Yovvoyi hayvonlar bilan to`la kenglik” deb qaysi davlat cho`llarini nazarda tutgan?

2-§. Ijtimoiy hayot

Duaufani o`g`li Xetining o`z o`g`li Pepiga nasihati

Ushbu matn bizgacha (29-30 betlar) yangi podsholikning ikki papirusida yetib kelgan (Hozirgi Britaniya muzeyida saqlanadi). Olimlarning fikricha, bu papiruslar O`rta podsholik davrida yaratilgan nasihatnomani maktab o`quvchilarining ko`chirib yozgan mashqlaridir.

Xeti o`g`li Pepini poytaxtdagi kotiblar maktabiga olib borayotib, yo`l bo`yicha unga kotibni mavqeini hikoya qilib boradi. U to`la ishonch va ishni bilish bilan kotiblik kasbini afzalliklarini ta`kidlaydi. Xetu turli xil kasblarni og`ir, mashaqqatli ekani, bu kasb egalarini och-yalong`och hayotini yorqin tasvirlaydi.

Agarda men seni kitoblarni o`z onangdan ko`ra ko`proq sevishga majbur qila olsam edi, agar men ularni go`zalligini seni oldingda ko`rsata olsam edi. Bu boshqa barcha lavozimlardan yaxshi... Qachon u [kotib] hali bola, uni olqishlay boshlaydilar. Uni topshiriqni bajarish uchun yuboradilar va u old matoni kiyish uchun qaytmaydi. Men haykaltaroshni elchi sifatida, yoki zargarni elchiligini ko`rmadim, lekin men misgarni uni o`chog`i olovi oldida ishda ko`rdim.

Uni barmoqlari timsohni terisiday edi, u baliq ikrasidan yomon hid chiqaradi. Keskich bilan ishlaydigan har bir hunarmand dehqonga qaraganda ko`p charchaydi, uning dalasi-yog`och, uning quroli-metall. Tunda u bo`sh bo`lganda, qullari ishlaganidan ko`p ish qiladi.

U tunda chiroq yoqadi. Tosh yo`nuvchi har qanday qattiq tosh bo`yicha ish qidiradi. Qachon u tugatsa uni qo`li holsiz tushadi, u charchagan. U qosh qorayguncha shunday o`tiradi, uni tizzalari va yelkasi bukilgan.

Sartarosh kechqurungacha soch oladi... Kimni soch- soqolini olish uchun u ko`chadan-ko`chaga sang`iydi. U qornini to`ydirish uchun o`z mehnatini yeydigan asalariga o`xshab qo`liga kuch beradi...

Men senga yana devor quruvchisi to'g'risida hikoya qilaman. U doimo kasal, chunki u shamollarga dush qilingan. U qiyinchilik bilan lotoslarda³ bog'langan holda qiyinchilik bilan quradi. ... uni barcha kiyimlari – juldur, u faqat bir marta yuvinadi...

Nonni u uyiga beradi; uning bolalari kaltaklangan, kaltaklangan ... Dehqonda kiyim abadiy. Uni ovozi "abu" qushi kabi baland... U charchaydi. ... u kimgadir sher ostida tinch bo'lganidayu tinch. U doim kasal bo'ladi... U kechqurun zo'rg'a uyiga qaytadi, unga yana borish kerak.

Tikuvchi - uy ichida, ayolga qaraganda unga yomon. Uning oyoqlari, uning qornida. U havo bilan nafas olmaydi. Agar u bir kunda yetarlicha gazlama ishlab chiqarmasa, u botqoqlikdagi lotosdek bog'langan. U yorug'likni ko'rish uchun xizmatchiga non beradi.

... Qachon chopar begona mamlakatga chiqsa, sherlar va osiyoliklar oldidagi qo'rquv tufayli o'z mulkini bolalariga vasiyat qiladi. Va u agar Misrga qaytsa, o'z bog'ga zo'rg'a yetsa, o'z uyiga kechqurun zo'rg'a yetib borsa u yana qayta borishi kerak...

Bo'yoqchida barmoqlar o'lik baliq kabi qo'llansa hid chiqaradi, ... uni qo'li to'xtamaydi.

Etikdo'zga juda yomon, u doim qashshoqlikda. Kimgadir o'lik baliqlar orasida tinch bo'lgandek, unga ham shunday tinch. U terini kovshaydi.

Kir yuvuvchi qirg'oqda timsoh bilan yonma-yon qatorda kir yuvadi... Bu mashg'ulot sening oldinga tinch emas... Unga aytadilar: Agar sen keltirishga kechiksang, seni lablaring tayoq yeydi...

Men yana senga baliqchi to'g'risida hikoya qilaman, boshqa har qanday lavozimga qaraganda unga yomon. Qara u daryoda timsohlar bilan bir qatorda ishlamaydimi...

Qara, hech qayerda ham kotib lavozimidan tashqari boshlig'i bo'lmagan lavozim yo'q, chunki u o'zi boshliq.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 29-30 стр

Ipuser so'zlari.

Papirus Memfis yaqinidagi Sakkara sog'onasidan topilgan, hozir Leyden muzeyida saqlanadi, to'la saqlanmagan. Tili bo'yicha uni O'rta podsholik davriga, yozuv va orfografiyasi bo'yicha Yangi podsholik (er. avv. 1300 yillar atrofida) davriga tegishli deyish mumkin. Olimlar shunga asoslanib Yangi podsholik kotibi O'rta podsholik matnidan nusxa olgan deb taxmin qiladilar. Matn- adabiy asar, she'riy tarzda yozilgan. Matn mazmuni bo'yicha olimlar turlicha fikr yuritadilar. Yirik olim V.V. Struve papirusda O'rta podsholik so'ngidagi (er. avv. 1750-yillar atrofi) ijtimoiy kurash aks etgan degan fikrni ilgari suradi.

Haqiqatdan, barcha osiyoliklar misrliklarga o'xshadilar, misrliklar (1) yo'lga chiqarib tashlangan begona yurtliklarga o'xshash (bo'ldilar). Haqiqatan: to'q odamlar qo'l tegirmonlari ustida ishga qo'yilganlar. Nafis mato kiyganlar (9), ular tayoqlar bilan kaltaklanadilar. Qaysiki (yorug') kunni ko'rmaganlar, ular hech qanday to'siqsiz chiqyaptilar...

Haqiqatan: g'alla hamma yo'llarda halok bo'lmoqda. Odamlar ko'ylak, malham va moydan mahrumlar. Hamma (4) aytmogda: hech nima yo'q. Ombor buzilgan. Uni qo'riqchilari yerga yiqitilgan. Bu mening qalbmni baxtsizligi...

Haqiqatan: ajoyib sud palatasi. Uning aktlari o'g'ir(6)langan, uni sirlarini saqlovchi joylar o'z mazmunidan mahrum qilingan.

Haqiqatan: Arxivlar ochilgan. Uni o'lpon deklaratsiyalari o'g'irlangan. Qullar qullarni (8) mulkdor egalari bo'ldilar.

Haqiqatan: (amaldorlar) o'ldirildi. Ularni hujjatlari olindi.

Haqiqatan: (9) hosilni hisobi bo'yicha kotiblar, ularni ro'yxatlari yo'q qilingan. Misrning g'allasi hammani mulki bo'lib qoldi.

Haqiqatan: sud palatasining (10) qonunlar bog'lami tashlab yuborilgan, ular bo'yicha chorrahalarida yuribdilar. Kambag'al odamla ko'chalarda uni (11) muhrlarini sindiryaptilar...

³ *Lotos gullari shaklidagi ustunlarni yuqori qismi*

Haqiqatan: ulug` sud palatasi unga kirib chiqadigan (*joy*) bo`ldi. Kambag`al odamlar ulug` saroylarga kirmoqdalar va chiqmoqdalar. Haqiqatan: zodagonlarni bolalari ko`chaga (13) haydalganlar...

(1) Qarang: olov baland ko`tarildi; uning alangasi mamlakat dushmanlaridan kelmoqda. Qaranglar: hech qachon sodir bo`lishi mumkin bo`lmaydi deb ko`ringan ishlar sodir bo`ldi. (2) Podshoni kambag`al kishilar bosib olingan... Qarang: qonunlarni bilmagan ozgina kishilar bilan mamlakatni (3) podsho hokimiyatidan mahrum qilishga kirishilgan edi. Poytaxt, u bir soat ichida vayron qilingan. Qarang Misrni (o`zi) suv quya (5) boshladi⁴.

Qarang: bu (*endi*) odamlar bilan yuz berdi. Kim, o`ziga (*hatto*) kulba qura olmagan kishi (*endi*) uy egasi bo`ldi. Qarang: saroy ayonlari podshoning (10) uyidan haydab yuborildilar. Qarang oliyjanob ayollar shedu-barjalarda turibdilar. Zodagonlar omborlarda turibdilar. Kim (*hatto*) devor yonida uxlamagan, u (*endi*) lojaning egasi bo`ldi. Qarang: boylik egasi (II) kechani (*endi*) chanqovdan azob chekib o`tkazmoqda. Qarang: hashamatli kiyimlar egalari (*endi*) juldirdi kiyimlarda. Kim o`zi uchun (12) hech nima to`qimagan, endi nafis gazlama egasi. Qarang: o`ziga hech qachon (*hatto*) qayiq yasamagan, (*endi*) kemalarni egalari bo`ldi. Ularni haqiqiy egalari ularga qaramoqda, lekin endi ular unga qarashli emas...

(14) Qarang: o`z mulkiga ega bolmagan (*endi*) boyliklar egasi bo`ldi. (2). Zodagonlar uni maqtaydilar. Qarang: mamlakatni oddiy odamlari boy bo`ldilar. Boylik egalari kambag`al bo`ldilar. [O`zi xabarchi bo`lgan, boshqani yubormoqda. Qarang:] o`z g`allasiga ega bo`lmagan ombor egasi (*bo`ldi*)... Qarang: mamlakat boshliqlari qochib qutulmoqda, ular (*hatto*) yo`qchilikdan sadaqa ham topa olmaydilar ... Qarang: to`shak egalari yerda uxlamoqdalar, tunni iflos joyda o`tkazganlar, o`ziga charm lojani tayyorlamoqda. Qarang: oliyjanob ayollar och, qassoblar esa o`zi boshqalar uchun suyganlari bilan to`qlar. Qarang: barcha lavozimlar o`z o`rnida emas, go`yoki o`z cho`ponlarisiz qo`rqib qolgan pada kabi. Qarang: Pada har tarafga qochib ketmoqda. Uni (3) yig`adigan hech kim yo`q. har kim uni o`ziga olib kelib o`z ismi bilan belgi qo`ymoqda. Qarang: odamni o`z akasi oldida o`ldirmoqda. U o`zini qutqarish uchun uni qoldirmoqda. Qarang: (*Hatto*) o`z aravasi (2 ho`kizi) bo`lmagan, podani egasi bo`ldi. Yer haydash uchun o`ziga ho`kiz topa olmagan kishi katta miqdordagi mollarni egasi bo`ldi. Qarang: o`z g`allasi bo`lmagan omborlar egasi bo`ldi. Qarang: (*Hatto*) vaqtinchalik qullarga ega bo`lmagan, (*endi*) merosiy qullar egasi bo`ldi. "Zodagon" bo`lgan kishi, (*endi*) o`zi topshiriqni bajarmoqda. Qarang: Kuchlilarga (*zodagonlarga*) (6) xalqni ahvoli to`g`risida hisobot berilmayapti. (*Hamma*) halokatga yaqinlashmoqda. Qarang: barcha hunarmandlar, ular ishlamayptilar. Mamlakat dushmanlari uni hunarlarini o`g`irladilar. (7) Qarang: hosilni yig`ishtirgan uni olmayapti. (*o`zi uchun*) haydamagan (*u hosilni olmoqda*). (*Hosil*) yetilmoqda, (*lekin*) u to`g`risida (*hech kim*) xabar qilmoqda. Kotib (8) o`z kanselyariyasida o`tiribdi, uni qo`li unda harakatsiz qolmoqda.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 30-32 стр

Tayanch iboralar: Duaufa, Xeti, Pepi, lotos, tikuvchi, baliqchi, papirus, Ipuser, Sakkara, leyden, V.V.Struve, Skedu-barja, kanselyariya, Ipuser, Sakkara, Leyden muzeyi, Struve, osiyoliklar, sud palatasi, arxiv, mamlakat boshliqlari, omborlar xo`jayini, kotib, tamg`a.

Reyting savollari

⁴ *qullarni o`rniga ozod misrliklar o`z yerlarini sug`ora boshladilar.*

1. Olimlarning fikricha Duaufani o'g'li Xetining o'z o'g'li Pepiga bergan nasihatnomasi qachon yaratilgan?

- a) yangi podsholik davrida
- b) qadimgi podsholik davrida
- s) o'rta podsholik davrida
- d) so'nggi podsholik davrida

2. Bu nasihatnoma quyidagi davlat-lardan qay birida saqlanmoqda?

- a) Angliyada
- b) Fransiyada
- s) Italiyada
- d) Iroqda

3. "Xetining nasihatnomasi"da qaysi kasbni "Bu boshqa barcha lavozimlardan yaxshi" deb aytilgan?

- a) tikuvchilik
- b) misgarlik
- s) kotiblik
- d) choparlik

4. "Xetining nasihatnomasi"da qaysi kasb egasi "doimo kasal, chunki u shamollarga duch qilingan" deyilgan?

- a) sartarosh
- b) temirchi
- s) quruvchi
- d) baliqchi

5. "U shunday kasb egasiki, unda kiyimlar abadiy, uning ovozi "abu" qushidek baland" yuqoridagi tarif qaysi soha vakillariga tegishli?

- a) notiqlarga
- b) dehqonlarga
- s) baliqchilarga
- d) hunarmandlarga

6. Xetining nasihatnomasida qaysi soha vakillari "U uy ichida, ayolga qaraganda unga yomon. Uning oyoqlari qornida. U havo bilan nafas olmaydi" deb tariflangan?

- a) baliqchi
- b) kosib
- s) tikuvchi
- d) dehqon

7. Xeti o'g'li Pepini poytaxtdagi kotiblar maktabiga olib borayotib, unga nimani hikoya qilib boradi?

- a) poytaxt aholisining hayotini
- b) kotib mavqeini
- s) taxt vorisi haqida
- d) hokimiyat haqida

8. Xetining o'g'li Pepiga nasihati bitilgan papiruslar hozirgi kunda qayerga saqlanadi?

- a) London muzeyida
- b) Britaniya muzeyida
- s) Kaliforniya muzeyida
- d) Italiya muzeyida

9. "Qarang: Boylik egalari kambag'al bo'ldilar, oddiy odamlar esa boy bo'ldilar, zodagon bo'lgan kishilar, endi o'zlari buyruqni bajarmoqdalar" Ushbu so'zlar kim tomonidan aytilgan va qaysi voqeani ifodalamoqda?

- a) Xetining nasihatnomasidan, dehqon-lar erkini ifodalamoqda
- b) Rexmirning yo'riqnomasidan, Tutmos III o'tkazgan islohot haqida
- s) "Ipuser so'zlari"da qullar qo'zg'oloni haqida
- d) barcha javoblar to'g'ri

10. "Ipuser so'zlari" haqida keltirilgan fikrlarning qaysi biri to'g'ri?

- 1. matn-adabiy asar, she'riy hajmda yaratilgan
- 2. bu nasihatnoma yunon-fors urushlari to'g'risidagi tarixiy manba bo'lib, unda sayohatchilarning to'plamlari, xalq rivoyatlaridan foydalanilgan
- 3. Fivadagi mashhur ziyoratgoh devorlarida o'yib yozilgan. Bu ziyoratgoh (Karnak ib. si)ni qadimgi misrliklar Ipet-Sut deb atashgan
- 4. Papirus Memfis yaqinidagi Sakkara sog'onasidan topilgan, hozir Leyden muzeyida saqlanadi
- 5. U to'la saqlanmagan bo'lib, tili bo'yicha uni o'rta podsholik davrida, yozuvi va orfografiyasi bo'yicha Yangi podsholik davriga tegishli deyish mumkin
- 6. Unda O'rta podsholik so'nggidagi ijtimoiy kurash aks etgan degan fikr mavjud
- a) 1, 4, 5, 2
- b) 2, 1, 6, 3
- s) 4, 2, 5, 1
- d) 1, 4, 6, 5

11. “Ipuser soʻzlari”da aytilishicha, qoʻzgʻolon paytida hammaning mulki boʻlib qoldi. (Xoh u boy xox u kambagʻal boʻlsin.)

- a) Misr qoʻl tegirmonlari
- b) Misr gʻallasi
- s) Misr kemalari
- d) yirik podalarga ega boʻlishgan

12. “Ipuser soʻzlari”da misrliklar kim-larga oʻxshagan?

- a) ossurlarga
- b) osiyoliklarga
- s) giksoslarga
- d) Afrika xalqlariga

3-§. Istilochilik yurishlari

Megiddo yonidagi jang. Tutmos III annallaridan

Tutmos III annallari (er. avv. 1504-1450 yillar) Fivadagi mashhur ziyoratgoh devorlarida oʻyib yozilgan. Bu ziyoratgoh hozir Fiva yaqinidagi Karnak qishlogʻi nomi bilan Karnak ibodatxonasi deyiladi. Qadimgi misrliklar uni Ipet-Sut deb ataganlar. Karnak ziyoratgohi tarkibiga xudolar podshosi, Yangi podsholik davrida Misr davlatchiligini bosh xudosi Amon Ra ibodatxonasi va boshqa xudolar ibodatxonalari kirgan. Bu yerda ibodatxona kutubxonasi, xazinaxona, kohinlar uy- joylari, novvoyxona va ibodatxona ustaxonalari joylashgan edi. Karnak ziyoratgohi boshida barcha Misr kohinlarini boshligʻi hisoblangan Amon ibodatxonasini kohini turar edi.

Yilnomada keltirilgan parchada er. avv. 1482-yilda Megiddo shahrini

Tutmos III qoʻshinlarini qamal qilishi va olishi keltirilgan. Megiddo ostonasida, Misrga qarshi Kadesh shahri hokimi koalisiya tuzgan Falastin, Finikiya, Suriyani shahar-davlatlarining birlashgan qoʻshinlari Misrliklar tomonidan tor-mor qilindi. Ular shahar devorlariga qarab qochdilar. Tutmos III oʻz askarlariga buyruq berdi. Lekin Misrliklar talonchilik bilan shugʻullandilar. Chekinayotganlar Megiddoga yetib bordilar, lekin shahar aholisi darvozalarni ochmadi va devordan oshib shaharga kirishni taklif qildilar. Ularga yordam uchun arqonlar, kiyimlar tushirildi. Devor tepasida turgan jangchilar ularni tortib oldilar.

Tutmos III shaharni hujum bilan olmoqchi boʻldi, lekin bunga erisha olmadi. Shunda u qamalni boshladi. Misrliklar qalʼani atrofini mevali daraxtlardan qilingan chetan toʻsiq bilan qurshab olib undan hech kimni oʻtkazmadilar. Shaharda oziq-ovqat kam edi. Ochlik va kasalliklar boshlandi. Shu sababli Megiddo shahri hokimi Tutmosga shafqat qilishni soʻrab xabarchilar yubordi. Qalʼa darvozalari ochildi. Misrliklar shaharga talonchilikni boshladilar, aholini asirlikga olib ketdilar. Parchada oʻljalar ham sanaladi.

Shunda u yerda janob oliylarining qarorgohi joshlashgan edi. Va barcha qoʻshinga koʻrsatmaberilib aytili: “ Tayyorlaning, oʻz qurolingizni tayyorlang, ertalab oʻsha ayanchli dushman bilan jang qilish uchun uchrashamiz...” Qoʻshin dozorini joyiga qoʻyib ularga aytdilar: - “ Tik boʻling, tik boʻling, hushyor – hushyor boʻlinglar!...

Megiddo ostida jang

... podsho ertalab yaraqladi. Qachonki barcha qoʻshin xabardor qilingan edi..., janob oliylari oʻz jangovar quroli bilan bezatilgan oltin aravada joʻnadi...

Oʻshanda janob oliylari, oʻz qoʻshini boshchiligida ularni yengdi. Va ular janob oliylari, ularni yengayotganini koʻrib yuzlarida toʻla qoʻrquv bilan Megiddoga tezlik bilan qochdilar. Ular oʻz otlari va oltin kumush aravalarini tashladilar va ularni bu shaharga kiyimlari yordami bilan tortib oldilar, qaysiki odamlar bu shaharni oʻz ortlaridan berkitganlaridan keyin, ularni tortib olish uchun kiyimlarini tushirdilar. Va mana, agarda janob oliylarining qoʻshinlari dushmanlarni mulkini talon – taroj qilish niyati taʼsir qilmaganda edi, bu lahzada Megiddoni egallagan boʻlar edilar, qachon ayanchli kadeshlik dushmanni bu shaharni ayanchli dushman (hokimi) bilan

ularni shaharga kiritish uchun qiyinchilik bilan yuqoriga tortib oldilar. Janob oliylari oldida qo`rqinch ularni jismiga kirdi va qo`llarini zaiflashtirdi ...Shunda ularni otlari va ularni oltin, kumush aravalari bosib olindi. Ular harbiylari yuz tuban tushib yotar edilar, baliqlar (to`r) ni chetidagidek, janob oliylarini qo`shinlari o`z boyligini sanadi.

Va mana o`sha ayanchli dushmani chodiri bosib olingan edi ... Butun qo`shin Amonga bu kun o`z o`g`liga g`alabani sovg`a qilgani uchun shon -sharaf o`qib shod bo`ldi. Ular janob oliylariga, uni g`alabasini ko`klarga ko`tarib maqtov o`qidilar. Va ular o`zlari olgan o`ljani olib keldilar: qo`llarni¹, asirlar, otlar, oltin va kumush jang aravalari.

Qo`shin bo`yicha podsho buyrug`i

Va janob oliylari o`z qo`shinlariga quyidagi ifodalarda buyruq berdi: “Siz yaxshigina - yaxshigina changallab olasiz mening g`olib qo`shinlarim ! ...

Shimoldagi barcha begona mamlakatlarni hokimlari unga berkinib olganlar, Megiddoni olish – bu minglab shaharlarni olishdir. Siz yaxshigina – yaxshigina ushlang !

Megiddoni topshirish

Va mana bu mamlakatning hokimlari janob oliylarini qudratini ziyorat qilish uchun o`z qorinlari bilan emaklab keldilar, o`zlarini burunlariga nafas so`rash uchun, uning kuchi bo`lgani uchun, Amon hokimiyatini boshqa barcha begona yer mamlakatlari ustidan ulug` bo`lgani uchun ... va mana barcha hokimlar u janob oliylari oldiga ularni o`lponi kumush, oltin, lazurit, feruza bilan olib kelindi, janob oliylarining qo`shinlari uchun vino, don, buqalar va mayda hayvonlar olib kelinib, bir qism o`lpon bilan janubga ketdi. Va mana janob oliylari hokimlarni yangidan tayinladi ...

Birinchi yurish o`ljalari

[Janob oliylari qo`shinlari shahardan olib kelgan o`ljalari qatori]

Megiddo: 340 asir, 83 qullar, 2041 ot, 191 toy, 6 ayg`ir – yosh otlar, jang aravasi oltin bilan ishlangan o`sha dushmani oltinidan (?) suvliq bilan, [Megiddo] hokimining oltin bilan ishlangan jang aravasi, uni ayanchli qo`shinini 897 jang aravasi, o`sha dushmanning yaxshi jez sovuti, Megiddo hokimining yaxshi jez sovuti, uning ayanchli qo`shinini 200 – sovuti, 502 kamoni, o`sha dushmani Meri yog`ochidan kumush bilan ishlov berilgan chodirning 7 ustini. Va mana [janob oliylarini] qo`shinlari 387², 1929 ho`kiz, 2000 echki va 20500 qo`ylarni bosib oldi.

Shundan keyin Ienoam, Nuxashe, Xerenkera³ dagi dushmanning boyligi, unga bo`ysungan shaharlarning boyliklari bilan birga bosib olingan o`ljaning ro`yxati ... ularning 38 paxlavoni, o`sha dushman va hukmdorlarning ular bilan bo`lgan 87 bolalari va ularning 5 paxlavoni, 1796 qul va qul ayollar va ularni bolalari, 103 ta ko`ngilli taslim bo`lgan erkaklar, u dushmandan ochlikdan chiqqan hammasi bo`lib 2503 ta, qimmat baho tosh va oltindan jomlar, turli ko`zalar... , Suriya mahsuloti bo`lgan dastali katta ko`za, tuxumsimon (?) ko`zalar, jomlar., suv ichish uchun har xil ko`zalar katta qozonlar, pichoqlar ... 27 ta, 1784 deben<sup>4</sup> ni tashkil qiladi. Aylana oltin, ustalar qo`lida topilgan va kop`sonli aylanalarda 966 deben kedet<sup>5</sup>, toblangan kumush haykal ... oltin boshi bilan, odam yuz tasviri bilan 2 aso, o`sha dushmanning fil suyagi, oltin bilan ishlov berilgan qora va qimmatli Suriya yog`ochidan 6 kreslosi va ularga 6 skameykacha, 6 ta katta stol, fil suyagi va qimmatli Suriya yog`ochidan loja, oltin va rangli toshlar bilan ishlangan, ... u yerda bo`lgan o`sha dushmanning haykali, qora yog`ochdan, oltin bilan ishlagan, lazuritdan boshi bo`lgan ..., jezdan ko`zalar va o`sha dushmanning ko`p kiyimi.

¹ *misrliklar jasorat belgisi dalili sifatida o`ldirgan dushmanlarini qo`llarini chopib olib o`zlari bilan olib ketar edilar.*

² *qandaydir hayvonlar soni.*

³ *Shimoliy Falastindagi shaharlar.*

⁴ *og`irlik birligi – 91 g.*

⁵ *og`irlik birligi – 9,1 g.*

Bosib olingan Megiddo yonida hosilni yig`ish

Va mana, dalalar ekinzorlarga aylantirilgan edi, shu bilan birga ular saroyning vakolatli kishilariga berilgan edi, - ha ulardan hosil olish uchun u yashasin, zarar yetmasin, sog` bo`lsin. Janob oliylariga Megiddo ekinzorlaridan yetkazib berilgan hosil ro`yxati: 207300 qop chorak xekat bug`doy, janob oliylari qo`shinlari olganidan tashqari.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 33-35 стр

Tayanch iboralar: Fiva, Karnak, annal, Ipet-sut, Amon Ra, Kadesh, Megiddo, Falastin, Finikiya, Suriya, Ienoam, Nuxashe, Xerenkera, deben kedet, xeket, paxlavon, jom, tuxumsimon ko`za, qul, oltin.

Reyting savollari

1. Misr fir`avni Tutmos III anallari qaysi shahardan topilgan?
 - a) Memfisdan
 - b) Avarisdan
 - s) Fivadan
 - d) Karnakdan
2. Karnakdagi ibodatxonani misrliklar qanday atashgan?
 - a) Karnak
 - b) Iput-set
 - s) Abu-simbel
3. Megiddo ostonasidaggi jangda qaysi shahar koalitsiyaga boshchilik qilgan?
 - a) Megiddo
 - b) Per-ramzes
 - s) Kadesh
4. Yangi podsholik davrida Misr ibodatxonalarining bosh xudosi qaysi ibodatxona bo`lgan?
 - a) Amon Ra
 - b) Karnak
 - s) Sais
 - d) Fiva
5. Tutmos III Megiddo janggida g`alaba qozonadi va u yerdan ko`plab o`ljar bilan qaytadi. Tutmos III Megiddo hokimining qanday buyumini o`lja sifatida olgan?
 - a) qilichini
 - b) dubulg`asini
 - s) nayzasini
 - d) jez sovutini
6. Megiddodagi yetti ustunli chodir ustunlari qaysi daraxt yog`ochidan tiklangan?
 - a) kedr daraxtidan
 - b) dub daraxtidan
 - s) qora daraxtidan
 - d) buk daraxtidan
7. Bir deben-kedet-....?
 - a) 9,1 grammga teng
 - b) 91 grammga teng
 - s) 0,91 grammga teng
 - d) 0.9 grammga teng
8. Misrga keltirilgan o`ljalar orasida oltita kreslo va oltita skameyka bo`lib, bu kreslo va stollar qimmatbaho yog`ochdan bo`lgan, bu yog`och qaysi mamlakatga tegishli bo`lgan?
 - a) Suriya
 - b) Falastin
 - s) Finkiya
 - d) Xett
9. Chorak xekat bu...?
 - a) 78,43 litr
 - b) 87,5 litr
 - s) 78,5 litr
 - d) 75,8 litr

4-§. Diniy e'tiqod. Tibbiyot

Hayvonlarga sig'inish, mo'miyolash

Qadimgi Misrliklarni hayvonlarga e'tiqod qilishlari va mo'miyolashni birinchi yunon tarixchisi, Kichik Osiyodagi Galikarnas shahrida tug'ilgan Gerodot (er. avv. 484-425 yillarda yashagan) tasvirlagan: U to'qqiz kitobdan iborat "Tarix" asarini yozgan.

Gerodot Afinadan quvg'in qilingandan keyin (er. avv. 445-yil atrofida) Suriya, Falastin, Bobil, Shimoliy Qoradengiz bo'yida sayohat qilgan. U sidqidildan shaxsan ko'rganlarini yozdi, boshqa sayohatchilarni to'plamlaridan, boshqalarni hikoyalari, o'z ko'zi bilan ko'rganlardan, xalq rivoyatlaridan foydalandi.

11. 65. ... Misr Liviya bilan chegaradosh bo'lsada, unda hayvonlar uncha ko'p emas, lekin u yerda bor bo'lgan barcha hayvonlar xonaki hamda yovvoyi, muqaddas hisoblanadi ... Har bir turdagi jonivorlarni parvarish qilish uchun, misrliklarda alohida xizmatchilar, erkak va ayollar belgilangan, va bu lavozimlar otadan o'g'ilga o'tadi. Shaharning har bir aholisi quyidagi tarzda muqaddas jonivorlar oldiga o'zini iltifotini ko'rsatadi. Ma'lum jonivor bag'ishlangan xudoga ibodat qilib bo'lgandan keyin, ular o'zlarini bolalarini boshidagi sochini to'la, yoki boshini yarmini, uchdan bir qismini sochini oladi va keyin sochni kumushga o'lchaydi. Sochlar kumushni qancha og'irligiga tortsa shunchasini xodimaga beradi, u buning evaziga jonivorga yemish uchun baliq kesadi. Bu jonivorlar uchun ovqatlanish shunday usulda. Agar kimdir bu jonivordan qaysi birini ataylab o'ldirsa, uni o'lim bilan jazolaydilar; agar ataylab bo'lmasa - kohinlar belgilagan jarimani to'laydi. Kim agarda ibis yoki kalxatni o'ldirsa, har ehtimolga qarshi o'lishi lozim.

66. Agar uyda mushuk o'lib qolsa, uyda barcha yashovchilar faqat qoshlarini qiradilar, agar it o'lsa, hammalari o'zlarini badanidagi va boshidagi sochlarini oladilar.

67. Mushuklarni jasadini Bubastisga olib boradilar u yerda mo'miyolab muqaddas joyda dafn qiladilar. Itlarni esa har bir kishi o'z shahrida muqaddas sog'onalarda dafn qiladilar ...

69. Misrning ayrim viloyatlarida timsohlar muqaddas hisoblanadi, boshqa viloyatlarda ular muqaddas hisoblanmaydi, hatto ularga dushman kabi munosabatda bo'ladilar. Fiva aholisi va Meridov ko'li viloyati timsohni muqaddas hisoblaydi. U yerda bittadan qo'lga o'rgatilgan timsohni saqlaydilar. Bu timsohni qulog'iga shisha, oltin bilan baldoq taqadilar, oldingi oyoqlariga halqa o'tkazadilar. Unga alohida belgilangan ovqat beradilar, u tirik ekan uni g'amxo'rlik bilan parvarish qiladilar, o'limidan keyin mo'miyolab, muqaddas joyda dafn qiladilar. Elefantina shahri aholisi aksincha timsohlarni muqaddas hisoblamaydi va hatto ularni ovqatga ishlatadilar...

Marhumlarni mo`miyolash

86. Buning uchun alohida ustalar qo`yilganlar, ular qaysiki vazifasi bo`yicha mo`miyolash hunari bilan shug`ullanadilar. Qachonki ularga marhumni olib kelganlarida, ular qarindoshlarga tanlash uchun marhumlarni yog`ochdan bo`yalgan tasvirlarini ko`rsatadilar. Shuningdek ustalar (uni *mo`miyolashda qo`llagan*) mo`miyolashni eng yaxshi usulini aytadilar, menga bu holda kimni nomini aytish joiz emas. Keyin ular ikkinchi va arzonroq oddiyroq usul, va nihoyat uchinchi - eng arzonni taklif qiladilar. Keyin ular (*qarindoshlardan*) qanday narxda, (*qanday usulda*) marhumni mo`miyolashni so`raydilar. Agar narx to`g`ri kelsa qarindoshlar uyga qaytadilar, ustalar qoladilar va tezda ishga sinchkovlik bilan kirishadilar. Boshda ular burun orqali temir ilmoq bilan miyani ajratib oladilar. Bu usul bilan faqat miyani bir qismini, qolgan qismini¹ dorilarni purkash yo`li bilan oladilar. Keyin o`tkir efiop toshi bilan kindikni kesib, butun qorin qismini ichki a`zolaridan tozalaydilar. Qorin qismini tozalab va uni pal`ma vinosi bilan yuvib ustalar uni yangiezilgan xushbo`y moddalar bilan tozalaydilar<sup>2</sup>. Nihoyat, qorinni toza ezilgan mirra<sup>3</sup>, kasiya<sup>4</sup> va boshqa xushbo`y moddalar (ladandan boshqa) bilan to`ldirib ... (*uni*) yangidan tikadilar. Shundan keyin jasadni 70 kun natriy eritmasiga soladilar. Biroq 70 kundan ko`p muddatni tugashi bilan jasadni yuvib, visson gazlamasidan lentalarga kesilgan bint bilan (*uni*) o`rab kamyed (*u yelim o`rnida ishlatiladi*) surkaladi. Shundan keyin qarindoshlar jasadni qaytarib olib odam figurasi ko`rinishida yog`och tobut tayyorlab, marhumni unga joylashtiradilar. Tobutga marhumni qo`yib uni oilaviy sog`onada saqlaydilar, u yerda tobutni devorga tik holda qo`yadilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 37-39 стр

Tibbiyot

Bu yerda misrliklarni meditsina papirusidan ikki parcha keltirilib, ularda kasalni muolaja qilish va da`volash bilan birga afsun-jodular to`g`risida ma`lumot olamiz. Biz qadimgi misrliklarni tibbiyot sohasidagi yutuqlarini saqlanib qolgan Qadimgi Misr tibbiyot traktatlari orqali bilamiz, shunday papiruslardan biri 20,5 metr uzunlikdagi Ebersning tibbiyot papirusi. U turli xil xastaliklarga qarshi 900 gacha da`volash tavsiyalrini o`z ichiga oladi. O`liklarni mo`miyolash tufayli misrliklar odam organizmini tuzilishini, qon aylanish jarayonini yaxshi bilishlari mumkin edi. Natijada qator anatomik atamalarda belgilangan dastlabki anatomik bilimlar paydo bo`ldi. Diagnostikani rivojlanishi to`g`risida bir qancha kasalliklar; oshqozon, teri usti, nafas yo`llari, revmatizm kasalliklari va uni belgilarini aniq tavsiflanishi ko`rinadi. Misrda nazariy bilimlarni umumlashtirishning birinchi urinishlari ko`rindi. "Yurakdan boradigan 22 qon tomirlari" to`g`risidagi, qon aylanishi to`g`risidagi ta`limotlar bu ma`lum. Ba`zi tibbiyot traktatlarida da`volashning o`ziga xos usullari beriladi. Tabiblar kasal turlariga qarab ixtisoslashganlar: xirurglar, ko`z va tish tabiblari, ginekologlar va boshqalar. Da`volashda misrliklar dorivor o`tlar, kukunlar, kastor moyi, turli tuzlardan foydalanganlari farmakologiyani rivojlanganidan darak beradi.

Vrachga boshni yumshoq to`qimalariga shikast yetkazmasdan bosh suyagini sinishi to`g`risida ko`rsatma

Dunyoda anatomiya va jarrohlik bo`yicha birinchi ilmiy traktat hisoblangan Smit papirusidan olingan bu matnda bosh suyagi shikastlangan bemorni tekshirish to`g`risida so`z boradi.

Agar sen bosh suyagi singan odamni ko`rayotganda uni boshini terisi ostida hech nima yo`q, sen uni jarohatini paypaslab ko`r. sen uni boshidagi sinigni tashqi tomonida bo`rtib chiqqan shishini ko`rsan. Shu

¹ eritadigan.

² marhumni ichki a`zolarini tobutda emas, alohida ko`zalarda dafn qilganlar.

³ xushbo`y smola

⁴ xushbo`y o`simlik

sababli shikast ostida turga o'sha tomonda ko'z qiyshaygan va u oyog'ini sudrab yuradi. Seni uni tashqi tomondan yetkazilgan shikast deb aniqlashing kerak, shu bilan birga uni yelkasini bo'g'inini boshchasi bo'linmagan, shu bilan birga uni barmoqlarini tirnoqlari qo'lini o'rtasida qayrilgan, o'zini burnidan qon oqadi va bo'ynini egilmasligidan azob chekadi. Dard davosiz.

Bola kasaliga qarshi onani afsunidan

... Izida, qorong'idan keladigan, o'g'rincha kiradigan,
burni uning orqasida, yuzi orqaga qaragan
nima uchun kelgan bo'lsa xato qiladigan!
uni [bolani] jim bo'lishga majbur qilish uchun kelmadingmi sen?
Men senga uni jim bo'lishga majbur qilishga yo'l qo'ymayman!
Sen unga zarar yetkazishga kelmadingmi?
Seni unga zarar yetkazishga yo'l qo'ymayman!
Sen uni tortib olishga kelmadingmi?
Men senga uni mendan tortib olishingga yo'l qo'ymayman!
Men unga senga qarshi tumor qildim...

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 44 стр

Tayanch iboralar: Liviya, hayvonlarga e'tiqod, kumush, jonivor, marhum, Galikarnas, Gerodot, Afina, Bobil, Qora dengiz, Bubastiz, Meridor, Elefantina, efiop toshi, mirra, kasiya, ladan visson, kamyed, natriy ertimasi,

Reyting savollari

1. Gerodot qaysi shahardan quvg'in qilingan?

- a) Olimp shahridan
- b) Galikarnas shahridan
- s) Afina shahridan
- d) Rim shahridan

2. Misrda qaysi hayvon o'ldirilsa, uni o'ldirgan odam har ehtimolga qarshi o'lishi lozim bo'lgan?

- a) timsoh
- b) mushuk
- s) cho'chqa
- d) kalxat

3. Misrliklarda qaysi hayvon o'lsa ular badanidagi va boshidagi yunqlarini olib tashlaganlar?

- a) it
- b) mushuk
- s) timsoh
- d) cho'chqa

4. Misrdagi qaysi viloyatda timsoh muqaddas hisoblanib, uning qulog'iga shisha va oltin baldoq taqilgan?

- a) Elefantina
- b) Meridov
- s) Fiva
- d) Abu-Simbel

5. Misrdagi qaysi viloyatda timsoh go'shtini ovqatga ishlatganlar?

- a) Elefantinada
- b) Meridovda
- s) Fivada
- d) Abu-Simbelda

6. Mo'miyolashda qoringa solinadigan xushbo'y smolani misrliklar nima deb atashgan?

- a) mirra
- b) kasiya
- s) ladan
- d) smola

7. Odam jasadini mo'miyolash uchun u neha kun natriy eritmasiga qo'yilgan?

- a) 35 kun
- b) 40 kun
- s) 1 hafta
- d) 70 kun

8. Qadimgi misrliklar o'likni ichki a'zolaridan qorinni tozalash uchun qaysi tosh bilan qornini kesishgan?

- a) lazurit toshi bilan
- b) slanest toshi bilan
- s) kvarsit toshi bilan

d) efiop toshi bilan

a) suv bilan

b) uzum vinosi bilan

9. Misrliklar jasadni yorishgach qorin ichini nima bilan yuvishgan?

s) palma vinosi bilan

d) spirt bilan

5-§. Me'morchilik

Qadimgi Misrning fir'avn saroylari, aholining uy - joylari saqlanib qolmagan, ular yog'ochdan qurilgan. Ular to'g'risida biz rel'ef tasvirlari bo'yicha bilamiz. Misrliklar yerdagi uy- joylar vaqtinchalik, shuning uchun ularga mustahkam materiallar sarflash kerak emas deb hisoblar edilar. Zodagonlar, fir'avnlr o'zlariga mustahkam sog'onalar barpo qilib u dunyoda hayotni davom ettirmoqchi edilar. Sog'onalar, ibodatxonalar, ustunlar, ulkan haykallar mustahkam toshdan barpo qilinardi. Ularni bezatishda oltin, kumush, mis va boshqalar ishlatilgan.

Ularning eng kattasi Xufu¹ piramidasi edi. Bu piramidani qurilishini Gerodot o'z asarida tasvirlagan.

Piramidalarning qurilishi

124. ... Xeops mamlakatni kulfatlar girdobiga tashladi. Eng avvalo u barcha muqaddas ziyoratgohlarni yopishni va qurbonliklar keltirishni taqiqladi. Keyin barcha misrliklarni o'ziga ishlashga majbur qildi. Bir xil

kishilar Nilga Arabiston tog'laridagi² tosh konlaridan toshlarni ulkan bo'laklarini Nilga olib kelishlari, boshqalarga esa ularni yana uzoqqa Liviya tog'lari deb ataladigan joygacha sudrab boorish buyurilgan edi. Yuz ming kishi bu ishni to'xtovsiz, har uch oyda bir marta almashib balardi. Bu tosh xarsang tashilgan buy o'lni qurishga ezilgan xalq o'n yil sarflashga to'g'ri keldi. Mening fikrimcha bu ish piramidani o'zini qurishdek ulkan emas edi. Axir yo'lni uzunligi 5 stadiy, kengligi o'n orgiy³, eng baland joyda 8 orgiy balandlikda, yo'nilgan toshlardan ularga uyilgan figuralar bilan qurilgan. Bu yo'lni va tepalikda turgan piramidalarni yer osti xonalarini qurish o'n yil davom etdi. Bu xonalarda Xeops⁴ toq Nil kanalini⁵ o'tkazib orolda o'z sog'onasini qurdi. Piramidani o'zini qurish 20 yil davom etdi. U to'rt tomonli, uning har bir tomoni kengligi 8 plefr⁶ va shunday balandlikda yo'nilgan va bir – biriga puxta o'rnatirilgan toshlardan qurilgan. Har bir toshni uzunligi kamida 30 fut. Bu piramida shunday qurilgan. Boshda u zinapoya ko'rinishdagi tokchalar bilan boradi, qaysiki uni boshqalar maydonchalar yoki zinalar deb ataydilar. Birinchi toshlar (asos) qo'yilganidan keyin, qolganlarni (maydonchalarni to'ldirish uchun) qisqa balkalardan qilingan taxta supalar yordamiga ko'tardilar. Yerdan toshlarni birinchi zinaga narvonlar shunday qilib ko'tardi. U yerda toshni boshqa taxta supaga quyar edilar, birinchi zinadan ikkinchi taxtasupaga uni yordamida ikkinchi zinaga ko'tarar edilar. Qancha qator zinalar bo'lsa, shuncha ko'taradigan qurilmalar bor edi. Biroq, faqat bitta ko'taradigan qurilma bo'lgan bo'lishi mumkin, qaysiki toshni ko'targandan keyin qiyinchiliksiz keyingi zinaga ko'chirgan bo'lishlari mumkin. Menga axir har ikki usullar to'g'risida xabar berdilar va shuning uchun men ularni keltiraman. Shunday qilib, boshda piramidani yuqori qismi tugallangan edi, keyin o'rta va oxirida yerdagi quyi bosqichlarni qurdilar. Piramidada Misr yozuvlari bilan ishchilar qancha sholg'om, piyoz, sarimsoq yeganlari belgilangan. Va men juda yaxshi eslayman, menga yozuvlarni o'qigan tarjimon bularni hammasiga 1600 talant⁷ sarflangan deb tushintirdi. Agar bu to'g'ri bo'lsa temir qurollar, ishchilar uchun non va kiyim uchun qancha pul ketdi,

¹ yunoncha- Xeops.

² toshlarni daryo orqali kemalarda olib o'tar edilar.

³ 1 orgiy 1,85 m.

⁴ IV sulola fir'avni er. avv. 2600 – 2450 yillar atrofi.

⁵ piramidalar qurish joyiga qurilish materiallari yetkaziladigan kanal ko'zda tutiladi.

⁶ uzunlik birligi – 30 metr.

⁷ Bobil talanti – 30,3 kg kumush, Ev'bey talanti – 26,19 kg.

shuningdek bu inshootlarni qurilishi 20 yil davom etdi, bundan tashqari toshlarni sindirish va olib kelishga (*sog`ona uchun*) yer osti xonalarni qurishga ko`p vaqt kerak bo`ldi.

Хрестоматия по истории древнего
мира. М., 1991. 40-41 стр

Ibodatxonalar qurilishi

Qadimgi Fiva shahrini o`rnidagi hozirgi Karnak va Luksor qo`rg`onlaridagi ibodatxonalar xarobalariga qaragan holda ularni ulug`vorligi va go`zalligi to`g`risida tasavvur hosil qilish mumkin. Ularda ulkan yopiq kolonna zallari, ochiq kolona hovlilari mavjud edi. Karnak ibodatxonasida maydoni 5 ming metr kubli 16 qatorda joylashgan 130 kollonali ulkan zal qurilgan edi. Ibodatxonlarga kirishda ulug`vor minoralar ko`tarilib u firavnlarni hokimiyati va donoligini ramzi, sfinkslar<sup>1</sup> alleyasiga olib borar edi. Ibodatxonalar devorlari firavnlarni qahramonligi to`g`risidagi ierogliflar va ko`p xil rangli relyef tasvirlar bilan qoplangan edi.

Amenxotep III er. avv. XV asr boshlarida Misr gullab-yashnagan vaqtda hukmronlik qildi. XVIII sulola firavnlari Kichik Osiyodan Nilning to`rtinchi ostonasigacha bo`lgan hududni egallab oldilar. Istilochilik urushlari natijasida kelgan katta o`ljalar, qullar, qaram o`lkalarning yillik o`lponlari firavn hokimiyatini kuchaytirdi. Firavn qo`lida to`plangan ulkan boylikni bir qismi uni ulug`lash maqsadida ulug`vor inshootlarni barpo qilishga sarflandi.

Amenxotep III ning Fiva g`arbidagi Memnoniya deb ataladigan ibodatxonasi er. avv. XIV asrda qurilgan. Amenxotep III ning o`limidan keyin Fiva shahrining g`arbida qurilgan Memnoniya deb atalgan ibodatxona va uning "Memnon kolossi" deb atalgan ulkan haykali, hozir Leningradda Neva qirg`og`ida turgan ikki Sfinks bizgacha yetib kelgan.

Memnoniyaning qurilishi

Mana, juda katta (shu bilan birga) qadimgi vaqtlardan har Ikki Yerda² mavjud bo`lmagan yodgorlikni bunyod qilish bilan janob oliylarining qalbi tinchidi. U bu yodgorlikni o`z Ikki Yerning taxtlarini egasi, o`z otasi Amon uchun qurdi: Unga ajoyib Fivani "uning bortida"<sup>3</sup> ibodatxonani (*xudo qo`rg`oni*) bunyod qilinishi yaxshi qattiq jinsdan, oq toshdan abadiy, oltin bilan qoplangan, poli kumush bilan bezatilgan, darvozasi qaysiki oq oltindan<sup>4</sup>, u abadiy obodonlashtirilgan bo`lib u kengaytirilgan va juda kattalashtirilgan, bayramona tashkil etilgan bu ulug` yodgorlik, shu bilan birga u hukmdorning Elefantin graniti<sup>5</sup> dan ko`pgina haykallari bilan tanilgan, ishda bunyod qilingan har xil ajoyib, hayratga soladigan, balandligi osmonga chiqadigan, quyosh shu`lasiga o`xshash, (shu bilan birga) u hukmdorning oltin va ko`p sonli toshlari qo`yilgan hukmdor taxtasi bilan ta`minlangan, uning oldida oq oltin bilan qoplangan machталar qo`yilgan, u osmonda turadigan, osmon etagiga qiyos qilingan Ra chiqadigan kun qaysiki ulug` suv bilan to`la baliq va qushlar, toza o`simliklar, shena<sup>6</sup> qullar va qul ayollar bilan to`la, har xil⁷ hokimlar bolalari, janob oliylarining o`ljalari, omborlari sanog`i noma`lum boyliklarni olgan, shu bilan bitta u Suriya shaharlari<sup>8</sup> bilan o`ralgan, hokimlar o`g`illari bilan taminlangan, mollari go`yoki qirg`oqdagi qum kabi; ular son-sanog`siz, qaysiki burun qanoti janub yerlari quyruq qanoti shimol yerlari<sup>9</sup>. Luksor ibodatxonasidagi qurilishlari Yuqori va Quyi Misrning podshosi, Ikki Yerning hukmdori, Rani vorisi, Rani o`g`li, Amenxotep tojlari egasi, Fiva hukmdori, o`z otasi Amon – Ra, Ikki yerni

¹ *odam boshli sher.*

² *Yuqori va Quyi Misr ko`zda tutiladi.*

³ *Nilning so`l qirg`og`ida.*

⁴ *Qadimgi Misrda oq oltin deb oltinni kumush bilan qo`shilmasini aytganlar.*

⁵ *Smenit.*

⁶ *nonvoyxona.*

⁷ *begona mamlakatlar.*

⁸ *Memnomiya atrofidagi suriyaliklarni asirlarning manzilgohlari to`g`risida so`z boradi.*

⁹ *Qadimda Misrni kemaga o`xshatganlar, muallif Misrni janubi va shimoli go`yoki ibodatxonaga kelib taqaladi deb tasavvur qiladi.*

taxtlarini egasi uchun ishlarda tinchlandi, Luksorda oq toshdan yaxshi, mustahkam jinsdan (*shu bilan birga*) u¹ kengaytirildi va nihoyat kattalashtirildi, chiroyiga qo`shimcha qilindi, devorlari oq oltindan, pol kumushdan, barcha darvozalari qoplangan, ustunlari osmonga yaqin, uning machtalari – yulduzlar o`rtasida.

Amonning Karnak ibodatxonasida uchinchi ustunning ko`tarilishi

Podsho Amonga yodgorlikni qaytardi; Unga Amon-Ra, Ikki yerni egasi yuzi oldida nixoyatda katta darvoza² ni bunyod qilish butunlay oltin bilan qoplangan, (*unda*) xudoni soyasi (*obrazi*) Shef³ qiyofasidagi qo`y haqiqiy lazar tojlari bilan to`ldirilgan⁴ hech qachon bunga o`xshash amalga oshirilmagan; nol kumush bilan bezatilgan, uning oldida darvoza o`rnatilgan, har tomonda-bitta yodgorlik toshi; osmonni turt ustuniga o`xshash ustunlari ko`kka yaqinlashgan; oq oltin qoplangan machtalari osmonga intilgan. Janob oliylari ular uchun oltinni Keri tog`lari<sup>5</sup> dan birinchi g`olibona, ayanchli Kush⁶ uchun halokatli bo`lgan yurishda olib keldi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 42-43 стр

Tayanch iboralar: Memnon kolossi, XVIII sulola fir`avnlari, Elefantin graniti, odam boshli sher, xudo qo`rg`oni, yuqori va quyi Misr, Rani vorisi, Karnak ibodatxonasi, kumush, Keri tog`lari, Kush, Luksor ibodatxonasi, Amenxotep III, Sfinks, Nilning qirg`oqlari, Xeops, orgiy, plefr, fut, bobil talanti, evbey talanti, piramida, alleya, Memnon kolossi, Memnoniya, Shef.

Reyting savollari

¹ Luksor ibodatxonasi.

² darvoza va ustunlar qo`shilgan butun inshoot.

³ uzun shoxli qo`y zoti, hozirgacha yetib kelmagan.

⁴ terilgan oltin qoplangan, ko`p sonli toshlar bilan terilgan.

⁵ to`rtinchi ostona rayonidagi joy.

⁶ Kush (Sudan) mamlakatiga Amenxoten III ni yurishi ko`zda tutiladi.

1. Xeops piramidasini qurish uchun necha yil vaqt ketgan?

- a) 20 yil
- b) 10 yil
- s) 28 yil
- d) 18 yil

2. Xufu piramidasini qurdirgan Xeops nechanchi sulola vakili hisoblanadi?

- a) IV sulola vakili
- b) III sulola vakili
- s) II sulola vakili
- d) I sulola vakili

3. Xufu piramidasini qurushga necha talant mablag` sarflangan?

- a) 1500 talant
- b) 1600 talant
- s) 1300 talant
- d) 1200 talant

4. Piramida quruvchi ishchilarning asosiy yemishi-bu?

- a) sarimsoq bo`lgan
- b) non bo`lgan
- s) guruch bo`lgan
- d) meva bo`lgan

5. Qadimgi Fiva shahri yonida hozirgi qaysi ibodatxonalar joylashgan?

- a) Abu-Simbel ibodatxonasi
- b) Amon Ra ibodatxonasi
- s) Karnak ibodatxonasi
- d) Gor ibodatxonasi

6. Er. avv. XIV asrda qurilgan Fivadagi Memnoniya ibodatxonasi qaysi fir`avn tomonidan qurilgan?

- a) Exnatonning
- b) Amenxotep III ning
- s) Ramzes II ning
- d) Ramzes I ning

7. Qaysi Misr fir`avnining haykali "Mennon kolosi" deb atalgan?

- a) Exnaton
- b) Amenxotep III
- s) Ramzes II
- d) Ramzes I

8. Amenxotep III qurdirgan ikki sfinks bizgacha yetib kelgan. Hozir ular qayerda saqlanmoqda?

- a) Leningradda
- b) Moskvada
- s) Misrda
- d) Liviyada

9. Nechanchi sulola vakillari Kichik Osiyodan Nilning to`rtinchi ostonasigacha bo`lgan hududlarni bo`ysundirganlar?

- a) XV sulola
- b) XVIII sulola
- s) XII sulola
- d) XIV sulola

10. Oq oltin-bu?

- a) oltin va mis aralashmasi
- b) kumush va bronza aralashmasi
- s) jez va mis aralashmasi
- d) oltin va kumush aralashmasi

11. Misrda qaysi ibodatxona "Machtalari yulduzlar o`rtasida" deb ta`riflangan?

- a) Amon- Ra ibodatxonasi
- b) Abu-Simbel ibodatxonasi
- s) Luksor ibodatxonasi
- d) Memfis ibodatxonasi

12. Ebesning tibbiyot papirusining uzunligi necha metr?

- a) 20,5 metr
- b) 900 metr
- s) 205 metr
- d) 50,2 metr

6-§. Adabiyot

Qadimgi misrliklar badiiy adabiyotning (rivoyatlar, ertaklar, qissalar, qo`shiqlar, nasihatnomalar va boshqalar) turli janrlarida asarlar yaratdilar. Xalq og`zaki ijodiga, saroy kotiblari, ibodatxona kohinlari tomonidan ishlov berilgan. Misr adabiyotida ming yillar davomida qadimgi syujetlar, adabiy motivlar, shakllar saqlanib qoladi. Qadimgi Misr adabiyoti din bilan yaqin bog`langan edi. O`rta podsholik davrida dunyoviy ruhdagi adabiyotlar paydo bo`ladi: sayohatchilarni janubiy hududlar va Osiyo mamlakatlariga sarguzashtlari to`g`risida qissa va hikoyalar.

Afsona va ertaklar Dunyoni paydo bo'lishi to'g'risida afsona

Afsona matni 1861-yilda Fiva qarshisidagi Nilning g'arbiy qirg'og'idan topilgan va ikki nusxada Britaniya muzeyida saqlanadi.

Butun dunyo egasini so'zlaridan u qanday qayta mavjud bo'ldi. Men o'sha kim Xepra¹ kabi qayta mavjud bo'ldim va mavjud bo'lganlar qayta mavjud bo'ldilar. Men qayta mavjud bo'lganimdan keyin mavjud bo'lganlar, qayta mavjud bo'ldilar. Ko'pgina mavjudotlar mening og'zimdan chiqdilar.

- Hali osmon mavjud emas edi va yer mavjud emas edi.
- Hali tuproq va bu yerda ilonlar yaratilmagan edi..
- Men ularni Nundan², yo'qlikdan paydo qildim
- O'zimni o'sha yerda turish uchun o'zimga o'rin topa olmadim.
- Men o'z qalbmida fikrladim, haqiqatga asos qo'ydim.
- Men barcha obrazlarni yaratdim.

Men bitta edim, A men hali Shu³ ni Rani o'g'lilari. Shuni tuflamadim, hali Tefnutni⁴ qo'shmadim va men bilan birga yaratadigan hech kim yo'q edi.

Men o'zimni qalbmga asosni qo'ydim ular tuqqan mavjudotlardan tug'ilgan, va mavjudotlardan ko'p sonli mavjudotlar qayta mavjud bo'ldilar. Men to'kilgan o'z qo'lim bilan birlashdim, o'z soyam bilan bir bo'ldim va o'z og'zimga urug'ni quydim va men Shuni tufurdim va

Tefnutni qusdim.

Meni otam Nun aytdi: "Ha, ulg'aysin ular!"

va meni ko'zim ularni orqasida abadiy edi.

Ular mendan, men yagona xudo sifatida mavjud bo'lganimdan keyin ajraldilar va mana uch xudo men bilan. Men bu yerda edim va Shu va Tefnut ular bo'lgan suvdan xursand bo'ldilar va ular o'zlari bilan menga meni ko'zimni olib keldilar.

Shundan keyin men hamma a'zolarimni to'pladim va ularni ko'z yoshlarim bilan sug'ordim, meni itdan oqqan ko'z yoshlarimdan odamlar qayta mavjud bo'ldilar.

Va meni ko'zim menga g'azablandi, qachon u keldi va o'zini o'rniga boshqasini topdi. Va men uni ilgari yaratgan yorug'ligim bilan bezadim va uni o'z yuzimga o'rnatdim, va shundan keyin butun yer ustidan hukmronlik qildi...

Va men har xil ilonlarni va har xil mavjudotlarni ularning yordami bilan yaratdim. Shu va Tefnut |Geba| va Nut⁵, tug'dilar, va Geba va Nut Ossirisni⁶ Gor Xent-en-Merti⁷. Setni⁸, Isidani⁹ va Neftidani¹⁰ yagona jismdan birini boshqasidan keyin, va ular bu yerda ko'p sonli avlodlarni tug'dilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 45-46 стр

¹ *quyosh xudosining ismlaridan biri.*

² *ilk alg'ov-dalg'ovlik.*

³ *havo xudosi.*

⁴ *nam xudosi.*

⁵ *yer va havo xudolari.*

⁶ *yer osti xudosi.*

⁷ *lochin qiyofadagi xudo-podsho hokimiyati homiysi.*

⁸ *sahroni yovuz xudosi.*

⁹ *hosildorlik ma'budasi, oilaviy sadoqatlar ramzi.*

¹⁰ *uy ma'budasi.*

Odamlarni qirib yuborilishi to'g'risidagi afsona

“Odamlarni qirilishi” afsonasi Nilning g'arbiy qirg'og'ida Fiva yonida podsholar vodiysida Seti I va Ramzes III sog'onalarida o'yib yozilgan.

Rivoyat odamlarni gunohlari uchun quyosh xudosi Ra, uning qizi Xator-Soxmet tomonidan jazolanishi to'g'risida hikoya qiladi. Ma'buda Xator quyosh xudosi Raning qizi. Ko'pincha Raning boshqa qizi ma'buda Soxmetga o'xshatilgan. Soxmetga ona sher qiyofasida sig'inilgan. Xator-Soxmet rivoyatning bosh personaji.

Shunda Ra Nunga aytdi: “Oqsoqol xudo, Kundan men paydo bo'ldim! Xudolar-ajdodlar! qaranglar-odamlar meni ko'zimdan yaratilganlar, menga qarshi ular yovuz ishlarni o'yladilar. Menga ayting, siz bunga qarshi nima qilar edingiz? Mana men kutdim, avvalo siz bu to'g'risida nima deyishingizni eshitmasdan turib men ularni o'ldirmadim.”

Shunda janob oliylari Nun aytdi: Ra mening o'g'lim uni paydo qilgan va uni yaratgandan ko'ra buyukroq xudo! seni taxting mustahkam va sendan qo'rqich katta”-ha sening “Ko'zing” seni haqorat qilganlarga qarshi borsin!”

Shunda janob oliylari Ra aytdi: “Qarang, ular sahroga qochdilar va ularni qalblari qo'rqmoqda”.

Shunda ular janob oliylariga aytdilar: “o'z ko'zingni jo'nat, ha u senga yovuzlik qiladiganlarni yo'q qilsin, qaysiki uning oldida bo'lishi va unga qarshi turishi uchun qachon u Xator qiyofasiga kirganda.”

Va ma'buda bordi va u odamlarni sahroda yo'q qildi.

Shunda bu xudoning oliy janoblari aytdi: “Xator bor dunyoda chunki sen (seni nima uchun yuborganim) o'shani amalga oshirding (*shuning uchun men seni yubordim!*)”

Shunda ma'buda buni aytdi: “Sen men uchun hayotsan! Men odamlarni yengdim va meni yuragimga quvonch!”

Shunda janob oliylari Ra aytdi: “Men ularni kiritishda kuchliman ularni ustidan podsho sifatida.”

Va yuz berdi Soxmet Gerakleopoldan¹ boshlab ularni qonini oyoq osti qilib kechani o'tkazdi.

Shunda Ra aytdi: “Menga tez yuguradigan choparlarni chaqiring, ha ular jismni soyasi kabi yugursinlar!”

Shunda bu choparlar bir zumda olib kelindi.

Shunda bu xudo janob oliylari aytdi: “Ha ular Elefantinaga yugurmoqdalar, ha ular menga ko'p didi² olib keladilar!”

Unda bu bidi olib kelindi.

Shunda bu xudo janob oliylari Geliopollik tegirmonchiga bu didini maydalashni buyurdi. Oqsochlar pivo uchun arpa maydaladilar. Shunda bu bidini odamlar qoniga o'xshatib xamirturushga qo'ydilar.

Shunda 7000 ko'za pivo tayyorladilar.

Shunda u Yuqori va Quyi Misr podshosi janob Ra bu xudolar bilan pivoni ko'rishga keldi. Bu kun odamlarni Nil bo'ylab yuqoriga qochgan kunlarida ma'budani odamlarni qirish ertasi edi.

Shunda janob oliylari Ra aytdi: “O bu qanday ajoyib, bu bilan men odamlarni qutqaraman”.

Shunda Ra aytdi: “Buni oling va u odamlarni o'ldirgan joyga olib boring”.

Shunda bu ko'zalarni bo'shatish uchun Yuqori va Quyi Misrning podshosi Ra janoblari kechani go'zalligidan ko'tarildi;

Va shunda to'rt tomon dalalari bu xudo janob oliylarining xohishi bo'yicha shudring bilan to'ldi.

Va ertalab bu ma'buda keldi va uni to'lgan holda ko'rdi va uning yuzi quvonchli edi.

¹ *Nen-Nesut shahri - Yuqori Misrdagi hozirgi Exnas shahari .*

² *qizil mineral.*

Va shunda u icha boshladi; va uning yuragi shodlikda edi. Va u mast yurib odamlarni tanimadi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 246-247 стр

Mahkum shahzoda to`g`risida ertak

Papirusdagi ertak matni er. avv. XII asrda tegishli deb belgilanadi

4.1. Bir podsho haqida hikoya qiladilar, uning o`g`li yo`q edi va u o`z yeri xudolaridan o`g`il so`radi:

4.2. Va xudolar amr qildilarki, unga o`g`il tug`ilsin deb...

4.3. Belgilangan muddatlarda uning xotini o`g`il tug`di. Va ma`buda Xatxor I osmon ma`budasi chaqaloqning taqdirini aytishga keldi. Va ular bashorat qildilar.

4.4. “U timsoh, yoki ilon, yoki itdan o`ladi. Chaqaloqni oldiga qo`yilganlar eshitib janob oliylariga yetkazdilar. Ha u yashasin, zarar yetmasin va sog` bo`lsin :

4.5. Shunda “Janob oliylari – ha u yashasin, sog` bo`lsin - qayg`urdi va yuragi g`amgin bo`ldi va shunda janob oliylari: - Ha u yashasin zarar yetmasin! Sahroda tosh uy qurishni, va odamlar bilan podshoni saroyidan turli ajoyib narsalar bilan to`ldirishni. Ha u yashasin, zarar yetmasin, sog` bo`lsin. O`sha uyda uning o`g`li yashashi uchun va tashqariga chiqmasligi uchun... buyruq berdilar.

4.7. Chaqaloq katta bo`ldi va bir kuni uy tomiga chiqdi va yo`lda odamni va orqasida itni ko`rdi.

4.8. Shunda shahzoda yonida turgan xizmatkoridan so`radi: “yo`ldagi odamning orqasidan nima harakat qilmoqda?”

4.9. Xizmatkor aytdi: “Bu it”. Shahzoda atdi: Menga ham shunaqasini olib kelsinlar”

4.10. Shunda xizmatkor janobi oliylariga xabar berishga ketdi. Shunda janobi oliylari: “Ha u yashasin; zarar yetmasin sog` bo`lsin, aytdilar: xafa bo`lmasligi uchun unga kichkina itvachcha yetkazilsin” va unga itvachchani keltirdilar.

4.11. Va kunlar o`tdi, Shahzoda butun jismi bilan ulg`aydi va otasiga aytdi: “Hech qayerga chiqmasdan qamoqqa o`tirishning nima foydasi bor?”

4.12. Baribir meni taqdirim bitilganku!

4.13. Menga yuragimni amr qilishi bo`yicha ish qilishga ruxsat bersinlar. Hozircha xudo o`z irodasiga ko`ra amr qilmagunicha...

5.1. Va shunda unga aravani tayyorladilar va har xil qurol bilan taminladilar. Xizmatkor berdilar va sharqiy qirg`oqqa o`tkazib qo`ydilar.

5.2. Va unga aytdilar: “O`z yuragingni amri bilan bor va uning iti ham u bilan edi. Va u yuragini amri bilan sahroga jo`nadi va sahrodagi eng yaxshi parrandalar bilan ovqatlandi.

5.3. Naxarin¹ hokimini yerlarida yetdi. Va Naxarin hokimini qizidan boshqa bolasi yo`q edi.

5.4. Uning uchun uy qurdilar va derazalari yerdan yetmish lokt balandda edi.

5.5. Va Naxarin hokimi Suriyaning barcha hokimlarining o`g`illarini chaqirib ularga aytdi.

5.6. “Kim mening qizimning derazasigacha sakray olsa unga u xotin bo`ladi.

5.7. Foydasiz urinishlarda ko`p kunlar o`tdi. Va mana aravada yosh yigit o`tib ketaverdi.

5.8. Va “hokimlarni o`g`illari o`smirni o`z uylariga oldilar va uni yuvintirdilar;

5.9. Va uni otiga ozuqa berdilar. U uchun qo`llaridan kelgan hamma narsani qildilar, uni badaniga moy surtdilar, oyoqlarini bog`ladilar, uni xizmatkoriga non berdilar.

5.10. Va suhbatlashib unga aytdilar: “Go`zal yigit sen qayerdan kelding?”

5.11. U ularga aytdi: “Men Misr yeridan askarning o`g`liman.

¹ *hozirgi Suriya hududidagi shahar.*

5.12. Meni onam vafot etdi, otam boshqa xotin oldi. U meni yomon ko`rdi, men esa undan qochdim.

5.13. Ular uni quchoqladilar va o`pdilar. Shundan keyin ko`p kunlar o`tdi, u hokimlarning o`g`llariga aytdi:

5.14. “Sizlar nima qilasizlar” [“...”] 3 oy oldin. o`sha vaqtdan beri biz sakraymiz.

6.1. Kim derazagacha sakrasa” Naxarin hokimi qizini beradi.

6.2. U ularga aytdi: “agar oyoqlarim og`rimaganida edi, sizlar bilan sakrar edim”.

6.3. Va ular har kungidek sakrashga jo`nadilar. Yosh yigit esa uzoqdan turib qaradi.

6.4. Hokimning qizini yuzi unga o`girildi.

6.5. Va shundan keyin u ham boshqalar bilan birga sakrashga bordi.

Yosh yigit sakradi va derazagacha sakray oldi.

6.6. Hokimning qizi uni o`pdidi va uni quchoqladi.

6.7. Va hokimga xabar berishga yubordilar.

6.8. Unga aytdilar: “Bir odam qizingni derazasigacha sakradi. Hokim so`radi: “Qaysi hokimning o`g`li bu...”

6.9. Unga aytdilar: “Bu qandaydir askarning o`g`li” U Misrdan o`gay onasidan qochgan.

6.10. Shunda Naxarin hokimining juda jahli chiqdi.

6.11. U aytdi: “Nahot men o`z qizimni Misrdan kelgan qochoqqa beraman? Ketaversin!” va yosh yigitga aytdilar: “Qayerdan kelgan bo`lsang o`sha yerga ketaver.”

6.12. Va shunda hokimni qizi yigitni quchoqladi, xudoning nomi bilan qasam ichdi: “Xudo Ra Xoraxta qanday abadiy ega. Bu yosh yigitni mendan tortib olsalar, yemayman, ichmayman, mana shu vaqtda o`laman”

6.14. Shunda u aytgan hammasi to`g`risida otasiga aytishga ketdilar va u odamlarni yosh yigitni joyiga o`ldirishga yubordi.

6.15. Lekin qizi elchilarga aytdi: “Ra abadiy, agar uni o`ldirsalar quyosh botishidan so`ng men o`laman.

6.16. Undan keyin bir minut ham tirik qolmayman...”

6.17. Shunda bu to`g`risida otasiga aytdilar va u qizi bilan yosh yigitni olib kelishni buyurdi.

7.1. Shunda yosh yigit [...] o`sha vaqt hokimning qizi ham

7.2. Otasiga kirdi [...] va hokim uni quchoqlab o`pdidi. Va unga aytdi: “O`zing to`g`ringda gapir

...

7.3. Sen menga o`g`il kabi” ... Yosh yigit hokimga aytdi: Men Misr yeridagi askarning o`g`li, mening onam o`ldi.

7.4. Otam boshqa xotin oldi, u meni yomon ko`rdi va men qochib ketdim. Hokim unga qizini xotinlikka berdi.

7.5. U unga dala va uy, hamda mol, boshqa har xil boyliklar berdi. Va mana shundan keyin ko`p kunlari o`tdi.

7.6. Yosh yigit xotiniga aytdi: “Men uch taqdirga ; timsohga, ilonga, itga o`limga mahkumman”. Xotini unga aytdi:

7.7. “O`zingni itingni o`ldirishga buyruq ber?” U xotiniga aytdi: “Kichkinaligida olgan va o`stirgan itni o`ldirishga buyruq bermayman”.

7.8. Shu vaqtdan boshlab xotini erini ehtiyot qildi va unga bir o`zini chiqishiga yo`l qo`ymadi.

7.9. O`smir Misr yeridan kelgan o`sha kun uning taqdiridan biri bo`lgan timsoh yonida suvlikda bo`ldi.

7.10. Osha suvda qudratli suv ruhi bor edi. U ruh timsohga suvdan chiqishga yo`l bermadi, timsoh ruhni ketishiga yo`l qo`ymadi.

7.11. Quyosh ko`tarilgan paytda ular yakkama-yakka chiqib olishdilar va bir kun emas, to`la uch oy.

7.12. Va kunlar tigadi va o`tdi, o`smir o`z uyida quvonchli kunini o`tkazish uchun turdi. Shundan keyin

7.13. tungi shamol kabi o`smir krovatga yotdi, uyqu uni butun jismini egalladi. Shunda

7.14. xotini bir ko`zani to`ldirdi [] boshqasini pivo bilan. Mana o`z uyasida o`smirni chaqirish uchun ilon surgalib chiqdi.

8.1. Xotini uni yoniga o`tirdi, u uxlamadi va mana [...] ilon. U ichdi, mast bo`ldi va qornini osmonga qilib uxlab qoldi.

8.2. Shunda xotini chopqi bilan uni bo`laklarga bo`lib chopib tashlashga buyurdi. Shunda uni erini uyg`otdilar [...]

8.3. Xotini unga aytdi: “Qara seni ilohing sening qo`lingga o`zingni taqdirларingni birini berdi. U seni kelajakda ham saqlaydi.”

8.4. O`smir Raga qurbonlik keltirdi va uni qudratini har kun maqtadi. Shundan so`ng kunlar o`tdi.

8.5. O`smir [...] o`z yeriga sayr qilishga chiqdi [...]

8.6. Va uni iti uni orqasidan bordi. Va mana it so`zlay boshladi [...]

8.7. [...] o`smir undan qochdi va suv havzasiga yaqinlashdi.

8.8. Timsoh uni ruhi bo`lgan joyda ushlab oldi.

8.9. Timsoh unga aytdi: “Men seni ta`qib qiladigan taqdiringman. Mana, to`la uch oydan buyon

8.10. Men suv ruhi bilan jang qilaman. Endi men seni qo`yib” yuboraman. [...] suv ruhini o`ldir.” [...]

8.11. Shundan so`ng yer nurga to`ldi va keyingi kun kirdi, [...] keldi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 47-50 стр

Tayanch iboralar: badiiy adabiyot, xalq og`zaki ijodi, Nun, Xepra, Nundaln, Shu, Tefnut, Osiris, Gor Xent-en-Merti, Isida, Set, Neftiddan, Nut, Ra, Soxmet, Nen-nesut, Naxarin, nivo, timsoh, ilon, o`smir, hokim o`g`illari.

Reyting savollari

1. “Odamlarni qirilishi” matni qaysi fir`avn sog`onasiga o`yib yozilgan?

- a) Ramzes II
- b) Amenxotep III
- s) Seti I
- d) Exnaton

2. qaysi muzeyda saqlanmoqda?

- a) Britaniya muzeyida
- b) Luvr muzeyida
- s) Belgiya muzeyida
- d) Norvegiya muzeyida

3. Quyidagilardan qaysi biri quyosh xudosi nomini anglatadi?

- a) Nun
- b) Shu
- s) Tefnut
- d) Xepra

4. “Odamlarni qirib yuborishi” to`g`risidagi afsonada odamlarni gunohi uchun qaysi xudo jazolaydi?

- a) Nut
- b) Osiris
- s) Xator

d) Set

5. Quyidagilardan qaysi biri “Uy ma`budasi” xudosi hisoblanadi?

- a) Gorxend-en-merti
- b) Neftidan
- s) Set
- d) Nut

6. Quyidagilardan qaysi shahar qadimda Nen-nesut nomi bilan atalgan?

- a) Gerakleopol
- b) Fiva
- s) Memfis
- d) Afina

7. Quyidagilarning qaysi biri havo xudosi?

- a) Xepra
- b) Shu
- s) Ra
- d) Geba

8. Dunyoning paydo bo`lishi to`g`risidagi afsona matni qachon topilgan?

- a) 1861-yilda
- b) 1871-yilda

- s) 1911-yilda
- d) 1881-yilda

- a) Liviya
- b) Nubiya
- s) Suriya
- d) Misr

9. Naxarin hozirgi kunda qaysi davlat hududiga to'g'ri keladi?

2-mavzu. Old Osiyo qadimda Gerodot

1-§. Qadimgi Bobil podsholigi

Gerodot taxminan er.avv. 485-yilda Kichik Osiyodagi Galikarnas shahrida tug'iladi. Uning otasi anchagina badavlat odam bo'lgan. Gerodot o'z vatanining siyosiy hayotida faol qatnashadi, keyinchalik qanday sabab bilandir, ona yurtini umrbod tark etib, hayotining ko'p qismini sayohatda o'tkazadi: Misrni, Eronni, Bobilni, Finikiyani, Qora dengizning shimoliy qirg'og'idagi Yunon koloniyalarini, Skifiyani, Yunon tuprog'idagi boshqa shaharlarni kezadi. Perikl hamda Sofokl bilan yaqin munosabatda bo'ladi. Er. avv. 444 – yili Italiyaning janubidagi Yunon kolniyasi Furiyada ko'chib ketadi va 425 – yilda shu yerda vafot etadi.

Gerodot o'z asarini “Tarix” ya'ni “tadqiqot” deb atagan. Keyinchalik, Iskandariya olimlari bu asarni to'qqiz bobga bo'lib, har birini yunon mifologiyasidagi to'qqizta muzaning nomi bilan ataganlar. Uning kitobida Mesopotamiya to'g'risida boy ma'lumotlar mavjud.

Er. avv. XIX asrda Bobil¹ shahri kuchayib ketdi. U savdo yo'llari kesishgan Frot daryosini chap qirg'og'ida joylashgan. Bobil podsholari qulay geografik o'rindan foydalanib, Mesopotamiyani Amoriylar podsho

xonadoni hokimiyati ostida birlashtirdilar. Mesopotamiyani birlashtirish er. avv. XVIII asr o'rtalarida podsho Hammurapi davrida tugallandi. Amoriy sulolasining oltinchi podshosi Hammurapi mohir diplomat, kuchli siyosatchi bo'lib qo'shni shahar davlatlarning o'zaro to'qnashuv va kelishmovchiliklaridan foydalanib ularni bo'ysundirdi. Uning davrida qonunlar to'plami ishlab chiqilib, hayotga joriy qilindi

195 ... Bobilliklarda kiyim mana bunday, (badaniga) bobillik oyog'igacha kanop xiton (ko'ylak) kiyadi. Keyin uning ustiga yana yupqa oq xilamida². Ularda poyafzal (bu mamlakatda) umum qabul qilgan Beotiya etigiga o'xshash. Bobilliklar uzun soqol qo'yib, boshlariga salla o'raydilar va butun badaniga mirra (xushbo'y moy) surtadilar. Har qanday bobilliklarda muhrli uzuk va mohirona ishlangan hassa bor. Har bir hassada olma, atirgul, nilufar, burgut yoki shunga o'xshash biror nima bor.

¹ Bab-Ali-Xudo darvozasi.

² [chakmonga o'xshash.](#)

197 ... Bobilliklarda yana bir juda aqlli odat bor. Qandaydir bir kasallikdan azob chekadiganni ular bozorga ko'tarib chiqadilar, (chunki ularda tabib yo`q). o'tkinchilar kasalga uning kasalligi to`g`risida maslahat beradilar (agar ulardan kimdir yoki o`zi shunday dard bilan og`rigan bo`lsa, yoki uni boshqada ko`rgan bo`lsa) kasal odamni oldidan jim o`tish ularda taqiqlangan: uning kasali nima deb har kim so`rashi lozim.

200 ... Bobilliklarda shundat odat bor. Ularning ichida yemishi faqat baliq bo`lgan uch qabila bor. Tutilgan baliqni ular quyoshda qoqlaydilar va keyin shunday qiladilar: baliqni hovonchaga tashlaydilar va og`ir dasta bilan maydalaydilar, keyin esa dokadan qilingan g`alvirdan o`tkazadilar. Keyin bu xamirdan istasalar ho`l xamir qoradilar yoki non yopadilar.

Историки античности М., 1981. Геродот
история. Книга первая 111-112, 114 стр.

Gerodot Bobil to`g`risida

194 ... Pastdan daryo bo`yicha Bobilga suzadigan kemalar mutlaqo dumaloq va to`laligicha teridan qilingan. Osuriyadan yuqorida yetgan Armanistonda bobilliklar kemani osti uchun toldan xivich kesadilar, [polni] tashqi tomoni kemani [aylana] tagiga o`xshatib qalin terilar bilan

tortadilar. Ular kemani burun qismini kengaytirmaydi va burnini o`tkir qilmaydi, lekin kemani qalqon kabi dumaloq qiladi. Keyin kemani<sup>1</sup> somon bilan to`ldiradilar va yuk ortib oqim bo`yicha suzishga qo`yib yuboradilar. Ular pastdan daryo bo`yicha asosan Finikiya vinosi bilan loy xumlarni tashiydilar. Kemani ikki boshqaruv eshkakchi yordami bilan turib eshkak eshadigan ikki kishi boshqaradi. Ulardan biri kemani eshkak bilan o`ziga tortadi, boshqasi itaradi. Bunday kemalarni katta va kichikroq hajmda quradilar. Eng kattalariga 5000 talant² yuk sig`diradilar. Har bir kemada tirik eshak, kattalarida bir necha [eshak] turadi. Bobilga kelishi bilan savdogarlar o`z tovarlarini sotadilar, keyin esa ommaviy bozorda kemani [to`qilgan] tagi va somonning hammasini sotadilar. Keyin esa terilarni eshaklarga ortib Armanistonga qaytadilar. Daryoni yuqorisi bo`yicha oqimni tezligi sababli suzish mutlaqo mumkin emas. Shuning uchun kema yog`ochdan emas, terilardan quriladi.

Историки Античности
Том первый. Древняя
Греция М. 1989 111-112стр.

Podsho Xammurapi qonunlari

Xammurapi (er. avv. 1792 – 1750 yillar) amoriylar sulolasining oltinchi podshosi. Uning qonunlari 1901- yilda fransuz arxeologlari tomonidan Elamning poytaxti Suzada topilgan. Parijdagi Luvr muzeyida saqlanadi. Qonunlar qora ba`zalt toshiga o`yib yozilgan va Bobildan elamlilar tomonidan o`lja qilib, er. avv. XII asrda Suzaga olib ketilgan. Qonunlar to`plami 287 moddadan iborat, lekin ustunda 247 modda saqlanib qolgan, 35 modda ko`rinishidan Elam podshosi buyrug`i bilan yo`q qilingan.

Keyinchalik yetishmaydigan moddalar Suzada topilgan parcha dublikatlar asosida Nineviyada Osuriya podshosi Ashshurbanipal¹ kutubxonasida topilgan, Mixxat matn uch qism: kirish, qonunlarni o`zi va xulosadan iborat. Birinchi va oxirgi qismlarda Hammurapi o`zini va o`z boshqaruvini tavsiflaydi, "kuchli zaifni ezmasligi, yetim va bevaga adolat qilish uchun" qonunlar to`plamini tuzilishi maqsadini ko`rsatadi. Us tuning yuqori qismida Xammurapi quyosh va adolat xudosi Shamash oldida unga duo qilib tiz cho`kkan holda turgani va xudo qonunlarni berayotgani tasvirlangan.

¹ yukni o`rash uchun.

² 1,5 tonna.

Kirish

Men Hammurapi, cho`pon... boylik va mol-ko`lchilikni to`plagan. Dunyoni to`rt tomonini yengan... Aqlli podsho, Shamashga bo`ysunuvchi, qudratli... Mamlakat himoyasi... podsholar ichida ajdar... Dushmanlar (uchun) tuzoq... Aso va tojga loyiq hukmdor... Harakatchan, komil... Podsholar ichida birinchi, Frot (*bo`yicha*) qishloqlarni bo`ysundirgan. Men g`amxo`r, ulug` xudolarga bo`ysunuvchi... Qachon Marduk¹ meni odamlarga adolatli boshchilik qilish uchun va baxt berish uchun yuborganda, men mamlakatga haqiqat va adolat berdim va odamlarni ahvolini yaxshiladim.

Xulosa

Men Hammurapi haqiqiy... Men-podsho, podsholar ichida buyuk, meni so`zlarim a`lo, meni donoligim tenggi yo`q. Men-Xammurapi, adolat podshosi, menga Shamash haqiqatni sovg`a qildi! Meni so`zlarim a`lo, meni faoliyatimni tengi yo`q!

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 58 стр

Xo`jalik

7-§. Agar odam, odam og`li<sup>2</sup> qo`lidan, yoki qulni qo`lidan guvohlarsiz va shartnomasiz odamni sotib olsa, yoki kumush, yoki oltin, yoki qulni yoki qul ayolni, yoki xachirni, yoki qo`yni, yoki eshakni saqlashga olsa nima bo`lsa ham, (*bu*) odam o`g`ri, uni o`ldirish kerak.

53-§. Agar odam o`z dalasi to`g`onini mustahkamlashga dangasalik qilsa va (*oqibatda u*) tug`on u mustahkamlanmagan bo`lsa, to`g`ondan suv urib ketsa, ishlov berilgan yerni (jamo) suv bosib ketsa, to`g`onidan suv urib ketgan odam u nobud qilgan g`allani to`lashi kerak.

54-§. Agar u g`allani bera olmasa, uni uning ko`chadigan mulkini kumushga berishi kerak va bu kumushni, g`allani suv olib ketgan jamoa yeriga ishlov berganlar, o`zaro bo`lib olishlari kerak.

59-§. Odam agar odamni bog`ida, bog` xo`jayini (*ruxsatisiz*) daraxtni chopsa, shunda u 112 mina³ kumush berishi kerak.

229-§. Agar quruvchi odamga uy qurib, o`z ishini mustahkam qilmasa u qurgan uy yiqilib, uy xo`jayinini o`limiga olib kelsa, bu quruvchini o`ldirish lozim.

235-§. Agar kemasoz odamga kema qurib o`z ishini ishonchsiz qilsa, bu kema o`sha yildayoq suv oqsa (?) (*boshqa*) kamchilik bo`lsa (*shunda*) kemasoz bu kemani buzishi kerak, o`z hisobidan mustahkam kemani qurib kema egasiga berishi kerak.

Qarzdorlar ahvoli

Hammurapi davrida Bobil podsholigida qarzi uchun qul qilish kuchaydi. Qarzi uchun qaramlikka dehqonlar, hunarmandlar duchor bo`ldilar. Ular sudxo`rlar, katta yer egalaridan g`allani qarz olib, foizi bilan qaytarishlari zarur edi. G`alla qarzi uchun 30 % yillik, pul qarzi uchun 20 % to`lashlari kerak edi. O`z muddatida qarzini to`lamagan odam qarz beruvchini qarzdoriga aylanar edi, yoki unga o`z oilasi a`zosini qaramlikka beradi. Hammurapi ijtimoiy keskinlikni yumshatish uchun qarz beruvchilarni faoliyatini chekladilar.

Ular majbur edilar: 1. Qarzdordan pul qarzini to`lovi sifatida g`allani olishlari kerak edi, lekin qarzdorni omboridan yoki xirmonidan uni ruxsatisiz, o`zboshimchalik bilan g`allani olish huquqiga ega emas edilar; uch yil tugashi bilan to`rtinchi yilga garovga olinganlarni ozodlikka chiqarishlari kerak edi; 3. Uch yil davomida garovga olingan bilan yomon muomala qilish taqiqlangan edi. Garovga olingan kaltaklashdan yoki

¹ Bobilni bosh xudosi.

² Bobil podsholigini to`la huquqli podshosi.

³ 0,5 kg. atrofida pul.

yomon muomala qilishdan o`lib qolsa, qarz beruvchini teng o`ch tamoyiliga binoan uni oila a'zosini¹ qatl qilar edilar. Bu choralar bilan Hammurapi jamiyat barqarorligini ta'minlashga urindi.

115-§. Agar odam odamga g`alla yoki kumush bilan (qarzi) bo`lsa va uni garovga olib ushlab tursa, garovga olganni uyida o`z taqdiri bilan o`lsa, bu da'vo uchun asos emas.

116-§. Agar garovga olingan garov olganni uyida kaltaklashdan yoki yomon muomaladan o`lsa, garovga olinganni yomon muomaladan o`lsa, garovga olinganni egasi o`z tamkarini<sup>2</sup> fosh qilishi kerak, agar (garovga olingan) kishini o`g`li uni o`g`lini o`ldirishi kerak, agar u odamni quli bo`lsa u 113 kumush berishi kerak, hamda unga berilgan (qarz) ni barchasini yo`qotadi.

117-§. Agar odamni qarzi bo`lsa va kumush yoki qarz majburiyati uchun o`z xotini, o`z o`g`li yoki qizini bersa ular xaridorni yoki qarz beruvchini uyida 3 yil xizmat qilishi kerak: to`rtinchi yil ularni ozodlikka qo`yishi kerak.

118-§. Agar u qarz majburiyatiga qul yoki qul ayolni bersa³ boshqaga uzatishi mumkin, (uni yoki qul ayolni) kumushga berishi mumkin; (u yoki qul ayol) sud tartibida talab qilinishi mumkin emas.

Qulchilik

Quyida keltirilgan moddalarga ko`ra qullar harbiy asirlar edi. Ba`zida sud hukm qilgan odam ham qulga aylanar edi. Qul to`la o`z xo`jayini ixtiyorida edi. Qulni sotish, merosga berish mumkin edi. Qulni jazolab o`ldirmas, mayib qilmas edilar. Ularga jismoniy zarar qulog`ini kesar edilar, bu qulni mehnat qobiliyatini yo`qolishiga olib kelmas edi. Qochoq qulni tutib olib o`ldirar edilar, uni yashirgan ham shu jazoga loyiq topilar edi.

16-§. Agar odam o`z uyida saroyga yoki mushkenum<sup>4</sup>ga qochoq qul yoki qul ayolni yashirsa va jarchini qichqirig`iga (ularni) olib chiqmasa shunda bu uy egasini o`ldirish lozim.

231-§. Agarda u uy egasini qulini o`ldirsa, u uy egasiga qul o`rniga qul berishi kerak.

282-§. Agar qul o`z xo`jayiniga aytsa: "Sen mening xo`jayinim emas, (u) o`z quli sifatida uni fosh qilishi va keyin xo`jayin uni qulog`ini kesishi mumkin.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991.58-60 стр

Tayanch iboralar: Eron, qonunlar, Bobil, Bab –Ali – xudo darvozasi, Mesopotamiya, Xammurapi, Amoriylar, Frot, Nin, Dajla, Demetra, Sezam, Suza, Luvr, Xammurapi qonunlari, Nineviya, Ashshurbanipol, Mixxat, Shamash, Marduk.

Reyting savollari

¹ qizi, o`g`li, xotinini.

² podsho xizmatidagi yirik savdogan. Shu bilan birga u sudxo`r va qarz beruvchi.

³ shunda tamkar uni yoki ayolni.

⁴ Erkin, lekin to`la huquqli bo`lmagan odam

1. Mesopotamiyani birlashtirishni amoriylarning VI podhosi tugalladi. Bu nechanchi asrga to'g'ri keladi?

- a) er. avv. XVIII asr o'rtalarida
- b) er. avv. XIX asr o'rtalarida
- s) er. avv. V asr o'rtalarida
- d) er. avv. XIII asr o'rtalarida

2. Nin shahri qaysi daryo sohilida joylashgan?

- a) Nil dayosi
- b) Dajla dayosi
- s) Frot dayosi
- d) Egey dayosi

3. Demetra – bu ...

- a) dehqonchilik va hosildorlik ma'budasi
- b) dehqonchilik va hunarmandchilik ma'budasi
- s) dehqonchilik ma'budasi
- d) hunarmandchilik ma'budasi

4. Xammurapi qonunlari to'plami 1901-yil Elamning poytaxti Suzada topilgan. Hozir u qaysi muzeyda saqlanmoqda?

- a) Britaniya muzeyida
- b) Luvr muzeyida
- s) Berlin muzeyida
- d) Vena muzeyida

5. Bizgacha yetib kelgan Xammurapi qonunlari to'plami hozirgi kunda necha moddadan iborat?

- a) 287 moddadan
- b) 217 moddadan
- s) 247 moddadan
- d) 35 moddadan

6. Mesopotamiyada qaysi quyosh xudosi ulug'langan?

- a) Zevs
- b) Shamash
- s) Xepra
- d) Nut

7. Qadimgi dunyo tarixida o'zini "podsholar ichida ajdar" deb hisoblagan podsho kim?

- a) Xammurapi
- b) Tutmos III
- s) Xoremxeb
- d) Ramzes II

8. Xammurapi qonunlariga ko'ra qul o'z xo'jaynini tan olmasa xo'jayin unga qanday jazo berishi mumkin edi?

- a) o'lim jazosi
- b) kaltaklash jazosi
- s) quloqni kesish jazosi
- d) qo'lni kesish jazosi

9. Xammurapi mixxati necha qismdan iborat?

- a) 3 qismdan
- b) 5 qismdan
- s) 2 qismdan
- d) 11 qismdan

2-§. Ikki daryo oralig'i madaniyati Adabiyot

Mesopotamiyani qadimgi xalqlaridan bizgacha turli adabiy janrdagi asarlar (afsonalar, rivoyatlar, madhiyalar, ertaklar, dostonlar, lirik qo'shiqlar, dialoglar, maruzalar, nasihatnomalar, masallar, maqollar va boshqalar) yetib kelgan. Birinchi adabiy matnlar er. avv. III ming yillikda shumer tilida, er. avv. II ming yillikning I yarmida akkad-Bobil tillarida paydo bo'ldi.

Dunyoni paydo bo'lishi to'g'risida afsona

Dunyo qurilishi to'g'risidagi afsona uning birinchi so'zlari "Qachon tepada ("Enuma Elish") nomi bilan ataladi. U Osuriyaning mashhur podshosi Ashshurbanipalning kutubxonasida parchalar ko'rinishida topildi. Hozirgi vaqtda afsonani mazmuni Osuriyaning qadimgi poytaxti Ashshur shahridagi qazishmalar vaqtida topilgan loy taxtachalar asosida to'la qayta tiklangan, shuningdek ularni har biriga dunyo qurilishini yetti bosqichlaridan biri to'g'ri keladi. Bu afsonaning alohida qismlari Shumer davridayoq yaratilgan edi. Bizgacha yetib kelgan afsona matni Hammurapi davrida tuzilgan. Babil kohinlari Babil shahrini xudosi Mardukni - yaratuvchi va koinotni yaratuvchisi deb bildilar.

Yuqorida hali osmon nomlanmagan va pastda yer o'z nomiga ega bo'lmagan vaqtda, boshda Aju, barchani paydo qilgan. Mummu va Tiamat⁶⁰ birgalikda suvlarini aralashtirganlarida, hali daraxtlar shakllanmagan edi, qamish ko'rinmagan edi, hali xudolardan birortasi paydo bo'lmagan edi, hali ismlar aytilmagan edi, taqdir aniqlanmagan edi, o'shanda xudolar osmonlar o'rtasida yaratilmagan edi...

Ular unga⁶¹ ulug'vor ziyoratgoh qurdilar va u o'z otalari oldida hukmronlikni boshladi. "Sen ulug' xudolar orasida e'tiqod qilinadigan, seni qur'angning tengi yo'q, seni so'zing-Anu⁶² endilikda seni hukming qaytarilmas, ulug'lash va tahqirlash seni qo'lingda bo'lsin. Seni so'zlaring to'g'ri, buyruqlaring yolg'on emas, xudolarni birortasi ham seni chegarangni bosib o'tmaydi... O Marduk, sen bizni qasoskorimiz, butun dunyo ustidan podsholikni senga beramiz. Yig'ilishda o'tirsang-seni so'zing ulug'vor, seni qiliching yengilmas, ha u seni dushmanlaringni yo'q dastlabki suv xaosi xudolari.

qilsin. O, hukmdor, kim senga e'tiqod qilsa, uni hayotini qutqar, yovuzlik qilgan xudoni esa ruhini yo'q qil." Ular o'z o'rtalariga kiyimni qo'yidilar va birinchi o'g'il Mardukga aytdilar: "Seni qu'rang hukmdor barcha xudolardan oldinda. O'lim va tug'ilish-hukm qil, ha amalga oshsin! Og'zingni och-ha kiyim g'oyib bo'lsin, yana buyur-ha butunligicha paydo bo'ladi!" U og'zi bilan buyurdi-kiyim yo'q bo'ldi, u yana buyurdi-kiyim paydo bo'ldi. Uning otalari xudolar, faqatgina uni og'zidan chiqqan hukmni harakatini ko'rib xursand bo'ldilar va maqtadilar: Faqat Marduk-podsho! Ular unga aso, taxt va hukmronlikni topshirdilar va unga dushmanlarni yengish uchun yengilmas qurol berdilar. "Bor sen Tiamatni hayotini ol, shamol uni qonini yashirin joyga olib ketsin". Uni otalari xudolar unga Enlilni⁶³ taqdirini belgiladilar, omadli va uni qulay yo'lga yubordilar. U o'zini kamonini yasadi, qurolni tanldi, o'qni ko'tardi, kamon ipiga qo'ydi, u nayzani ko'tardi va uni o'ngga qo'ydi, kamon va sadoqni biqiniga osdi. O'z oldiga chaqmoqni qo'yib, o'z tanasini yonayotgan olov bilan to'ldirdi; u Tiamatni o'rab olish uchun to'r tayyorladi, janub va

⁶⁰ dastlabki suv xaosi xudolari.

⁶¹ Mardukga.

⁶² osmon xudosi.

⁶³ boshda havo xudosi, keyinroq yer xudosi.

shimolga, sharq va g'arbda hech narsa chiqib ketmasligi uchun uni 4 shamolga ushlashga berdi. Biqinidan u otasi Anuni sovg'asi to'rti yaqinlashtirdi. U yovuz shamol, bo'ron, jalani yaratdi. To'rt shamol yetti shamol, bo'ronli shamol, tengi yo'q shamol va u yaratgan yetti shamolni Tiamatni esankiratsiz uchun qo'yib yubordi: ular uni orqasidan bordilar. Hukmdor o'zini buyuk quroli To'fonni ko'tardi, u yengilmas, qo'rqinchli shamol aravaga turdi. U jilovladi va "Halok etuvchi, shafqatsiz, cho'ltiruvchi, uchib yuruvchi aravani qo'shdi... U dahshat kiyimiga o'rangan va uni boshi halokatli yorqinlik bilan belangan. U o'z yo'liga tushdi, so'qmoq bo'yicha yugurib ketdi, g'azablangan Tiamat unga yuzini qaratdi. Uning otalari xudolar unga qaradilar, xudolar unga boqdilar.

Hukmron yaqinlashdi va Tiamatni bag'rini ko'ra boshladi. U uning turmush o'rtog'iga Kinga to'ng'illaganini eshitdi: u⁶⁴ qaradi: uning (Kinga) qarashi xiralashdi. (... faqat) Tiamat o'z bo'ynini burmadi. O'zini ochiq og'zi bilan noroziligini sochdi. To'fon hukmdori o'zini ulug' qurolini ko'tardi, quturgan Tiamatga (aytishga) yubordi: "tur! Men ha, biz jang uyushtiramiz". Qachonki Tiamat buni eshitib, u telba bo'lib aqlini yo'qotdi. Tiamat dahshatli va baland guldiradi, uni oyoqlari tovonigacha qaltiradi, u afsun qaytarib-qarg'ish tashladi. Urush xudolari esa qurol qayradilar. Tiamat va xudolardan eng donosi Marduk to'qnashdilar. Ular jangga tushdilar, urushish uchun yaqinlashdilar. Hukmdor o'z to'rtini yeydi va uni o'radi, orqada turgan uraganni u oldinga qo'yvordi. Tiamat uni yutib yuborish uchun og'zini ochdi, Marduk unga shamol yubordi, u og'zini yopa olmadi; shiddatli shamol uni jismini to'ldirdi. Uning yuragi ushlab olgan edi, og'zi keng ochilgan edi. U o'q uzdi va uning jismiga sanchdi, uni yengdi, uni halok qildi. U jasadni tashladi va uni ustidan bosdi... Xudolar esa uni yordamchilari uni tomonida yuradiganlar titradilar, qo'rqdilar va orqaga qayrildilar, hayotlarini qutqarish uchun ketishga urindilar. Lekin o'ralib qolgan edilar va qocha olmadilar...

Yengan Tiamatga u orqaga qaytdi, xudo Tiamatni oyog'ini bosdi, o'zini shafqatsiz qilichi bilan u (uni) boshini majaqladi va uni qon tomirlarini kesdi. U shimol shamolini uni qonlarini maxfiy joyga olib ketishga majbur qildi...

Uning otalari buni ko'rib boshlari ko'kka yetdi va juda xursand bo'ldilar va unga sovg'alar va tortiqlar keltirdilar. Xudo dam ola turib, uni jasadini ko'zdan kechirdi. Maxluqni jasadini bo'lib u dono yaratdi. Chig'anoqqa o'xshatib uni ikki pallaga ajratdi. Uni (bir) pallasini qo'yib osmonni to'shadi, u zanjirlarni tortdi va qo'riqchi qo'ydi, uni suvlarini chiqarmaslikni unga topshirdi. U osmonni aylanib chiqdi, barcha joylarni ko'rdi, girdob ichidan Nidimmud⁶⁵ ni turar joyiga o'tdi, xudo okeanni va E-sharruni tuzilishini o'rgandi, unga⁶⁶ o'xshash qasr qurdi u. Osmonda bunyod qilgan E-sharru qasriga u Anuni; Enlil va Eani o'z shaharlariga yashash uchun joylashtirdi. U buyuk xudolarga manzilgohlar yaratdi va zodiak yulduzlar turkumiga o'xshash yoritgichlarni joylashtirdi. U yilni belgiladi, uni qismlarga bo'ldi, o'n ikki oyni uch yulduz bo'yicha belgiladi. Shundan keyin u kunlarni qiyofasini chizdi, hech kim adashmasligi uchun, xato qilmaslik uchun, ularni joylashgan joyini aniqlash uchun u Nibir⁶⁷ manzilgohiga asos soldi. U Enlil va Ea manzilgohlarini bunyod qildi, ikki tomondan u darvozalar ochdi, chapdan va o'ngdan u qulflarni mustahkamladi va uning bag'rida osmonni kuzatuvchi tepasidagi eng baland nuqtasini joylashtirdi. U oyni yoritishga majbur qildi, unga tunni ishondi, kunni bilish uchun u bilan kechani belgiladi, Marduk qachonki xudolarni so'zini eshitdi, (shunda) uni qalbi undadi, u dono reja yaratdi. U so'zga og'iz ochdi va Ea aytdi: "Men qon tuflayman va suyaklarni olaman, odamni yarataman⁶⁸ - odam (?), odamni yarataman⁶⁹, yashash uchun. U xudolarga xizmat qilsin, ular esa⁷⁰ ".(dam olsinlar)

⁶⁴ *Marduk.*

⁶⁵ *suv xudosi Eani nomlaridan biri.*

⁶⁶ *okeanga.*

⁶⁷ *Marduk.*

⁶⁸ *uni nomi.*

⁶⁹ *u yerda.*

⁷⁰ *dam olsinlar.*

“Dunyo to`foni” to`g`risidagi afsona

Gilgamesh to`g`risidagi⁷¹ Akkad afsonasi Mesopotamiya afsonalarining eng ajoyiblaridan biri bo`ladi. Gilgamesh to`g`rusidagi ilk qo`shiqlar er.avv. III ming yillikda paydo bo`ldi. Topilgan afsonalar shumer, akkad<sup>72</sup>, xurrit, xett tillarida mixxatda yozilgan. Dostonda Gilgameshining qahramonlari to`g`risida hikoya qilinadi. Gilgamesh do`sti Enkidani o`limidan so`ng o`z xalqi uchun abadiy yoshlik gulini topish maqsadida uzoq izlanishlardan so`ng to`fondan qutilib xudolarni irodasi bilan o`z xotini bilan abadiy hayotni olgan Utnapishti bilan uchrashadi, topgan gulni u cho`milayotgan paytda ilon tortib ketadi. Utnapishti to`fon to`g`risida Gilgameshga hikoya qiladi. To`fonni sababi xudolarni g`azabi deb tushintiradi. Odamlarni bo`ysunmasliugidan norozi bo`lgan xudolar yerga jala yuboradilar. Suv butun mamlakatni bosadi, xudojo`y Utnapishti va uni oilasidan boshqa hamma halok bo`ladi.

To`fon to`g`risidagi Mesopotamiya afsonasi suv toshqini mumkin bo`lgan tabiiy sharoitlarda paydo bo`ldi. Daryolarni toshqini natijasida ko`p dalalar suv ostida qoldi. Toshqinlar o`sha davr odamlari uchun butun dunyoni suv bosganiday tuyildi. Afsona haqiqiy suv toshqini bo`lgan joy to`g`risida hikoya qiladi. Ikki daryo oralig`i janubidagi Ur shahrini qazib ochgan ingliz arxeologi Leonard Vulli afsonada suv toshqini haqiqatda bo`lgan joyni isbotlab berdi. U er.avv. III ming yillik boshlaridagi podshoning hashamatli dafnlari ostida madaniy qoldiqlarsiz, sopol parchalari bilan 2,5dan 3,5 metrgacha loyqa qatlamini topdi. “Toza” qatlam “to`fon” toshqini qoldiqlaridir. Toshqin butun dunyoni suv bosishi emas, Janubiy Mesopotamiyani suv ostiga qoldirgan toshqin edi xolos.

To`fon to`g`risidagi afsona boshqa xalqlarda ham misol uchun Hindiston va Xitoyda ham mavjud.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 63 стр

8. Utnapishti unga Gilgameshga xabar beradi:
9. “Men Gilgamesh sirli so`zni ochaman
10. Va ilohlar sirini senga hikoya qilaman men
11. Shurippak, shahar qaysiki sen bilasan,
12. Frot qirg`og`ida yetgan,-
13. Bu shahar qadimgi, yaqin unga ilohlar.
14. Buyuk ilohlarni ularni qalbini to`fon qilish egalladi.
- 15-16. Ularni otasi Anu, ularni maslahatchisi qahramon Ellil kengashdilar,
- 17-18. Ularni chopari Ninurta⁷³, Ularni mirobi⁷⁴ Ennugi
19. Nurli ko`zli Ea ular bilan birga ta`zim qildi,
20. Lekin kulbada u ularni so`zini aytdi:
21. Kulba, kulba, devor, devor!
22. Eshit, kulba! Esda tut devor!
23. Shurippaklik, Ubar-utu o`g`li,
24. Uy-joyni yo`q qil, kema qur.
25. Mo`l-ko`lchilikni tark et, hayot to`g`risida g`amxo`rlik qil.
26. Boylikdan nafratlan, o`z qalbingni qutqar,
27. O`z kemangga barcha tiriklarni ort.

⁷¹ er. avv. II ming yillik

⁷² Bobil.

⁷³ ov va urush xudosi.

⁷⁴ sug`orish ishlari boshqaruvchisi.

28. Sen quradigan o`sha kema,
 29. tasviridan bo`ladi to`rtburchakli,
 30. kengligi uzunligi bilan teng bo`ladi,
 31. Okean kabi uni tom bilan yop!”
 32. Men tushundim va hukmdorga Eaga aytaman:
 33. “O`sha so`zni hukmdor, sen m,enga aytding,
 34. Men hurmat qilishim kerak, ijro qilaman shunday barchasini.
 35. Men shaharga-xalqqa va keksalarga nima deb javob beray?”
 36. Ea og`zini ochdi va so`zladi,
 37. Menga seni qulingga u aytadi:
 38. “A sen ularga shunday nutq so`zla:
 39. “Men bilaman, Ellil mendan nafratlanadi,-
 40. Men sizni shahringizda boshqa yashamayman,
 41. Ellil tuprog`idan oyog`imni uzaman men.
 42. Okeanga tushaman, hukmdor Eaga!
 43. Sizni ustingizdan u, yomg`irni mo`l quyadi,
 44. Qushlarni sirini, baliqlarni yashirinish joyini bilasiz,
 45. Yerda, hamma joyda boy xirmon bo`ladi,
 46. Ertyalab jala quyadi, tunda
 47. Non yomg`irini siz ko`rasiz har joyda”,
 48. Zo`rg`a tong yorishishi bilanoq,
 49. Meni chaqiruvim bilan butun o`lka yig`ildi.
 52. Barcha erkaklarni men chaqirdim bo`ysunishga-
 53. Uylarni buzdilar, to`siqlarni yo`q qildilar.
 Bola smola tashiydi,

54. Kuchli savatlarda narsa olib boradi.
 55. Besh sutkada kuzovni qurdim:
 80. Uni men nimaga ega bo`lsam barchasinbi ortdim,
 81. Menda bo`lgan barcha kumush bilan to`ldirdim.
 82. Menda bo`lgan oltin bilan to`ldirdim,
 83. Menda bo`lgan barcha tirik zot bilan to`ldirdim,
 84. Kemada barcha oilamni va urug`imni oldim,
 85. Cho`l mollari va hayvonlarni, barcha ustalarni oldim.
 86. Menga Shamash vaqtini belgiladi:
 87. Ertalab jala quydi, kechasi esa
 87. Non yomg`irini sen kechasi ko`rasan
 88. Kemaga kir, uni eshiklarini smola qil!
 89. Belgilangan vaqt kirdi:
 90. Ertalab jala quydi, kechasi esa
 90. Non yomg`irini men ko`rdim haqiqatda.
 91. Men tabiatni yuziga qaradim-
 92. ob-havoga qarash qo`rqinchli edi.
 93. Men kemaga kirdim, uni eshiklarinmi smola qildim...
 96. Tong yorisha boshlashi bilan,
 97. osmon asosidan qora bulut turdi...
 106. Nima yorug` bo`lsa-qorong`iga aylandi.
 107. Butun yer yorildi, kosa kabi
 108. Birinchi kun janubiy shamol quturdi,
 109. tog`larni toshib, tez bosib keldi
 110. Go`yoki urushday yerga yetib
 111. biri boshqasini ko`rmaydi
 112. Va osmondan odamlarni ko`rib bo`lmaydi.

113. To`fon ilohlari g`azablandilar,
 114. Ko`tarildilar, Anu⁷⁵ osmoniga ketdilar
 127. Shamol kezadi olti kun, yeti kecha,
 128. Bo`ron to`fon bilan yerni qoplaydi.
 129. Yettinchi kun kirishi bilan
 129. bo`ron tofon bilan bilan urushni to`xtatdilar.
 130. Go`yo qo`shin kabi jang qilganlar,
 131. tinchlandi dengiz, jala to`xtadi-to`fon tugadi
 133. Men dengizga qaradim-sokinlik turdi,
 134. Barcha insoniyat loyga aylandi!
 135. Tom kabi yassi bo`ldi tekislik,
 136. men tiz cho`kdim, o`tirdim va yig`ladim
 137. yuzimdan meni ko`z yoshlari oqdi.
 138. Ochiq dengizda qirg`oqni qidira boshladim.
 139. O`n ikkinchi joyda ko`tarildi orol
 140. Nitsir tog`ida kema to`xtadi.
 141. Nitsir tog`i kemani ushladi, tebranishga qo`ymaydi.
 142. Bir kun, ikki kun Nitsir tog`i kemani ushladi, tebranishga qo`ymaydi
 143. Uch kun, to`rt kun Nitsir tog`i kemani ushladi, chayqalishga qo`ymaydi.
 144. To`rt va besh kun Nitsir tog`i kemani ushladi, chayqalishga qo`ymaydi
 145. Yettinchi kun kirganda
 146. kaptarni olib chiqdim, qo`yib yubordim men;
 147. Kaptar ketib, orqaga qaytdi:
 148. Joy topmadi, qaytib uchib keldi.
 149. Qaldirg`ochni olib chiqib qo`yib yubordim
 150. Uchib ketib qaldirg`och orqaga qaytdi:
 151. Joy topmadi, qaytib uchib keldi.
 152. Qarg`ani olib chiqdim va qo`yib yubordim men:
 153. Qarg`a uchib ketib, suvni pasayganini ko`rdi,
 154. Qaytmadi, qag`illaydi, yeydi va axlat tashlaydi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 88 стр

“Qaytilmaydigan mamlakat”

“Qaytilmaydigan mamlakat” nomli Bobil rivoyatida Mesopotamiya aholisini yer osti podsholigi to`g`risidagi tasavvurlari aks ettirilgan. Ma`buda Ishtarni yer osti podsholigiga tushishi rivoyatni asosini tashkil qilida.

“Qaytilmaydigan mamlakat” buyuk yerga
 Sinaning⁷⁶ qizi Ishtar⁷⁷ fikrini qaratdi.
 Qorong`ulik uyiga, Irkalla⁷⁸ istiqomatgohiga
 Sinning qizi yorug` tafakkurini qaratdi.
 U erga kiradiganga qaytish yo`q
 Yo`ldan, u yerdan yo`q qaytish,
 Qaerda kirganlar noumid, yorug`likni kutadi,
 Qaerda ularga emish, qayerda ularga ovqati-loy,

⁷⁵ bobilliklar tasavvuriga ko`ra bir necha qattiq osmon bo`lib, ulardan biri Anu osmoni edi.

⁷⁶ oy xudosi.

⁷⁷ hosildorlik ma`budasi.

⁷⁸ Shumerdagi Nersal – yer osti podsholigi xudosi.

Qaerda yorug`lik ko`rmay, qorong`ulikda yashaydilar,
Qush kabi qanotlar kiyimini kiyganlar,
Eshiklar va qulflarda chang yotadi...

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 66 стр

Innanani va uning ukasining quyosh xudosi Utu o`rtasidagi dialog

Dialog ma'buda Innananing⁷⁹ to'shagiga yopinchiq tayyorlash to'g'risidagi mifologik poemani bir qismini tashkil etadi. Bu rivoyat shumerlarning to'qimachilik faoliyati bilan tanishtiradi.

“Opa, men senga sug`irilgan kanopni keltiraman...”
“Uka sen qachon menga sug`irilgan kanopni keltirasan?
Kim uni men uchun taraydi...?”
“Opa men senga uni taralgan keltiraman.
Kim uni menu uchun quritadi...?”
“Opa men senga uni quritilgan keltiraman...”
“Uka sen qachon uni quritilgan keltirasan,
Kim uni sen uchun to`qiydi...?”
“Opa men senga uni to`qilgan keltiraman...”
“Uka sen uni qachon to`qilgan keltirasan,
Kim uni men uchun asos uchun tortadi...?”
“Uka sen qachon uni men uchun asosga tortilgan keltirasan?
Kim uni men uchun to`qiydi...?”
“Opa men uni to`qilgan olib kelaman...”
“Uka qachon sen bu to`qilgan kanopni menga keltirasan,
Kim uni men uchun bo`yaydi...?”
Opa men senga uni bo`yalgan keltiraman”.

Hayotni mazmuni to'g'risida xo`jayinning quli bilan suhbat

Asar umidsizlik ruhida sug`orilgan bo`lib, muallif xudoga e`tiqod, u dunyoga umid qilish natijasizligi to'g'risida gapiradi.

1-§. Podshoni marhamatiga umidni behudaligi “Qul, mening xizmatimga tayyor bo`l!”- “Ha, meni egam! Ha”-Menga arava va otni tayyorla. Men saroyga aravada yelib bormoqchiman. “Aravaga yelishga imkon ber, meni egam, yelishga ruxsat ber! Podsho ... senga xazina beradi (?). va u seniki bo`ladi. U ... seni kechiradi! – e qul, men saroyga aravada yelib bormoqchi emasman”. Aravaga yelishga ruxsat berma meni egam! Ruxsat berma! Seni uzoq, borib bo`lmaydigan joylarga yuboradi. Sen bilmagan mamlakatga seni olib ketishga buyuradi. Va kunduz va kecha u senga azob ko`rishni beradi”.

8-§. Xudoni yordamiga umid qilish behudaligi. “Qul meni xizmatimga tayyor bo`l!”. Xo`p, meni egam, xo`p !”, “G`amxo`rlik qil!. Meni qo`llarim uchun suv tayyorla! Uni menga ber! Men o`z ilohimga qurbonlik keltirishni istayman” “keltir egam! Keltir!” O`z xudosiqa qurbonlik keltirgan kishida, qalbi quvonchli. “Qarz ustiga qarz qiladi u “ – “O qul! Men o`z ilohimga qurbonlik keltirishni xohlamayman”, “keltirma egam! Keltirma. Sen o`ylaysanki, xudoni itga o`xshab o`zi orqangdan yurishga o`rgatmoqchimisani, yoki talab qilmoqchimisani (*Magiya bilan*) yoki talab qilmasdan (*ibodat bilan*) yoki u sendan so`raganni bajarish bilan?”

10-§. O`limdan keyin mukofotning behudaligi.

⁷⁹ *sevgi va ayollar ma'budasi, onalik homiysi.*

“Qul meni xizmatimga tayyor bo’l!” “xo’p egam xo’p!”- U aytdi “O’z mamlakatimga marhamat qilmoqchiman”. (*“Shunday qil meni egam! Qilgin. O’z mamlakatiga marhamat qilgan odam Marduk qa’rida o’ziga muruvvat topadi ehtimol inson taqdiri saqlanadigan joyda”*). – “O qul men o’z mamlakatimga muruvvat ko’rsatmoqchi emasman”, “ko’rsatma! Vayron bo’lgan shaharlar tepaliklariga ko’taril. Qadimiyatning xarobalari bo’yicha kezzgin, ilgari va keyin yashagan odamlarni bosh suyagiga qara, ulardan kim yovuzlik hukmdori, kim ulardan ezgulik hukmdori bo’lgan?”

11-§. Hayotni davomiyligiga umidni behudaligi.

“Qul, meni xizmatimga tayyor bo’l!” “Xo’p meni egam, xo’p!”. “Endi nima yaxshi” – “Meni bo’ynimni va seni bo’yningni qayirib daryoga tashlash bu yaxshi. Kim shunday baland osmonga chiqish uchun, kim shunday ulkan “yerni to’ldirishi uchun?” – “O qul! Men seni o’ldirmoqchiman va seni meni oldimda yurishga majbur qilmoqchiman”. – Haqiqatan, meni egam mendan keyin “faqat 3 kun yashaydi”⁸⁰

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991.67-68 стр

Shamashni sharaflaydigan madhiya

Madhiya⁸¹ tantanali qo’shiq. Davlat madhiyalari, inqilobiy va diniy madhiyalar mavjud. Diniy madhiyalarni Mesopotamiyada qo’shiqchilar ibodatxonalarda yillik bayramlarda ijro etganlar. Qo’shiq aytish musiqa bilan hamrohlikda bo’lgan.

Qudratli tog’lar seni nuring bilan to’la, seni yorug’ing barcha mamlakatlarni to’ldiradi. Sen tog’lar ustidan qudratlisan, yerni hayol qilasan, yerni chekkalari, osmon o’rtasida uchasan. Sen butun koinotda yashovchilar ustidan hukmronlik qilasan. Sen kim yovuzlikni o’ylasa uni shoxini sindirasan; adolatsiz sudyani sen zindonga qamaysan, kim pora olsa qatl qilasan; kim pora olmasa ezilganlar to’g’risida g’amxo’rlik qilsa, Shamash marhamatli, uni kunlari davom etadi... O Shamash, senga to’la qo’rquv bilan yo’lovchi kezib yuruvchi savdogar, yoki o’smir savdogar, oltinli hamyonni olib yuruvchi murojaat qiladi. O Shamash, senga to’ri bilan baliqchi, ovchi, qassob, mol haydovchi... sig’inadi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991.67-68 стр

Shumer maktabida o’quvchini ahvoli

Mesopotamiyada maktablar shumer davridan ma’lum. Ular loy taxtachalar uyi deb atalgan, chunki ularda o’quvchilar loy taxtachalarda yozib, ular bo’yicha o’qir edilar. Bulg’usi kotiblar loy taxtachalar uyi o’quvchilarini o’qituvchilar ko’rinishidan qattiq ushlaganlar. Shumer tilida yozilgan bir taxtachada shunday o’qiyimiz:

Taxtachalar uyida nazoratchi menga “Sen nega kechikding”? deb tanbeh berdi.

Men qo’rqdim “Meni yuragim tez-tez dukilladi”,

O’qituvchiga yaqin kelib yergacha ta’zim qildim.

Taxtachalar uyi otasi meni taxtachamni so’rab oldi,

-u mendan norozi edi, meni urdi,

Keyin men dars bilan tirishdim, dars bilan qiynalдим.

Qachon o’qituvchi tartibni tekshirganda taxtachalar uyida.

Qamish kaltakli menga tanbeh berdi:

“Ko’chada ehtiyot bo’lish kerak: kiyimni yirtish mumkin emas!

– va urdi meni

Taxtachalar uyi otasi

⁸⁰ aynan: “Meni egam”. Haqiqatan mendan keyin faqat 3 kun yashaydi”.

⁸¹ yunoncha – “kelib chiqish”.

meni oldimga ko`chirilgan taxtachani qo`ydi:
 Sinf nazoratchisi bizga buyruq berdi: "Ko`chirib oling"
 Men taxtachani oldim qo`limga,
 unga yozdim.
 Lekin taxtachada men tushunmagan narsa bor edi.
 Uni men o`qiy olmadim.
 Shunda nazoratchi berdi menga tanbeh:
 "Sen nima uchun ruxsatsiz gaplashding?"
 – va urdi meni.
 Kuzatuvchi aytdi:
 "nima uchun sen ta'zim qilding ruxsatsiz?"
 -va urdi meni;
 Tartibga qarovchi odam aytdi:
 "nima uchun turding ruxsatsiz?"
 -va urdi meni;
 Xizmatchi aytdi:
 "nima uchun ketding ruxsatsiz?"
 –va urdi meni
 Tayoqli odam aytdi:
 "nima uchun qo`lingni ruxsatsiz ko`tarding?"
 –va urdi meni
 -Kotib taqdiri meni jonimga tegdi?
 -Kotib taqdiridan men nafratlandim.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 68 стр

Tayanch iboralar: lirik qo`shiqlar, maqollar, Enima Elish, Ashshur, Bobil, Marduk, Mummu, Tiamat, Anu, Kin, Nidimud, Anun, Enlil va Eea, Nibir, Gilgamesh, shumer, akkad, xett, Enkida, Utnapishti, Ishtar, Sina, Irkalla, Nersal, Inna, Utu, Magiya.

Reyting savollari

1. Quyidagilardan qaysi biri Bobil shahri xudosi hisoblanadi?
a) Marduk
b) Mummu
s) Ptax
d) Piamxi	4. "Dunyo to`foni" to`g`risidagi afsona qaysi xalq afsonasi hisoblanadi?
a) Akkad afsonasi
b) Shumer afsonasi
s) Osuriya afsonasi
d) Xett afsonasi
2. "Dunyo paydo bo`lishi to`g`risidagi afsona" qaysi podsho kutubxonasi orqali bizgacha yetib kelgan? a) Hammurapi b) Ashsgurbanipal s) Ramzes I d) Kambiz	5. Qaysi rivoyat asosini ma'buda Ishtarni yer osti podsholigiga tushishi asos qilib olinadi? a) "Dunyo to`foni" to`g`risidagi afsonada
b) "Dunyoninng paydo bo`lishi" to`g`risidagi afsonada
s) "Gilgamesh" afsonasida
d) "Qaytilmaydigan mamlakat" afsonasida
3. Quyidagi xudolardan qaysi biri dastlab havo, keyinroq esa yer xudosi bo`lgan? a) Anu b) Marduk s) Enlil d) Aju	6. Madhiya so`zining lug`aviy ma'nosini toping? a) kelib chiqish b) qo`shiq aytaman
s) jo`shqin hayot d) mamlakat qo`shig`i

7. U shunday xudo hisoblanadiki mesopotamiyaliklar unga atab madhiya yozgan va ko'plab qurbonliklar keltirganlar. Uning nomini toping?

- a) Marduk
- b) Shamash
- s) Nut
- d) Zevs

8. Birinchi adabiy matnlar qachon shumer tilida paydo bo'la boshladi?

- a) er. avv. III mingyillikda
- b) er. avv. II mingyillikda
- s) er. avv. I mingyillikda
- d) er. avv. VI mingyillikda

9. Gilgamesh to'g'risidagi ilk qo'shiqlar qachon paydo bo'ldi?

- a) er. avv. II mingyillikda
- b) er. avv. I mingyillikda
- s) er. avv. III mingyillikda
- d) er. avv. VI mingyillikda

3-§. Qadimgi Osuriya Sinaxxerib annallari

“Annallar” matni tushirilgan olti qirrali prizma er. avv. 691-yilga tegishli bo'lib Britaniya muzeyiga saqlanadi. Sargon II (er. avv. 722-705-yillar)ning o'g'li Sinaxxerib (er. avv. 705-681-yillar) annallarga o'z g'olibona yurishlarini ta'riflab va o'zini maqtaydi. Matnda Osuriya qo'shinlarini Bobil va Elam qo'shinlari bilan jangi tasvirlanadi.

Men-Sinaxxerib ulug' podsho, qudratli podsho, butun dunyoni podshosi, Osuriya podshosi, dunyoni to'rt tomoni podshosi, dono hukmdor, buyuk xudolarga bo'ysunuvchi, haqiqatni saqlovchi, adolatni sevuvchi, ezgulik qiluvchi, yo'qsilga yordamga keluvchi, yaxshilikka murojaat qiluvchi, mukammal qahramon, qudratli erkak, barcha hokimlar ichida, o'jarlarni osoyishta qiladigan, xudosizlarni yashin bilan kul qiladigan...

Men sher kabi g'azabga mindim, qurol-yarog'ga o'raldim, jang bezagi qalpoqni o'z boshimga kiydim, baland supostat¹ ag'daradigan jangovar aravaga, qalbim shiddati bilan shoshib chiqdim. Ashshur bergan qudratli kamonni qo'limga olib, qo'li bilan hayotlarni uzadigan nayzani qo'limga changallab yovuz dushmanni barcha qo'shini ustidan go'yoki dahshatli o'ragan kabi men qichqirdim, go'yo Adad² kabi bo'kirdim. Buyuk iloh, meni ilohim Ashshurni amri bilan flang va frontga go'yoki janubiy uraganning to'lqini kabi dushmanga yopirildim, meni ilohim Ashshurni quroli bilan shiddatli tazyiq bilan men ularni orqaga qaytardim va qochirdim. Dushman qo'shinini o'q va nayzalar bilan kamaytirdim, ularni badanini g'alvir kabi teshdim. Xumbon untashni-Elam podshosi ayonini, tajribali harbiyni, uni qo'shin yo'lboshchisini, uni ulug' tayanchini³, boshliqlar bilan birgalikda, qaysiki bellarida oltin xanjarlar va ularni oyoqlarini ajoyib halqalar chulg'agan, bog'langan semiz ho'kizlar kabi ularni men tezlikda suqdim, ularni tor-mor qildim. Go'yoki qurbonlik qo'ylari kabi ularni⁴ halqumini kesdim, ularni qimmatli jonini ip kabi uzdim. Men ularni qonini go'yoki yomg'ir mavsumida suv toshqinidagi suvlardek keng yerga oqishga majbur qildim. Meni aravamni qiziqqonli otlari daryoga kirgandek ularni qoniga botdilar. Meni jang aravamni g'ildiraklari yomon va yovuzlikni yo'q qiladigan qon va axlatlarni sachratdilar. Ular jangchilarini o'liklari bilan go'yoki maysa kabi yerni to'ldirdim. Men ularni soqollarini kesdim va shu bilan sharmanda qildim, men bodringni pishgan hosili kabi ularni qo'llarini chopdim men go'yoki ularni qo'lida bo'lgan oltindan, kumushdan ajoyib xalqalarini oldim. O'tkir qilich bilan ularni kamarlarini chopib tashladim, ularda (bo'lgan) oltin kumushdan bellaridagi xanjarlarini oldim.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991.70-71 стр

¹ dushmanni.

² yashin, chaqmoq, yomg'ir va bo'ron xudosi

³ boshqa.

⁴ bo'ynini.

Xettlar

1906-yil arxeologlar hozirgi Turkiyada Bo'g'ozqoya qishlog'i yaqinida qadimgi Xett poytaxti – Xattusi shahri qazib ochilgan. Arxeologlar podsho saroyi xarobalarini qazib ochganlarida mixxat bilan qoplangan o'n minglab taxtachalar topilgan. 1916-yilda chex olimi Grozniy bu yozuvlarni tadqiq qilib, ularni o'qishga muvaffaq bo'ldi.

Shunday yozuvlardan biri er. avv. XIII asr o'rtalarida hukmronlik qilgan xett podshosi Arnuvandashani qandaydir zodagon ayolga sovg'a qilgan qo'rg'oni va boshqa narsalar sanab o'tiladi:

“ 26 erkak, 16 bola, 4 kichik bola, 30 ayol, 11 qizcha, 2 kichkina qizcha, 1 qari erkak, 1 qari ayol, jami 91 bosh; ularni ichida – 6 qurolsoz, 2 oshpaz, 1 tikuvchi, Famorey kiyimini tikuvchi kishi, 1 charmgar, 1 temirchi. Erkaklar, ayollar, bolalar”. Keyin poda, yer ulushi sanab o'tyiladi va xulosada bir oila “Tivataparasha uyi” nommanom tarkibi beriladi. “1 erkak – Tavataparash, 1 bola – Xaruvandulish, 1 ayol – Aziyash, 2 qiz – Annitish va Shantaviyash, jami 5 bosh”.

Er. avv. XV asr oxirida hukmronlik qilgan podsho Suppilulium o'z g'olibona yurishlarini tasvirlaydi:

“Akiyani, Araxati podshosini va uni jangchilarini ularni mulklari bilan birga asir oldim va Xett mamlakatiga olib ketdim. Men Nuxashish mamlakatiga yurish qilganimda uni barcha mamlakatini egalladim. Podsho o'ldirildi, uni onasi, uni akalari, uni o'g'illarini asir oldim va Xettlar mamlakatiga olib ketdim ...

Kadesh podshosini uni o'g'li, uni jangchilari, uni akalari va barcha mulki bilan asirga oldim va Xettlar mamlakatiga olib ketdim ... Tushrattini mag'rurligi uchun bir yil davomida bu mamlakatlarni taladim va Xettlar mamlakatiga olib ketdim”.

Misrni Osuriyaga qarshi qo'zg'oloni Osuriyani podshosi. Ashshurbanipalning annallari

Osuriya podshosi Asarxaddon (er.avv. 681-679 yillarda) eramizdan avvalgi 671- yilda Misrni bosib oldi va Misr fir'avnlarning an'anaviy unvonlarini qabul qildi. Uning davrida Osuriya davlati chegaralari Kavkaz ortigacha, Eron past tog'ligidan Anadoliyagacha, O'rtayer dengizidan Fors qo'ltig'igacha cho'zildi. Asarxaddon hukmronligining so'ngi yillarida mamlakat g'alayonlar ichida qoldi. Eramizdan avvalgi 670-yildan Misr ham qo'zg'olon ko'tardi. U Misrdagi qo'zg'olonni bostirish uchun Misrga yurish boshladi, lekin yo'lda vafot etdi. Eramizdan avvalgi 669- yilda Osuriya taxtiga o'z davrining malumotli kishisi bo'lgan Ashshurbanipal chiqdi. U mixxatni bilar edi. Akkad, shumer tillarini egallagan edi, adabiy qobiliyatga ega edi, me'morchilik sanati bilan tanish edi, matematik va astronomik bilimlarni oldi, davlat ishlarini o'rgandi, katta qurilishlari bilan mashhur bo'ldi. U shiddatli, kuchli hukmdor edi, mohir siyosatchi, shafqatsiz istilochi edi.

Osuriyaning poytaxti Nineyada u o'ttiz mingdan ko'proq loy taxtagacha ega bo'lgan kutubxona tashkil etdi. Bu loy taxtachalarda afsona, adabiy asarlar, duolar, sehrgarlik yozuvlari, tibbiy va matematik matnlar, geografik va botanik ma'lumotnomalar va lug'atlar to'plangan edi. Ashshurbanipal davridan bizgacha batafsil va ajoyib yozilgan yilnomalar yetib kelgan. Parchada uning hukmronligi davrida so'z boradi. Osuriyaliklar eramizdan avvalgi 667- yildan 660- yilgacha qo'zg'olon ko'targan Misr ustiga yurish qildilar.

... Taxarka Misr va Kush¹ mamlakati podshosi, uni Osuriya podshosi yani otam, Asarxaddon qarindoshi mag'lubiyatga uchratdi va mamlakatni egalladi – u Taxarka Ashshurni kuchini, Ishtar va buyuk xudolarni, meni ilohimni unutdi, o'z kuchlariga ishondi, meni otam, qarindoshim Misrga qo'ygan noiblarga qarshi bordi ... Chopar Nineviyaga keldi va menga bu to'g'risida xabar berdi. Bu voqealardan meni qalbm darg'azab bo'ldi, meni ichim yonib ketdi. Men ... o'zimni ulug'vor jangovar qo'shinlarimni harakatga keltirdim ... Misr va Kush mamlakatiga yurishga yubordim

¹ [hozirgi Sudan](#)

...Misrdagi podsholar, noiblarga yordam berish uchun, meni yuzimga qaraydigan qullarga, men shoshilinch yurdim... men keng tekislikda uni qo'shinini yengdim. Taxarka Memfisga o'z qo'shinini yengilganini eshitdi... U o'z hayotini saqlab qolish uchun Memfisdan Fivaga qochdi... Misrga otam qo'ygan podsho – hokimlar, noiblarni... Men qaytardim va ularni yana o'z lavozimlari o'rniga qo'ydim. Misr va Kush mamlakatini... men yana egalladim. Mo'l talab olingan boylik va og'ir o'ljalar bilan omon – eson Nineviyaga qaytdim ...

Oxir- oqibatda men tayinlagan bu podsholar ... men ularga qilgan yaxshilikni unuttirdilar. Ularni yuragi yovuzlikni o'yladi, ular xiyonat qilish to'g'risida kelishdilar ... Bu hodisalar to'g'risida meni harbiy boshliqlarim eshitdilar, ularni otliqlari va ularni xabarlarini ushlab oldilar va ularni xoinona niyatlari to'g'risida bildilar. Ular bu podsholarni ushlab oldilar temir zanjirlar va temir kishanlarga ularni qo'l va oyoqlarini kishanladilar...Va Sais, Mendes va Tanis va boshqa shaharlardagi ular tomonda turgan odamlar yovuzlikni fikrladilar, ulug' va kichik odamlarni ular qurol bilan urdilar, u yerda hech kimni qoldirmadilar, ularni jasadlarini qoziqlarga osdilar, ularni terilarini shildilar va shahar devorini qopladilar, Osuriya qo'shiniga qarshi yovuzlikni o'ylagan bu podsholarni ular tiriklayin Nineviyaga, menga keltirdilar. Ularni ichidan Nexoni ayadim va unga hayot in'om qildim. Men yana shartnomalarni avvalgidan ko'ra mustahkamladim va ular bilan tuzdim. Men uni olachipor kiyimda kiyintirdim va uni podsholigining bezagi oltin tojni kiydirdim, uni qo'llariga oltin halqalarni taqdim. Oltin bezaklar bilan beldagi temir xanjarga men o'z ismimni yozdim va unga berdim.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991.71-73 стр

Osuriya er. avv. VII asrda

Osuriya va unga qaram hududlar viloyatlarga bo'linib, viloyatlarni noiblar boshqarar edi. Noib lavozimi daromadli edi. Ba'zi viloyatlar ma'lum mansabdorlarga daromad olish uchun mukofot tarzida berilgan edi. Misol uchun "buyuk to'rtton"¹ shimoliy Mesopotamiyadagi boy Xarran shahrini boshlig'i edi.

Qo'shinning oliy harbiy boshliqlari va amaldorlar qaram yerlardan ulush olar edilar. Bizgacha yetib kelgan bir xat shunday xabar beradi:

“Podshoga, meni egamga – seni quling Mardukshumusur. Meni podshomga, meni egamga tinchlikni bersin!” Xudo Nabu va Marduk podshoni, meni egamni marhamat qilsin! Meni egam podshoni otasi menga ozu uchun Xalaxxu viloyatidan sug'oriladigan yerni berdi, bu yerdan men foydalandim, uni mendan hech da'vo qilmadi. Barxalsu viloyati boshlig'i keldi va meni yerga ishlovchilarimga egalik qildi, uni uyini taladi, yerni tortib oldi. Podsho, meni egam biladiki, men podshoga qaram bo'lgan, podshoni xizmatini qilaman va saroyini tashlab ketmayman. Mana, yer mendan tortib olingan, men podshoga murojaat qilaman: podsho meni egam, men ochdan o'lmasligim uchun menga adolat qilsin.

Древний восток Книга для чтения М. 2000 117 стр

Osuriyani halokati

Gerodot Tarix

Osuriya davlati hududi er. avv. VII asrda bosqinchilik urushlari natijasida Kichik Osiyo tog'laridan Nil vodiysigacha, O'rtayer dengizidan Fors qo'ltig'igacha va markaziy Erongacha cho'zilgan. O'nlab xalqlar va qabilalarni uzoq vaqt qaram qilib shafqatsiz talagan Osuriya davlati er. avv. VII asrning yigirmanchi yillarida ichki ziddiyatlar va uning uchun noqulay xalqaro vaziyat natijasida tushkinlikga tushdi. Qaddini tiklagan Bobil va kuchayib borayotgan yosh Midiya davlatlari o'zlarining eski dushmanlari Osuriyaga qarshi ittifoq tuzdilar. Ular birgalashib Osuriya ustiga yurish qildilar va er. avv. 614-yilda osurlarning asosiy shahdolaridan biri Ashshurni, er.avv. 612-yilda uning poytaxti Nineviyani qamal qilib bosib oldilar.

¹ *bosh lashkarboshi.*

Qachonlardir qudratli bo'lgan Osuriya davlati quladi. Midiya va Bobil unga tegishli bo'lgan hududlarni bo'lib oldilar.

101 ..., Fraot¹ keyin Osiyoda xalq orqasidan xalqni bosib ola boshladi (aynan Ninga egalik qilganlar va avval butun Osiyoni hukmdori bo'lgan edilar, endi esa o'z ittifoqchilari ajralib ketganidan bir o'zlari qoldilar; o'z uylarida ular hali qudratli edilar.) Bu yurishda Fraotni o'zi 22 yillik podsholikdan keyin halok bo'ldi va uning qo'shinini katta qismi halok bo'ldi.

103 ..., Fraotning o'limidan keyin podsholik uning o'g'li Demokning nevarasi Kiaksarga o'tdi ...

O'zini hukmi ostida bo'lgan barcha xalqlar bilan Kiaksar otasini o'chini olish va shaharni buzib tashlash uchun Ninga qarshi yurish qildi. *Midiya va Bobil qo'shinlari Nineviyani qamal qilib, daryoni to'sib, uni o'zanini o'zgartirib, daryoni suvini shaharga yo'naltirdilar. Bir zamondosh keyin nima bo'lganini shunday hikoya qiladi:*

“Osuriya senga buzg'unchi ko'tariyapti: Qal'ani qo'riqla, yo'lni poyla, belingni bog'la, kuchingni to'pla. Uni qahramonlarini qalqoni qizil; uni jangchilari yorqin kiyimlarda; jangga tayyorlanish kunida jang aravalari olovdek yarqiraydi, nayzalar o'rmoni to'lqinlanadi. Ko'chalar bo'ylab jang aravalari yeladi, maydonlarda shaqirlaydi; ulardan olov kabi yorqin, yashin kabi ular chaqnaydi. Osuriya podshosi o'z botirlarini chaqiradi, lekin ular yurishda qoqiladi; shahar devoriga shoshiladi, lekin qamal qilingan edi.

Daryo darvozalari ochiladi, va saroy yuvilib ketadi. Qaror qilingan: Osuriya yalong'och bo'ladi va asirga olinadi.

U yerda, qachonki u osuryaliklarni bartaraf qilganda va Ninni qamal qilishni boshlaganda uni podsholigi hududiga podsho Madies, Protafiyni o'g'li boshchiligida skiflarning katta galalari bostirib kirdi.

- Qamchini vizillashi, aylanayotgan g'ildiraklarni taqillashi va otlarni kishnashi, chopayotgan jang aravasini taqirlashi eshitiladi. O'tliqlar yeladi, qilich chaqnaydi va nayzalar yarqiraydi; o'ldirilganlar ko'pchilik, o'liklar to'da; o'liklarni nihoyasi yo'q, o'liklarga qoqiladilar.

Va har kim sendan qochib ketadi va aytadi: “Nineviya talon -taroj qilingan”. Kim unga achinadi? Sen uchun men yupantiradiganlarni qayerdan topaman?

... Seni Osuriyani podshosi avliyolaring uxlamogda, seni zodagonlaring dam olmogda; Seni xalqing tog'larga tarqalib ketdi, uni yig'adigan hech kim yo'q! Seni jarohatlaringni davolash yo'q, seni yaralaring og'riqli. Seni to'g'ringda xabar eshitganlarni barchasi qarsak chaladi, chunki kimga to'xtovsiz quturish tarqalmadi”.

Древний Восток книга для чтения М. 1958. 124

Tayanch iboralar: dunyoning to'rt tomoni podshosi, Xett, Turkiya, Adad, annallar, Osuriya, Bobil, Elam, Mensinnaxerib, Ashshur, Xumbon, Asarxagam, Akkad, Shumer, Kush, taxarka, Nineviya, Says, Mendes, tans.

Reyting savollari

¹ *Midiya podshosi.*

1. Sinaxxerib annallarida qaysi davlatlar o`rtasidagi jang tasvirlangan?
 - a) Bobil va Osuriya
 - b) Osuriya va Elam
 - s) Osuriya va Bobil Elam
 - d) Osuriya va Misr
2. Ashshurbanipal qachon Osuriya taxtiga o`tirgan?
 - a) 681-yilda
 - b) 669-yilda
 - s) mil. avv. 681-yilda
 - d) mil. avv. 669-yilda
3. Ashshurbanipalga qarshi turgan Misrdagi asosiy isyonchi podsho bo`lgan?
 - a) Taxarka
 - b) Tutmos III
 - s) Ramzes II
 - d) AmenxotepIV
4. Ashshurbanipal kimni olachipor kiyimda kiyintirib, belidagi oltin bezaklar bilan temir xanjariga ismini yozgan?
 - a) Taxarkaga
 - b) Nexoga
 - s) Tutmos III ga
 - d) Ramzes II ga
5. Ashshurbanipaldan mag`lubiyatga uchrab uning taqibidan Taxarka qaysi shaharga chekinadi?
 - a) Memfisga
 - b) Per-Ramzesga
 - s) Fivaga
 - d) Kushga
6. Asarxaddon Misr podshosi unvonini qachon qabul qilgan?
 - a) er. avv. 681-yilda
 - b) er. avv. 671-yilda
 - s) er. avv. 678-yilda
 - d) er. avv. 679-yilda
7. Misr qo`zg`olonini osuriyalik Ashshurbanipal nechanchi yillar mobaynida bostirdi?
 - a) mil. avv. 667-yildan 660-yilgacha
 - b) mil. avv. 681-yildan 679-yilgacha
 - s) mil. avv. 679-yildan 660-yilgacha
 - d) to`g`ri javob berilmagan
8. Qaysi qadimgi shaharda 30 mingdan ortiq loy taxtachalariga ega kutubxona bo`lgan?
 - a) Nineviyada
 - b) Fivada
 - s) Suzada
 - d) Pekinda
9. Qadimgi Kush davlati hozirgi qaysi davlat hududida mavjud bo`lgan?
 - a) Efiopiya hududida
 - b) Misr hududida
 - s) Kipr hududida
 - d) Sudan hududida
10. “Meni ilohim, Ashshurni buyrug`I bilan Frot va Falangaga dengizdek yopirildim.” Yuqoridagi so`zlar qaysi osur podshosi annallaridan olingan?
 - a) Ashshurbanipal annalidan
 - b) Asarxaddon annalidan
 - s) Hammurapi annalidan
 - d) Sinaxxerib annalidan

Gerodot finikiyaliklar to'g'risida Finikiya dengizchilari

IV. 42. ... Liviya, ko'rinishidan Osiyoga tutash joyidan tashqari dengiz bilan qurshalgan; Menga ma'lum bo'lishicha buni birinchi bo'lib Misr podshosi Nexo¹ isbotladi. Nildan Arabiston qo'ltig'igacha kanal qurilishi to'xtatilgandan so'ng, podsho finikiyaliklarni kemalarda jo'natdi. Orqaga qaytish yo'lni ularga Gerakl Ustunlari² orqali chiqib yurib Shimoliy dengizga³ chiqmaguncha Misrga qaytmaslikni buyurdi. Finikiyaliklar Qizil dengizdan chiqib, janubiy dengiz bo'ylab suzdilar. Kuzda ular qirg'oqqa tushdilar va Liviyaga qaysi joyga tushmasinlar, hamma joyda yerga ishlov berdilar; keyin yig'im – terimni kutdilar va hosilni yig'ib olgach, yana oldinga qarab suzdilar. Ikki yildan keyin uchinchi yilda finikiyaliklar Gerakl Ustunlarini aylanib o'tdilar va Misrga keldilar. Ularni hikoyalariга ko'ra⁴ Liviya atrofida suzgan vaqtlarida quyosh ularni o'ng tomonida turaverdi⁵ 43. Liviya dengiz bilan qurshalgani birinchi bor shunday isbotlandi. Keyinchalik karfagenliklar ham Liviyani aylanib o'tganlarini tasdiqladilar.

Хрестоматия по истории
древнего мира. М., 1991. 69-70 стр

Finikiya yozuvi

V. 58. Bu finikiyaliklar, Kadmo (*yunon afsonalari qahramoni, singillarini izlab Yunonistonga kelib Fiva shahriga asos solgan*) bilan Elladaga kelib ularni orasida yuqorida eslatilgan gefireylar ham bor edi⁶ bu yerga o'rnashtirdilar va ellinlarga ko'p fan va san'atni olib keldilar va shuning bilan birga ilgari ellinlarga noma'lum bo'lgan yozuvni olib keldilar. Kadmeylarga yozuv boshqa finikiyaliklardagidek edi. Keyinchalik tilni o'zgarish bilan asta-sekin harflarni shakli ham o'zgardi.

O'sha vaqtda ularni qo'shnilar ellin qabilalaridan ioniyarning ko'pchilik viloyatlari edi. Ular finikiyaliklardan yozuvni oldilar, o'zlaricha harflarni shaklini o'zgina o'zgartirdilar va yozuvni finikiyaniki deb atadilar⁷. Ioniylar ham qadimdan kitoblarni charm deb ataydilar, chunki papirus yo'qligi sababli, ular echki va qo'y terisiga yozdilar. Hozir ham varvar xalqlari shunday terilarga yozadilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 70 стр

Kvint Kursiy Ruf Makedoniyalik Iskandar tarixi Tir shahri

19. Avlodlar xotirasida ulug' shahar Tir shahri taqdir azali bilan qamalning yettinchi oyida olindi. U Agenor tomonidan asos solinib, uzoq vaqt yaqin dengizlarda emas, qayerda faqat uni flotiliyasi kirgan joyda hukmronlik qildi va ovozalarga qaraganda Tir xalqi yoki yozuvni kashf qildi yoki ularni birinchi bo'lib tarqatdi.

20. Uni koloniyalari dunyoni deyarli barcha joylarida joylashdi: Karfagen Afrikada, Fiva Beotiyada, Gades okeanda. Mening fikrimcha ular o'zlarining ko'p sonli yoshlari uchun boshqalar

¹ *er. avv. 610- 595 yillar XXVI sulola fir'avnni.*

² *Gibraltar bo'g'ozi.*

³ *O'rtayer dengizigacha*

⁴ *men bunga ishonmayman, kim xohlasa ishonsin.*

⁵ *hozirgi astronomlar bu kuzatishni finikiyaliklar janubiy yarim sharda bo'lganlarini, ekvador ulardan o'ng tomonda shimolga bo'lgan deb hisoblaydilar.*

⁶ *Gefireylar qadimgi Finikiya urug'i, qadimdan Yunonistonga ko'chib kelgan.*

⁷ *bu mutlaqo adolatli edi, chunki finikiyaliklar uni Elladaga olib keldilar.*

uchun notanish bo`lgan joylarni tanladilar, yoki ular ochiq dengizlar bo`ylab suzib tez- tez u yerga bordilar yoki ularni dehqonlari ko`p yer qimirlashlaridan azob chekib – bu haqda yana gapirilgan edi- begona joyda o`zlari uchun yangi koloniyalarni qurol bilan izlashga majbur edilar.

Историки Античности Том первый Древняя Греция
1989 540 стр

М;

Tayanch iboralar: Liviya, Osiyo, Nexo, Arabiston, Gerakl, Gibraltar, Liviya, karfagenliklar, finikiyaliklar, Kadmo, Tir shahri, koloniyalar, ellinlar, Gades, Ellada, Gefirey, kadmeylar, ioniyalar, varvar.

Reyting savollari

<p>1. Qizil va O`rtayer dengizini birlashtiruvchi kanal hududi qayergacha bo`lgan hududni egallagan?
a) Nildan Suriyagacha
b) Nildan Arabiston qo`ltig`igacha
s) Nildan Finikiyagacha</p> <p>2. Misr fir`avni Nexoning buyrug`iga ko`ra Gerakl ustunlaridan o`tgan finikiyaliklar qaysi dengizga chiqmaguncha Misrga qaytmasliklari kerak edi?
a) O`rtayer dengizgacha<br/>b) Qora dengizgacha<br/>s) Egey dengizgacha<br/>d) Marmar dengizgacha</p> <p>3. Dastlab Liviya dengiz bilan qurshalganini finikiyaliklar isbotladilar. Ulardan so`ng Liviyaga kimlar sayohat uyushtirgan?
a) nubiyaliklar
b) normandlar
s) karfagenliklar
d) gefireylar</p> <p>4. Qaysi afsonaviy qahramon Fiva shahriga asos solgan?
a) Ramzes II
b) Kadmo
s) Gifer
d) Ashshur</p> <p>5. Qadimgi davrda ellinlar papirus yo`qligi uchun charmga yozishgan. Keyinchalik qaysi</p> | <p>xalq vakillari ham o`z yozuvlarini charmga yozishgan?
a) varvarlar
b) ellinlar
s) ioniyalar
d) slavyanlar</p> <p>6. Quyida ko`rsatilganlardan qaysi biri finikiyaliklarning qadimgi urug`i hisoblanadi?
a) kadmeylar
b) ellinlar
s) gefireylar
d) elflar</p> <p>7. Misr fir`avni Nexo nechanchi sulola vakili bo`lgan?
a) XXIII sulola
b) XXV sulola
s) XXX sulola
d) XXVI sulola</p> <p>8. Nexo nechanchi yillarda hukmronlik qilgan?
a) er. avv. 310-596-yillar
b) er. avv. 310-597-yillar
s) er. avv. 310-595-yillar
d) er. avv. 311-596-yillar</p> <p>9. “Makedoniyalik Iskandar tarixi” asari muallifi kim?
a) Kvint Kursiy Ruf
b) Ksenofont
s) Ktesiy
d) Gerodot</p> |
|--|---|

3-mavzu. Er. avv. I ming yillikda Qadimgi Eron va O`rta Osiyo
1-§. Er. avv. VI asr oxiri – V asr boshlarida Ahmoniylar Eroni davlati
Gerodot

Fors davlati er. avv. VI asr o`rtalarida Mesopotamiyadan sharqda to`rt tomoni tog`lar bilan qurshalgan, Eron yassi tekisligida tashkil topdi. Axmoniylar urug`idan bo`lgan Kayxisrav II (er.avv. 558-530 yillar). Midiya, Lidiya va Bobilni bosib oldi. O`rtayer dengizi sharqiy qirg`og`i shahar- davlatlari Kayxisrav II ga ko`ngilli ravishda bo`ysundilar. Kayxisrav Quddus shahrini qayta qurdi. Yaxudiylarni Bobil asirligidan qaytardi. Yangi Bobil podsholigini eng mashhur podsholaridan biri Navuxodonosor II (er.avv. 605-562 yillar) Quddusni vayron qilib, er. avv. 586-yil yaxudiylarni asirga olib Bobilga haydab ketgan edi), Finikiya shaharlarini qayta qura boshladi. Kayxisrav II Misrni bo`ysundirishga tayyorlana boshladi. Lekin uning bu niyati amalga oshmadi. Er. avv. 530- yilda u O`rta Osiyoga qo`shin tortdi, lekin shu vaqtgacha hech kimga bo`ysunmagan erksevar sak va massaget qabilalari fors bosqinchilarini tazyiqiga qarshi kurash boshladilar. Massagetlar malikasi To`maris Kayxisrav II ni erksevar xalqlarni bo`ysundirish fikridan qaytarishga urindi.

Ammo Kayxisrav II malikani o`g`lini makr-hiyla bilan qo`lga tushirdi va massagetlar ustiga qo`shin tortdi. Erksevar massagetlar To`maris boshchiligida fors qo`shinlarini ochiq jangda yanchib tashladilar. Kayxisrav II jangda o`ldirildi. Uning o`g`li Kambiz (er.avv. 530-522 yillar) Misrga yurish qilib, er.avv. 525- yilda uni bo`ysundirdi.

Doro I (er.avv. 522-486 yillar) davrida Fors davlatining sharqiy chegarasi Hind daryosi orqali o`tdi, g`arbda u Kirenaika¹, Samos² orolini, Frakiya va Makedoniyaning bo`ysundirdi.

Kambizning Misrga yurishi va uning o`limi

II. 1. Kayxusravni o`limidan keyin podsholikni Karxusravni va Farnaspning qizi Kassandraning o`g`li... Kambiz meros qilib oldi... Kambiz ioniyar va eoliylarning o`z merosiy fuqarolari deb hisoblar edi. Shuning uchun Misr yurishiga tayyorlana turib, boshqa elatlar qatorida ichida bu ellinlarni ham o`zi bilan oldi. III. 17. Forslar suvsiz sahro orqali o`tib misrliklar yaqinida ular bilan jang qilish uchun qarorgoh bo`lib turdilar.

13. Misrliklar o`sha jangda mag`lubiyatga uchrab tartibsiz qochishga o`tdilar. Ularni Memfisga siqib chiqardilar va Kambiz o`sha yerga daryoni yuqorisi bo`ylab Mitilen kemasiga fors xabarchini taslim bo`lish taklifi bilan yubordi. Misrliklar Memfisga kirib kelayotgan kemani ko`rib, shahardan olomon bo`lib chiqdilar, kemani cho`ktirdilar, odamlarni chopib burdalarga bo`lib, ularni jasadlarini shaharga sudrab ketdilar. Keyin³ shaharni qamal qildilar va misrliklar uzoq qamaldan keyin taslim bo`lishga majbur bo`ldilar. Misrga qo`shni bo`lgan liviyaliklar esa o`zlarini boshlariga Misrni qismati tushishidan qo`rqib, qarshiliksiz forslarga bo`ysundilar, o`zlariga xiroj belgilab, podshoga sovg`alar yubordilar, liviyaliklarga o`xshab qo`rqib kirenaliklar va barkiylar ham shunday qildilar...

¹ *Afrika.*

² *Egey dengizida.*

³ *forslar.*

61. Kayxusravni o'g'li Kambiz Misrga turgan vaqtda u yerda aqlsiz ishlarni qildi¹, maglar² qabilasidan ikki aka-uka isyon ko'tardilar. Ulardan birini Kambiz Forsda o'z uyini boshqaruvchisi qilib qoldirgan edi. Bu odam Smerdisni o'limini maxfiy tutib turganlarini, Forsda bu haqda ayrim kishilargina ma'lum ekanligini, ko'pchilik Smerdis hayot deb o'ylaydi deb yaxshi bilar edi. Ana shu asosda mag podsho hokimiyatini bosib olish rejasini tuzdi. Men aytganimdek, u bilan birga isyon ko'targan akasi o'z akasi bo'lib, tashqi ko'rinishi bilan Kambiz buyrug'i bilan o'ldirilgan Smerdisga juda ham o'xshash edi. U nafaqat Smerdisga o'xshash edi, hatto uning ismi ham Smerdis edi. Bu odamni, o'z akasini mag Patizif uning uchun hammasini to'g'rilashga ishontrib uni "taxtga o'tirishga taklif qildi." (akasini) taxtga o'tkazib Patizif turli (Fors davlatining) viloyatlariga hamda Misrga qo'shinga (xabar bilan), endilikda Kambizga emas, Kayxusravni o'g'li Smerdisga bo'ysunish lozim deb jarchilar yubordi.

64. Qachonki Kambiz Smerdisni nomini eshitganda unga birdaniga tushunarli bo'ldi... Kambiz otga sakrab mindi va tezda Suzaga magga qarshi yurishga qaror qildi. Podsho otga sakrab chiqqanda uni qilichini qini tushib ketdi va uni yalang'och qilichi sonini kesdi. Yara o'sha joyda, u ilgari o'zi Misr xudosi Apisni³ jarohatga yetkazgan joyida edi...

66. ... Shundan so'ng Kayxusravning o'g'li Kambizning suyagi quruq gangrena bilan kasallanganidan keyin, qachonki soni⁴ jonsizlanib vafot etdi. Uni qizi ham, o'g'li ham, umuman bolalari yo'q edi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991.77-79 стр

Nildan Qizil dengizga kanal qurilishi

Doro I er. avv. 522-486-yillar hukmronlik qilgan Ahmoniyalar Eroni hukmdori

Misrni Eron bilan aloqasini yanada yaqinroq qilish maqsadida er. avv. 600-yillar atrofida Misr fir'avni Nexo boshlagan Nil daryosidan Qizil dengizga o'tadigan, chala qolgan kanalni qazishni tugalladi. Hozirgi Suvaysh kanali chegarasida qo'yilgan toshda Doro I o'z yozuvini qoldirgan.

"Men fors, Erondan... Misrni ishg'ol qildim. Pirava (Nil-V.A) deb ataladigan, daryodan Misrda oqib, forsdan keladigan dengizga quyiladigan bu kanalni qazishga qaror qildilar. Keyin bu kanal men qaror qilganday shunday qurildi va kemalar bu kanal bo'yicha Misrdan forsga suzdilar, meni irodam shunday edi".

В. И.Авдиев. История древнего Востока 1965. 556 стр

Doro I kumush taxtachada o'z davlatini chegaralari to'g'risida qisqacha ma'lumot beradi

"Doro, buyuk podsho, podsholar podshosi, mamlakatlar podshosi, Gistasping o'g'li, Ahmoniy, podsho Doro so'zlaydi: "Bu podsholik, qaysiki Men Skifiyadan, qaysiki So'g'diyonadan orqada Kushgacha (hozirgi Efiopiya), Hindistondan Sardgacha, menga xudolardan eng buyugi Ahuramazda berdi. Meni va meni uyimni Ahuramazda himoya qiladi."

В. И.Авдиев. История древнего

¹ *Midiya va Fors kohinlari.*

² *Qadimgi fors tilidan tada – qurbonlik keltirish.*

³ Qadimgi Misr mifologiyasida muqaddas buqa xudo Ptaxning yerdagi qiyofasi, boshda barcha mavjudotning yaratuvchisi.

⁴ *shishib ketishidan.*

Doro I ning Behistun yozuvida qaram mamlakatlarda bo`lgan qo`zg`olonlarni bostirgani to`g`risida shunday yoziladi:

“Men Bobilda bo`lgan vaqtimda, quyidagi viloyatlar mendan ajralib ketdilar: Fors, Elam, Midiya, Osuriya, Misr, Parfiya, Marg`iyona, Sattagidiya, Skifiya. Mana men Ahuramazdani irodasi bilan bir yil davomida shunday ishlarni qildim. Men podsho bo`lganimdan keyin, 19 ta urush qildim. Ahuramazdani irodasi bilan men tor-mor qildim va 9 podshoni asir oldim.”

В. И.Авдиев. История древнего Востока 1965. 542 стр

**Doro I tomonidan boshqaruv tizimini qayta qurilishi
Ma`muriy, soliq islohotlari**

Er. avv. 522-521-yillarda Doro I (er. avv. 522-486-yillar) davlat boshqaruvini markazlashtirish maqsadida qator islohotlarni o`tkazdi.

III. 89. ... Doro fors davlatini 20 provinsiyalar (okruglar)ga bo`ldi, u forslarda satraplik deb atadi. Bu okruglarni tashkil etib ularga hokimlarni tayinlab, podsho qabilalar bo`yicha soliqlarni belgiladi. Ko`pgina qo`shni elatlar bir satrapiyaga birlashtirilgan edilar, ba`zida yaqin qo`shnilardan tashqari unga boshqa uzoq satrapiyalardagi xalqlar birlashtirilar edi. Satrapliklarni taqsimoti va yillik xirojlarni u quyidagi tarzda taqsimladi: Kim kumush bilan xiroj to`lasa, podsho to`lovni Bobil talanti og`irligi bo`yicha, oltin bilan to`laydiganlarga yevbey og`irligi bo`yicha belgiladi. Bobil talanti og`irligi 78 Yevbey minasiga to`g`ri keladi. Kayxusrav va Kambiz podsholiklari davrida hech qanday aniq xiroj belgilanmagan, lekin faqat ko`ngilli sovg`alar bunday ulkan soliq va boshqa shunga o`xshash tadbirlar tufayli Doro savdogar edi, Kambiz hukmdor, Kayxusrav ota edi der edilar, chunki Doro butun davlatni savdogarlarcha qurdi; Kambiz shafqatsiz va takabbur edi, Kayxusrav marhamatli bo`lganligi uchun unga barcha yaxshiliklari uchun hamma qarzdor edi.

96. Bu xirojlar Doroga Osiyodan va (mamlakatning) katta bo`lmagan qismi Liviyadan tushar edi. Keyinchalik ellin orollari va yevropa xalqlaridan to`fessaliyaliklarga xirojlarni olib kela boshladilar. Podsho bu o`z xazinasini mana shunday tarzda saqlar edi: metallni eritib sopol ko`zalarga quyishni buyuradi. Qachon ko`za to`lsa uni sindiradilar. Har qanday vaqt qachon pul zarur bo`lsa, podsho shuncha kerakli oltinni chopib olishni buyurar edi.

97. Okruglar va xirojlar hajmi shunday edi. Fors yerini men xiroj solingan yerlar qatoriga esladim, chunki forslar xirojlardan ozod mamlakatda yashaydilar...

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991.79-80 стр

Harbiy islohot

Ksenofont Qadimgi yunon tarixchisi, (er. avv. 430-yil-er. avv. 355-yillar atrofi) o`zining “Ekonomika” asarida Eronning harbiy-ma`muriy tizimi to`g`risida qimmatli ma`lumotlar qoldirdi. U shahzoda kichik Kayxusrav qo`shinida (er. avv. V asr) yollanma askar bo`lib xizmat qildi. Shahzoda o`z akasi Artakserks bilan taxt uchun kurashdi. Tarixchi Ahmoniyalar davlatida harbiy ish qanday yo`lga qo`yilgani to`g`risida ma`lumot beradi.

Fors podshosi harbiy ish to`g`risida o`ta g`amg`o`rlik qilishiga biz rozimiz: u o`lpon yig`adigan har bir xalqni hokimiga qancha otliqlar, kamonchilar, o`q otuvchilar va qalqon bilan qurollanganlarni saqlash lozimligiga ko`rsatma berdi, qo`l ostidagilarni boshqarish uchun ular qancha kerak, dushman bostirib kirganda mamlakat himoyasiga ular qancha ushlab turilishi

kerakligiga ko'rsatma berdi. Bundan tashqari u akropollar¹da garnizonlarni saqlab turadi, ularni topshiriq berilgan hokim saqlab turadi, podsho esa har yili to'la qurol- anjomda bo'lishiga ko'rsatma berilgan yollanma askar va boshqa qo'shinlarni ko'rigini o'tkazadi. U garnizonlardan tashqari barchani, yig'ilish o'tkazish belgilangan bir joyda yig'adi. Qarorgohda yaqin turganlarni uni o'zi, uzoqda yashaydiganlarni ko'rish uchun ishonchli kishilarni yuboradi. To'la anjomda va yaxshi otlar va qurol bilan qo'shinni taqdim eta bilgan Komendant va Xiliarxlardan yoki satraplardan yuqori lavozimga ko'tariladi, qimmatli sovg'alar bilan taqdirlanadi. Podsho garnizonlarga nisbatan uquvsiz yoki tamagirliigi uchun noinsof deb topilganlarni u og'ir jazolarga duch qiladi va boshliqlikdan chetlatib, boshqalar bilan almashtiradi. Uning harbiy ishga bunday munosabati, shubhasiz uni g'amxo'rligini ko'rsatadi. Bundan tashqari o'z mamlakatini bir qismini o'zi aylanib chiqadi va ko'radi, bir qismini yuboriladigan ishonchli odamlar orqali va agarda hokimlar yerni yashaydigan, ishlov berilgan va mo'l-ko'l o'ziga mos daraxt va mevalar bilan ko'rsatsa, unga(yana) viloyatlarni qo'shib beradi sovg'a va faxriy egarlar bilan mukofotlaydi. Agar yerga ishlov berilmagani, ularning qattiq qo'lligi tufayli aholi kamligi uchun, og'ir xulq-atvori yoki beparvoligini ko'rsalar, ularni jazolaydilar va vazifasidan olib boshqa hokimlarni tayinlaydilar ... Ular tomondan ikki vazifaga tayinlagan boshliqlar bir o'zlari aholi va ishlayotganlar ustidan boshchilik qiladi, soliqlarni yig'adi; boshqasi qurolli garnizonlarga rahbarlik qiladi. Agar qo'mondon mamlakatni yetarlicha himoya qilmasa, aholi boshlig'i va ishlov berish mudiri qo'riqlash yo'qligi sababli mehnat qilish mumkin emas deb zimdan xabar beradi; agarda komendant tinchlikni taminlamasa, yerga ishlov berish boshlig'ida yerga aholi kam joylashgan bo'lsa va ishlov berilmasa uni komendat zimdan xabar beradi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991.80-81 стр

Fors qo'shinining yurish tartibi

Kvint Kursiy Ruf. Iskandar tarixi. III. 3, 8-25

Rim tarixchisi Kvint Kursiy Ruf 10 jildli "Iskandar tarixi" asarini yozgan. Ushbu asarning 1-2 jildlari bizgacha yetib kelmagan. Kvint Kursiy Rufning yashagan yillari aniq emas (taxminan er.avv. I asr yoki eramizning I asrlari). Lekin ko'pchilik olimlarning fikricha u Rim imperatori Klavdiyning (eramizning 41-54 yillari) zamondoshi bo'lgan. Tarixchi asarda qadimgi fors qo'shinlariga oid qimmatli ma'lumotlar berilgan.

3. ... (8) Qadimgi odatga ko'ra forslarda yurishga chiqish faqat quyosh chiqishidan boshlash qabul qilingan edi. Qachon yorug' kun boshlanishi bilan podsho chodiridan karnay bilan yurishga chiqishga signal berar edilar. Podsho chodiri ustidan tog' billuri o'rnatilgan quyosh tasviri yaraqlar edi. Bu tasvir shunday o'rnatilgan ediki, hamma tomondan ko'rish mumkin edi. (9) Fors qo'shinining tartibi quyidagicha edi. Oldinda kumush mehrobda olovni olib borar edilar, qaysiki uni forslar muqaddas va abadiy² deb e'tiqod qilar edilar. Bevosita mehrobning orqasidan qadimiy madhiyani kuylagan maglar borar edi. (10) Muqaddas olovga qizg'ish yopinchiq kiygan 365 o'smir mag hamrohlik qilar edi. Ularni soni yildagi kunlar soniga teng kelar edi, chunki forslarda yil rimliklarnikiga teng edi. (11) Keyin oq otlar Yupiterni muqaddas aravasini olib borar edi. Bu otlar orqasidan misli ko'rilmagan kattalikdagi otni olib borar edilar. Otlarni olib boradigan odamlar oq kiyim kiyingan edilar va oltin qamchilarga ega edilar. (12) Ulardan uzoq bo'lmagan orqada ko'p miqdor va kumush o'yma bezaklar bilan qoplangan 10 arava borar edi.

(13) Aravalar orqasidan 12 qabilaning bir-biridan qurol-yarog'i va tashqi ko'rinishi bilan farq qiladigan otliqlar borar edi. Keyin forslar "o'lmaslar" deb ataydiganlar borar edi, ular 10 ming atrofida edi. Ular o'zlarining varvar hashamlari bilan ajralib turar edi; ulardan birlari oltin zanjir taqib olgan, boshqalari oltin bilan bezatilgan kiyim va hatto marvarid tikilgan, uzun yengli tunika

¹ *shahar ichidagi mustahkamlangan qal'a.*

² *otashparastlik dinida quyosh va olov iloh Axuramazdaning mujassamligi sanalar edi.*

kiygan edilar, (14) ulardan uncha uzoq bo'lmagan masofada 15000 kishidan tarkib topgan podshoni qarindoshlari deb ataladigan qism borar edi. Bu ayollarga yaqin bezangan olomon yarog'larini chiroyligidan ko'ra, kiyimini hashamati bilan o'ziga tortar edi. (15) Ularni orqasidan borayotgan qism "Doriforlar" nomida edi. Ular odatda podsho kiyimini olib yurar edilar va barchani ustidan ko'tarilib turadigan podshoning o'zi yuradigan aravani oldida yurar edilar. (16) Uning aravasini ikki tomoni oltin va kumushdan quyilgan xudolar tasviri bilan bezalgan edi. Bo'yinturuq qimmatbaho toshlar bilan qoplangan edi; undan uzunligi lokot bo'lgan ikkita oltin haykal ko'tarilib turar edi. Ulardan biri Ninni, boshqasi-Belani tasvirlaydi. Bu ikki tasvirlar o'rtasida qanotlari yoyilgan, go'yoki parvozga tayyor turgan muqaddas oltin burgut turar edi. (17) Podshoning kiyimi hatto umumiy hasham ichida ham ajralib turar edi; uning qizil tunikasini o'rtasi oq bilan tikilgan edi; oltin bilan tikilgan mantiyani bir-birini cho'qiyotgan oltin kalxatlar bezar edi. (18) Ayollarga o'xshab bog'langan oltin belbog'da akinak osilgan edi, qini qimmatbaho toshlar bilan qoplangan edi. (19) Podsho tojini forslar Kidara deb atar edilar. Tojni usti oq yo'lli ko'k belbog' bilan bog'langan edi. (20) Podsho aravasini orqasidan 10000 nayzabardorlar borar edi. Ular uchlari oltin bilan kovsharlangan kumush bilan bezalgan nayzani olib borar edilar. (21) Podsho aravasining chap va o'ng tomonidan yuradigan, uni yaqinlaridan 200 gacha zodagon podshoga hamrohlik qilar edilar. Ularni kolonnasini 30000 piyodalar tugallar edi, uning orqasidan podshoninng 400 otlari borar edi. (22) Nihoyat, bir stadiya masofada arava yurar, unda Doroning onasi Sizigambani olib borar edilar. Podshoni xotini boshqa aravada edi, ikki malikaga hamrohlik qilgan ko'pgina ayollar ularni orqasida otlarda borar edilar. (23) Ularni orqasidan (forslarda) armamaks deb ataladigan 15 yopiq arava¹ borar edi. Ularda podshoning bolalari, tarbiyachilar, bu xalqlarda hech ham tahqirli mavjudot hisoblanmagan haram og'alari olmoni borar edi. (24) Keyin podsholarcha kiyingan va bezangan 365 podsho joriyalari borar edi. Ularning orqasida 600 xachir va 300 tuyalarda podsho xazinasini olib borar edilar. Uni kamondan o'q otadigan o'qchi qo'riqchilar hamrohlik qilar edi. (25) Bevosita bu kolonnani orqasidan podshoni do'stlari va yaqinlarining xotinlari, hamda savdogarlar olmoni va oboz xizmatchilari borar edilar, so'ngida yengil qurollanganlarning ar'ergardi – qo'shinni to'zib ketmasligi uchun belgilangan har bir qism o'z harbiy boshlig'i boshchiligida borar edilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 196-197 стр

Pul islohoti

Doro I mamlakat uchun "yagona tilla tanga – darik"ni joriy qildi. pul islohoti o'tkazish orqali turli xil pul birliklari o'rniga yagona pul tizimini yaratish va bu bilan mamlakat viloyatlari o'rtasida iqtisodiy kuchaytirish va savdoni jonlantirishni ko'zladi.

Tanga zarb qilishni Doro I Lidiya podsholigidan o'zlashtirib oldi. Islohotga ko'ra Doro I satraplarga faqat kumush tanga zarb qilish huquqini berdi, lekin ular buni podsho ruxsati bilan qila olar edilar.

IV. 166. ... Doro tanga zarb qilish uchun imkoniyat darajasida eng sof oltinni eritishni buyurdi. Misr satrani bo'lgan Ariand ham kumush tanga bilan shunday qildi. Shuning uchun ham Ariand kumushi hozir ham eng toza, Doro buni bilib qolib, unga boshqa ayblovlar qo'yib, aynan u qo'zg'olon qilishni o'ylamoqda deb uni o'ldirishga buyurdi.

Yo'l qurilishi

Fors podsholari viloyatlari o'rtasida aloqalarni yengillashtirish uchun forslar tosh yotqizilgan yo'llar qurdilar. Ulardan eng kattasi uch ming kilometr uzunlikdagi "podsho yo'li" deb ataladigan Suzadan Efesgacha² borar edi. Podsho yo'li otliqlar piketlari bilan estafeta tuzilishida xizmat qilar edi. Yo'llar yaxshi saqlanib, a'lo darajada qo'riqlanar edi. Yo'llarda yo'lovchilar uchun karvon saroylar qurilgan edi.

¹ kubitka.

² *Egey dengizini sharqiy qirg'og'i. Suvaysh kanalidan topilgan yozuvlar Doro I ni dengiz yo'llariga g'amxo'rlik qilgani to'g'risida ma'lumot beradi.*

V. Bu yo'l bilan Susada ish shunday yo'lga qo'yilgan. Yo'lni barcha qismida podsho bekatlari va a'lo karvon saroylar bor, barcha yo'llar aholi bo'lgan va xavfsiz mamlakat bo'ylab o'tadi. Lidiyadan Frigiyagacha 94 $\frac{1}{2}$ farsang masofadagi yo'lda yigirmata shunday bekat joylashgan. Frigiyadan yo'l bevosita Galis daryosiga boradi ...bu yerda tog'lik o'tish mavjud bo'lib, daryodan kechib o'tish uchun darvoza orqali o'tish lozim. (*Darvoza*) dan o'tishda kuchli himoya bilan qo'riqchi istehkomi turadi. Daryodan keyin Kappadokiya bo'lib u bo'yicha 104 farsang masofada Kilikiya chegarasigacha 28 bekat turadi. Bu chegarada ikkita o'tish orqali ikkita qo'riqchi istehkomini bosib o'tish kerak; Kilikiya orqali o'tadigan yo'lda 3 bekat 15,5 farsang masofada, Kilikiya va Armaniston o'rtasidagi chegarani kema yuradigan Frot nomli daryo tashkil etadi. Armanistonda 56,5 farsang davomida 15 manzilgoh karvonsaroylari bilan turadi. (*Armaniston*)dan yo'l Matienaga¹ boradi; (*bu yerda*) 136 farsang masofada 14 manzilgoh. Bu mamlakatda to'rtta kema yuradigan daryolar oqib o'tadi.

53. Agar bu podsho yo'li farsanglar bilan to'g'ri o'lchangan bo'lsa, agar parsang 30 stadiyaga teng bo'lsa², Sarddan Susadagi³ podsho saroyigacha 13500 stadiy, yo'l 450 barsangda 150 stadiyaga hisoblansa, barcha yo'lga 90 kun to'g'ri keladi.

Fors davlatida aloqa xizmati

VIII. 98. ... Duniyoda bundan tez choparlardan boshqa yo'q: forslarda pochta xizmati ana shunday aqlli uyushtirilgan! Hikoya qilishlaricha, butun yo'l davomida ularda odamlar va otlar qo'yilgan, har bir kun yo'lda alohida ot va odam to'g'ri keladi, qor ham, jala ham, issiq ham, hatto kechasi ham har bir otliqqa belgilangan yo'lni qolgan qismini shitob bilan bosib o'tishga hech nima xalaqit bermaydi. Birinchi chopar ma'lumotni ikkinchisiga, u uchinchisiga beradi. Shunday qilib xabar maqsadga yetmaguncha qo'ldan-qo'lga o'tadi...

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 82 стр

Tayanch iboralar: Gerodot, maglar, Ahmoniylar, Kayxusrav II, Quddus, yahudiylar, Navuxodonosor II, massagetlar, To'maris, Doro I, Kirenaika, Samos, Frakiya, Makedoniya, Kassandra, Mitilen, Smerdis, Patizif, Apis, Ptax, gangrena, provinsiya.

Reyting savollari

¹ *Lidiyani shimoli-g'arbiy qismi.*

² *aslida shunday.*

³ *Memnoniya nomli.*

1. Fors davlati qachon paydo bo'lgan?

- a) er. avv. VI asrda
- b) er. avv. V asrda
- s) er. avv. IV asrda
- d) er. avv. III asrda

2. Ahmoniylarning qaysi vakili Quddusni qayta qurdirgan?

- a) Kayxusrav
- b) Doro I
- s) Smerdins

3. Doro I zafarli yurishlari natijasida g'arbda Kirenaika va Samos (Egey dengizidagi orol)ni bo'ysundiradi. Kirenaika hozirgi qaysi hududga to'g'ri keladi?

- a) Avstraliya
- b) Osiyo
- s) Yevropa
- d) Afrika

4. Misr va Eron o'rtasidagi urushda misrliklar taslim bo'lishi uchun Kambiz kema yuboradi va bu kema qanday nomlamadi?

- a) Miniled
- b) Mitilen
- s) Mendes
- d) Misr

5. Smerdis qaysi ahamoniy podshosining o'g'li bo'lgan?

- a) Doro I
- b) Kayxusrav
- s) Kambiz
- d) Doro II

6. Misr mifologiyasiga ko'ra xudo Ptaxning yerdagi aksi qaysi xudo hisoblanadi?

- a) Apis
- b) Bubastis
- s) Ea
- d) Nut

7. Ahamoniylar sulolasiga mansub qaysi shoh gangrene kasali bilan o'lgan?

- a) Kayxusrav
- b) Doro I
- s) Simerdins
- d) Kambiz

8. Doro I o'tkazgan islohotga ko'ra soliq kumush bilan to'lansa Bobil talanti, agar

oltin bilan to'lansa Yevbey talanti bilan to'langan. Xo'sh 1 Bobil talanti necha yevbey talantiga teng bo'lgan?

- a) 73
- b) 37
- s) 87
- d) 78

9. Forslar Doroni savdogar, Kayxusravni ota deb ataganlar. Kambiz davrida aniq xirojlar bo'lmagani va sovg'alarga o'chligi uchun uni kim deb ataganlar?

- a) hukmdor
- b) mamlakat otasi
- s) shafqatli shoh
- d) savdogar

10. Qaysi tarixchi o'zining "Ekonomika" asarida Eronning harbiy-mamuriy tuzilishi haqida qimmatli ma'lumot qoldirgan?

- a) Kvint Kursiy Ruf
- b) Gerodot
- s) Ksenofont
- d) Artakserks

11. Quyidagi tarixchilardan qay biri Kayxusravning yollanma askari bo'lgan?

- a) Kvint Kursiy Ruf
- b) Gerodot
- s) Ksenofont
- d) Artakserks

12. Kvint Kursiy Ruf qaysi Rim hukmdori davrida yashagan?

- a) Sezar
- b) Klavdiy
- s) Avgust
- d) to'g'ri javob yo'q

13. "Muqaddas olovga qizg'ish yoping'ich kiygan 365 o'spirin borardi. Oq otlarni minganm odamlar qo'lida oltin qamchi bilan ketardi." Yuqoridagi parcha eronliklarning harbiy yurishlari haqida bo'lib, u kimning qaysi asaridan keltirilgan?

- a) Ksenofontning "Ekonomika" asaridan
- b) Kvint Kursiy Rufning "Iskandar tarixi" asaridan
- s) Arrianning "Iskandarning O'rta Osiyoga yurishi" asaridan
- d) Gerodotning "Tarix" asaridan

14. Forslar podsho tojini qanday atagan?

- a) patizif
- b) kidara
- s) darik
- d) aqinak

15. Doro I mamlakatda pul islohoti o'tkazib yagona tilla tanga joriy qilgan bo'lib, uni qanday nomlagan?

- a) patizif

b) kidara

s) darik

d) aqinak

16. Doro I tanga zarb qilish usulini qaysi podsholikdan o'zlashtiradi?

a) Lidiya

b) Liviya

s) Nubiya

d) Osuriya

2-§. Er. Avv. VI asr oxiri – V asr boshlarida O'rta Osiyo xalqlari

Gerodot. Skiflar

Gerodot tarixida Kayxisravning urushlari haqidagi bayonotni davom ettirib, Bobilning zabt etilishi va nihoyat, Kaspiy dengizning sharq tomonida, Sirdaryo va Amudaryo o'rtasidagi bepoyon sahroda yashovchi ko'chmanchi massagetlar bilan bo'lgan urushda Kayxisravning halok bo'lganligini hikoya qiladi.

Gerodotning skiflar haqidagi ma'lumotlari biz uchun ayniqsa juda ham ahamiyatlidir: mamlakatimizning g'arb – janubida, Dnepr hamda Don daryolari sohillarida, Qora dengiz qirg'oqlarida yashagan eng qadimgi xalqlar to'g'risida gapirganimizda, avvalo ulug' yunon muarrixining shahodatlariga murojaat qilamiz. Doroning skiflarga qarshi boshlagan urushi munosabati bilan Kichik Osiyo xalqlari, ayniqsa yunon qabilalari o'rtasida Eron hukmronligiga qarshi kuchli ozodlik urushlari boshlanadi. Vatanimiz tarixini o'rganish borasida Gerodotning asari ayniqsa juda muhim o'rin tutadi. Muarrix bu tomonlarga oyoq bosmagan bo'lsa ham, yurtimizning uzoq o'tmishi haqida to'g'ri ma'lumotlar beradi. Uning aytishicha, Kaspiy dengizining sohillaridan boshlab, Sirdaryoning o'rtalariga qadar cho'ziulib boradigan keng sahroda massaget deb atalgan ko'chmanchi qabilalar yashaganlar, ular hech qanday ekin ekmasdan, faqat chorvachilik bilanginakun kechirganlar, ovqatlari mol go'shti hamda daryoda ovlanadigan baliq bo'lgan, ular temirni bilmaganlar, hamma asboblarni va qurol-aslahalarni misdan yasaganlar; ayollar erkaklar bilan bir qatorda janglarda qatnashar va, hatto qabila boshlig' bo'lib saylanar ham ekanlar. Adabiyotimizning eng qadimgi yodgorliklaridan biri bo'lgan "To'maris" issasi faqat shu odam tufayli bizning zamonga qadar yetib kelgan. Bu asar o'zining ajoyib vatanparvarlik g'oyalari, chetdan bosib kelgan dahshatli Eron bosqinchilariga qarshi

malika To`maris rahbarligida massagetlarning mardonavor kurashganliklari, dushmani tor – mor keltirib, podshoh Kayxusravni qatl etganliklari hali ham bizni hayajonga soladi, asirlikdan o`limni afzal ko`rib, o`z joniga qasd qilgan shahzoda Sparganizning jasorati dilimizga g`urur bag`ishlaydi.

Gerodot skiflar taomiga ham qiziqish bilan qaraydi. Oltmish birinchi hikoyatda bu haqda shunday deyiladi: “Jonliqning go`shtini suyagidan ajratadida, qozonga soladi. Suyagini o`choqqa qalab yoqadi va shu bilan qozonni qaynatib, go`shtni pishiradi.

Mabodo qozon topolmasa, go`shtni jonliqning qorniga soladi-da, suv quyadi. Tagiga suyak qalab yoqadi. Suyak juda yaxshi yonadi. Suyakdan tozalangan go`sht tez pishadi. Taom tayyor bo`lgach qassob bir bo`lak go`shtni va pishirilgan qorinni xudo yo`liga bag`ishlaydi. Uy hayvonlarining hammasini ham qurbonlik qilaverish mumkin, ayniqsa otni qurbonlik qilish alohida buyurilgan.

Xudoga ishonuvchi skiflarning hammasida ham shunday qurbonlik qilish odati bor. Ayniqsa, Arey sharafiga qurbonlik qilish alohida odatga aylangan. Har bir skif shohligi Arey sharafiga alohida chiroq yoqadi. Uzunligi 3 stadey keladigan uzun xodalarni qalab, uncha baland bo`lmagan qo`rg`on yasaydi.

Gerodot. Massagetlarning ozodlik kurashi

1. 190. ...Yana bahor kirganda, podsho Bobilga yurish qildi. Bobilliklar shahardan qo`shin bilan chiqib, Kayxusravni kutdilar. Podsho shaharga yaqinlashganda bobilliklar jangga tashlandilar, lekin yengilib shaharga siqib qo`yildilar. Bobilliklarga Kayxusravni endi tinch o`tirmasligini ilgaridan ma`lum edi: Ular fors podshosi birin-ketin xalqlarga hujum qilganini ko`rgan edilar, Shuning uchun oziq-ovqatni uzoq yillarga g`amlab ular qamalga hech qanday e`tabor bermadilar. Shuningdek Kayxusrav qiyin ahvolga tushib qoldi, chunki ko`p vaqt o`tsa ham ish (qamal) hech qanday oldinga siljimadi. Axiyri kimdir qiyinchilikda maslahat berdimi yoki Kirni o`zi tushundimi. Kayxusrav nima qilishni tushundi, lekin mana shunday qildi. U shaharga daryo kiradigan joyga o`z qo`shinini bir qisman boshqa qismini uning qu`yi oqimi bo`yicha shaharga chiqadigan joyga qo`ydi. Keyin u jangchilarga o`zan qachon o`tishga yaroqli bo`lsa bu o`zan bo`yicha shaharga kirishga ... buyruq berdi. Fors podshosi kanal yordamida daryoni botqoq bo`lgan ... ko`lga burdi. Shunday qilib eski o`zan o`tadigan bo`ldi ... Shunday qilib Bobil shunda birinchi bor olindi.

204. G`arbdan Kaspiy dengizi, Kavkaz bilan chegaradosh, sharqda esa quyosh chiqish yo`nalishida unga cheksiz ko`z ilg`amaydigan tekislik tutashadi. Bu ulkan tekislikni ko`pchilik qismini tilga olingan massagetlar egallaydi, ularga qarshi Kayxusrav urush qilishni o`yladi. Kayxusravda bu yurishga undaydigan juda muhim sabablar bor edi. Eng avvalo uni tug`ilish usuli, u o`zini odamdan yuqori hayol qildi, keyin unga barcha urushlarda baxt kulib boqdi. Axir Kayxusrav qarshi borgan hech bir xalq o`z halokatidan qochib qutula olmadi.

205. Massagetlarni malikasi marhum podshoning rafiqasi edi. Uni To`maris deb atar edilar. Unga Kayxusrav elchilarni sovchilik bazonasi bilan go`yoki uni o`ziga xotin qilish maqsadida jo`natdi. Lekin To`maris Kayxusrav unga uylanish emas massagetlar podsholigi ilinjida ekanini tushundi va uni rad qildi. Shunda Kayxusrav ayyorlik bilan o`z maqsadiga erisha olmaganini uchun massagetlarga qarshi ochiq urush bilan keldi. Qo`shinni o`tkazish uchun podsho Araks daryosiga Ponton ko`priklar qurushni, ko`priklar turgan kemalarda esa minoralar ko`tarishni buyurdi.

206. Kayxusrav qo`shini hozircha bu ishlar bilan band ekan To`maris chopar orqali Kayxusravga mana buni aytishga buyurdi: Midiyaliklar podshohi o`z niyatingdan qayt. Axir sen oldindan bilmaysanku, bu ko`priklarni qurush sen uchun yaxshilikka xizmat qiladimi, qo`y buni, o`z davlating ustidan podsholik qil va biz o`z-o`zimizga hokim bo`lganimizga hasad qilma...

214. To`maris Kayxusrav uni so`ziga e`tibor bermaganini bilib o`zining barcha qo`shini bilan forslarga hujum qildi. Bu jang meni bilishimcha varvarlar o`rtasidagi eng shafqatsiz janglardan biri bo`ldi. Uni borishi to`g`risida men mana buni bildim. Aytishlaricha raqiblar bir-birovlariga qarama-

qarshi turib uzoqdan kamonlardan o`q yog`dirganlar. Keyin o`q zahirasini tugatib ular xanjar va nayzalar bilan qo`lma-qo`l jangga tashlandilar, raqiblar uzoq urushdilar, hech kim chekinishni istamadi. Nihoyat massagetlar yengdilar. Deyarli barcha fors qo`shini jang maydonida qoldi, Kayxusravni o`zi ham halok bo`ldi. To`maris esa sharob meshini odam qoniga to`ldirdi, keyin o`lgan forslar ichidan Kayxusravni jasadini topishni buyurdi. Kayxusravni o`ligini topganlarida, malika uni boshini meshga tiqishni buyurdi. Keyin marhum ustidan mazah qilib shunday deya boshladi: Sen baribir meni halok qilding, men tirik qolib seni jangda yengan bo`lsamda ayyorlik bilan o`g`limni bosib olding. Shuning uchun mana endi seni qon bilan to`ydiraman: Kayxusravni o`limi to`g`risida ko`p hikoyalarni ichidan meni taxminimga ko`ra eng ishonchlisi shu.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 74-75 стр

Doro I ning saklar ustiga yurishi

Eronning Kirmonshoh shahri yaqinidagi Behistun qoyasidai yozuvlarda Doro I saklar ustiga qilgan yurishi to`g`isida so`zlaydi. Vatanimiz hududida yashagan saklar Doro I ga qarshi qattiq qarshilik ko`rsatganlar, forslar katta qiyinchilik bilan ularni bir qismini bo`ysundirganlar.

“Doro, podsho so`zlaydi: Men qo`shin bilan birga saklar, dengiz ortida bo`lgan saklar mamlakatiga yurdim, bu cho`qqi qalpoq kiyadilar. Keyin men kema ko`prigini dengiz yaqinida uning o`rniga qayta qurdim. Bu kema ko`prigidan mamlakatga o`tdim va men saklarni kuchli yengdim, bir qismini men bosib oldim, boshqa qismi menga keltirildi va ularni bosib oldilar, ularning eng kattasi bog`langan Skunxa nomli bilan uni menga keltirdilar. U yerda men boshqasini boshliq qildim, meni irodam shunday bo`ldi. Keyin mamlakat meniki bo`ldi.”

В. И.Авдиев. История древнего Востока 1965. 555 стр

Tayanch iboralar: Sirdaryo, Amudaryo, Gerodot, Kaspiy dengizi, skiflar, stadiy, To`maris, Yevbey minasi, midiyaliklar, xanjar, nayza, Ksenofont, Ekonomika, Ahuramazda, maglar, satrap, darik, Efes, Kappadokiya, Matienga.

Reyting savollari

1. Gerodot 61 hikoyasida qaysi xalqning ovqat qilish usulini tasvirlab, “Jonliqning go`shtidan suyagini ayirib, go`shtini qozonga, suyagini o`choqqa tashlagan” deydi?

- a) skiflar b) ellinlar s) forslar d) yunonlar

2. Qaysi Eron hukmdorining boshi qon to`la meshga solingan?

- a) Doro I b) Kir II s) Kambiz d) Smerdis

3. Skiflar qaysi xudo sharafiga qurbonlik qilganlar?

- a) Nut b) Osiris s) Arey d) Ea

4. Kasbiy dengizining sharq tomonida, Sirdaryo va Amudaryo o`rtasidagi bepoyon sahroda Kayxusrav qaysi qabilalar bilan urush olib bordi?

- a) massagetlar bilan b) saklar bilan
s) skiflar bilan d) areylar bilan

5. Kayxusravning To`marisga sovchi yuborishdan asl maqsadi nima edi?

- a) To`marisni xotinlikka olish      b) To`maris bilan ittifoq tuzish
s) massagetlar podsholigini ayyorlik bilan olish

6. Kayxusrav qo`shinini massagetlar hududiga o`tkazish uchun nimani rejalashtirdi?

- a) Araks daryosiga Ponton ko`priklar qurishni buyurdi
- b) To`maris bilan aloqa o`rnatdi
- s) sahro orqali olib o`tishni buyurdi

7. Ariand qaysi davlat satrapi bo`lgan?

- a) Baqtriya b) So`g`diyona s) Misrd) to`g`ri javob yo`q

8 Forslarning eng uzun "Podsho yo`li" 3 ming km. bo`lgan. U Suzadan Efesgacha bo`lgan. Efes qayerda joylashgan?

- a) Egey dengizining sharqiy qirg`og`ida
- b) Egey dengizining g`arbiy qirg`og`ida
- s) Egey dengizining shimoliy qirg`og`ida
- d) O`rtayer dengizining sharqiy qirmida

9. Matienada 14 ta manzilgoh bo`lib, u necha farsang joyni egallagan?

- a) 133 farsang b) 14,5 farsang s) 150 farsang d) 136 farsang

4-mavzu. Qadimgi Hindiston

1-§. Hindistonning tabiiy boyliklari

Sitsiliyalik Diodor. Tarixiy kutubxona

II. 35. Hindistonda har xil mevalar beradigan har xil daraxtlar bilan o`sgan katta tog`lar bor, ko`plab daryolar kesib o`tgan chiroy bilan ajralib turadigan ko`p hosildor tekisliklar bor.

Hind yerlarini katta qismi sug`oriladi va shuning uchun yilida ikki marta hosil beradi. Hindiston yerda va uchadigan, kattaligi va kuchi bilan ajralib turadigan turli xil hayvonlar bilan mo`l-ko`l. Hind yeri ko`p sonli va juda katta fillarni yetishtiradi, ularga mo`l-ko`l xashak berilgani uchun hind fillari o`z kuchi bilan Liviyada yashaydiganlardan ancha yuqori turadi. Shu sababli ko`pgina fillarni hindlar ushlab olib harbiy janglarga ishtirok etish uchun tayyorlaydilar, ba`zi paytda g`alabani ta`minlovchi hal qiluvchi lahza bo`ladi.

II, 36. Shunday tarzda odamlarga yemish bo`ladigan mevalarni mo`l-ko`lligi u yerda odamlar bo`yi balandligi va savlatli bo`lishiga yordam beradi. Shunga yana qo`shimcha qilish kerak, ular san`atda yetakchi bo`lishlariga sabab, ular toza havo bilan nafas oladilar, tarkibi o`ta nozik suvni ichadilar.

Ularni yerlari odam yetishtirgan mevalarni mo`l-ko`l bo`lishi bilan har xil mertallarni ko`p ruda konlarini o`ziga oladi: hamda taqinchoqlar kundalik iste`mol narsalari va harbiy anjom uchun u yerda ko`p kumush, oltin, ko`pgina mis va temir, qo`rg`oshin va boshqa metallar mavjud.

Demetra mevalaridan tashqari Hindistonda daryo namligi mo`lligi bilan sug`oriladigan tariq ko`p o`sadi, ko`p har xil dukkakli hamda sholi va bospor<sup>110</sup> deb ataladigan, oziq-ovqat uchun foydali boshqa ko`pgina narsalar. Va ularni ko`p qismi yovvoyi o`sadigan ...

Shuning uchun, aytishlaricha Hindiston ochlikni bilmas edi yoki yemish uchun umumiy yetishmovchilik yo`q edi. Chunki har yili u yerda ikkitadan yomg`irli mavsum- biri qishki, qachonki boshqalarda bug`doy ekish bo`lganda, boshqasi yozgi- bu vaqtda sholi va bospor, hamda sezam va tariq ekiladi.

Hindlarda qonunlar ham, ularda hech qachon ovqatga yetishmovchilik bo`lmasligiga yordam beradi. Chunki boshqa odamlarda dushmanlar

qishloq joyiga zarar yetkazib uni dehqonchilik uchun yaroqsiz qiladi. Hindlarda esa dehqonlar muqaddas va daxlsiz sanalganlari uchun, ular jang qilayotganlar yaqinida dehqonchilik bilan shig`ullanadilar. Hech qanday zarar yetkazmaydilar chunki ular hamma uchun marhamatli hisoblanadilar, dushmani yerini yong`in bilan ham, daraxtlarni chopish bilan halok qilmaydilar.

11.37. Hindlarni yerlarida boshlanishi tog`da bo`lgan, shimolda joylashgan katta va kema ishiga yaroqli daryolar ko`p. Tekislik bo`yicha tarqab oqib, ularning ko`pchiligi bir-biri bilan birlashib, Gang deb ataladigan daryoga quyiladi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 83-84 стр

Ijtimoiy tuzum

Qadimgi hind jamiyatining erkin aholisi to`rt umumhind toifasi-varnalarga<sup>111</sup> varna ichida ko`pgina mahalliy yopiq kasta¹¹² yoki jati¹¹³ ga bo`linar edi. Varnalarga mansublik tug`ilish bilan aniqlanar va merosiy edi. Toifaviy tuzilish boshqa qadimgi jamiyatlarga ham bor edi, lekin Qadimgi Hindistonda unga mustahkamlik, aniqlik xos edi. Varnalarga bo`linish hukmron tabaqani aholini noiqtisodiy

Varna ijtimoiy muassasa sifatida kastaga qaraganda ancha oldin kelib chiqqan, varnalarni paydo bo`lishi Shimoliy Hindiston hududida oriylarni joylashuvi va ularda ibtidoiy jamoa tuzumini yemirilishi, zodagonlar, kohinlarni ajralib chiqishi bilan bog`liq. Varnaga mansublik shaklda aholini qaram qilishdan manfaatdorligi bilan bog`liq edi.

Varnalarga bo`linish din tomonidan e`tirof etilar edi. Varnalarni yaratilishi xudo Braxmani amri deb ko`rsatilar edi. Varnalar huquq va majburiyatlarda farqlanar edilar. Har bir varnaga mansub an`anaviy mashg`ulotlar ko`rsatilgan edi: braxmanlar uchun kohinlik majburiyatlari, kshatriylar uchun harbiy ish va boshqaruv, vayshilar uchun savdo-hunar, dehqonchilik, shudralar uchun uch oliy varnalarga xizmat qilish. Kastalar mamlakatni notekis ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti sharoitida, aholini etnik va diniy bir-biridan ajralishidan kelib chiqdi. Ijtimoiy ahvoli, meroviy mashg`ulotlari, kasblari ma`lum etnik, ba`zida diniy birliklarga uyushgan kishilar guruhlariga ajraldilar. Jatilar asosan vayshi va shudralar doirasida paydo bo`ldilar. Ular yopiq jamoa ko`rinishida bo`lib boshqaruv organlariga ega edilar. Ba`zi jatilar juda past o`rinni egallaganlari uchun biror varnaga kirmas edilar, ular "tegib bo`lmaydiganlar" edi.

Manu qonunlari

"Manu qonunlari" majburiyat to`g`risidagi ko`rsatmalar to`plami, hindni xususiy va ijtimoiy hayotda yurish-turish qoidalari hamda davlat boshqaruvi va sud ishlari bo`yicha yo`riqlardir. Uni tuzuvchisi deb odamni afsonaviy asoschisi Manu hisoblanadi. Haqiqatda esa bu

¹¹⁰ *tariqni bir xili.*

¹¹¹ *braxmanlar-kohinlar urug`lari a`zolari, kshatriylar-harbiy zodagonlar, vayshi-oddiy jamoachilar, shudralar-to`la huquqli bo`lmagan jamoa a`zolari.*

¹¹² *kasta-portugal tilida casta-urug`, qabila.*

¹¹³ *sanskrit tilida-jon-tug`ilish.*

to'plam braxman ilmiy maktablaridan birida bir necha asrlar davomida yaratildi. To'plam er. avv. I asr boshlarida bunyodga kelgan deb taxmin qilinadi. To'plamda 4 varna tuzilishi tasvirlangan.

1-31. Dunyo gullab-yashnashi uchun u (*Braxma*) o'z og'zi, qo'li, (tegishli) soni va tovonlaridan braxmanni, kshatriyni, vayshi va shudrani yaratdi.

X-4. Braxmanlar, kshatriylar va vayshilar-ikki marta tug'ilganlarni uch varnasi, to'rtinchisi shudralar-bir marta tug'ilganlar, beshinchisi yo'q.

1-87. U yaraqlagan bu barcha koinotni saqlab qolish uchun o'zini og'zi, qo'li, soni va tovonidan tug'ilganlar uchun alohida mashg'ulotlar belgiladi.

Braxmanlar

Braxmanlar alohida mavqega ega edilar. Hech qaysi qadimgi Sharq mamlakatida kohinlar Hindistondagi kabi shunday imtiyozli mavqega ega emas edi. Kohinlar har qanday majburiyatlar soliqlar, tan jazosidan ozod qilingan bo'lib yerdagi xudo deb e'lon qilingan edilar. Qadimgi Hindistonda diniy marosimlarga sehr kuchi berilib, urf-odatni sirlarini egallagan kohinga bo'ysundirilgan edi, tabiat ofatlari va xudolar magiya oldiga qayviki uni to'g'ri bajarganda kuchsiz edilar.

I-88. O'qitish, Vedalarni o'rganish, o'zi uchun qurbonlik keltirish va boshqalar uchun qurbonlikni, xayr-ehsonni tarqatish va olishni¹¹⁴ u (*Braxma*) braxmanlar uchun belgiladi.

I-100. Dunyoda nima mavjud bo'lsa-bu braxmanning mulki; tug'ilish bo'yicha oliyligi uchun aynan braxman barcha bu narsaga huquqi bor.

II – 135. O'n yoshli braxman va yuz yoshli pogshoni ota va o'g'il deb hisoblash kerak va ularni har ikkisidan – ota braxman.

IX – 371. Braxman – olim yoki olim bo'lmagan – buyuk iloh, buyuk ilohga teng va olov, va¹¹⁵ (qurbonlik keltirishda) foydalanilmagan.

X – 81. Agarda braxman yuqorida aytilgan mashg'ulotlari bilan kun ko'ra olmasa, u kshatriyning dxarmalaridan (*foydalanish*) bilan yashashi mumkin, chunki kshatriy uning orqasidan bevosita boradi.

Kshatriylar

1.- 89. Fuqarolarni himoya qilish, (*xayr – ehson*) tarqatish, qurbonlik keltirish (*Vedalarni*) o'rganish va dunyoviy zavqlarga ixlos qilmaslikni u¹¹⁶ kshatriy uchun ko'rsatdi.

X- 118. Kshatriy eng majbur vaziyatlarda¹¹⁷ to'rtinchi qismini oluvchi, fuqarolarni bor kuchi bilan himoya qiluvchi gunohdan ozod qilinadi.

X- 119. Uning¹¹⁸ dxarmasi – g'alaba; u qo'rqib chekinmasligi kerak; u vayshilarni qurol bilan himoya qilib u qonuniy soliq to'lashga majbur qilishi mumkin.

X- 120. Xalqqa (soliq) sakkizdan bir g'allada, soliq – yigirmadan bir (*lekin*) karshapana¹¹⁹; shudralar, hamda hunarmandlar va badiiy hunarmandchilik bo'yicha ustalar¹²⁰ ish bajaradilar.

Vayshilar

¹¹⁴ *Braxma.*

¹¹⁵ qurbonlik keltirish paytida.

¹¹⁶ *Braxma.*

¹¹⁷ *hosilni.*

¹¹⁸ *podshoni*

¹¹⁹ *soliqni o'rniga.*

¹²⁰ *oltin va moldan.*

1 – 90. Mol boqish va hamda (*xayr – ehson*) tarqatish, qurboonlik keltirish, (*Vedalar*)ni oʻrganish, savdo, sudxoʻrlik va dehqonchilik – vayshilar uchun.

X – 98. Oʻz dxarma¹²¹ sini (*bajarish bilan*) tirikchilik qila olmagan vayishi shudra turmush tarzi boʻyicha yashashi mumkin, lekin (*unga*) taqiqlangan ishlarni (bundan) imkoniyat darajasida hazar qilib bajarmaydi.

Shudralar

Shudralar jamoani aʼzolari hisoblanmas edilar. Shudralar jamoa bilan mulkiy va ijtimoiy ziddiyatlar natijasida jamoa bilan aloqasini yoʻqotganlar. Shudralar varnasi oʻz urugʻ - qabilasi bilan aloqasini yoʻqotganlar hisobidan toʻldirilgan. Shudralar yerga ega boʻlmaganlari sababli braxman, kshatriy va vashiylarni xizmatini qilib tirikchilik qilishga majbur boʻlganlar. Shudrani hayoti qonun bilan zaif himoyalangan edi. Shudralar davlat boshqaruviga, birinchi uch varna aʼzolari maʼlum yoshga yetgandan keyin oʻtadigan “ikkinchi tugʻilish” ga bagʻishlov marosimiga qoʻyilmas edilar, (braxmanlar 8 – 16 yoshdan, kshatriylar 11 – 22 yoshdan, vayshiylar 12 – 24 yoshdan). Marosim ibtidoiy jamoaning bagʻishlov marosimi inisiasiya (initiation-lotin tilida bagʻishlov) : oʻsmir va qizlarni balogʻat yoshga yetishi munosabati bilan oʻtkazilar edi.

1-91. Iloh faqat bir mashgʻulotni shudralar uchun koʻrsatdi – bu varnalarga itoat bilan xizmat qilishni.

X- 99. Shudra ikki marta tugʻilganga xizmatni qila olmasa, uni oʻgʻli va xotiniga oʻlim xavf solsa, u hunarmandchilik mashgʻulotlari bilan yashashi mumkin.

X- 100. (Unga) hunarmandlarni oʻsha mashgʻulotlari bilan shunday turli xil hunarlarga amal qilishi lozimki uni bajarish bilan ikki marta tugʻilganlarga xizmat qilinadi.

XII- 13. Shudra uchun xotin- shudra, vayshi uchun – (shudra ayoli) va oʻz (varnasi), kshatriy uchun – oʻsha (ikki) va oʻz (varnasi), braxman uchun- oʻsha (uch), hamda oʻz (varnasi) koʻrsatilgan.

Tegib boʻlmaydiganlar

Hech qanday varnaga kirmagan, aholining eng quyi huquqsiz tabaqasi “tegib boʻlmaydiganlar” chandallar yoki shvapachlar deb atalar edi.”Tegib boʻlmaydiganlar” tushunchasini paydo boʻlishi tabu va marosim makruhligi tasavvurlari bilan bogʻliq edi. Keyinchalik ijtimoiy tengsizlikni rivojlanishi bilan hukmron sinf tegib boʻlmaydiganlar tushunchasini oʻz manfaatlarida ishlatdi. Misol uchun braxmanni oʻldirish, toifaviy-kasta koʻrsatmalarini buzish baʼzi ishlarni bajarish: axlatlarni, oʻliklarni yigʻish tozalash makruhlikga olib keladi deb hisoblana boshlandi. “Tegib boʻlmaydiganlar” qishloqdan tashqari yashashlari lozim edi va unga faqat kunduzi kiyimlarida alohida belgi bilan kirishlari mumkin edi.

Ular eng ogʻir ishlar jumladan axlatlarni tozalash, oʻliklarni yigʻish kabilar bilan shugʻullanar edilar. Ular suvni harom qiladilar deb quduqlarga yaqinlashtirilmas edilar. Ularga qoloq ovchi, baliqchi qabilalar kiritilar edi. Tegib boʻlmaydiganlar qul emas edilar, lekin qonun ularni himoya qilmas edi.

X- 51. Chandali va shvapachlarni turar joylari qishloqdan tashqari (*boʻlishi lozim*), ular foydalangan idish – tovoqni (*boshqalar*) tashlab yuborishi kerak, ularni mulki faqat itlar va eshaklar (*boʻlishi mumkin*).

X-52. Kiyimlar – oʻliklarni kiyimlari, ovqatlar sinigʻ idishda (*ularga berilishi kerak*), ularni bezaklari temirdan (*boʻlishi kerak*), ular muntazam koʻchib yurishlari lozim.

X-53. Dxarma¹²² ni bajaradigan odam, ular bilan muloqot qilishi kerak emas, ularni ishi oʻzlari orasida¹²³; nikoh va shunga oʻxshashlar.

¹²¹ *majburiyatlari.*

¹²² *odamni oʻz ijtimoiy oʻrniga koʻra oʻzini yurish- turish qoidasi.*

¹²³ *yechilishi kerak.*

X-54. Ularga boshqalar beradigan ovqatlar siniq idishda berilishi lozim, tunda ular qishloq va shaharlar bo'ylab daydib yurishlari mumkin emas.

X- 55. Kundizi ular podshoni buyrug'i bilan belgilangan ramzlar bilan (*u yerga*) yumushni bajarishlari mumkin va qarindoshlari bo'lmagan o'liklarni olib ketishlari mumkin; tartib shunday.

X- 56. Ularga podshoni buyrug'i bilan shastralarga ko'ra doimo o'limga hukm qilinganlarni o'ldirish; ular qatl etilganlarni kiyimlari, krovat va bezaklarini olishlari mumkin.

Qulchilik

Hindistonda qulchilik manbai urushlar, qarzdorlik, jinoyati uchun qul qilish, o'zini qullikka sotish edi. Qullar sotilar, sovg'a qilinlar va merosga berilar edi. Qarzdor qulni ahvoli uni qaysi varnaga tegishli ekanligiga bog'liq edi. Qulchilik patriaarxal ko'rinishda edi.

VIII-415. Bayroq ostida bosib olingan, qul, saqlash uchun, uyda¹²⁴ tug'ilgan qul, sotib olingan, sovg'a qilingan qul, merosga qolgan qul va jazolash kuchidagi qul-qullarning yetti toifasi shunday.

VIII-177. Qarzdorga qarz beruvchi uchun¹²⁵ (qarzga) teng ishni hatto bajarishi kerak bo'ladi, (*agar u*) kelib chiqishi teng yoki past tabaqadan, lekin u yuqoriroq bo'lsa, u asta-sekin qaytarishi mumkin.

IX-229. Jarima to'lay olmagan kshatriy, vayshi va shudra qarzdan ish evaziga ozod qilinadi; braxman (*qarzini*) asta-sekin qaytarishi mumkin.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 80-81 стр

Tayanch iboralar: daryolar hind fillari, hosildor tekisliklar, tog'lar, toza havo, yomg'irli mavsum, dehqonchilik, Demetra, kasta, kshatriy, braxman, shudra, varna, jati, vayshi, Manu qonunlari, veda, chandallar, shvanpach, draxma.

Reyting savollari

1. Qadimgi o'simliklardan qay biri boshqasiga nisbatan Hindistonga ko'p bo'lgan?

a) tariqb) paxta s) sholid) bug'doy

2. Hindistonning tabiati haqida bizga qaysi asar ma'lumot beradi?

a) Iskandar tarixi b) Tarixiy yilnomalar
s) Tarixiy kutubxona d) Umumiy tarix

3. Qaysi qonunlar to'plamida Hindistondagi to'rt varna haqida ma'lumot berilgan?

a) Hammurapi qonunlarida b) Rexmirning yo'riqnomasida
s) Manu qonunlari to'plamida d) Javohirlal Neru asarlaridanda

4. Hind mifologiyasiga ko'ra Braxma qo'lidan qaysi varna vakilini yaratgan?

a) braxman b) kshatriy s) vayshi d) shudra

5. Fuqarolarni himoya qilish, qurbonlik keltirish, dunyoni zavqlariga havas qo'ymaslik qaysi kasta vakillarini vazifasi hisoblangan?

a) braxman b) kshatriy s) vayshi d) shudra

¹²⁴ *qul ayol tuqqan.*

¹²⁵ *qarzga.*

6. Qadimgi Hindistonda shunday bir odamlar bo'lganki, ular qul emas, lekin ularni qonun himoya qila olmagan. Bu odamlar nima deb atalgan?

a) kshatriy b) chandal s) shvanpach d) b va s javoblar to'g'ri

7. Qaysi kasta vakillari boshqasiga nisbatan obro'liroq?

a) kshatriy b) shudra s) vayshi d) chandal

8. Mol boqish, hamda tarqatish, qurbonlik keltirish, savdo, sudxo'rlik va dehqonchilik qaysi tabaqa vakillarining mashg'uloti hisoblanadi?

a) kshatriy b) shudra s) vayshiy d) chandal

9. Tegib bo'lmaydiganlar qanday nomlangan?

a) kshatriylar b) shudralar s) vayshiyalar d) chandallar

2-§. Adabiyot

Mahabharata yoki Bharata avlodlari jangnomasi

Bu doston hind adabiyotining eng nodir yodgorliklaridan biri hisoblanadi.

Qorong'i zulmat ichida Duro'dho'naning oldiga murabbiy Dro'naning o'g'li, yosh jangchi Ashvatthaman pusib keldi. Yaqindagina qudratli hukmdor bo'lgan kishining qonga belangan holda yerda yotganini ko'rib, u yig'lab yubordi, boshini mag'lub podshosining oyoqlariga qo'ydi.

- Ey ulug' zot, - dedi Ashvatthaman, - nahotki, yer yuzida o'zgarmaydigan narsa bo'lmasa? Odamning ikkiga biriga hukmdorlik qilgan senday podsho shaqol va sirtlonlar qurshovida g'arib ahvolda o'layotirsan. Qo'shinlaring qani? Yengilmas harbiy sarkadalarining-chi? Ukalarining, o'rinbosarlaring qayerda? Hammasi, hammasi o'lim xudosi yo'lidan ketdi. Yoningda hech kim yo'q. hech kim senga so'nggi marta bo'lsa ham loyiq hurmat ko'rsatmayotir, hech kim sen uchun o'ch olmayotir Ashvatthamaning faryodi Duro'dho'naning jonini o'lim uyqusidan uyg'otib yubordi. Duro'dho'na mag'lubiyatga uchraganiga alam bilan yig'layotgan bu yigitga murojaat qilib dedi:

- Men o'zim uchun g'am chekmayman. Ertami, kechmi barcha tirik jonning boshida qazo bor. Men jangchiga munosib o'lim bilan ketayotganimdan xursandman. Seni sog'-salomat ko'rganimga ham xursandman. Sen hamisha mard va matonatli eding. Bundan keyin ham shunday bo'l. Menga alam qiladigan joyi shuki, qo'shinim butunlay yakson qilindi, dushman qo'shinida esa sog'-salomat qolganlar ko'p.

- Ey shohim, - deb qichqirdi Ashvatthaman, - bu fikrlar seni iztirobga solmasin! Hayotim haqqi qasamyod qilamanki, ko'p o'tmay dushman askaridan bitta ham qolmaydi. Meni kut. Bu haqdagi xabarni senga o'zim keltiraman.

Ashvatthaman shunday deb, qiziqqonlik va jaholat bilan jangga chanqoq holda Pandavlar qarorgohi tomon chopdi.

Bu hodisa ulug`jang tamom bo`lgandan keyingi birinchi kechada bo`layotgan edi. Xorigan jangchilar dong qotib uxlashardi. Atrofda birorta chiroq ham ko`rinmas, sado ham eshitilmasdi.

Ashvatthaman dushman qarorgohiga yashirilib kirib, kattakon banan daraxti tagiga berkindi va qanday qilib hamma jangchilarni maxv qilish haqida o`ylay boshladi. U bitmas tuganmas alam bilan o`ch olm, oqchi bo`lib kelgan, lekin yolg`iz edi. Uni bu yerda o`limdan boshqa nima ham kutar edi.

Shu qayg`uli o`ylarga borib, nima qilishini bilmay, daraxt tagiga o`tiraverdi. To`satdan qorong`ida uning oyog`i tagida shamol to`kkan mevaday bir narsa to`p etib tushdi. Keyin yana tushdi. Atrofidan shunaqangi to`ppillagan ovozlari tez-tez eshitila boshladi. U qo`lini uzatib, yonida hozirgina tipirchilab jon bergan qushni ushladi. Ularninig ba`zilari boshsiz, ba`zilari ko`ksi majaqlangan, ba`zilari esa patsiz edi.

Ashvatthaman tun sukunatida bu qushlarni kim o`ldirayotganligini bilolmay bananning qalin yaproqlari orasiga qaradi. To`satdan uning boshi ustidan keng yoziq qanotlari bilan osmondagi yulduzlarni to`sib bahaybat bir boyqush uchib o`tdi. Shu payt uning miyasiga o`z raqiblarimni ochiq jangda emas, balki hozir, tunda g`aflatda o`ldirishim kerak, degan fikr keldi. Ular shu qushlar singari uxlab yotgandagina hammasini yo`q qilish mumkin. Tong otib qolsa, unda kech bo`ladi. U qat`iy qaror bilan sapchip o`rnidan turdi-da, qoplon singari yerga qapishib, pisib boraverdi va charchab dong qotib uxlayotgan Pandav jangchilarining soyalarini ko`rdi.

“Uyqudagilarni o`ldirish nomardlik bo`lmasmikin? - deb u to`satdan o`ylanib qoldi. – Jangchilarning or-nomusi qonuni, urf-odatini buzish qanday bo`larkin?” - U dushmanga qo`l ko`tarishga jur`at qila olmay ikkilanganicha to`xtab qoldi.

Keyin o`z qo`shining harbiy sarkardalaridan ko`p eshitgan quyidagi so`zlarni eslab, shubhalarni quvdi:

Raqibni o`ylamay mahv etmoq darkor,
Qaramay jarohat yo charchog`iga.
U yo g`aflatdami, yo`ldami, aslo
Parvo qilma ochlik yo chanqog`iga.

Dushmaning jon bersin azob-dahshatda,
Sen o`z raqibingni o`ldir, albatta,
Bahona ma`zurga sabab bo`lolmas,
Raqibni o`ylamay mahv aylasang bas.

U or-nomus qalqonini ming bo`lakka bo`lib, qo`liga xanjarini ushlab, uyqudagi jangchilarga zaharli ilonday ovoz chiqarmay tashlanib, zarba bera boshladi. U achinmay rahmsiz ravishda ularni chavaqlayverdi, jangdan sog`qolganlarning hammasini qirib tashladi. O`layotgan jangchilarning ingrashidan uyg`onib ketganlar esa dushmanni ko`rmasdan xavf qayoqdan kelayotganini bilmay bir-birini dahshat ichida o`ldirib yuborishdi.

Faqat o`sha kuni qarorgohda bo`lmagan Pandavlargina bu halokatdan qutilib qoldilar.

Ashvatthaman askarlarning hammasini chavaqlab, qarorgohdagi chodirlarga o`t qo`ydi-da, qanday kelgan bo`lsa xuddi shunday shovqinsiz o`zini qorong`ilikka urdi. U o`layotgan Duro`dho`naning oldiga shoshilib keldi, ustiga enggashib, tashvishlanib so`radi:

- Ey sherdil inson, gapimni eshityapsanmi? Agar joning chiqmagan bo`lsa, seni xursand qiladigan gaplarimni eshit. Dushmanning hamma qo`shinlarini o`z qo`lim bilan qirib tashladim. Tiriklardan faqat aka-uka Pandavlar bilan Krishna, bizdan esa men bilan yana ikkita mard jangchi qoldi, xolos. Osmonda mening otamni, shu jangda shahid bo`lganlarni ko`rganingda ular uchun men qasos olganimni aytib qo`y. Shuni bilki, ey shahanshoh, sen uchun ham qasos oldim.

Duro`dho`na oxirgi kuchini to`plab turib dedi:

- Qo'shinimdan birorta ham jangchi qilolmagan ishni sen qilding. Yaxshi qol. Endi men tinchgina o'laman.

Umrining oxirigacha yaxshilik va haqiqat yo'lga tusha olmagan bu podsho so'zlarni aytib jon berdi.

Donishmand Yudhishtira o'z qo'shinining halokatini eshitgach, shunday dedi:

- Ajabo, ko'pincha yengilganlar g'olib chiqadi, yengganlar esa mag'lub bo'lishadi. Kechasi hamma jangchilar bizning aybimiz bilan halok bo'lishdi. Biz qarorgohni tashlab ketmasligimiz lozim edi. Chindan ham biz okeandan suzib kelib, daryoga cho'kib ketgan kemaga o'xshaymiz. Bo'lar ish bo'libdi, endi g'am chekishning foydasi yo'q. Biz endilikda mamlakatni yomonlikdan butunlay xalos qilish hamda xalq farovonligi haqida o'ylashimiz kerak.

Shunday deb, bu adolatparvar podsho ukalari bilan ko'r podsho Dhritarashtraning poytaxtiga qarab jo'nadi.

Janglar qissasi. Mahabharata yoki Bharata avlodlari jangnomasi. T. 1988. 144-146 betlar

Hinduizm xudolari

... Osmon hukmroni Indra, o't xudosi Agni, suv hukmdori Vatuna, hamda ajdodlar mamlakati podshosi Yamalalar o'zlarining samoviy aravalarini Damayantining mamlakati tomon haydabdilar. ...

Janglar qissasi. Mahabharata yoki Bharata avlodlari jangnomasi. T. 1988. 156 bet

Oltin asr to'g'risida rivoyat

Oltin asr to'g'risidagi rivoyatni Oriylar yaratdilar. Hindistonga kirib borgancha ular chorvachilik bilan mashg'ul bo'lib ko'chmanchi hayot kechirganlar. O'sha vaqtda ularda toifaviy bo'linish, boy, kambag'al bo'lmagan. Oriylar bu davrni oltin davr deb rivoyatlarda qoldirdilar. Quytda ana shunday rivoyatlardan biri eramizni I asrida mavjud bo'lgan "Shamol xudosining qadimgi rivoyati" dan keltiriladi.

U odamlar nimani istasalar shuni qildilar va ular baxtli edilar. Ularda na qonun na qonunsizlik yo'q edi va kastalarni aralashuvi bo'lmagan edi. O'sha vaqtlarda odamlar o'z faoliyatlarida bir-birlariga muhabbat bilan yoki nafrat bilan rahbarlik qilmas edilar. Ular tug'ilganda bir xilda go'zal va uzoq umrli edilar, zodagon va pastlarga bo'linmas edilar, baxtli edilar va g'amni bilmas edilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 90 стр

To'fon to'g'risida rivoyat

To'fon to'g'risidagi rivoyat taxminlarga ko'ra Mesopotamiyaning shu haqdagi rivoyati ta'siri ostida yaratilgan.

1. Bir kun ertalab Manuga tahorat uchun suv keltirdilar va hozir ham u qo'l yuvish uchun keltiradilar. U tahorat qilganda uni qo'lga baliq tushdi.

2. Baliq aytdi: "Meni katta qil, men seni qutqaraman." – "Meni nimadan qutqarasan?" – "To'fon bo'ladi, u barcha mavjudotni o'zi bilan olib ketadi. Shundan seni qutqaraman." "Seni qanday katta qilaman?"

3. U javob berdi: "Hozircha biz kichkina bo'lganimizda bizga hamma joyda o'lim taxdid qiladi: baliq baliqni yeydi. Meni boshda suvli ko'zaga joylashtir, qachon u menga tor bo'lib qolsa, chuqur qazib meni unda saqla. U ham menga tor bo'lib qolsa, meni dengizga qo'yvor." Shunda menga hech qanday xavf bo'lmaydi.

4. Tez orada u o'sdi va ulkan baliq bo'ldi, chunki u juda tez o'sdi. U aytdi: "Shunday vaqt, shunday yil to'fon bo'ladi. Shuning uchun kemani tayyorla va meni kut. Qachon to'fon boshlansa kemaga chiq va men seni qutqaraman.

5. U qanday aytgan bo'lsa Manu uni o'stirib dengizga qo'yib yubordi. Aytgan o'sha yilda u kemani jihozladi va uni kuta boshladi. To'fon boshlanganda Manu kemaga chiqdi va shunda baliq unga suzib keldi. Uning shoxiga u kemani arqonini bog'ladi, va baliq uni Shimoliy tog'ga olib keldi.

6. Baliq aytdi: “Men seni qutqardim. Endi kemani daraxtga bog`la; toqqa bo`lganingda qara suv yuvib ketmasin. Faqat suv pasayganda, uni orqasidan bor.” Va mana Manu qadam-ma qadam pastga tushdi ... Shu vaqt ichida to`fon barcha tirik mavjudotlarni o`zi bilan olib ketdi, Manu yerda o`zi qoldi.

Хрестоматия по истории древнего

мира. М., 1991. 90-91 стр

Panchatatra

“Panchatatra”¹ (aynan tarjimasi, “Besh kitob”) hikoyalar to`plami. “Pachatatra”ning har bir kitobi, alohida uning nomga alohida qissadan iborat. 1) “Do`stlarni ajralishi”; 2) “Do`stlarni orttirish”; 3) “Qarg`alar va boyqushlar to`g`risida” 4) “Orttirilganni yo`qotish”; 5) “Aqlsiz qilmishlar”. Kitobning birinchi varianti eramizning IV asrida paydo bo`ldi. Hikoyalar ancha oldin paydo bo`lgan. Ular og`izdan og`izga, avloddan avlodga o`tdi, To`plamda proza, she`r bilan birga keladi. Aforizm ruhidagi bu she`rlar donolik va ahmoqlik, boylik va kambag`allik, yovuzlik va ezgulik bilan sug`orilgan. Ular nasihat qiladi, maqtaydi, qoralaydi. Kitob aforizm – ikki she`r, bir necha qatorlarda masallar, qissalar, ertaklar, turmush novellalaridan iborat. Hind an`anasi “Panchatatrani” donolik uchun nasihatlar, shahzodalar uchun darsliklar bo`limiga kiritadi.

Qayerda kimdir senga
Sababsiz yo`lni tekislasa
Seni g`amxo`rlik bilan qurshab;
Xushyorlikni unutma.

Hech kim hali bir qudratli kuch bilan
Buyuk bo`lmadi va tahqirlanmadi
Axir bu dunyoda odamlarning ishlari
faxr yoki nafratga olib boradi

Toqqa yukni ko`tarish qanday og`ir!
Tog` ostiga esa – dumalab ketadi.
Bizni xizmatimiz sekin yuqoriga tortadi,
Ayblarimiz pastga turtadi.

Faqat kim hissiyotini buysundirish kuchiga ega bo`lsa,
kim faqat yaxshilikni eslasa, yovuzlikni unutsa,
do`st uchun hayotini berishga tayyor turs,
Shunda haqiqatda yuqori ko`tariladi!

Kim toza bo`lsa, baxtsizlikdan saqlanadi,
o`z g`ururini yovuzlikdan
Mayli olov chig`anoqni kuydirsin
U avvalgidek oq.

Qachon maslahatchilar poraga uchmasa,
Aqli, sadoqatli, o`z mamlakatiga sodiq –
Hokimga shunda hech qachon dushmanidan qo`rqishga hojat qolmaydi.
U hatto urushsiz g`olib!

Harakatlarni birlashtirib
Mana to`rli kaphtarlar olib ketmoqdalar!
Men faqat g`olib bo`lardim,

Qachonki ular janjal qilsalar...

Qaerda bizga peshvoz chiqmasalar,
Qayerda samimiy soʻzlar boʻlmasa, -
Seni oʻzing ham paydo boʻlma
Va u erga doʻstlaringni kiritma!

Bizning oʻz sidqidil mehnatimiz
Bizga oziq ovqat topadi –
Va agar, qoʻli olmasa
Ogʻizga ushoq ham tushmaydi.

Oʻylanganda inson erishadi
Jasorat va boʻysunmas kurash bilan
Yerda taqdir deb atalgan
Odamlar qalbiga koʻrinmas solingan.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 92-93 стр

Ertak

Roja va qayiqch

Oʻtgan zamonlarda Hindistonda boy va qudratli roja yashar edi. Bir kun roja ogʻir kasal boʻldi. Buyuk mamlakatning turli tomonlaridan saroyga mashhur tabiblar kelishdi, lekin hech kim rojaga yordam qila olmadi. Kasal kundan-kunga oʻzini yanada yomon his qila boshladi.

Bir kun saroyga bir qariya kelib rojaga dedi: ---Men seni davolashim mumkin, lekin sen menga eng ogʻir filing qancha ogʻirlikda boʻlsa shuncha oltin berasan. Roja qariyaga oʻzi sogʻayib ketgach, eng katta fili qancha ogʻirlikda boʻlsa, shuncha miqdorda oltin berishga qasam ichdi.

Bir necha kundan keyin roja sogʻayib ketdi. Qariya bilan hisob-kitob qilish kuni keldi. Rojani eng katta filini oʻlchash uchun shunday katta tarozini qayerdan olish kerak, keyin shuncha oltinni qanday tortib berish kerak degan savol tugʻildi.

Rojaning buyrugʻi bilan Hindistonning hamma tomonidan donolar va olimlar toʻplandilar, roja kim agar rojani eng katta filini va oltinni oʻlchaydigan tarozini oʻylab chiqadigan odamga katta mukofot vaʼda qildi.

Dono va olimlar uch kecha-yu uch kunduz oʻyladilar va hech nimani oʻylab topa olmadilar. Toʻrtinchi kuni saroyga qandaydir kambagʻal kelib uni bitta oʻzi hech qanday tarozisiz har qanday filni va oltinni oʻlchashi mumkinligini rojaga aytishlarini soʻradi.

Saroy qoʻriqchilari kambagʻal odamni kaltaklab darvozadan chiqarib yubordilar. Saroy olimlari va donolari hech nima oʻylay olmaganlaridan keyin bu iflos gadoy nima qilishi mumkin deb oʻyladilar qoʻriqchilar. Roja shovqinni eshitib saroy qoʻriqchilari boshligʻini chaqirib nima uchun saroyda shovqin-deb soʻradi? –O buyuk roja-dedi qoʻriqchilar boshligʻi-hozirgina qandaydir iflos, aqlsiz sizning eng katta filingiz va keyin shuncha oltinni tarozisiz oʻlchay olishini aytdi. Lekin biz uni saroydan haydab chiqardik. Roja tezda bu odamni qaytarishni va oʻzini oldiga olib kelishni soʻradi. Buyruq shu ondayoq bajarildi. Roja kambagʻal odamni yaxshi kutib oldi va unga nima kerakligini soʻradi. Men-qayiqchiman-deb javob berdi notanish odam. Oʻz qayigʻimda odamlarni muqaddas Gang daryosiga bir qirgʻoqdan boshqa qirgʻoqqa oʻtkazib oʻz oilamga ozgina yemish topaman. Sizni katta filingizni va keyin shuncha oltinni yengil va oddiygina oʻlchash mumkin.

-Qanday qilasan ? –dedi sevinib ketgan roja.

Buyuk roja- javob berdi qayiqchi – hozir siz hammasini koʻrasiz. Faqat haydovchiga sizning katta filingizni meni qayigʻim bogʻliq turgan daryo qirgʻogʻiga keltirishni buyuring. Uni oʻzi olim va donolar hamrohligida bu odatdan tashqari tomoshani koʻrish uchun yoʻnaldi.

Mana filni daryo qirgʻogʻiga olib keldilar, qayiqchi uni qayiqqa chiqarishni soʻradi. Fil qayiqqa chiqqanda qayiq filning ulkan ogʻirligi ostida chetlarigacha suvga botdi. Qayiqchi boʻrni

oldi va suvga tushib qayiqni tashqi bortida suv uni bortiga tekkan joyni belgiladi. Keyin filni qayiqdan qirg'oqqa chiqardilar va qayiqchi aytdi:-endi oltinni qayiqqa ortishni buyuring.

Oltin quymalarini qayiqqa tashiy boshladilar va qayiqda qo'yilgan oq belgi suvga botguncha oltinni tashladilar.

-Mana oltin ham fil qancha og'irlikda bo'lsa shuncha bo'ldi-dedi qayiqchi. Buni ko'rgan barcha kishilar kambag'al qayiqchini aqligi va topqirligidan hayratda qoldilar. Buyuk roja esa o'z xazinachisiga qayiqchiga o'n ming oltin rupiya berishni buyurdi va uni saroyga taklif qildi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 93-94 стр

Tayanch iboralar: Mahabharata, Bharata, Duro'dho'na, Dro'na, yengilmas harbiy sarkardalar, Ashvatthama, Pandavlar, qushlar, Yudhishthira, Dhritarashtra, Damayanti, oriylar, Krishna, Manuga, Panchatra, aforizm, Gang, Roja.

Reyting savollari:

1. Quyidagi xudolardan qaysi biri osmon hukmdori hisoblanadi?

- a) Indra
- b) Agni
- s) Vatuna
- d) Damayanti

2. Oltin asr to'g'risidagi rivoyatni kimlar yaratdi?

- a) hindlar
- b) ellinlar
- s) oriylar
- d) varvarlar

3. Shamol xudosining qadimgi rivoyatini qaysi xalq vakillari yaratganlar?

- a) oriylar
- b) ellinlar
- s) yunonlar
- d) elflar

4. Manu va baliq o'rtasidagi voqealar qaysi rivoyatda tasvirlangan?

- a) To'lqinlar to'g'risidagi rivoyat
- b) Panchatra hikoyalr to'plamida
- s) To'fon to'g'risidagi rivoyat
- d) Dunyoni suv bosishi to'g'risida rivoyat

5. Panchatra ya'ni "Besh kitob"ning uchinchi kitobi qanday nomlanadi?

- a) "do'stlar orttirish" deb ataladi
- b) "aqlsiz qilmishlar" deb ataladi
- s) "do'stlarni ajralishi" deb ataladi
- d) "orttirilganni yo'qotish" deb ataladi

6. Rojaning kasal bo'lishi, uni davolagan tabib talab qilgan oltinni, qayiqchi adolatli hal qilgani to'g'risidagi ertak qanday nomlanadi?

- a) Qayiqchi va tabib to'g'risidagi ertak
- b) Roja va qayiqchi to'g'risidagi ertak
- s) Roja va tabib to'g'risidagi ertak
- d) Qayiqchi to'g'risidagi ertak

7. "Manu qonunlari" qachon yozilgan?

- a) er. avv. II asrda
- b) er. avv. III asr o'rtalarida
- s) er. avv. I asr boshlarida
- d) er. avv. IV asr oxirlarida

8. Kimlar har qanday majburiyatlar, soliqlar, tan jazosidan ozod qilingan bo'lib, yerdagi xudo deb e'lon qilingan edilar?

- a) kohinlar
- b) kshatriylar
- s) vayshiylar
- d) shudralar

9. "Manu qonunlari"da qanday yo'l-yo'riqlar aks ettirilgan?

- a) majburiyat to'g'risidagi to'plam
- b) qonunlarni bekor qiish to'g'risidagi to'plam
- s) siyosiy ahvolning og'irlashuvi to'g'risidagi to'plam
- d) Aholining tabaqalar orasidagi munosabat

10. "Manu qonunlari" to'plamida nechta varna tuzilishi tasvirlangan?

- a) 3 ta
- b) 4 ta
- s) 6 ta

d) 5 ta

11. Kastalar mamlakatni notekis ijtimooiy-iqtisodiy taraqqiyoti sharoitidan qanday muammolar kelib chiqdi?

- a) diniy marosimlar o`zining sehr kuchini yo`qotdi
- b) aholi kohinlarga bo`ysundi
- s) aholining etnik va diniy tarkibi bir-biridan ajraldi
- d) tabiat ofatlari kelib chiqdi

13. Tabiat offatlari va xudolar kimning oldiga kuchsiz edilar?

- a) kohinlarning
- b) Magiyaning
- s) Braxmalarning
- d) Braxmaning

14. Vedalarni o`rganish, o`zi uchun qurbonlik keltirish va boshqalar uchun qurbonlarni,

xayr-ehsonni tarqatish kimlar uchun belgilangan?

- a) braxmanlar
- b) kohinlar
- s) kshatriylar
- d) barcha javoblar to`g`ri

15. To`rtinchi varnasida shudralar necha marta tug`ilganlar?

- a) 1 marta
- b) 2 marta
- s) 3 marta
- d) 4 marta

16. “Manu qonunlari”ni tuzuvchisi deb odamni afsonaviy asoschisi hisoblanadi?

- a) Manu
- b) Braxma
- s) kast
- d) kshatriylar

5-mavzu. Qadimgi Xitoy

1-§. Xan sulolasi davrida Xitoy

“Qo`shiqlar kitobi” Xitoy tarixidan boy ma`lumotlar beradi. Qo`shiqlardan birida er. avv. 822-yilda Chjou podsholigi hududiga ko`chmanchi syunnu qabilalarini bostirib kirgani va poytaxtni bosib olgani tasvirlanadi.

Oltinchi oyda qanday gangish!
Jang aravalari turibdi tayyor,

Har biriga oq'shilgan to'rt kelishgan ot.
 Ular shaylangan, bu odatda qilinganday.
 Syunnular shiddatli yopirildilar,
 Shuning uchun biz shoshilinch chiqishimiz kerak.
 Podsho buyruq berdi yurishga,
 Ozod qilish uchun poytaxtni...
 Biz yengdik syunnu,
 Ko'rsatib buyuk jasorat...
 Syunnu yomon hisobladilar
 Syao va Xunni egallab,
 Szin daryosining shimol qismigacha borib,
 Bizning bayroqlar, qushlar tasviri bilan bezalgan,
 Hilpiradi o'zining oq qatlari bilan,
 O'n jang aravasi yeldi oldinda...
 Biz g'alaba qildik syunnu-
 Bu misol o'n ming mamlakat uchun.

Xan davri

Xitoyda boshqa qadimgi sharq mamlakatlaridan farq qilgan holda xalq qo'zg'olonlari tez-tez bo'lib turgan. Xalq qo'zg'olonlari ijtimoiy tabaqalanishni kuchayishi, dehqonlarni ommaviy yersizlanishi, turli xil soliqlarni oshib ketishi, yerni sudxo'rlar, katta yer egalarini qo'lida to'planib qolishi, harbiy va mehnat majburiyatini o'sib ketishi dehqonlarni qo'zg'olonloariga sabab bo'ldi. Qadimgi Xitoydagi eng kuchli ikki qo'zg'olonni aytish mumkin "Qizilqoshlilar" (eramizning 18-25 yillari) va "Sariq peshonabog'lilar" (184-207 yillar).

Dehqonlarni xonavayron bo'lishi, ijtimoiy tabaqalar o'rtasida keskinlikni kuchayishi mamlakatda islohotlar o'tkazish orqali ularni yumshatish ko'zda tutiladi. Shunday islohotlardan birini ilk Xan sulolasi taxt vorisi shahzodaning regenti¹ katta amaldor Van Man o'tkazdi u ilk Xan sulolasi hukmronligiga eramizning 8 asrida chek qo'ydi va 9 yilda o'zini imperator deb e'lon qilib yangi Sin sulolasiga asos soldi. Yangi imperator (eramizni 9-23 yillarida) qator islohotlarni e'lon qildi. Barcha yerlar imperatorni mulki deb e'lon qilindi, xususiy qullar – "xususiy qaram" deb ya'ni ular davlat qullariga aylantirildi, lekin xususiy kishilarga qaram bo'lib qoldilar. Yer va qul oldi-sottisi taqiqlandi. Van Man yersiz dehqonlarni yer bilan taminlashga hamma uchun teng yer ulushi ajratishga va'da berdi, lekin bu amalga oshmadi. U davlat daromadlarini oshirish uchun sudxo'rlikka qarshi kurash bahonasida sudxo'rlik operatsiyalarini davlat qo'l ostida to'plashga urindi, bir necha marta pul zarbini o'zgartirdi, soliqlarni oshirdi. Islohotlarga yirik yer egalari qattiq qarshilik ko'rsatdilar. Van Man 12 yilda yerni qayta bo'lishdan va xususiy qulchilikni bekor qilishga majbur qildi. U eramizning 17-yilida har bir qul uchun 3600 tanga hajmida bir yillik soliqni joriy qildi. Eramizning 18-yilida mamlakatda ochlik boshlandi. Eramizning 11-yilida Xuanxe oqimini o'zgartirdi. 14-yil mamlakatda qurg'oqchilik boshlanib, chigirtka bosdi. Hokimiyatdan chetlashtirilgan Xan sulolasi tarafdorlari Van Manni ochlikni aybdori deb aybladilar. G'alayonlar kuchli xalq qo'zg'oloniga aylanib ketdi. Eramizni 58-75 yillarida saroy tarixchisi Ban Gu uning otasi Ban Byao va singlisi Ban Chjao bilan birga yozgan "Ilk Xan tarixidan" parchalar keltirilgan. Hamda eramizni V asrida Fan. E. tomonidan yozilgan "So'ngi Xan tarixi" eramizni 25-220 yillaridagi voqealarni qamrab olgan asardan parchalar bu mavzuda keltirilgan.

Er. avv. II – I asrlarda dehqonlarni ahvoli

...Dun Chjun –shu (er. avv. II asrda U di davrida davlat arbobi, olim). imperator (er. avv. 140-87 yillar)ga quyidagi nutq bilan murojaat qildi... Sin sulolasi davrida hammasi boshqacha bo'ldi. Shan Yan¹ islohotlarini qo'llaganlarida, qadimgi podsholar tizimini o'zgartirdilar, quduqli² dalalar

¹ *Sin podsholigi davlat arbobi, er. avv. IV asr o'rtalari, islohotchi.*

² *an'anaga ko'ra jamoa yer egaligi tizimi.*

tizimini o'zgartirdilar. Xalq yerni sotishi va sotib olishi mumkin edi. Boylarning dalalari eni va bo'yiga cho'zilib ketdi, kambag'allarda esa bigizni sanchishga joy qolmadi. Bundan tashqari ularda (boylar) daryo va ko'llardan foyda, tog' va o'rmonlardan boylik... Kambag'al odam qanday azob chekmasin? ... Harbiy va mehnat majburiyatlari qadimgiga qaraganda o'ttiz marta ko'p, yer va jon soliqlari, tuz va temir uchun yig'imlar qadimgidan ko'ra yigirma marta ko'p, ba'zilar yirik yer

egalarining yerlarini hosilni yarmi uchun ishlaydilar. Shuning uchun kambag'al xalq doimo hayvon terilarini qiyadi, it va cho'chqalarni ovqatini yeydi. Bu yana shu bilan kuchayadiki, ochko'z va shafqatsiz amaldorlar o'zboshimchalik bilan hukm qiladilar va ularni o'ldiradilar. Azoblardan halok bo'lib, tayanchga ega bo'lmay xalq qaroqchi bo'lish uchun o'rmon va tog'larga qochib ketadi. Yarim yalang'ochlarni yarim yo'lda turmaga hukm qiladilar. Bir yilda ularni soni ming, o'n ming kishiga yetadi. Xan sulolasi qachon hokimiyat tepasiga kelganda u saqlanib qoldi va o'zgarmadi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 96-97 стр

Dehqon oilasini byudjeti. "Ilk Xan tarixi" dan parcha

... Aytaylik, dehqon 5 jondan iborat oilaga ega bo'lib, 100 mu¹ hajimdagi dalaga ishlov beradi. 1,5 dan² hosil bo'lganda bir mudan 150 dan don bo'ladi. Agar bu yerdan hosilni o'ndan bir qismini tashkil etadigan yer solig'i to'lovi uchun 15 dan chiqarilsa, 135 dan qoladi. Odam ovqat uchun bir oyda 1,5 dan don sarflaydi, 5 kishi esa bir yilda hammasi bo'lib 90 dan don. Qoladi 45 kun. 1 don uchun 30 tanga bo'lganda bu 1350 tangani tashkil qiladi. Agarda bu yerdan yer mehrobiga qurbonlik keltirish va ajdodlar ibodatxonasida har yili bahor va kuzdagi marosimlarga xarajatlarni qoplash uchun 300 tanga chiqarib tashlansa 1050 tanga qoladi.

Kiyimga odam o'rtacha 300 monet, 5 kishi bir yilda – 1500 tanga sarflaydi. 450 tanga yetmaydi. Kasallik, o'lim va dafnlar bilan bog'liq kutilmagan sarf- xarajatlar, hamda jon solig'i va boshqa yig'imlar hali bu yerda hisobga olinmagan. Mana dehqonning doimiy kulfatlarini sababi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 97 стр

Qul savdosi. "Ilk Xan tarixi" dan parchalar

"Ilk Xan tarixi" dan parchalar

I.[Sin sulolasi davrida] qul va cho'rilar savdosi uchun bozorlar tashkil etilgan edi, ularni eshak va otlar bilan bir qo'raga joylashtirar edilar ...

Odamlarni, ayollar va bolalarni o'g'irlar va sotar edilar.

II. Bir necha yillar davomida hosilsizlik bo'ldi, xalqdan chiqqan odamlar rang³ ni sotdilar, bolalarini garovga qo'ydilar va shu bilan kiyim va oziqaga (vosita) topdilar. [Ju Chun sharhi]⁴ Xuay- Xay⁵ tumanida bolalarni qullikga sotish odati mavjud edi. Bu bolalarni garovga qo'yish deb atalar edi, agar ota – ona uch yildan keyin (bolani) qayta sotib olmasalar u (qul) bo'lib qolar edi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 97-98 стр

Van Man islohotlari

"Ilk Xan Tarixi" dan

Van Man aytdi: qadimgilar sakkiz kishiga quduqli dalalar belgiladilar. Bir er va xotinga yuz mu yer bo'lishi kerak edi. Hosilni o'ndan birini soliqlarga to'lar edilar. Davlat to'kinchilikda, xalq boy edi va madhiya aytar edi... Sin sulolasi... o'z foydasiga soliq va yig'imlarni oshirdi, o'zining haddan tashqari istaklari bilan xalqni kuchini, sillasini quritdi. Ular yerlarni bosib olish

¹ maydon hajmi- 0,047ga.

² suyuqlik o'lchovi- 35 l.

³ zodagonlik darjasidan pul mukofoti evaziga voz kechish.

⁴ Ban Gunning "Xan tarixi"ga sharh yozgan III asrdagi olim.

⁵ Xuayxe daryosini quyi oqimidagi tuman, Sharqiy Xitoy.

uchun dono tizim quduqli dalalarni bekor qildilar, ochko`zlik, pastkashlik paydo bo`ldi. Kuchlilar dalani mingga o`lchadilar, zaiflarga bigiz sanchish uchun joy yo`q edi. Qullar va cho`rilar bozorlarini sigir va otlar bilan bir qo`rada tashkil qildilar. Fuqarolarni boshqara turib ularni hayotlariga butunlay egalik qildilar, buzuq va jinoyatkor odamlar bundan boyidilar. Ish shungacha yetib bordiki odamlarni, ayollar va bolalarni o`g`irladilar va sotdilar, osmon irodasiga xiyonat qildilar, odamlar o`rtasidagi munosabatlarni buzdilar, odam hammasidan ulug` degan, osmon va yerni tamoyilini soxtalashtirdilar... Xan sulolasi yer solig`ini o`ttizdan birigacha pasaytirdilar, lekin harbiy soliqni¹ hamma vaqt hatto keksalar ham to`ladilar. Kuchlilar bo`lak dalalarni bo`lib olishni zo`ravonlik va aldov bilan bosib oldilar: so`zda soliq o`ttizdan birga teng, amalda esa hosilni yarmi. Otlar, bolalar, erlar va xotinlar yerga yil bo`yi ishlaydilar: a ular oladiganlari ovqatga yetmaydi. Shuning uchun boylarning it va otlaridan tariq va no`xatni ortiqchasi qoladi, kambag`allarga esa kepak va yuvindilar joniga tegmaydi, ular kambag`allikdan jinoyat qiladilar. Ularni barchasi kambag`allar va boylar jinoyatlarga botib qoldilar, jazo esa qo`llanilmaydi. Men hali taxtga o`tirmasdan oldin yerlarni umumiy bo`lish uchun va quduqli yerlarni jon boshi bo`yicha taqsimlashga farmon chiqardim. O`sha vaqtda baxtli nishona sifatida mo`l-ko`l hosil bo`ldi. Lekin bu qaroqchilik va xiyonatlar sababli to`xtab qoldi.

Hozir men nomlarni quyidagi tarzda o`zgartiraman: imperiyani barcha yerlari podsho yerlari, qullar va cho`rilar xususiy qaram deb ataladi. Ularni barchasini (ter va qullarni) sotish ham olish ham mumkin emas. Agar erkaklar sakkiztadan kam bo`lsa, yer ularda ko`p bo`lsa, ortiqcha yerlar to`qqizinchisi bo`g`ingacha bo`lgan qarindoshlarga, qo`shnilarga yoki hamqishloqlarga beriladi. Barcha yersizlar hozir yerni qonun bo`yicha olishlari kerak. Quduqli dalalar dono tizimini buzganlar, ommani noqonuniyat buzuvchilar chegarada tog`lik shaytonlardan mudofaa uchun surgun qilinadilar...

... Ikkinchi yilda (*eramizning 10-yilida*) kimki tanga quyish bilan noqonuniy shug`ullanishga jur`at qilsa ... mulki musodara qilinadi va ularni o`zi, bu to`g`risida bilib turib xabar bermaganlari uchun to`rt qo`shnilari bilan davlat qullariga aylanadilar...

Tanga zarb qilish to`g`risidagi taqiqni buzgan odamlar, besh qo`shni oilalar jumlasidan qamoqqa duchor etildilar, mulki musodara qilinib, davlat qullariga aylandilar. Yuz minglab erkaklar, jinoyatchilar uchun qafaslarda, o`zlarini, xotin va bolalari bo`yinlarida zanjirlarini shaqirlatib piyoda yurdilar va tanga quyishga mutasaddi amaldorlarga berildilar. U yerga ular yetkazilganlaricha xotinlar va erkaklar almashdilar, g`am va azobdan o`ntadan olti-yettitasi halok bo`ldi...

Bozorni boshqaradiganlar yilning har vaqtning o`rta oyida o`zlari mutasaddi mahsulotlarga oliy, o`rta va past narxlarni belgilaydilar. Ularning har biri boshqa sohalarga aralashmasdan o`z bozorida tenglashtirilgan baholarni qo`llaydilar...

Agar xalqda qurbonlik keltirish uchun yoki dafn uchun mablag` yo`q bo`lsa xazina savdogarlar va hunarmandlardan soliq summalaridan foizsiz qarz beradi. Qurbonlik keltirish uchun qarz o`n kundan ko`p bo`lmagan muddatga beriladi, dafn marosimlariga uch oydan ko`p bo`lmagan muddatga beriladi. Agar kimdir xalqni ichidan muhtojlikda qolsa va o`z ishlarini hal qilish uchun qarz olmoqchi bo`lsa, uni har kim olishi mumkin. Uni boqish uchun zarur bo`lgan mablag`dan tashqari qolgan summadan bir yilda undan oshmaydigan foiz olinadi...

... Va shunda dehqonlar va savdogarlar ishsiz qoldilar, oziq-ovqatlar va mahsulotlar g`oyib bo`ldi, xalq bozorlar va yo`llarda yig`ladi. Zodagonlardan, xizmatdagi odamlardan va oddiy xalqdan yerlarni, qullarni sotgani va tanga quygani uchun hukm qilinganlarni sanash mumkin emas edi...

... Uch yildan keyin (*eramizning 12-yili*) imperator farmon chiqardi: yeyishga berilgan podsho yerlari, xususiy qaram (*qullar*) qonun bilan cheklanmagan holda sotilishi va sotib olinishi mumkin edi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 101-103 стр

¹ *harbiy xizmat majburiyatdan ozod bo`lish uchun to`lov.*

Tayanch iboralar: Chjou podsholigi, Syunnu qabilasi, Xan davri, “Qizilqoshlilar”, “Sariqpeshonabog`lilar”, van Man, Xuanxe, Fan E., Dun-Chjan, Shan Yan islohotlari, Sin sulolasi, Xuay-Xay, Ban Gun, mu, dan, rang, Xan, Sin, Ban Gun, Fan. E.

Reyting savollari

1. Xitoydagi “Qizilqoshlilar” va “Sariqpeshonabog`lilar” o`rtasida-gi o`xshashlik nimada?
 - a) bu qo`zg`olonlar bir yilda sodir bo`lgan
 - b) qo`zg`olonlarning ikkalasi ham turli vaqtda bo`lgan, lekin yeti yil davom etgan
 - s) bu dehqonlar qo`zg`olonlari edi
 - d) bu qullar qo`zg`olonlari edi
2. Qaysi Xitoy imperatori dehqonlarga yer berishni va`da qilgan, ammo bajara olmagan edi?
 - a) Van Van
 - b) Xan
 - s) Ban Gun
 - d) Fan E
3. Eramizning 11 –yilida Xitoyda qanday voqea sodir bo`lgan?
 - a) Xuanxe daryosi to`foni bo`ldi
 - b) Yanszi daryosi oqimini o`zgartirdi
 - s) Xuanxe daryosi o`zanini o`zgartirdi
 - d) Mamlakatda qurg`oqchilik bo`ldi
4. “Ilk Xan tarixini” kim yozgan?
 - a) Fan E
 - b) Ban Gun
 - s) Van Man
 - d) Li Guk
5. Qadimgi Xitoyda Xan sulolasi davrida 5 jondan iborat dehqon oilasiga necha mu yer berilgan?
 - a) 100 mu
 - b) 10 mu
 - s) 1000 mu
 - d) 11000 mu
7. Sin sulolasi davrida qullar mol qo`ralarida qamalib sotilgani qaysi asarda tasvirlangan?
 - a) “So`nggi Xan tarixi”da
 - b) “Ilk Xan tarixi”da
 - s) “Iskandarnoma”da
 - d) “Xan tarixi”da
8. Dan suyuqlik o`lchov birligi necha litrga teng?
 - a) 35 litrga
 - b) 25 litrga
 - s) 22,5 litrga
 - d) 22 litrga
9. “So`ngi Xan tarixi” asari muallifi kim?
 - a) Ban Gun
 - b) Fan E
 - s) Van Man
 - d) Li Guk

2-§. Xalq qo`zg`olonlari
“Qizilqoshlilar” qo`zg`oloni” (eramizning 18 -25 yillari)

“Ilk Xan tarixi” dan

Van Man islohotlari ijtimoiy qarama – qarshiliklarni kuchaytirdi. Uni qonunini buzgan kishilar nafaqat o'zlari va oilalari bilan, balki to'rt qo'shnini oilalari bilan qullikga aylantirildilar. Hosil bo'lmagan yillar ochlik boshlanib, minglab odamlar qirilib ketdi. Kuchli xalq qo'zg'olonlari yuz berdi. Qo'zg'olonlarga cho'ponlar, qochoq askarlar, kambag'al dehqonlar boshchilik qildilar. Qo'zg'olonchilar shahar-qishloqlarni, oziq-ovqat zahiralarini bosib olar edilar. Ulardan birinchi eng kuchlisi “Qizilqoshlilar” qo'zg'oloni edi. Qo'zg'olon rahbari kambag'al Fan Chun edi. Qo'zg'olon Xitoyni sharqiy qismini to'la qamrab oldi.

Lyu Syuan tarjimai holidan

(Lyu Syuan Van Man tomonidan eramizning 8 yilida ag'dargan Xan sulolasini avlodi, qo'zg'olonchilarga qo'shilgan va eramizni 23- yilida Genshi nomi bilan imperator deb e'lon qilingan, keyin taxtdan tushirilgan va qo'zg'olonchilar tomonidan eramizni 25- yilida qatl qilingan.)

... Van Man hukmronligining oxirida hosilsizlik bo'ldi. Odamlar olomoni dala va botqoqliklarga ketdilar, yemish uchun ildizlar qazdilar va bir- birlaridan uni tortib oldilar ...

Lyu Pinszi tarjimai holidan

(Lyu Pinszi - Van Man ag'dargan Xan sulolasini avlodi, qo'zg'olonchilarga qo'shilgan. “Qizilqoshlilar” tomonidan Lyu Fan'dan keyin taxtga chiqarilgan ikkinchi Xan sulolasining imperatori Lyu Syu tomonidan ag'darilgan).

O'sha zamonlarda Sin, Syu viloyatlarida katta ochlik boshlandi. Qaroqchilar go'yoki asalarilar galasi kabi paydo bo'ldilar. Fan Chun¹ dovyurak edi va omma unga qo'shildi.

... Van Man qachonki ularga hujum qilishga yuborganda ularga Fan Chun va uning tarafdorlari jangga tayyorlana turib o'zlarinikini Van Man qo'shinlaridan ajratish uchun qoshlarini qizil rangga bo'yadilar ...

Lyu Yan tarjimai holidan

(Lyu Yan – Lyu Bo –shen- Lyu Syuning katta akasi qo'zg'oloncholar tomonidan o'ldirilgan)

Hozir qo'zg'olonchilik bir necha yil davom etadi. Hamma joyda urush chiqadi. Bu – dunyoni tugashi ...

Van Man tarjimai holidan

Tyan`fin (eramizning 17-yili) boshqaruvining to'rtinchi yilida Guantyan I va boshqalar qaroqchilikga ketdilar; ular Kyutszi va Chanjou joylariga tayandilar.

Lyan – ya² dan bir ayol Lyuyaning onasi ham qo'zg'olon ko'tardi. Uyezd boshlig'i uning aybsiz o'g'li-uezd amaldorini qatl qildi. Uning onasi o'zini butun mulkini vino va qurolga sarfladi, va maxviy ravishda o'ziga yuzdan ortiq kambag'al yosh kishilarni tortdi. Ular bilan Uyezd shahriga hujum qilib, o'g'lini qabriga qurbonlik qilish uchun uyezd boshlig'ini o'ldirdi. Xyayga yo'l olishda uni qismini soni o'n minggacha yetdi. Van Man qaroqchilarga avf qilish bilan elchi jo'natdi. Elchi qaytib keldi va qaroqchilar tarqalib ketdilar va keyin yana tezda to'plandilar deb aytdi. Van Man bo'layotgan hodisani sababini so'radi. Elchi unga javob berdi: hamma aytmoqda turli xil taqiqlarning ko'pligidan azob chekmoqdalar, ulardan qo'lni qimirlatish ham mumkin emas. Ishdan olingan (oylik) soliq va yig'implarni to'lashga ham yetmaydi. Odamlar eshiklarini yopadilar, hech kim bilan gaplashmaydilar va baribir besh qo'shnini bir kishini jinoyati uchun bir-biriga kafilligi to'g'risidagi qonunga ko'ra tanga quyish va misni saqlashda go'yoki sherikdek baribir turmaga tushadilar. Amaldorlar xalqni qiynab yubordilar. Kambag'allikdan barcha qaroqchilikga ketadilar.

¹ *“Qizilqoshlilar” qo'zg'olonining eng katta boshchilaridan biri.*

² *hozirgi Shan`dun provinsiyasidagi joy nomi.*

O'sha yil (*eramizning 18-yili*) hosilsizlik va ochlikdan lanyada Litszi Du¹, Fan Chu va boshqa "Qizilqoshlilar" qo'zg'olon ko'tardilar. Ular shaharlarni egallab, taladilar. Ularni soni o'n ming kishi edi. Okrugdan yuborilgan qo'shinlar ularni eplay olmadilar...

Oltinchi yilda (*eramizning 19-yili*)... Guandunda bir necha yil davomida qurg'oqchilik va ochlik davom etdi. Litszi Du va "Qizil qoshlilar"ni boshqa muxlislariga yanada ko'proq xalq oqib kela boshladi. Lashkarboshi Lyan Dan Chjou ga hujum qildi, lekin g'alaba qila olmadi... Si Shushi va Sun Si² qaroqchilardan daryo va ko'llarni tozalay boshladilar.

Van Man o'limga hukm qilinganlarni va qullarni, amaldor va xalqni rekrutini katta yig'inini e'lon qildi. U bu qo'shinni "to'ng'izni tashlanishi", "botir-to'ng'izlar" deb atadi. Dixuan (*eramizning 21-yili*)ni boshqaruvini ikkinchi yili... O'sha vaqtda janubda "Yashil o'rmonda" Chjan Ba, Szyan Sya, qo'y boqar Van Kuan va boshqalar ko'tarildilar. Ular "daryoni quyi oqimidagi" qo'zg'olonchilar deb ataldilar. Ularni soni o'n mingdan oshdi... Daryo va ko'llarda o'zini knyaz Fan deb atagan qaroqchi faoliyat ko'rsatdi. Lyu urug'idan³ odamlar o'ng minglab ularga qo'shildilar...

Qaroqchilar go'yoki nasha o'simligiga o'xshash o'sib ketdilar. Qaroqchilarni ushlash uhun komendantlar belgilandi, sud vakolatlari bilan amaldorlarga buyruqlar berildi...

Qaroqchilar dastlab ochlik va qashshoqlikdan qo'zg'olon ko'tardilar. Ular hosil bilan o'z qishloqlariga qaytishlari mumkin deb o'yladilar. Lekin ularni soni asta-sekin bir necha o'n minglab kishiga yetdi... Uchinchi yili (*eramizning 22-yili*) "Qizilqoshlilar" bosh astrolog Szin Shinni o'ldirdilar. Guandunda odamlar bir-birlarini yedilar. To'rtinchi oyda Van Man astrolog Van Kuan va lashkarboshi Lyan-Danni sharqqa yubordi... Ularda yuz ming tanlangan qo'shin bor edi. Uchinchi yil (er. 22 yili) ... "Qizilqoshlilar" bosh astrolog Szin Shanni o'ldirdilar. Guandunda odamlar bir-birlarini yedilar. To'rtinchi oyda: Sharqda shunday gap tarqaldi: "lashkarboshi Lyan Dan bilan uchrashgan ko'ra" "Qizilqoshlilar" bilan uchrashgan maqulroq. "Lashkar boshi bilan hali hech nima ; lekin Van Kuan barchani yo'q qiladi..." Yozda sharqda hasharotlar ko'tarildi, uni uchishi osmonni yopdi.

-Yuz minglab qochoqlar zastavaga keldilar. Lekin ularni boqishga tayinlangan amaldorlar, vakillar, nazoratchilar va mayda xizmatchilar omborlardan oziq- ovqatlarni o'g'irladilar va har o'n qochoqdan yetti-sakkiztasi ochlikdan o'ldi ...

...Hamma joyda o'n minglab qaroqchilar shaharlar va mulklarga hujum qildilar Ular ikki mingga yaqin amaldorni o'ldirdilar. Astrolog Van Kuan va boshqalar janglarda mag'lubiyatga uchradilar ...

...Bo'lg'usi imperator Guan U⁴ o'zining katta akasi knyaz Si U, tog'asi Li Tun va boshqalar bilan bir necha ming kishini olib bordi ... Ular Sin'shi va Pin'linden Chju Baliqni, Chen cho'ponni va boshqa qo'zg'olonchilarni chaqirdilar va ular bilan birga Sziyan⁵ni egalladilar.

...Bir necha ming qo'zg'olonchilar tarqalib ketib Nan'yan⁶ hududiga kirdilar...

To'rtinchi yil (*eramizning 23 yili*) ning birinchi oyida Xan sulolasi muxlislarining qo'shinlari Van Chan va boshqa "Quyi oqim qo'zg'olonchilari" yordamida Chjen Lyan va Syu Si ilg'or qismlariga hujum qildilar. Komandirlarni boshini kesdilar va o'n minglab askarlarni chopib tashladilar...

...Van Man dahshatga tushdi. U... Van Man bilan birga barcha viloyatlardan million askar boshchiligida Shandunni⁷ tinchlantirishga yubordi. Qo'shin "yo'lbars tishi" laqabini oldi. Van Man Van I ni jo'natish uchun xazinani bo'shatdi, u taminotini mo'l- ko'lligi bilan Shandunni qo'rqitishga harakat qilib, ko'p xazina va yovvoyi hayvonlarni jo'natdi... Van I bo'lsa aytdi:

¹ qo'zg'olonchilarni boshliqlaridan biri.

² Van Manning lashkarboshilari.

³ Van Man ag'dargan Xan sulolasi urug'i

⁴ Lyu Syu 25-27 yillar.

⁵ Xubey provinsiyasidagi u'yezd.

⁶ Xenan provinsiyasidagi shahar.

⁷ "Qizilqoshlilar" harakat qilgan tuman

Millionli qo'shin o'z yo'lida hammasini yo'q qilishi lozim. Bu shahar (*Kun'yan*)ning aholisini qirib tashlaymiz qon daryosi bilan oldinga yuramiz...”

Bu vaqtda bo'lg'usi imperator Yan va Dinlindan bir qancha qo'zg'olonchilar bilan Kun'yanga qutqarishga keldi... Xan askarlari yengildilar ... Kun'yandan askarlar chiqib Xanlar bilan bir qatorda urushdilar. Van I qochdi, Van Man qo'shini taraddudlanib qoldi ... Yo'lbars va qoplonlar g'azablandilar. Askarlar qochib ketdilar va o'z viloyatlariga qaytdilar... Poytaxt qaltirab qoldi.

Poytaxtga tomon hamma joyda yaqinda turgan qo'zg'olonchilar oqdi...

Van Man poytaxtni barcha qamoqxonalariga jinoyatchilarga qisman amnistiya e'lon qilish, qurol tarqatish uchun choparlar yubordi... Lashkarboshi Shi Chen Vey daryosidagi ko'prikdan o'tmoqchi bo'lganda butun qo'shin qochib ketdi. Shi Chen bir o'zi qaytdi. Qo'zg'olonchilar Van Man oilasini qabrini ochdilar: bolalari, xotini, otasi, bobosi va ularni tobutini to'qqiz ibodatxonalarni, Mintan “Saroyi va imperator maktabini yoqdilar. Shafaq butun shaharni yoritdi ...

To'qqizinchi oyda qo'zg'olonchilar shaharga shimoldan Syuan'pin darvozasi orqali kirdilar. Chjan Xan darvozalarda har bir qo'zg'olonchini o'ldirdi. Van I, Van Lin, Van Syun va boshqalar o'zaro askarlarni bo'lib olib, saroyning Shimoliy darvozalarini himoya qildilar. Xan tarafdorlari askarlar unvon olish uchun Van Manni ushlab olishni orzu qildilar. Yetti mingdan ortiq favqulodda jasorat bilan jang qildilar. O'sha kun kechqurun vazirliklar va saroylardan hamma qochib ketdi...

Yong'in ichki saroyga yaqinlashdi... Van Man yong'indan Syuan'shi saroyini oldingi zalida qutuldi. Olov unga yetdi. Saroy ayollari “biz nima qilishimiz kerak” deb qichqirdilar... Van Man aytdi: “Osmon menga hokimiyatni berdi, Xan askarlari menga zarar yetkazishi mumkinmi?”

Hamma vaqt Van Man ovqatsiz qoldi, uni kuchi kam edi. Uchinchi kun tongda amaldorlar uni oldingi zaldan olib chiqdilar... Hovuzni suv to'sig'idan foydalanishini o'ylab va aravada Szyan'tayga olib keldilar...

Van Manni orqasidan mingdan ortiq amaldor va haram og'alari keldilar. Van I kunduzi va kechasi jang qildi va juda charchadi. Deyarli barcha o'ldirildi yoki yaralandi...

Qo'zg'olonchilar saroyga “Xoin Van Man qani?” deb bostirib kirdilar. Shu vaqtda xonadan go'zal ayol chiqib “Szyan'tayda” dedi. Qo'zg'olonchilar u yerga shoshildilar, saroyni bir necha qator bilan o'rab oldilar, kamonlar va arbaletlardan otishma ochdilar, Van Manning himoyachilari sekin - asta yiqildilar, ularda o'qlar tugadi, otishga hech narsa yo'q edi. Yuzma – yuz to'qnashuvlar boshlandi. Van I o'g'li bilan va boshqalar halok bo'ldilar. Savdogar Di I Van Manni o'ldirdi va uni kamarini muhri bilan oldi... Barcha viloyatlar va u'yездlar taslim bo'ldilar. Osmon mamlakati Xan sulolasiga tegishli bo'ldi.

Ikkinchi yil (*eramizning 24-yili*) imperator Geenshi poytaxt Chananga keldi va umumiy amnistiya to'g'risida farmon berdi; undan Van Manning bolalari mustasno edi.

Bir yildan ko'p vaqt o'tdi. Imperator Geenshe boshqaruv ishlari bilan shug'ullanmadi. Keyingi yilni yozida bir necha yuz ming “Qizilqoshlilar” Fan Chun boshchiligida zastavaga kirdilar va Lyu pinszini imperator deb e'lon qildilar. Geenshiga hujum qilganlarida u tas'lim bo'ldi. “Qizilqoshlilar” poytaxtning saroy kvartallarini yondirdilar va Geenshini o'ldirdilar. Ochlar bir birlarini yedilar. O'ldirilganlar bir necha yuz mingni tashkil qildi. Poytaxt xarobaga aylandi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 103-108 стр

“Sariq peshonabog'lar” qo'zg'oloni (eramizning 184- 207 yillari)

“So'nggi Xan tarixi” dan

“So'nggi Xan sulolasi tarixi” ni Fan. E. (*er. V asri*) tuzgan. Bu asar 25-220 yillar voqealarini o'z ichiga oladi.

“Sariq peshonabog'lilar” qo'zg'oloni o'n yil davomida olim va tabib Chjan Szyao boshchiligida yashirin dao sektasi tomonidan tayyorlandi. Qo'zg'olon 184-yilda boshlandi. Qo'zg'olon arafasida hukumat ularni rejasidan xabar topib Chjan Szyao tarafdorlarini ushlab qatl qilish boshlandi.

“Sariq peshonabog`lilar” qo`zg`oloni bilan bir vaqtda Guandun, Sichuan va boshqa joylarda g`alayonlar boshlandi. Hukumat qo`zg`olonni shafqatsiz bostirdi, ko`pincha qo`zg`olonchilar yoppasiga qirg`in qilindilar. Poytaxtni janubiy atrofida qatl etilgan qo`zg`olonchilar boshlaridan minora ko`tarildi. Mamlakat aholisini sezilarli qismi qirib tashlandi. Loyan, Chanan kabi yirik shaharlar xarobaga aylandi, sug`orish tizimi ishdan chiqdi, ichki va tashqi savdo tushkinlikga yuz tutdi. Kuchli qo`zg`olonlar Xan imperiyasini qulatdi. 221-yilda imperiya uch mustaqil Vey, Shu, U davlatlariga bo`linib ketdi.

Imperator Pindi boshqaruvi xronikasi (168-169 yillar)

...Chjunpinning boshqaruvini birinchi yilida (184-yil) ikkinchi oyda Chjan Szyao, Szyuyli (*Xubey provinsiyasidagi u`yezd*) da tug`ilgan, o`zini “Sariq osmon” deb atadi. Unga uch yuz oltmish ming kishidan iborat qo`shin bo`ysundi. Ularni hammasi sariq peshonabog` o`rab bir kunda qo`zg`olon ko`tardilar. Ularnin chaqirig`iga javoban An`pin (*Xubey provinsiyasidagi u`yezd*) va Gan`lin (*Xubeayni janubidagi uyezd*) da aholi o`z knyazlarini ushlab oldi. Uchinchi oyda lashkarboshi Xe Szin Xenan provinsiyasi hokimini bosh qo`mondon etib tayinladi. Shahar minoralari yonida qo`shin to`plandi. Sakkiz muhim zastavalarga komendantlar belgilandi. Qamoqqa olingan olimlarga katta amnistiya e`lon qilindi, surgun qilinganlarni barchasi qaytarildi. Faqat Chjan Szyao amnistiya olmadi. Barcha zodagon va a`yonlarga otlar va o`q otuvchi qurollarni quyish, komandir va amaldorlarni jang taktikasini biladigan o`g`illarini ko`tarish va askar oladigan amaldorlarga yuborish farmoni e`lon qilindi. Lashkarboshi Lu Chji Chjan Szyaoga qarshi yurishga yuborildi. Lashkarboshilar Xuanfu Sun va Chju Szyuin In`chuan (*Xenan provinsiyasi*) viloyatiga “Sariq peshonabog`lilar” ga qarshi yurishga jo`nadilar. (184 – yil boshida qo`zg`olonchilar muvaffaqiyatli harakat qildilar. Ular viloyat hokimlarini o`ldirdilar, lashkarboshi Chju Szyunni tor- mor qildilar. Keyinchalik qo`zg`olonchilar yengila boshladilar. Chjan Szyao qo`zg`olon boshlanganiga yarim yil o`tgach vafot qildi. Uning aka- ukalari 184- yil oxirida halok bo`ldilar).

... Xuanfu Sunga Chjan Syoga qarshi piyoda borish farmoni berildi. Qishda, o`ninchi oyda Xuanfu Sun “Sariq peshonabog`lilar” bilan Guanszunda urushdi. Chjan Szyaoni kichik ukasi Chjan Lyanni qo`lga oldi. Kasallikdan vafot qilgan Chjan Szyaoni boshini kesdilar. Xuanfu Sunni suvoriylarning katta lashkarboshisi unvoniga ko`tardilar. O`n birinchi oyda Xuanfu Sun yana “Sariq peshonabog`lilar”ni Syatsyuyyan (*Xubey provinsiyasi*)da tor-mor qildi. Chjan Szyaoni kichik ukasi Chjan Baoni qatl qildi. O`lja yuz ming boshdan ko`proqni tashkil qildi. Xuan Fu ulardan shaharni janubida minora qurdi. Chju Szyun Van (*Xubey provinsiyasi*) shahrini bosib oldi va “Sariq peshonabog`lilar”ni yana bir qo`mondoni Sun Syani boshini kesdi. Chjunxin (185-yil) ni bovhqaruvini ikkinchi yilida ikkinchi oyda “Sariq peshonabog`lilar”dan qolgan qaroqchi Go Da boshqalar bilan birga Sixe (*Shansi provinsiyasi*)da “Oq to`lqinlar” vodiysida ko`tarildi.

Imperator Syandu boshqaruvi xronikasi (190-219-yillar)

... Chupin (190-yil) ning boshqaruvini birinchi yili birinchi oyida “Oq to`lqinlar” qaroqchilari Dun viloyatini taladilar. Ikkinchi yilda (191-yil) o`n birinchi oyda Sin Chjoudan “Sariq peshonabog`lilar” Tayshan (Shandun provinsiyasidagi viloyat) ni taladilar. In Shao, Tayshanni hokimi ularni tor-mor qildi. “Sariq peshonabog`lilar” Boxay (*Xubey va Shandun provinsiyalaridagi viloyat*)ni talashga ketdilar. Gunsun Szyan ular bilan Dungan (*Xubey provinsiyasidagi u`yezd*)da ular bilan jang qildi va ularni kuchli yanchib tashladi. Uchinchi yil (192-yil) birinchi oyida Sin Chjoudan bo`lgan “Sariq peshonabog`lilar” Yan Chjou (*Xubey provinsiyasi*) hokimi Lyu Dayni Dunpinda o`ldirdilar. Dun viloyati hokimi Sao Sao-Shouchjanda (*Shandun provinsiyasidagi u`yezdni nomi*) “Sariq peshonabog`lilar”ni katta mag`lubiyatga uchratdi va ular taslim bo`ldilar.

O`ninchi yilda (205-yil) birinchi oyida Sao Sao Sinchjouda Yuan Tanni yengdi va uni qatl qildi. Yozda to`rtinchi oyda “Qora tog`lar” qaroqchilari lashkarboshisi Chjan Qaldirg`och o`z qo`shinlarini olib keldi va taslim bo`ldi...

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 108-111 стр

Tayanch iboralar: Van Man, Fan Mun, Lyu Syuan, Genshi, Lyu Pinszi, Lyu Syu, Sin, Fan chun, Tyanfin, Litszi du, Chanan, Qizilqoshlilar, Sariqbo`yinbog`lilar, Pindi, Xubey, Xuanfu, Chjunxin, Sixe (Shansi provinsiyasi), Syandu, Chupin, Boxay, Gun sun, Yan chjou, Lyu Dayni Dunpin.

Reyting savollari:

1. “Qizilqoshlilar” qo`zg`oloniga kim boshchilik qilgan?
a) Fan chun
b) Lyu Syuan
s) Ban Gun
d) Fan. E
2. Eramizning 23-yilida Xitoyda Genshi nomi bilan taxtga chiqqan Xan sulolasining vakilining asl ismi nima edi?
a) Van man
b) Lyu Pinszi
s) Lyu Syuan
d) Xan ve
3. Hozirgi Shandun provinsiyasi-ning qadimgi nomi qanday bo`lgan?
a) Loyan
b) Sin
s) Syu
d) Guandun
4. “Qizilqoshlilar” qo`zg`olonida “Van Man tarjimai holi”da qo`zg`olonchilar soni necha ko`rsatilgan?
a) 15 ming
b) 13 ming
s) 14 ming
d) 10 ming
5. Van Man qo`zg`olonchilar qo`shinini nima deb atagan?
a) botir sherlar
b) ayiqlar
s) jasoratli qo`shin
d) botir-to`ng`izlar
6. “Qizilqoshlilar” qo`zg`olon-chilari qaysi imperatorni ajdod-larini qabrini ochganlar?
a) Genshi
b) Lyu syuan
s) Van Man
d) Van I
7. Geenshe 24-yilda poytaxtga kelib umumiy aministrsiya beradi. Bundan kim mustasno qolgan?
a) Van Man
b) Van Mannig o`g`illari
s) Lyu Syuan
d) Pinszi
8. “Sariq peshonabog`lilar” qo`zg`oloni to`g`risida qaysi tarixchi yozib qoldirgan?
a) Chjan Szyao
b) Fan E
s) Du
d) Gun Bao
9. “Sariq peshonabog`lilar” va imperator qo`shini o`rtasidagi hal qiluvchi jang bo`lgan joy hozirgi kunda qaysi provinsiyaga to`g`ri keladi?
a) Chanan
b) Lo Yan
s) Xubey
d) Shandun
10. Syandu nechanchi yillar hukmron-lik qilgan?
a) 190-219-yillar
b) 183-215-yillar
s) 190-290-yillar
d) 190-280-yillar

3-§. Qadimgi Xitoy adabiyoti

Konfutsiy aforizmlari

Konfutsiy (Kunszi-xitoycha) (er. avv. 551-479-yillar atrofida yashagan) diniy axloqiy talimot konfutsiylikni asoschisi. Konfutsiylik er. avv. II asrdan 1913-yilgacha Xitoyning rasmiy mafkurasi bo'ldi. Xan imperiyasi davrida Konfutsiylik diniy-falsafiy tizimga aylandi. Konfutsiy ta'limotiga ko'ra ijtimoiy tuzilma dunyoni qutilishiga o'xshash abadiy va o'zgarmasdir. Osmonning irodasi bilan har bir kishi bu dunyoda qat'iy belgilangan o'rinni egallaydi. "hokim-hokim", "ota-ota", "o'g'il-o'g'il" bo'lishi kerak. Osmonning irodasi bilan odamlar "boshqaruvchilar"- "oliy janoblar"ga va "boshqariluvchi-past odamlar"ga bo'linadi. Boshqaruvchilar-tug'ilishidan zodagonlar, boshqariluvchilar-jismoniy mehnat bilan shug'ullanishi, zodagonlarni "boqish va va ularga xizmat qilish" yuqoridan belgilab qo'yilgan. Konfutsiy boshqaruvni qadimgi usullari va urf-odatlarini qayta tiklashga chaqirdi va yozma huquqni kiritilishiga qarshi chiqdi. Konfutsiy ta'limotida hamda umuminson axloqi tamoyillari bayon qilingan. U insonparvarlikni, odamlarni jamiyatda va oilada o'zaro munosabatlarini oliy qonun sifatida targ'ib qildi va inson ezgu tug'iladi, lekin hayot qiyinchiliklari uni yomon qiladi deb ishonar edi.

Konfutsiyni o'zini asarlari bizgacha yetib kelmagan, faqat uning o'quvchilari Qadimgi Xitoy hokimlari va amaldorlari (rivoyatlarga ko'ra ular uch mingta bo'lgan) bilan suhbatlarini qisqacha konspektlari saqlanib qolgan.

Konfutsiy o'z ta'limotini og'zaki suhbat tarzida bayon qildi. Aforizmlar Konfutsiy uchun uni g'oyalarini ifodalash vositasi edi. Konfutsiyning aforizmlari o'quvchilari tomonidan yozib olingan. Uning ta'limotini asoslari "Lun Yuy" ("Suhbatlar va fikrlashlar") traktatida bayon qilingan. Kitob Konfutsiyning o'quvchilari va izdoshlari tomonidan uning o'limidan keyin tuzilgan. Ko'p asrlar davomida "Lun Yuy" traktati Xitoy maktablarida boshlang'ich ta'limning asosini tashkil qildi va o'quvchilardan uni yoddan bilish talab qilindi.

Odamlar seni bilmaganidan xafa bo'lma
O'zing odamlarni bilmaganingdan xafa bo'l.

Tafakkursiz o'qish behuda,
O'qishsiz fikr xavfli.

Nimani bilsang, shuni bilasan

Bilmaslikni bilmaslik deb bil.
bu - bilim demakdir.

Xalqni bo'ysunishga majbur qilish mumkin,
lekin uni bilimga majbur qilib bo'lmaydi.

Qachon sen o'zingni to'g'ri tutsang,
seni orqangdan buyruqsiz ham boradilar.

Qachonki sen o'zingni noto'g'ri tutsang,
buyruq bersang ham senga quloq tutmaydilar.

O'rgatilmagan odamlarni jangga olib borish,
ulardan voz kechish demakdir.

O'zingga nimani tilamasang
boshqaga ham buni ravo ko'rma.

Odam yo'lni buyuk qilishi mumkin,

lekin yo`l odamni buyuk qilmaydi.
Xato-faqat tuzatilmaydigani

Tabiat birini boshqasi bilan yaqinlashtiradi,
Odat esa ularning barchasini bo`lib tashlaydi.

Jahl chiqishidan
o`z jismini unitish,
va o`z ota-onangni
xato emasmi?

So`zga yengil bo`lma,

Ruxsat etilmaganni gapirma.

Seni tilingni hech kim ushlamaydi,

So`z o`lishi mumkin emas.

Javobsiz so`z yo`q.

Tashakkursiz yaxshilik yo`q.

Bu daryoga o`xshab ketadiganlar,

Kunduzi ham, kechasi ham to`xtamaydilar.

(Konfutsiy daryo oqimi ustida to`xtab shunday dedi. Bu yerda oqadigan suvni “ketadigani” bilan qiyoslash, vaqtni to`xtocsiz oqim kabi belgilashdir).

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 117 стр

Tuhmatchilar to`g`risida oda

Qadimgi Xitoyda va Sharqning boshqa mamlakatlarida tuhmat odamlar tomonidan qoralanib, tuxmatchilar qonun bo`yicha jazolanar edi.

I

Ajoyib to`lqinlanadi, go`zal to`qima,
chig`anoq bilan to`qilib chiqadi parcha
qarayman, sizga men tuhmat ustalari!
Allaqachon siz tikuvchi san`atidan o`zib ketdingiz!

VI

O sen, tuhmatni va yolg`onni ijodkori
Kim sizda kengashda boshliq, ayt?
Tuhmat qiluvchini, yolg`onni aytuvchini ushlardim men o`zim.
Va shafqatsiz sherlarga, tashlar edim bo`rilarga;
Agar sherlar va bo`rilar ularni yeya olmasa
Shimolga haydar edim men ularni, yerni chekkasiga;
Agar qorong`i shimolga qabul qilmasa o`lkalar,

Ulug` osmonga ularni uloqtirar edim men!

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 113 стр

Yuefu

“Yuefu” – Xan davridagi xalq qo`shiqlari to`plami. To`plam Xan sulolasi imperatori U – di, (er. avv. 140-87 yillar) tomonidan ta`sis qilingan. “Yuefu” - musiqa palatasi nomi bilan aytilgan. Palata eramizning VII asrigacha mavjud bo`lgan. Uning vazifasiga xalq qo`shiqlari asosida marosim qo`shiqlarini tayyorlash kirar edi. Qo`shiqlarni maxsus amaldorlar mamlakatning barcha okruglar bo`yicha to`plab “Yuefu” ga yuborar edilar. “Yuefu” qo`shiqlari qadimgi Xitoy adabiyotining ikkinchi “Qo`shiqlar kitobi” hisoblanadi. U xalq musiqasi to`g`risida, oddiy kishilarni mehnati, urushlar davrida dehqonlarni yerga ishlov berishdan ajralishlari to`g`risida tushuncha hosil qilishga yordam beradi.

Shahardan janubda

Urush yillarida qaram kishilarni haydaydi
Shimoldan, janubdan og`ir ishlar uchun,
Bug`doy yetiladi, va ochlik keladi
O`zimizni, burchimizni tayyormiz vijdonan o`tashga
Dono hokim, o`yla, biz haqimizda!
Qo`shinni tezda chaqirib olib yurtidan
Ko`p kishilarni sen halokatdan qutqargan bo`larding sen!

Sharqda shafaq

(Imperator U – dining janub xalqlariga qarshi yurishlari to`g`risida qo`shiq)

Nimadan sharqda shafaq,
San`uda (Guansu provinsiyasidagi hozirgi Uchjou shahar)
qorong`i, yana qorong`i
Ko`karmoqda g`alla va tariq zahiralari, esiz
Va qo`shin uchun don befoyda chiriydi.
Tong saharda tumanda bormoqdamiz, biz yurishga
Begona yurtda jangchiga qayg`urish bitilgan.
Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 143 стр

Masallar

Omad kimni chetlab o`tadi

Qadimgi Xitoy masallari mehnat, dovyuraklik, to`g`rilikni sharaflaydi va yalqovlik, yolg`on, ochko`zlik, takabburlikni ustidan kuladi.

Dehqon Sunda uncha katta bo`lmagan poliz bor edi. Sun o`z polizida mehnat qilar edi. Shuning uchun har kuzda yaxshi hosil olar edi. Sun bozorda rediska, no`xat, bodring, loviya sotar edi va zo`rg`a kun o`tkazar edi. Bir kuni Sun o`z jo`yaklarini yagana qilar edi, butalar ichidan katta quyon otilib chiqdi, daraxtchaga yugurib borib urildi va Sunning oyoqlariga o`lik bo`lib yiqildi.

Mana omad!- quvonib ketdi Sun. Hech qanday mehnatsiz go`sht va teri oldim. Go`shtni yeyman, terini esa sotaman va o`zimga guruch olaman. Sun quyon terisini sotish uchun bozorga yugurdi. Ertalab Sun yana polizga keldi. Bu safar u o`z jo`yaklarini yaganalash va sug`ormoqchi emas edi. U kichik dubga o`tirdi va qachon butalar orasidan yangi quyon otilib chiqib uni oyoqlariga yiqiladi deb kutib o`tirdi. Sun kechqurungacha o`tirdi, lekin quyonni ko`rmadi. Shu kundan boshlab polizni esdan chiqarib, Sun har kuni ertalab daraxt ustiga o`tiradi va quyonni kutadi. Uni polizini begona o`t bosib ketdi, ekinlar suvsiz qurib qoldi, Sun esa o`tirdi va quyonni kutdi. Lekin quyonlar endi boshqa uning poliziga kelmadilar. Kuzda, qo`shnilar mo`l hosilni yig`ishtirganlarida Sun o`z juyaklaridan shumgiya va qichitqini sug`irib oldi. Qo`shnilarni hosiliga

qarab u achchiqlanib gapirdi: - Adolatsizlik! Qo'shnilarga xudolar omad yubordi, meni esa chetlab o'tdilar. Sun bir narsani bilmas edi; kim ishlamasa unga omad kelmaydi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 114-115 стр

Dononing javoblari

Dono Konfutsiyning uch mashhur o'quvchisi bor edi: Gun, Lu va Chjan. Bir kun sayoq monax donodan so'radi:

- Siz o'z o'quvchingiz Gun to'g'risida nima deysiz?

Dono javob berdi:

- Hatto o'quvchilar Gunning aqlidan hayratda qoladilar!
- Luda qanday fazilatlar bor?
- Uning dovyurakligi mashhur jangchilarni jasoratidan ustun turadi.
- Uchinchi o'quvchingiz qanday?
- Chjanning mehnatsevarligi maqtovg'a loyiq.

Dononing so'zlarini eshitib monax hayron qoldi:

Agar Gun shunday aqlli bo'lsa, agar Chjan mehnatsevar bo'lsa, agar Lu shunday dovyurak bo'lsa, ular sizdan yana nimani o'rganadilar?

Meni javobimni eshit dedi Konfutsiy – Gun aqlli, lekin yalqov. Lu dovyurak, lekin aqlli emas. Chjan mehnatsevar, lekin hasadgo'y. Gun aql dangasaga baxt olib kelmasligini bilmaydi. Lu dovyuraklik ehtiyotkorliksiz halokat olib kelishini bilmaydi. Bularni nimaligini meni o'quvchilarim bilmaydi. Va hozircha ular bu haqiqatni anglab yetmas ekanlar, men ularni o'qituvchisi bo'laman, ular esa meni so'zimni ikki qilmaydigan o'quvchilarim bo'ladi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 115 стр

Kimni tasvirini chizish qiyin

Bir kuni rassomdan so'radilar:

-Kimni ko'proq chizish ko'proq qiyin.

Rassom javob berdi.

-Xo'rozni chizish qiyinroq.

-Kimni rasmini chizish osonroq.

-Xudo yoki ajinani chizish osonroq.

Odamlar ajablandilar:

-Bu qanday bo'ldi? Xo'rozni chizish qiyin, xudo yoki ajinani esa -oson?

Rassom aytdi:

-Chunki xo'rozni odamlar doimo ko'radilar. Rassom uni tojisiz yoki dumsiz, shoxlar bilan yoki uch oyoqda chizib qo'ysa - rassom chizishni bilmaydi deb hamma aytadi. Lekin xudo va ajinani hech kim ko'rgani yo'q va ko'rmaydi ham. Va shuning uchun ularni chizish yengil va oddiy. Hech kim rassom bunday chizmadi deb aytmaydi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 116 стр

Qul xarid qilish to'g'risida shartnoma

Qul xarid qilish "shartnomasi" Van Bao (?-er. avv. 61-yil) tomonidan yozilgan. Bu hajviy hikoyani hujjatli guvohlik deb hisoblash mumkin emas. Lekin uning muallifi o'z zamonasining odami bo'lib, unga zamondosh bo'lgan jamiyatning tamoyillari bilan fikrlaydi va o'z asarida aniq tarixiy voqelikdan foydalanib, o'sha davrning ijtimoiy voqeliklarini tasavvur qilishga yordam beradi.

Van Szi-yuan (er. avv. I asrdagi qadimgi Xitoy adabiyotchisi Van Baoning ikkinchi ismi) shu okrugda [istiqomat qiluvchi] Szyanga (joy nomi) ish bo'yicha keldi, beva Yan Xoyning uyiga

bordi, [uning] Byan – lyao nomli [uning yeridan qolgan] quli bor edi. [Van - Szi-yuan] [uning uchun] [qul] borib vino sotib olib kelishini istadi. Byan-lyao katta tayoqni olib [Yan Xoyning marhum erining] qabri tepasiga chiqib oldi, va “qachon meni xo`jayinim Byan-lyaoni sotib olganda, kontraktda [u] [meni faqat] qabrni qo`riqlashni belgilagan va [meni] begona erkak uchun vino sotib olishimni talab qilmagan” – dedi.

Van-Szi-yuan qattiq g`azablendi va so`radi “Nahotki [siz] [bunday] qulni sotishni istamaysiz”. “Xo`jayin – javob berdi beva - uni odamlarga berishga [urindim], [lekin] hech kim uni istamadi”. Va Van-Szi-yuan tezlik bilan Byan-lyaoni sotib olish uchun kontrakt tuzishga qaror qildi. Shunda qul aytdi: “[Siz] [meni] nima ishlarni [bajarishga] majbur qilmoqchi bo`lsangiz, hammasini kontraktga kiriting. Kontraktda [nima] bo`lmasa Byan-lyao qilmaydi?” “Roziman” – javob berdi Van-Szi-yuan .

Kontrakt matniga aytiladi:

“Shen- szyue (*er.avv. 61-yildan 68-yilgacha davom etgan imperator Syuan- dining boshqaruvi erasi, Syuan-di er.avv. 73-49 yillarda hukmronlik qilgan*) hukmronligi erasining o`n beshinchi kuni, birinchi oyida Van-Szi-yuan, Szichjun (*uyezdidan*) erkak Yan Xoy Chendu (*Shu okrugidagi uyezd*) uyezdagi An`chjili jamoasidan ayol Yan Xoydan, uning marhum eridan qolgan soqolli qul Byan-lyaoni sotib oldi. U o`n besh ming tanga uchun sotiladi deb kelishildi.

Qul bo`ysinishga [majbur], ishlarni barcha turlarini bajarishi va [oladigan buyruqlar bo`yicha] bahslashmasligi lozim. [U] tongda turishga [va ertalabki] tozalashni [amalgam oshirish], [binoga] suv sepishi; ovqatdan so`ng idish-tovoqni yuvishi; doimo [qo`lida] [donni] tuyishi lozim; supurgi bog`lashi; [yog`och] tovoqlar o`yishi; quduqlarni qazishi; ariqlar chiqarishi; yiqilgan [ bambuk to`siqni] bog`lashi; bog`ni chopiq qilishi; yo`laklarni tekislashi; [yer maydonlari atrofida] to`siqlar qilishi; katta zanjirlar kesishi; bambukni bukishi va [undan] xaskashlar yasashi; quduq qopqoqlarini tozalashi va yamashi [majbur].

[Unga] ruxsat etilmaydi: otda yoki aravada [xo`jayinning qo`rg`onidan] chiqish va [unga] qaytish, oyoqlarini chalkashtirib o`tirish va baland qichqirish, krovatdan turayotganda [u] boshini chayqashi, [to`la uyg`onish uchun]; keyin esa, uni [sekin] pastga egish. [U] baliq tutishga [majbur]; o`t o`rish; qamish [dan bo`yra] to`qish; [kanopni] tarash va to`qish. Unga mast qiladigan ichimlikni ichish man qilinadi ... [U] [gazlamani] to`qishi [va undan] tufli [tikishi]; [va hamda] [boshqa] dag`al oyoq kiyimi kilish; [xodalar yordamida] yelim surtilgan va tuzoqlar bilan qushlarni ushlash; to`rlar to`qish va baliq tutish; kamondan bog`langan o`qlar bilan yovvoyi g`ozlarni otish, yovvoyi o`rdaklarni esa – arbaletdan shariklar bilan; bug`ularni ov qilish uchun tog`larga chiqish; toshbaqalarni ov qilish uchun suvga kirish; boqqa suv o`tkazish [u yerda] baliq va yuzdan ko`p yovvoyi g`ozlar va o`rdaklarni urchitish uchun [hovuz qurish]; boyqush [va boshqa yirtqich] qushlarni haydash; qo`lida kaltak bilan cho`chqalarni boqish; imbir o`stirish; qo`ylarni o`stirish; va cho`chqacha va otlarga yem berish; axlatni tozalash va doimo tozalikni [saqlash]; otlar va sigirlarga yemish berish; qachonki do`mbirani to`rt [zarbasi] chalinganda turish va ularga yarim kechalik xashak qo`shimcha berish.

Ikkinchi oyda, bahorgi teng kunlikda, [u] [majbur] [dalalarni] o`rab turadigan to`siq va tuproq ko`tarmalarni yamash; tut daraxtlarini [quruq shoxlardan] tozalash [va oqlash], hamda palma daraxtlaridan po`stloqni chipta kavush uchun shilish; qovoq yetishtirish [ulardan] butyl qilish; baqlajon urug`larini [ekish uchun tanlab olish], hamda piyoz ekish; yerni [hosildorligini] tiklash uchun [qurigan va so`ligan] o`simliklarni yoqish; [kulni] to`dalash va [yerni] kesaklarini maydalash va qoq yarim kunda narsalarni quyoshda quritish. [U] xo`rozni qichqirig`i bilan uyg`onishi va kelida don tuyishi kerak; ot va eshaklarni ko`zdan kechirishi va davolashi [lozim], halda [ularni tuyog`ini ular qattiq bo`lishi uchun] kuydirishi; buni uch marta qaytarib, [agarda] uyda mehmon bo`lsa [qul] ko`zani olishi va vinoga borishi [lozim]; [quduqdan suv chiqarishi va kechki ovqat tayyorlashi; idishni yuvishi dasturxon yozishi; boqchada sarimsoq yulishi; rezavorlarni maydalashi va quritilgan go`shtni kesishi; [toza] go`shtni chopishi va shirin kartoshkadan sho`rva

[tayyorlashi], baliqni mayda kesishi va toshbaqalarni qovurishi, kechki ovqat tugaganidan [keyin], [u] qolgan yemishni] o`rab qo`yishi va yashirishi, darvozalarni yopishi va omborlarni qulflashi; cho`chqalarga yemish berish, va itlarni yechib yuborishi.

U qo`shnilar bilan yoqalashishi yoki tortishishi [mumkin] emas. Qul faqat loviya yeyishi va suv ichishi mumkin, vino ichishga o`rganib qolishi mumkin emas. [Agarda u] yaxshi vinoni ichmoqchi bo`lsa - faqat og`zi va labini ho`llashi mumkin, [lekin unga] kosani bo`shatishi yoki qadahni tubigacha bo`shatishi mumkin emas. [Unga] kun chiqishi bilan chiqib ketish va kechasi qaytib kelishiga yoki aloqalar o`rnatish va ulfatchiliuk qilishga ruxsat berilmaydi.

Uyni orqasida daraxtlar mavjud. [Qul] ularni chopishi va qayiq yasashu kerak, [qaysiki unda] Szyanchuga (joy nomi) ko`tarilishi [mumkin bo`lsin]. Okrug amaldorlari uchun pul topish [shu bilan birga] buzilgan yoki [tangalarning] to`liq bo`lmagan bog`lamlarini tashlab yuborish. Myantanda [u] buyralar sotib olishi va Du va Lo (joy nomlari) oralig`ida yurib kichik bozorlarda ayollar qidirib yuradigan moy va pomadalarni sotishi [lozim]. Duga qaytib, [u] [tayoqqa] kanopni ko`tarib borib [sotish uchun] yo`l chetiga qo`yish; [sotishga] itlarni arqonda yetaklab borish va g`ozlar bilan savdo qilishi [lozim]; Uyanda choy sotib olish va Yan oilasi hovuzidan lotoslar olib kelish; [qachon u] bozorni aylanib yurganda [yoki undan qisilib o`tganda] [u] aldamchi va o`g`rildan ehtiyot bo`lishi [lozim]. [Qachon u] bozorga borganda [unga] varvarlardek] tizzalab o`tirishi; yo`lni chetida yastanib etish; yomon so`zlarni [aytish] va uyatsiz so`kinish [mumkin emas].

[U] katta miqdorda kamon va pichoqlar tayyorlashi, ularni Ichjouga olib borishi va sigir va qo`ylarga almashtirishi [lozim].

Qo`lida boltasi bilan [u] toqqa chiqishi va yozuv uchun taxtachalar tayyorlashi va shoti toqisini kesishi kerak. Material qoldig`idan qurbonlik va odatdagi stolchalar qilishi, yog`och boshmoqlar va cho`chqalar uchun tog`ora o`yishi kerak. Kulbalar qurish va uy tomini yopish; hujjatning (*Xitoyda hujjatlar matnlari, kitoblar yog`och yoki bambuk taxtachalarda tush bilan yozilgan. Matnni o`zgartirish zarur bo`lsa belgi pichoq bilan qirilgan*). Quyosh botishida [uyga o`rmondan qaytishda u] ikki-uch bog`lam quruq o`tin olib kelishi kerak.

To`rtinchi oyda [qul sholi] o`tkazishi lozim; beshinchi oyda – hosilni yig`ishi; o`ninchidan loviyani yig`ishi. U ko`p miqdorda qamish va rami (*Rami yoki xitoy krapivasi - gazlama tayyorlash uchun foydalaniladigan ko`p yillik tolali o`simlik*) va [ulardan] ko`p arqon va kanat qilish.

[Qachon] yomg`ir yog`ib turganda [qulga] hech ish bo`lmaganda [u] o`t va bambukdan (*ehtimol, o`tdan oyoq kiyimi -sandal, bambuk-bo`yra, Xitoy uylarida, asosan yozda eshiklar o`rnida ishlatiladigan parda*) qilish, shaftoli, qaroli, nok, xurmo va tut daraxtlari o`tkazish va o`stirish, [qaysiki] bir daraxt [boshqasidan oralig`i] uch chjon oraliq [ajratsin]; bir qator [daraxtlar oralig`i boshqasidan] sakkiz chi (*Chi – uzunlik o`lchovi – 27,65sm*) (er.avv. 206 yildan eramizning 8-yiligacha). [Qachon] mevalar pishganda, [qul ularni yig`ishtirishi [lozim], [lekin shu bilan birga unga] [ularni] so`rish yoki mazasini totib ko`rishga ruxsat etilmaydi.

[Agar tunda] itlar hursa, [qul] turishi lozim: qo`shnilarni ogohlantirishi, darvozalarni, eshiklarni qattiqroq yopishi va [qo`riqchi] minorasiga chiqishi, [bong] nog`orasiga urishi. [Shu bilan birga u] qo`lida qalqon ushlashi, nayza bilan qurollangan bo`lishi kerak. Pastga tushib, [u] qayergadir o`g`rilar yoki qaroqchilar yo`qligini tekshirish uchun] barcha atrofni aylanishi kerak.

[U] harakatchang va tez ishlashi [lozim]. [Unga] ishsiz sanqib yurishga ruxsat berilmaydi. [Qachon] qul keksaysa va uni kuchi tugasa, [u] qamishni ko`paytirishi va bo`yra to`qishi [lozim]. [Qachon u] ishni tugatsa va dam olmoqchi bo`lsa, [shunda u] yana bir dan [don] tuyishi lozim. Kech tushganda, [agarda unga] boshqa ishlar bo`lmasa, [u] kiyimni yuvishi [lozim], [u shunday] oq bo`lsin.

Agarda [unga shaxsiy jamg'arma mavjud bo'lsa, [uning] xo'jayini [ularni o'z] mehmonlariga sovg'a qilishi [mumkin]. Qulga g'irrom yoki xususiy ishlarni olib borishga ruxsat berilmaydi; [uning] barcha ishlari [xo'jayinga] malum bo'lishi kerak. "Agarda qul yo'riqlarga bo'ysinmasa, - yuz tayoq bilan jazolanishi lozim". Shartnoma matnini o'qish tugatildi. Byao- lyao [qo'rquvdan] tili aylanmadi, [tilini tishladi va lablarini mahkam qisdi. [Keyin u] qo'llari bilan o'zini ura boshladi. Uning ko'zlaridan yoshlar oqib ketdi...

[U aytdi: "Agarda hammasi] shunday bo'lishi kerak bo'lsa, janob Van aytganidek, yaxshisi tezroq sariq yerga qaytish kerak va [mayli] yerdagi qurtlar [meni] peshonamni kemirsin. [Agarda men] buni bularni hammasini ilgari bilganimda edi. [Men] albatta janob Vanga vino sotib olar edim. Haqiqatdan shunday yomon ishga jur'at qilmagan bo'lar edim?"

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 98-101 стр

Tayanch iboralar: Konfutsiy, Kunszi, rasmiy mafkura, rivoyat, "Lun Yuy", traktat, "Yuefu", U – di, Palata, Xitoy adabiyoti, shafaq, Sun, poliz, Gun, Lu, Chjan, xo'roz, Van Szi-yuan Xan, Sun, shumgiya.

Reyting savollari

1. Konfutsiy qachon vafot etgan?

- a) er. avv. 551-yilda
- b) er. avv. 469-yilda
- s) er. avv. 479-yilda
- d) er. avv. 359-yilda

2. Konfutsiylik mafkurasi Xitoyda qachondan qachongacha davom etgan?

- a) er. avv. II asrdan eramizning 192-yiligacha
- b) er. avv. II asrdan eramizning 1923-yiligacha
- s) er. avv. IV asrdan eramizning XX asrigacha
- d) er. avv. II asrdan eramizning 1913-yiligacha

3. Quyon ushlayman deb hosildan ayrilgan dehqon kim edi?

- a) Sun
- b) Chjan
- s) Gun
- d) Lu

4. Konfutsiy qaysi tildan olingan?

- a) yunon tilidan
- b) xitoy tilidan
- s) italyan tilidan
- d) yapon tilidan

5. Konfutsiy ta'limoti asoslari qaysi traktatida bayon qilingan?

- a) "Lun Yuy" traktatida
- b) "Yuefu"
- s) "Hokim" traktatida
- d) "Ilm" traktatida

6. Palata qachongacha mavjud edi?

- a) eramizning VII asrigacha
- b) eramizning VI asrigacha
- s) eramizning V asrigacha
- d) eramizning VIII asrigacha

7. "Yuefu" qo'shiqlar to'plami kim tomonidan ta'sis qilingan?

- a) Konfutsiy tomonidan
- b) Xan tomonidan
- s) Sin tomonidan
- d) U-di tomonidan

8. Lun Yuyning ma'nosi aniqlang?

- a) ota-o'g'il
- b) suhbatlar va fikrlashlar
- s) ta'limot
- d) qarama-qarshi

9. Qadimgi Xitoy adbiyotining ikkinchi "Qo'shiqlar kitobi"ni ko'rsating?

- a) Yuefu
- b) Lun Yuy
- s) Chjao
- d) Guansu

Qadimgi Sharq metrologiyasi
Qadimgi Misr og`irlik o`lchovlari, pul birliklari

deben – 91 g
kedet – 9,1 g
xekat – 4,785 l

Qadimgi Misrning uzunlik o`lchovlari

stadiya – 177,6 metr
orgiy – 1,85 metr
plefr – 30 metr
podsho tirsagi – 54 sm

Qadimgi Bobilning pul birliklari

mina – pul hisobidagi og`irlik o`lchovi – 0,5 kg atrofida
she - eng kichik og`irlik o`lchovi – 0,05 g
Bobil kumush talanti – 30,3 kg

Qadimgi Eron uzunlik o`lchovi

farsang -8 km atrofida

Qadimgi Eron pul birligi

darik- oltin tanga

Qadimgi Xitoy og`irlik o`lchovlari

dan-35 litrga teng

Qadimgi Xitoy yer o`lchovlari

mu – 0,047 ga teng maydon

Qadimgi Xitoy uzunlik o`lchovlari:

Chi – 27,65 sm (er. avv. 200-yildan - eramizning 8 –yiligacha)

Ikkinchi qism

Qadimgi Yunoniston

1-mavzu. Krit jamiyati

1-§. Krit davlat tuzumi va jamiyati

Fukidid. Minos to'g'risida

Fukididning hayoti to'g'risida ma'lumotlar kam saqlangan. U taxminan er.avv. 460-451 yillar atrofida tug'ilib er.avv. 396-yillar atrofida vafot etgan. U zodagon oiladan bo'lib uning ajdodlari shimoliy Yunonistondagi Frakiya viloyatidan kelib chiqishi Frakiya podshosi Olorga borib taqaladi. Fukidid Afinada Perikl boshliq demokratik doiraga kirdi va Afina siyosiy hayotiga faol qatnashdi. U strateg lavozimiga saylanib, Frakiyaga Afina kolonyasi Amfipolga yuboriladi. Fukidid harbiy boshliq sifatida o'zini oqlay olmadi. Spartaliklarni Amfipolni bosib olishiga yo'l qo'yib berganlikda ayblanib er.avv. 423-yilda umrbod quvg'in qilindi va taxminlarga ko'ra Frakiyada quvg'inda bo'lgan paytda o'z "Tarix" asarini yozadi. Bu asar sakkiz kitobdan iborat. Asarni yozishda tarixchi qarorlar, shartnomalar matnlaridan foydalangan va voqealarni xronologik tartibda bergan. Fukidid tarix fanida ilk bor ilmiy – tanqidiy metodni qo'llagan tarixchi hisoblanadi.

I. 4. Rivoyatdan bizga ma'lumki, Minos¹ xukmdorlardan birinchi bo'lib flot qurdi va hozirgi Ellin² dengizini katta qismi ustidan hukmronlikka erishdi. U Kiklad orollarini hokimiga aylandi va koloniyalarni birinchi asoschisi bo'ldi va kariylarni³ haydab yuborib, u yerda o'z o'g'illarini hokim qilib qo'ydi. U kuchi yetgancha o'z boyligini oshirish maqsadida dengiz qaroqchilarini yo'qota boshladi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 119 стр

Qadimgi Yunoniston. Krit yozuvlari (er.avv VI-V asrlar). Latosiya aholisi to'g'risida Gortina qarori

Gortinaliklar ezgulik uchun qaror qildilar. Agar kim e'lon qilsa, bu ozod qo'yilgan. Latosiya uy xo'jayini bo'lib yashasa bun day odamni hech kim qul qilmaydi va talamaydi. Agar u

¹ *Kritning afsonaviy hukmdori.*

² *Egey dengizi.*

³ *Kichik Osiyoni janubi-sharqida yashagan xalq.*

qul qilinsa kosm- kseniyalar chetda turmaydi. Agar talasalar, titlar har bir buyum uchun 100 stater jarima to`latsin. O`g`irlangan har bir buyumni qiymatini ikki barovar to`lab qaytarsin.

Agar titlar bu ishni qilmasalar bu qarorda yozilgani bo`yicha shikoyatchiga barcha buyumlarni qiymatini ikki barobar va shaharga jarima to`lasinlar.

Ritimna fuqarolari to`g`risida Gortina qarori.

Ilohlr!

Quyidagi shartlarda Ritimniyaliklar Gortinaliklar o`z qonunlari bo`yicha boshqarilsinlar va o`z sudlariga ega bo`lsinlar. Har uch yilda Biduga qurbonlik (jonivorlar) 350 staterga keltirsinlar. (*Ular qurbonlik keltirishga ishtirok etsinlar*).

Agar kim u yerda uy qursa va daraxtlarni o`tkazsa, uy qurgan va daraxt o`tkazgan bularni barchasini qurbonlik qiladi va (*xudolarga*) beradi.

Agar bu ko`rsatmaga start yo`lboshchisi va kosma vazifasini bajaruvchi hokimiyatda bo`lgani va birgalikda Ritimna bo`yicha kosma bo`lgan, unga bo`ysunmaydiganlar bir draxmadan jarima qilib start va ritimniyaliklarni birgalikdagi sudi bilan qoralasin.

Bu kun summadan katta jarima solinmasin yoki hukm qilinmasa uni chet elliklar sudi sud qilsin. Ritimnaliklar nomidan gortinalik mulkni sud qamog`i qilmasin. Agar ayblanuvchi bu mulk bo`yicha ishni yutqazib qo`ysa dastlab yozibh qo`yilgan oddiy zararni qoplashni ikki barovar hajmda taklif qilsin. Ritimnalik kosma to`latsin. Agar kosmalar to`latmasa, ritimna oqsoqollari to`latishlariga qo`yib berilsin.

Kosmalar to`g`risida qaror (Qozon. 1983. № 74 T.G.Myakin tarjimasi)

Agar kimdir 10 yil kosma bo`lsa, u boshqa kosma bo`lmasin. Agar u kosma bo`lsa, sud qilgan paytda o`ziga o`zi ikki barobar hajmda jarima to`lashga hukm qilinsin. Uning kosma sifatidagi barcha qarorlari hech nimaga arzimasin. Har qaysi kosma shahar fuqarolari o`zlari bilganicha uni jarima qilsinlar deb qasam ichsin.

Gortinani jamoa ovqatlanishi uchun to`lovlar to`g`risidagi qarori

(1 G. IV. 77

YU.V.Andreev tarjimasi)

Ikki o`lchov toza anjir, 3 yosh vino, kimki agar hammasini bera olmasa yarmisini bersin. Agar garopogastlar yashirib qo`yilgan yoki taqsimlanmagan mevalarni topsalar, ularni olsinlar, ular bu uchun jazolanmaydilar. Aybdor mevalarni qiymatini va jarimani yozilganidek to`lasin.

Aristotel

Kritning davlat qurilishi haqida(siyosat II e. Per.SA Jebeleva)

2. Krit davlat qurilishi lakedemonlarga yaqin. Uning ba`zi belgilari yolg`on emas, ko`p qismi esa ozroq san`at bilan yaratilgan. Ehtimol –bu rivoyatlar bilan tasdiqlanadi. Lakedemon davlat qurilishi o`zining ko`p qismlarida Krit davlatiga taqlid qilingan. Ma`lumki, ko`p hollarda eski muassasalar keyingilarga qaraganda kamroq ishlangan bo`ladi. Rivoyatlarga ko`ra Likurg podsho Xarill ustidan homiylikdan bosh tortgandan keyin sayohatga jo`nab qarindosh bo`lgani uchun ko`p vaqtini Kritda o`tkazadi.

Likta aholisi lakedemeon kolonistlari edi; ular koloniyalar barpo qilishga borib, mahalliy aholidan ularda mavjud bo`lgan qonunlarni qabul qildilar.

Hozir ham perieklar birinchi bor Minos o`z qonunlarida o`rnatgan qoidalar bo`yicha boshqariladilar.

3. Krit oroli tabiatan Yunoniston ustidan hukmronlik qilishga buyurilgan. Uning geografik joylashuvi ajoyib, u dengiz bilan tutashgan, uning atrofida barcha yunonlar o`z manzilgohlariga ega. Bir tomondan u Peloponnesdan boshqa tomondan Osiyodan, aynan Trioniya hududi va Rodosdan uzoq bo`lmagan oraliqda turadi. Mana shu sababli Minos dengiz ustidan o`z

hukmronligini orollardan birlarini o'z hokimiyatiga bo'ysundirdi, qolganiga aholini joylashtirdi, oxirida Sitsilyaga hujum qilib u yerda Kamika yonida o'z xayotini tugatdi.

4. Krit va Lakedemon tartiblari o'rtasidagi o'xshashlik quyidagicha: spartaliklar uchun perieklar ishlaydilar. Spartalik va kritliklarda sissitiyalar mavjud. Ilk vaqtda lakedemonlarda kritliklarda kabi fiditiya emas u yerdan o'zlashtirilgani yaqqol dalili sifatida andriya deyilgan. Yana siyosiy tuzum. Kritliklarga kosma deb ataladiganlarga tegishli hokimiyatga eforlar ham ega. Farqi shundaki eforlar soni- beshta, kosmalar- o'nta. Gerontlar kritliklar kengash deb ataydigan gerontlarga to'g'ri keladi. Qadimda podsho hokimiyati mavjud edi. Lekin kritliklar uni bekor qildilar. Urushda yo'lboshchilik qilish ularda kosmalarga tegishli.

5. Xalq yig'inida barcha qatnashadi, lekin xalq yig'ini biror bir mustaqil qaror chiqarish huquqiga ega emas, faqat geront va kosmalarni qarorlarini tasdiqlaydi. Kritliklarda sissitiya lakedemonlarga qaraganda yaxshi ahvolda. Lakedemonlarda har bir kishi tegishli to'lovni amalga oshirishi kerak-aks holda qonun uni fuqarolik huquqidan mahrum qiladi. Bu to'g'rida yuqorida aytilgan edi. Kritda sissitiyalar umumxalq jihatiga ega. Barcha hosildan, barcha mevadan davlat oladigan barcha daromadlardan, perieklar to'laydigan badallardan, diniy marosim va umumdavlat xarajatlariga bir qism, boshqa qismi sissitiyalarga ajratiladi. Shunday qilib hamma, ayollar, bolalar va erkaklar davlat hisobidan ovqatlanadilar.

Qonunshunos o'z foydalariga kam yeyishlari uchun ko'p chora tadbirlarni o'yladi. Ayollar ko'p bola tug'masligi uchun ayollarni erkaklardan ajratish uchun, erkaklarni erkak bilan yashashini kiritdi, bu ish yomonmi, yomon emasmi boshqa muhokama qilish uchun qulay payt keladi.

5. Sissitiya kritliklarda lakedemonlarga qaraganda yaxshi ekanligi aniq. Aksincha ularni kosmalari bilan ishi Sparta Eforlariga qaraganda yanada yomon ahvolda. Eforlar muassasiga xos bo'lgan salbiy xususiyatlar kosmalarga ham tegishli, ularning safiga tasodifiy odamlar tushib qoladi. Bu yerda davlat tuzumi uchun foydani topa olmaymiz. U yerda eforlar hammani ichidan saylanadi, shu bilan xalq oily hokimiyatga ega bo'ladi, mavjud davlat tartiblarini saqlashni istaydi. Bu yerda esa kosmalar hammadan saylanmaydi, faqat ma'lum bir ulug'lar gerontlarni esa avval kosma bo'lganlardan saylaydi.

6. Ular to'g'risida ham Lakedemon gerontlari to'g'risidagilar haqida aytilishi mumkin. Ularni masulyatsizligi va almashtirilmasligi, ularni g'ururiga nisbatan o'ta yuqori faxr, ular boshqaradilar bu xavfsiz emas. Bu boshqaruvning to'g'riligidan dalolat bermaydi. Eforlardan aksincha kosmalarni sotib olib bo'lmaydi, chunki ularni sotib olish mumkin bo'lganlar uzoqda, orolda yashaydilar. Kritliklar xatolarni tuzatish uchun foydalanishga urinayotgan vositalar esa politiya tuzumi uchun yaroqli bo'lmay sulola tuzumi uchun yaroqlidir.

7. Aynan ko'p hollarda kosmalarga qarshi ularni o'zlarini hamrohlari yoki xususiy kishilar qarshi chiqib ularni haydab yuboradilar, hamda kosmalarni o'ziga o'z vazifalarini bajarayotgan vaqtda undan voz kechishga ruxsat beradilar. Albatta bularni barchasi odamlarni nuqtai nazaridan emas qonuniy asosda yuz bersa yaxshi bo'lar edi, chunki bu tadbir xavfsiz emas. Eng yomoni tartibni to'la bekor qilinishi ehtimoli mavjudligidir. Bu o'zlariga tahdid solayotgan sudga bo'ysunishni istamagan qudratli kishilar tomonidan tez - tez amalga oshiriladi. Shundan yaqqol ko'rinadiki, Krit tuzumi politiyadan ko'ra qandaydir bir nimaga ega, ammo bu politiya emas, balki suloladir. Zodagonlar odatda xalq va do'stlarini o'zlariga ergashtirib anarxiyani yaratadilar, o'zaro kurash va nizolarni keltirib chiqaradilar.

8. Bunday holat davlat hayotini vaqtinchalik to'xtalishidan umuman nima bilan farq qiladi? Bu bilan davlat muloqoti buzilmaydimi? qaysiki davlat yuqorida bayon qilingan ahvolda tursa, katta xavf tug'iladi. Agarda kim istasa unga hujum qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Yuqorida aytilganidek bu tuzum davlatni geografik joylashuvi, tufayli qutulib qoladi; uzoqda joylashganlik chet elliklarni haydab yuborishiga qaratilgan tadbir-oqibatlariga olib keladi. Shu sababli kritliklarda perieklar tinch turadilar, shu bilan birga ilotlar tez-tez qo'zg'olon ko'taradilar. Kritliklar o'z orollaridan tashqarida mulkka ega emaslar, faqat yaqinda ularga begona yerni urushi yetib bordi. Bu mahalliy qonunlarni zaifligini ko'rsatdi. Qayta davlat qurilishi to'g'risida aytilganlar yetarli deb hisoblayman.

9. Kritda bir necha shaharlar bor: eng katta va mashhurlari uchta: Knoss, Gortina va Kidoniya. Ayniqsa Knossni Gomer "Buyuk va Minosni poytaxti" deb aytadi, hamda keyingi davr

yoʻzuvchilari koʻklarga koʻtaradilar. Haqiqatda ham shahar uzoq vaqt orolda qudrati boʻyicha birinchi edi. Keyinchalik u oʻzining koʻpgina qonuniy afzalliklaridan mahrum boʻlib oʻz ahamiyatini yoʻqotdi, uning shuhrati Gortina va Liktaga oʻtdi.

10. Kritga kelganda qadimda orol yaxshi qonunlarga ega edi, yunonlarni eng yaxshisi birinchi navbatda lakedemonlar bu munosabatda uning taqlidchilari edilar. Platon bu haqda oʻz “Qonunlar” ida, hamda Efor “Yevropa” asarida uning davlat qurilishi toʻgʻrisida bayon qiladi. Oqibatda Krit qonunlari salbiy tomonga oʻzgardi. haqiqatdan ham boshqalardan koʻra bosqinlari bilan “bizni dengizni” koʻp bezovta qilgan tirrenlardan keyin dengiz qaroqchiligini mashgʻulotini meros qilib oldilar.

11. Knossdan keyin mening fikrimcha ahamiyati jihatidan ikkinchi gortinlikalar shahri deb oʻylayman. Amalda bu ikki shahar sirtidan harakat qildilar, baʼzida ular boshqalarni boʻysundirib turdilar, qachonki ular arazlashganda oroldagi barcha ishlar yomonlashdi. Kidoniya qaysi tomonga qoʻshilgan boʻlsa, oʻsha tomon keskin boshqalardan yuqori boʻldi. Gortinaliklar shahari tekislikda yotadi, qadimda u Gomersni aytishicha devorlar bilan oʻrab olingan.

12. Devorlar bilan mustahkamlangan Gortina (il. II. 646). Keyinchalik esa shaharning devorlari asosigacha buzib tashlandi va umrbod devorsiz qoldi. Ptolemey Filopator devor qurilishini yangidan boshlagan boʻlsada, faqat 8 stadiya atrofida yetkazishga ulgurdi. Shahar qoʻrgʻoni qachonlardir aylanasi 50 stadiya atrofidagi maydonni egallagan edi. Liviya dengizidan Lebengacha uning savdo porti-shahar 90 stadiyada turadi. Yana boshqa 130 stadiyadagi Matal - gavani bor. Lefey daryosi butun shahar orqali oqib oʻtadi.

13. Minos tomonidan bir metropoliyaga birlashtirilgan uch shahardan oxirgisi bu Fest edi. Gortinaliklar uni buzib tashladilar. Fest Gortinadan 60 stadiya, dengizdan 20, Matal kema bekatidan 40 stadiyada turadi. Shahar hududiga endilikda uni buzgan gortinaliklar egalik qiladilar. Ularga yana Fest bilan birga Rittiy keng va Fest (il II. 648)/ ...

14. Efor tasvirlagan kritiklarni davlat qurilishiga kelganda eng muhimlariga toʻxtash yetarli. Eforning soʻziga koʻra qonunshunos koʻrinishidan erkinlik barcha davlatlar uchun oliy baxt tushunchasini qoida asosida qabul qiladi. Faqat birgina erkinlik kimni baxtga egaligini taʼminlaydi, qachonki qullikda olingan baxt boshqariluvchilarga emas, hokimlarga tegishli. Kim erkinlikka ega boʻlsa uni himoya qilishi lozim. Yana kelishuv gʻarazli manfaat va hashamatdan kelib chiqadigan kelishuvchiliklar bartaraf qilingan joyda paydo boʻladi. haqiqatan agar fuqarolar moʻtadil va oddiy hayot kechirsalar ularda hasad ham, dimogʻdorlik ham oʻziga teng boʻlganlarga nisbatan nafrat ham boʻlmaydi. Shu sababli qonunshunos oʻsmirlar “qismlar” deb ataladiganga, kattalar umumiy ovqatlanadigan “andriya” deb ataladigan toʻplansinlar, qaysiki jamoa hisobidan ovqatlanadigan kambagʻallar boylar bilan teng ulushga ega boʻlsinlar. Oʻsmirlar dovyurak, qoʻrqoq boʻlmay yetishlari qaysiki ular issiq va sovuqni, toshloq, ogʻir yoʻllarni mensimaslikni gimnasiya va safda kurashni oʻrganishlari uchun ularni bolaligidan quroldan foydalanishga va ogʻir mehnatga oʻrgatar edilar. Ularga nafaqat kamondan oʻq otish mashqlari kiritilib qolmay, shuningdek harbiy raqs mashqlarini oʻrgandilar. Keyinchalik uni tartibga solgan kishi nomi bilan raqs pirrixa degan nomda ham mavjud edi, shunday qilib hatto ularning oʻyinlari ham urush uchun foydali boʻlgan mashqlardan xoli emas edi, qoʻshiqlarda ham Falet tomonidan kashf etilgan qahramonlik Krit ohanglaridan foydalanish kerak edi, Faletga Kritikliklar peanlar va boshqa mahalliy qoʻshiqlar toʻplamlarini toʻqiganini, hamda koʻpgina odatlarni kiritilishini taqadilar. Ular harbiy koʻylak va poyafzal kiyishga majbur edilar, ular uchun eng qimmatli sovgʻa qurol edi.

15. Efori aytishiga koʻra va baʼzilar tasdiqlashicha kritiklarniki deb sanalgan koʻpgina odatlar kelib chiqishi lakedemonlarnikidir. Haqiqatda esa ularni birinchi boʻlib kritiklar kiritdilar. Spartaliklar esa takomillashtirdilar. Qachonki Krit shaharlari, asosan knossliklar shahri bosqinga uchragach, ular harbiy ishni tashlab qoʻydilar. Knossliklarning baʼzi qoidalari oʻzlaridan koʻra liktiyaliklar, gortinaliklar va boshqa bir necha shaharchalarda saqlanib qoldi. haqiqatan ham lakon qonunlarini eng qadimgi deb tasavvur qilib liktiyaliklarni odatlarini dalil qilib koʻrsatadilar. Shuning uchun liktiyaliklar kolonistlar sifatida metropoliyani urf-odatlarini saqlab qoldilar deb ular gapiradilar. Biroq alo tartib-qoida va davlat qurilishiga ega boʻlganlar bilan yomon muassasa oʻxshatuvchilarini tasvirlash noqulaydir.

16. Efori tasdiqlashi bo'yicha bu notog'ri, bir tomondan hozirgi mavjud bo'lgan narsalar asosida ularni qadimgi holati to'g'risida xulosa chiqarish kerak emas, chunki uning ham boshqasi ham o'z qarama-qarshiligiga aylanadi. Misol uchun avvalgi vaqtlar kritliklar dengizda hukmronlik qildilar, hatto o'zlariga ma'lum bo'lgan narsalarni bilmaydiganlar kritliklar haqida "Kritlik dengizni bilmaydi" degan gap yurar edi. Biroq, endilikda ular dengizchilik ishini tashlab qo'ydilar. Boshqa tomondan albatta Kritdagi sparta urf-odatlarini saqlab turish kerak degani emas. Ko'pincha koloniyalar o'z vatanlari urf-odatlarini saqlab qolmaganlar. Sparta koloniyalari bo'lmagan Kritdagi boshqa ko'pgina shaharlar u bilan o'xshash urf-odatlarga ega.

17. Keyin Efor hikoya qiladi: Likurg Kritda koloniya barpo qilgan Alfemendan beshinchi avlod spartalik qonunshunos. Tarixchilarni xabar berishicha Prokl yangidan Spartani aholi bilan to'ldirgan bir paytda Argosga asos solgan Kissni o'g'li Alfemen edi. Likurg boshqalar tan olganidek Proklning oltinchi avlodi edi. Nusxalar aslidan, yangi eskidan oldin bo'lmaydi. Lakedemon odatlaridan bo'lgan raqs qonun bo'yicha ijro etiladigan ohang va peanlar va ko'pgina boshqa urf-odatlar ularda Kritdan ekanligi, go'yoki ular Kritda paydo bo'lgan. Spartani ba'zi oliy davlat lavozimlaridan ba'zilari Kritdagidek boshqaruv va nomlarga ega, misol uchun "oqsoqol" va "suvoriylar" lavozimlari. Kritda "suvoriylar" haqiqatda otlarga ega. Shundan xulosa kelib chiqadi. Kritda "suvoriy" lavozimi qadimiyroq, u o'zini haqiqiy nomini saqlab qoldi. Sparta "suvoriylari" otlarni saqlamaydilar. Biroq Sparta eforlari Krit kosmalari bilan bir xil funksiyalarni bajarsalarda, boshqa nomga ega. Kritliklarda umumiy ovqatlanish hozir ham "andriya" deb nomlanadi, qachonki spartaliklarda avvalgi nomi saqlanib qolmagan. Alkmanda har ehtimolga qarshi quyidagilarni topamiz.

Bazm va bayramlarda

Andriyalarda hamtovoqlar o'rtasida pean qo'shig'i aytilishi kerak.

19. Kritliklar aytadilar, keyin Efor davom ettiradi, Likurg ularga quyidagi sabab bo'yicha keladi. Likurgni Polidekt nomli katta akasi bor edi. U vafot etgach homilador xotini qoldi. Likurg akasidan keyin bir qancha vaqt taxtni egalladi, lekin bola tug'ilgach, unga podsho hokimiyati o'tishi kerak edi, u vorisning homiysi bo'ldi. Bir kuni kimdir Likurgni ustidan kulib unga yaxshi ma'lum Likurg qachondir, podsho bo'ladi deb aytdi. Shunda Likurg bu so'zlar uchun go'dakka qarshi yomon niyati bor deb yolg'on ayblanishga duchor bo'lishi mumkinligini o'yladi. Dushmanlar bolani tasodifiy o'limi uchun unga aybni qo'ymasliklari uchun u Kritga jo'nab ketdi. Likurgning sayohati sababi shunday bo'lgan deb aytishadi. Kritga kelib u qonunlarni tushunadigan Falet bilan yaqinlashdi. Undan Likurg, avval Radamanf keyin Minos o'z kishilari ichidan go'yoki Zevsdan chiqadigan qonunlarni tarqatish usuli to'g'risida bildi.

21. Kritliklar 10 arxontni saylaydilar. Eng muhim ishlarda ular geront deb ataladigan maslahatchilar yordamidan foydalaniladilar. Bu gerontlar kengashiga "kosma" unvoniga ega bo'lganlar va umuman sinalganlar tayinlanadi. Kritni davlat qurilishini o'ziga xosligi va mashhurligi uchun yozishni lozim ko'rdim.

Krit bazmlaridan

22. Dosiad "Krit tarixi" da kritliklari jamoa ovqatlanishlari to'g'risida so'zlab "o'zining hamkorlikdagi littiylarni o'tirishlarini shunday uyushtiradilar". Har bir kritlik o'z daromadlarini undan bir qismini o'z geteriyalari va davlat daromadlariga ajratadilar, keyin belgilangan kishilar har bir uy bo'yicha taqsimlaydilar. Lekin hamma qullar har bir boshdan ekin stateri bo'yicha ajratadilar. Fuqarolar andriya deb ataladigan geteriyalarga bo'linadilar. Umumiy ovqatlanishga g'amxo'rlik qilish ayol kishiga topshiriladi. U oddiy xalqdan uch-to'rt erkakni oladi. Ularni har birini o'tin olib keladigan ikki xizmatkori kolofo deyiladi. Kritda hamma joyda ovqatlanish uchun ikki uy ajratiladi, ulardan biri "erkaklarniki"¹ boshqasi chet elliklar qabul qilinadigan joy¹ deb

¹ *ainadreï – on.*

ataladigan ovqatlanish zaliga kiradi. Mehmon uchun ikki stol qo'yiladi, ularga ishtirok etayotgan chet elliklar o'tqaziladi, keyin boshqa ovqatlanadiganlar o'tqaziladi, har biriga teng ulush ajratiladi, lekin yoshlar go'shtni yarim hissasini olib, boshqa ovqatlardan hech narsa olmaganlar. Stol ustiga kuchli aralashtirilgan vino qo'yiladi, undan stol atrofida o'tirganlarni hammasi ichadilar. U tugagach ikkinchi beriladi. Bolalar uchun suv qo'shilgan, bitta umumiy krater quyiladi, kattalar ko'proq ichishlari ham mumkin. Ovqatlanish boshlig'i hammani ko'z oldida har qanday stoldan eng yaxshi taomlarni olib urush yoki kengashda o'zini ko'rsatgan kishilarni oldiga qo'yishlari mumkin. Ovqatlanishdan keyin ularda jamoat ishlarini muhokama qilish rasm bo'lgan, keyin ular harbiy jasoratlarini eslab, jasorat ko'rsatganlarni maqtab yoshlarni faxriy ishlarga undaydilar.

Pirgeonning "Krit urf-odatlar" uchinchi kitobida shunday deyiladi: kritiklar o'zlarini umumiy ovqatlanishlarida o'tirib tanovul qiladilar. Yetimlar ovqatni ziravorsiz qabul qiladilar, eng kichiklar stollar oldida turib xizmat qiladilar, xudolarga so'zsiz taom berilgach, qo'yilgan barcha noz-ne'matlar teng taqsimlanadi, otalar oyog'i ostida o'tirgan o'g'illarga kattalarni yarim ulushi, yetimlarga kattalarni to'la ulushi lekin odat bo'yicha ziravorsiz beriladi. Ularda mehmonlar uchun maxsus kreslolar, qarshidan o'ng tomonda andreyondagi uchinchi stol ajratilib, "Mehmondo'st Zevs stoli" yoki mehmonxona deb atalgan.

Tayanch iboralar: Aristotel, Krit, Minos, Ellin, Kiklad, Latosina, Gortina, Ritminiya, Kosma, Likivid, Xarill, periaklar, Kamika, Lakedemon, Efor, Knoss, Gomer, Geront, Ptolomey, Filapotor, Rittiy, Fest, Kiss, Alfemon, Sparta, Polidekt.

Reyting savollari

¹ *kaim hin – rion.*

1. Kritda birinchi flot qurgan va koloniyaga asos solgan afsonaviy shohning nomi?

- a) Minos
- b) Fukidid
- s) Flipp II
- d) Aleksandr

2. “Hozirda ham periaklar Minos boshqargan tizimda mamlakatni boshqarmoqda” ushbu jumlar muallifi kim?

- a) Myakin
- b) Fukidid
- s) Aristotel
- d) Gerodot

3. Buyuk faylasuf Gomer Kritdagi qaysi shaharni “Buyuk va Minosni poytaxti” deb atagan?

- a) Gortina
- b) Knoss
- s) Kidoniya
- d) Krit

4. Qaysi Krit shahari mustahkam devor bilan o`raglan?

- a) Gortina
- b) Knoss
- s) Kidoniya
- d) Krit

5. Qaysi tarixchi fikriga ko`ra “kritlarniki deb hisoblangan madaniyat lakedemontlarnikidir” degan?

- a) Gerodot
- b) Efor
- s) Fukidid
- d) Aristotel

6. “Krit urf-odatları” asarini kim yozgan?

- a) Pregion
- b) Efor
- s) Fukidid
- d) Aristotel

7. “Krit tarixi” asari muallifi kim?

- a) Fukidid
- b) Dosiad
- s) Perikl
- d) Ksenofont

8. Fukidid qachon spartaliklarni Amfiopolni bosib olishiga yo`l qo`yib berganlikda ayblanib umrbod quvg`in qilindi?

- a) er. avv. 424-yilda
- b) er. avv. 423-yilda
- s) er. avv. 422-yilda
- d) er. avv. 421-yilda

9. Fukididning “Tarix” asari necha kitobdan iborat?

- a) 8 kitobdan
- b) 7 kitobdan
- s) 6 kitobdan
- d) 5 kitobdan

2-mavzu. Er. avv. VIII – IV asrlarda yunon polis- davlatlari

1-§. Sparta davlati va jamiyati

Strabon (er. avv. 64\63 yil - eramizning 23-yillari) yunon geografi. O'zining "Geografiya" asarida nafaqat tabiat – daryolar, dengizlar, tog'lar haqidagina emas, balki turli xil mamlakatlarda yashaydigan xalqlar va ularning tarixi to'g'risida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Ilotlarning kelib chiqishi

VIII. 4. Efor (er. avv. IV asrda yashagan tarixchi) ma'lumot beradi: Geraklidlar-Yevrisfen va Prokl Lakonikani bosib olib uni 6 qismga bo'ldilar va bu viloyatda shahar va davlat hayotini asoslarini qo'ydilar... Barcha perieklar¹, spartaliklarga bo'ysundirildi, lekin umumiy qoidalardan foydalandilar, davlat ishlari va tashkilotlarida ishtirok etdilar. Yevrisfenning o'g'li Agis² ularni huquqlarda tenglikdan mahrum qildi va Spartaga xiroj to'lashga buyruq berdi. Barcha perieklar bu qonunga bo'ysundilar, gelielar³ qo'zg'olon ko'tardilar; ilotlarni bosib olib, ularni qullarga aylantirdilar, lekin ayrim cheklanishlar bilan: ilotning egasi uni ozod qilishi ham mumkin emas edi, chet elga sotishi ham mumkin emas edi. Bu urush ilotlarga qarshi urush deb ataldi. Ilotiyani Agis va uning yaqinlari o'rnatdilar va u Rim bosqinlarigacha mavjud bo'ldi. Spartaliklar ilotlar qiyofasida jamoa qullari urug'iga ega bo'ldilar, ularga yashash joyi ajratdilar va majburiyatlarni belgiladilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 149 стр

Likurg islohotlari

Plutarx. Likurg, V

Rim davri yunon adabiyoti vakillaridan biri Plutarx (er.avv. 46- eramizning 120-yillar atrofida) Beotiyadagi Xeroneya shaharchasida tug'ilgan. U zodagon oilasidan bo'lib, Afina va Iskandariyada tahsil oladi. Bir necha marta Rimga safar qilib u yerda taniqli davlat arboblari va ijod ahllari bilan uchrashadi.

Plutarx 225 dan ortiq asar yozgan va bizgacha ulardan 150 tasi yetib kelgan. Bu asarlar axloqiy, falsafiy, ta'lim – tarbiya va tarix sohalarini qamrab olgan. Uning eng mashhur tarixiy asarlaridan biri "Qo'shaloq hayotnomalar" dir. Bu tarixiy asarda Yunon va Rimning 50 ta tarixiy shaxslari hayot faoliyati bayon qilingan. Bu asarning tarixiy ahamiyati shundaki asarda keltirilgan mashhur siyosat va jamoat arboblarning hayot faoliyati orqali qadimgi yunon-rim jamiyatining siyosiy-ijtimoiy hayoti to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni olamiz.

...Likurgning ko'p sonli islohotlaridan birinchi va eng asosiysi oqsoqollar kengashi edi. Platonning so'zlari bo'yicha qiziqqon podsholik hokimiyati bilan eng muhim ishlarni hal qilishda u bilan teng huquqli ovoz bilan bu kengash farovonlik va zakovatlik garovi bo'ldi. Davlat tomondan-tomonga tebranib ba'zida podshohlar g'alaba qilganda tiraniyaga, ba'zida olomon g'alaba qilib to'la demokratiyaga harakat qilganda kema turyumidagi ballast kabi o'rtaliqda turib oqsoqollar hokimiyati kuchlar tengligi, barqarorlik va tartibga ega bo'ldi: endilikda 28 oqsoqol

¹ spartaliklar tomonidan qaram qilingan Lakonika aholisi.

² afsonaviy Sparta podshosi er. avv. VIII-VII asrlar ashdodlar sulolasidan.

³ ilotlar.

podsholarni muntazam qo'llab-quvvatladilar, demokratiyaga qarshilik ko'rsatdilar, lekin shu bilan birga xalqqa vatanni tiraniyadan saqlashga yordam berdilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 159 стр

Kriptiya

Plutarx. Likurg, XXVIII

...Kriptiyalar mana shunday o'tar edi. Vaqti-vaqti bilan hokimlar eng tushunadigan deb hisoblangan yoshlarni kalta qilichlar bilan qurollantirib, eng zaruriy oziq-ovqat zahirasi bilan atrof-tevaraklarni kezishga yuborar edi. Kunduzi ular ko'rinmas joylarda yashirib dam olar edilar, tunda o'z yotgan joylarini tashlab chiqib yo'llarida ushlab olgan barcha ilotlarni o'ldirar edilar. Ko'pincha ular dalalarni aylanib eng kuchli ilotlarni o'ldirar edilar. Fukidid "Peloponnes urushi"da hikoya qiladi: spartaliklar alohida dovyurakligi bilan ajralib turgan ilotlarni va ozodlik olish uchun boshida gulchambar bilan ibodatxonalarni aylanib yurgan ilotlarni tanlar edilar, bir muncha muddat o'tgach ularni barchasi yo'q bo'lar edi, -shu vaqtda ham, ular ikki mingdan ortiq edi shundan keyin ham ular qanday halok bo'lganini hech kim ayta olmas edi. Aristotel eforlar hokimiyatni qabul qila turib ilotlarni o'ldirishni qonunlashtirish maqsadida eng avvalo ilotlarga qarshi urush e'lon qilganlar deb alohida to'xtalib o'tadi. Umuman spartaliklar ular bilan qo'pol va shafqatsiz muomala qildilar. Ular ilotlarni aralashtirilmagan vino ichishga majbur qilar edilar va keyin ularni mastlik nima ekanligini yoshlarga ko'rsatish uchun umumiy ovqatlanishlarga keltirar edilar. Ularni bo'lmag'ur qo'shiqlarni aytishga, kulgi-raqslarni ijro etishga majbur qilar edilar, erkin kishilarga xos bo'lgan ko'ngil ochishlarni ularga taqiqlar edilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 150 стр

Spartaliklarning tarbiyasi

Plutarx. Likurg, XVI

...Enagalar g'amxo'r va aqlli edilar, chaqaloqlarni g'avdasi a'zolariga erkinlik berish uchun parpech qilmas edilar, ularni chidamli ovqat tanlamaydigan, qorong'ulik yoki yakkalikdan qo'rqmaydigan, yig'i nimaligini bilmaydigan qilib tarbiyalar edilar. Shu sababli hatto begona yurtliklar ham Lakoniyadan bo'lgan enagalarni sotib olar edilar... Shu bilan birga Likurg spartalik bolalarni pulga sotib olingan yoki pul uchun yollangan tarbiyachilar qaramog'iga berishni taqiqladi, ota o'g'lini o'ziga yoqqanday tarbiyalay olmas edi. Bolalar 7 yoshiga yetar-yetmas, Likurg ularni ota-onalaridan tortib olib, ular birga bo'lishlari, birga yashashlari, birga ovqatlanishlari, o'ynashlari, mehnat qilishlari, bir-birlarini yonlariga bo'lishlari uchun qismlarga tarqatar edi. U qism boshida boshqalardan o'zini fahm-farosati bilan ustun bo'lgan, janjallarga boshqalardan ko'ra dovyurak bo'lganlarni qo'yar edi. Qolganlar unga tenglashishga harakat qilar edilar, uni buyruqlarini bajarar va jazoga so'zsiz jimlik bilan chidar edilar. Bunday turmush tarzining asosiy oqibati bo'ysunish ko'nikmasi edi. Bolalarning o'yinlarini ko'proq keksalar kuzatar, ularni muntazam janjal qilishga majbur qilar, urush chiqarishga harakat qilar edilar, keyin esa bola dovyurakmi, janjallarda chidamlimi, uning har birida qanday sifat borligini kuzatar edilar. Savod o'rganish juda past darajada edi, qolgan tarbiya esa asosan so'zsiz bo'ysunish, har qanday yo'qchilik, qiyinchilikka chidash, raqib ustidan g'alaba qilish talablariga bo'ysundirilgan edi. Ulg'ayish bilan talablar ham yanada qattiqroq qo'yilar edi: bolalarni sochi qisqa olinar edi, ular yalangoyoq yugurar edilar, qipyalang'och o'ynashga o'rgatilar edilar. 12 yoshda ular xitonsiz yurar edilar, 1 yilda 1 marta gimatiy olar edilar, iflos, qarovsiz; hammom va badaniga turli yog'lar surtish ularga notanish edi. Bir yilda bor yo'g'i bir necha kun ular bu rohatdan foydalanar edilar. Ular il va qismlar bo'yicha bo'lingan holda, birga Evrot daryosi qirg'oqlaridagi qamishlarni faqat qo'llari bilan sindirib o'zlari uchun tayyorlagan to'shaklarida birgalikda uxlar edilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 150-151 стр

Ksenofont. Spartaliklarni turmush tarzi to'g'risida.

Ksenofont. Lakedemonlar davlati

Afinalik Ksenofont taxminan er.avv. 430-yillar atrofida tug'ilib er.avv. 360-yildan keyin vafot qilgan. U zodagon oilada tug'ilib, juda ma'lumotli bo'lgan. Faylasuf Suqrotning shogirdlaridan biri edi. Ksenofont er.avv. 401-yilda Kichik Kayxisravning yurishida yollanma yunon qismlarini birini rahbari bo'lib ishtirok etdi. Shundan so'ng u Sparta qo'shiniga xizmatga kirdi va podsho Agesilayni yaqin do'stiga aylandi, Afina uni xoin deb e'lon qildi. Ksenofont "Sokrat to'g'risidagi esdaliklar", "Sokrat apologiyasi", "Bazm", "Anabasis" va "Yunon tarixi" asarlarini muallifidir.

5. Likurgning har bir spartalik uchun qanday turmush tarzi belgilagani to'g'risida yetarlicha aytilgan. Endi men u Sparta fuqarolariga qanday turmush tarzi belgilaganini hikoya qilishga urinaman. U boshqa ellinlar kabi spartaliklarda mavjud bo'lgan turmush tarzi beg'amlik va noziklashishiga olib borayotganini ko'rdi. Likurg birgalikda ovqatlanishni joriy qildi. U barchani ko'z oldiga ovqatlanishga majbur qilib, buni natijasida yozilgan qonunlarni buzish kamroq bo'ladi deb taxmin qildi. U shunday miqdordagi oziq-ovqatni belgiladiki, u isrofgarchilikka ham yetishmovchilikka ham olib bormasligi kerak edi. Bunga ko'pincha ovchilik o'ljalari qo'shilar edi. Boylar ba'zida nonni bug'doyga almashtirar edilar. Shunday qilib spartaliklar birgalikda chodirlarda ovqatlanar edilar, ularda dasturxon hech qachon noz-ne'matsiz ham, hashamatli ham bo'lmaydi. Ichkiliklarga kelganda esa Likurg haddan tashqari ruh va jismni zaiflashtiradigan ichkilikbozlikni taqiqladi. Spartaliklarga chanqoqni qoldirish uchun ichishga ruxsat berdi, qaysiki bu vaqtda ichimlik zararsizroq va yoqimli deb hisobladi. Qanday qilib birgalikda ovqatlanishda o'ziga va o'z xo'jaliklariga piyanistalik bilan haddan ko'p ovqat yeyish bilan zarar yetkazish mumkin edi. Boshqa davlatlarda esa odamlar o'z tengqurlari bilan ko'p vaqtlarini o'tkazar edilar, qaysiki ular bilan o'zlarini erkin his qiladilar. Likurg esa Spartada yoshlar kattalar tajribasida ko'p narsani o'rganishlari mumkin deb barcha bosqichlarni qo'shib tashladi. Fiditiyalarda davlatda sodir etilgan qahramonliklar to'g'risida hikoya qilish qabul qilingan edi. Spartada dimog'dorlik, mast-alast chiqishlar, obro'ni to'kadigan qilmishlar va haqoratomuz so'zlar haddan tashqari kam uchraydi. Uydan tashqarida ovqatlanish yana shunday foyda keltiradi: uyga qaytayotgan sayr qilishga majbur, ular mast bo'lib qolmasliklari to'g'risida o'ylashlari lozim, qaysiki qayerda ovqatlangan bo'lsalar u yerda qolishlari mumkin emasligini bilar edilar. Ularga ma'lum muddat qorong'ida yurishga to'g'ri keladi, kunduzgidek, chiroqsiz, kim harbiy xizmatni o'tayotgan bo'lsa u ham mash'ala yorug'ida borishi mumkin emas.

Likurg bir xil ovqatlanganda jismoniy mashqlar bilan shug'ullanadigan kishilar yuzini rangi yaxshi, o'sishi va gavda tuzilishi sog'lomligiga e'tibor berdi, bekorsozlar esa shishinqiragan, zaif va badbashara bo'lar edilar. Buni ham Likurg e'tiborsiz qoldirmadi; u yana kim o'z xohishi bilan va huzr qilib mehnat qilsa, sog'lom tanga ega bo'lishiga e'tibor berdi. Shuning uchun u gimnasyda turgan boshliqga gimnasyga boradiganlarni mashqlari hamma vaqt ularning ovqatlariga mos bo'lishini tayinladi. Mening o'ylashimcha bu masalada u xato qilmagan.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 166-167 стр

Er. avv. 464-459-yillarda ilotlar qo'zg'oloni

Diodor tarix kutubxonasi. XI, 63-64

Sparta Lakoniyaning g'arbidagi viloyatni bosib olib, uning aholisining bir qismini qirib tashladi va qolgan qismini qaram¹ qildi. Ilotlar spartaliklar uchun ularning yerlarida ishlar edilar. Ular spartaliklarning zulmiga qarshi tez-tez qo'zg'olonlar ko'tarib turganlar.

Spartada kuchli yer qimirlash yuz berdi lakedemonlarning uylarini asoslarigacha vayron qildi., qaysiki 20 mingdan ko'p kishi halok bo'ldi. Shahar uzoq vaqt davomida beto'xtov silkinib turdi, uylarni devorlari buzildi va ularni qoldiqlari ostida tirik odamlar halok bo'ldi: yer qimirlashi uylarda to'plangan ko'p miqdordagi mol-mulkni yo'q qildi. Bu kulfatni ular qandaydir

¹ *ilot.*

g'azabl原因 xudoning jazosi deb qabul qildilar, lekin shu bilan birga ular odamlar tomonidan boshqa kulfatlarga ham duch keldilar. Aynan lakedemonlarga qarshi dushman kayfiyatda bo'lgan ilotlar va messenlar¹ Spartani qudrati va kuchidan qo'rqib tinch turdilar. Qachonki yer qimirlash ularni katta qismini halok qilganini ko'rib, ularni tirik qolganlari ozchiligiga mensimay qarab, o'zaro birlashdilar va lakedemonlarga qarshi urush boshladilar. Lekin lakedemonlar podshosi Arxidam o'zining ehtiyotkorligi sababli ko'pgina fuqarolarni vayronalar ostidan qutqardi va hujum qilganlarga dovyuraklik bilan qarshi chiqdi. Yer qimirlash dahshati bilan shahar chulg'anganda, u barcha lakedemonlar ichida birinchi bo'lib, to'la qurolni bosib olib shahardan ochiq joyga qochib chiqib, fuqarolarga ham shunday qilishni buyurdi. Unga quloq solgan spartaliklar xavfdan holi bo'ldilar va tirik qoldilar. Podsho Arxidam ularni harbiy safga yig'ib qo'zg'olonchilarga qarshi urushga tayyorladi. Messenlar ilotlar bilan birgalashib, dastlab Spartaga tomon yurdilar uni kam himoyachilari qolganligidan foydalanib bosib olmoqchi bo'ldilar. Qachonki ular podsho Arxidam bilan yer qimirlashdan qutilib qolganlarini harbiy safga tizilgani va vatan uchun kurashga tayyorliklarini eshitib, o'zlarini dastlabki niyatlaridan qaytdilar. Lekin Messeniyaga mustahkamlangan joyni egallab, Lakoniya talon-taroj qila boshladilar. Spartaliklar afinaliklardan yordam so'radilar va undan yordamchi qo'shin oldilar. Shunday tarzda boshqa ittifoqchilardan ham harbiy yordam olib, ular o'z kuchlarini raqib kuchlari bilan tenglashtirdilar. Boshda ular hatto o'z kuchlari bilan baland keldilar, ular afinaliklar messenlarga yon bosayotganidan ular shubxa tug'ilganda, xavfni qaytarish uchun ularda boshqa ittifoqchilar yetarli ular deb afinaliklar yordamidan voz kechdilar...

Shunday qilib lakedemonlar o'shanda o'z ittifoqchilari bilan Messeniyaga bostirib kirdilar va Itomani² qamal qildilar. O'shanda ilotlar to'la tarkibda lakedemonlardan ajralib chiqdilar, Messenlar bilan harbiy ittifoq tuzdilar va urushda ba'zida g'alaba qildilar ba'zida esa yengildilar. Raqiblar hamma vaqt bir-birlariga zarba berdilar, raqiblar urushni cho'zib yubordilar va o'n yil davomida tugata olmadilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 152-154 стр

Pilosni yo'qotishdan keyin spartaliklarni ilotlarni yo'q qilishi

Fukidid. Tarix

Fukidid er. avv. VI-asr oxiri – V asr boshlarida yashagan Gerodotning kichik zamondoshi bo'lgan yunon tarixchisi. U ilk bor tarix bo'yicha ilmiy asoslangan "Tarix" asarining muallifi hisoblanadi.

IV. 80 (1). Haqiqatdan ham lakedemonlar eng avvalo afinaliklarni Peloponnes va asosan o'zlarining Lakoniya viloyatlariga hujumlaridan qutulish uchun, agar ular o'z navbatida Afina ittifoqchilariga (yana shuningdek keyingilar ularni qo'shnilarini ta'minlashga tayyor ekanliklarini bildirdilar va qo'zg'olon uchun yordam so'radilar) qo'shin yuborib afinaliklarga javob qaytarishga umid qildilar. (2) Shu bilan birga spartaliklar mamlakatdan bir qism ilotlarni endilikda qachonki Pilos³ dushman qo'lida bo'lganligi uchun ilotlar qo'zg'olon ko'tarishni o'ylamasligi uchun ularni bir qismini mamlakatdan chiqarib yuborishdek kutilgan bahonaga ega bo'ldilar. (3) Chunki lakedemonlarning ko'pchilik tadbirlari avvaldan ilotlarni qaramlikda ushlab turishga mo'ljallangan edi. Ko'p sonli ilot yoshlarini chiqishlaridan qo'rqqan lakedemonlar shunday tadbirni qo'lladilar. Ular o'zlarini harbiy ishga eng qobiliyatli deb hisoblagan ilotlarni ma'lum bir qismini ularga

¹ *Peloponnesning Lakoniyadan g'arb tomonidagi viloyati ilotlar kabi qaramlikda bo'lgan aholisi.*

² *Messeniyadagi tog'.*

³ *er. avv. 425-yilda afinaliklar Messeniyadagi Pilos shahrini bosib oldilar va spartaliklar hududi ichiga kirdilar.*

ozodlikni vada qilib tanlab olishni taklif qildilar¹. (4) Shunday qilib 2000 atrofida ilotlar tanlab olindi, qaysiki ular boshlarida gulchambar bilan (*go'yoki ozodlikni olganlar*) ibodatxonalarni aylanib chiqdilar. Oradan ko'p vaqt o'tmay lakedemonlar bu ilotlarni qirib tashladilar, ular qachon va qanday halok bo'lganlari to'g'risida hech kim hech narsani bilmaydi. (5) Shu sababli lakedemonlar endilikda Brasid bilan goplitlar sifatida 700 ilotni yuborish imkoniyatidan foydalandilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 154-155 стр

Tayanch iboralar: Geraklidlar, Prokl, Lakonika, porieklar, Yevrisef, Agis, Gelietlar, Likurg, Plutarx, Ballas, Kriptiyalar, Evrat, Fiditiylar, Diodor, Arkidom, Messeniya, Itoma (Messeniyadagi tog'), Brasit, goplit.

Reyting savollari:

¹ *amalda esa lakedemonlar eng ozodlikka intilganlar o'zligini anglash qobiliyatiga ega bo'lib, ana shulargina o'z xo'jayinlariga hujum qilishlari mumkin deb taxmin qilgan holda ilotlarni sinab ko'rmoqchi edilar.*

1. Yunon geografi Strabon necha yil umr koʻrgan?

- a) 40-41 yil
- b) 40-60 yil
- s) 38-40 yil
- d) 43-44 yil

2. Perieklar kimlar?

- a) Spartaliklar tomonidan qaram olingan aholi
- b) Spartaliklar qaram qilib olingan yunon aholisi
- s) Spartaliklar tomonidan qaram qilingan Lakonika aholisi
- d) a, b

3. Spartada oqsoqollar kengashini kim tuzgan?

- a) Platon
- b) Plutarx
- s) Pompey
- d) Likurg

4. “Umuman Spartaliklar ularga qoʻpol muomalada boʻlar, spartaliklarularni aralashtirilmagan vino ichishga majbur qilar, yoshlarga ularni mazax qilib koʻrsatishardi”. Yuqoridagi gaplar qaysi tarixchi faylasuf tomonidan aytilgan va gap qaysi xalq haqida?

8. Qullar qoʻzgʻolonining boshlanishi-ga nima sabab boʻlgan?

- a) zulm
- b) tinimsiz urushlar
- s) zilzila
- d) toʻfon

9. Qoʻzgʻolonchi ilotlarning ittifoqchi-lari kim edi?

- a) lakoniyaliklar
- b) messeniyaliklar
- s) afinaliklar
- d) ular yolgʻiz kurashgan

a) Fukidid, ilotlar haqida

b) Arximed, perieklar haqida

s) Aristotel, lakoniyaliklar haqida

d) Aristotel, ilotlar haqida

5. “U davlat enagalari bilan mashhur boʻlgan. Hatto chet el uning enagasiga talab katta boʻlgan”. Likurg aytgan ushbu soʻzda qaysi davlat haqida gap bormoqda?

- a) Misr
- b) Bobil
- s) Osuriya
- d) Lakonika

6. Spartaliklarning ovqatlanishi va turmush tarzi haqida qaysi tarixchi maʼlumot bergan?

- a) Fukidid
- b) Aristotel
- s) Ksenofont
- d) Likurg

7. Ilotlar qoʻzgʻoloni qaysi yillarni oʻz ichiga oladi?

- a) 464-460 yillar
- b) 464-459 yillar
- s) 464-463 yillar
- d) 446-436 yillar

10. 2000 ilotni sirli ravishda oʻlishi haqida qaysi tarixchi maʼlumot bergan?

- a) Fukidid
- b) Platon
- s) Strabon
- d) Aristotel

11. Pulos shahrini spartaliklar qaysi davlatga boy berdilar?

- a) Osuriya
- b) Krit
- s) Afina
- d) Misr

2-§. Buyuk yunon kolonizatsiyasi

Er. avv. VIII-VI asrlarda materik Yunonistonidan yunonlar ommaviy ravishda boshqa joylarga ko'chib borib koloniyalar¹ barpo qila boshladilar. Bu tarixda buyuk yunon kolonizatsiyasi deb ataladi. Yunon kolonizatsiyasining asosiy sabablari quyidagicha edi: ekin yerlarini taqchilligi, aholi sonini o'sib ketishi, yunon polislaridagi siyosiy kurash va hamda savdo aloqalarini kengaytirish zaruriyatlari. Yunon kolonizatsiyasi er. avv. II ming yillik oxirlarida Kichik Osiyoni g'arbiy qismiga ko'chish bilan boshlangan edi. Bu yerga alohida qabila guruhlarini ioniyalar, axeylar, eoleylar kelib joylashdi. Endilikda koloniyalarni asoschilari bo'lib alohida polislar chiqdi. Kolonizatsiya ba'zida u yoki bu sabablar bilan vatanni tashlab ketishga majbur bo'lgan aholini alohida guruhlarini tashabbusi bilan ham amalga oshirildi², ba'zida esa maqsadli yo'naltirilgan davlat siyosatiga aylandi³.

Odatda yangi yerlarga borishni istagan odamlar birlashar va rahbar-Oykistni saylab kemalarda koloniyalarni barpo qilishga jo'nab ketar edilar. Bir qancha qiyinchiliklarni dengiz bo'ronlarini, mahalliy qabilalarni dushmanlik munosabatlarini boshdan kechirar edilar. Ular asos solgan koloniyalar mutlaqo mustaqil shahar-davlatlarga aylanar edi.

Kolonizatsiya boshida O'rtayerdengizi qirg'oqlari bo'ylab, Pireney yarim oroli, Afrikaning shimoliy qirg'oqlarini, Egey dengizining shimoliy qirg'oqlarini, Marmar va Qora dengiz shimolini qamrab oldi. Misr hududida Navkratis, Shimoliy Qora dengiz bo'yida Tira, Olviya, Feodosiya, Xersones, Pantikapey, Fanagoriya, Taurida va boshqalar, Apennin yarim oroli va Sitsiliyada Tarent, Sirakuza, Gerakleya, Neapolis, Janubiy Fransiya Massiliya kabi koloniyalarga asos solindi.

Koloniyalar aholisi yunon shahar-davlatlari ijtimoiy-siyosiy hayoti tarzini o'zlarida qurdilar. Koloniyalar savdo-hunarmandchilik, transit savdo, dehqonchilik bilan shug'ullanar edilar. Ular yunon turmush tarsi, urf-odati, diniy rasm-rusmlarini saqlab qoldilar. Yunon kolonistlari mahalliy aholi bilan yaqin aloqalarni o'rnatgan bo'lsalarda, ammo ulardan alohida o'zlari yunon me'morchiligi namunalari qurgan shaharlarda yashadilar.

Fukidid. Ellin kolonizatsiyasi sabablari to'g'risida

I. 2. (5). ... Attikada uning tuprog'i juda kambag'al bo'lsada uzoq vaqt fuqarolik o'zaro kelishmovchiliklari bo'lmadi. Bu mamlakatda hamma vaqt bir xil aholi yashar edi. Elladaning boshqa viloyatlarida aholining ko'chishi natijasida Attikaga nisbatan aholi soni bir xil bo'lmagan tarzda o'sdi: Elladaning barcha joylaridan eng qudratli quvg'in qilinganlar Afinaga oqib keldi, bu yerga ular o'zlarini xavfsiz his qildilar. Fuqarolik huquqini olgan holda bu kelgindilar shahar aholisini qadim davrdan shunday ko'paytirdilarki, keyinchalik afinaliklar hatto Ioniya (Kichik Osiyoning g'arbiy qirg'og'i) manzilgohlarni ko'chirdilar, qaysiki Attika bunday ko'p sonli xalqni joylashtirishga yetarlicha bepoyon emas edi.

I. 12 (3). Faqat asta-sekin, uzoq vaqt davomida mustahkam tinchlik o'rnatildi, qaysiki m,ajburan ko'chirish to'xtadi va ellinlar dengiz orti mamlakatlarga koloniyalar jo'nata boshladilar. Afinaliklar Ioniya va ko'pgina orolarni egalladilar. Italiya va Sitsiliya katta qismi hamda Elladani qolgan ba'zi viloyatlarini va peloponnesliklarni egalladi. Bu manzilgohlarni barchasiga Troya urushidan keyin asos solindi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 155-156 стр

Olviya va Miletning o'zaro munosabatlari

Olviyaga Milet shahri asos solgan edi. Bu yozuv er. avv. 334-325-yillarga to'g'ri keladi.

Olviyalik va miletliklarning azaliy odatlari quyidagicha: miletlik Ol-viya shahrida ol-viyalik kabi aynan o'sha mehroblarda qurbonlik keltiradi, aynan o'sha ziyoratgohlarga olviyalik kabi o'sha

¹ manzilgohlar.

² arganavtlar afsonasini eslang.

³ Korinf polisi Kerkiyani kolonizatsiya qilib, g'arb bilan o'z savdosini ta'minlashga harakat qildi.

asoslarda kirish imkoniyatiga ega, miletliklarni soliqlardan ozodlik huquqi avval bo'lganidek o'sha asoslarda bo'ladi. Agar u davlat lavozimlarini egallashni xohlasa kengashga keladi va bu yerda yozilib (*u mansablarni bajaradi*), va u boshqa fuqarolar kabi soliq to'lashga majbur bo'ladi...

Agar miletlikning Olviyada sud ishi bo'lsa u adolatli suddan foydalanadi va qayerdagi fuqaro ishi ko'riladigan sud bo'limida 5 kunlik muddatda qarorni oladi. Miletliklar boshqa shaharda fuqarolik huquqi bo'lganlaridan tashqari miletliklar xirojlardan ozod bo'ladilar va boshqaruv sudlarida ishtirok etadilar. O'sha (*shartlarda*) olviyaliklar Miletda soliqlardan ozod bo'ladilar va ol-viyaliklar Miletde, miletliklar Olviya shahrida boshqalar bilan shunday tartibda foydalanadilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 156 стр

Tayanch iboralar: kolonizatsiya, orgonaftlar, Korinf kongressi, Tira, Olviya, Feodosiya, Xersonis, Tarent, Sirakuza, Pantikaapey, Massiliya, Attika, millet, axey, ediy.

Reyting savollari

1. Mil. avv. nechanchi asrlardan boshlab yunonlar koloniyalarga ko'chib o'ta boshlaganlar?
a) mil. avv. VIII-VI
b) mil. avv. IX-V
s) mil. avv. III-II
d) mil. avv. VIII-VII
2. Massiliya koloniyasi qayerda joylashgan edi?
a) Sitsiliyada
b) Janubiy Fransiyada
s) Qora dengiz bo'yida
d) Egey dengizida
3. "Elladaning barcha joylaridan eng kuchli quvg'in qilinganlar Afinaga qochib kelishadi va o'zlarini bu yerda xavfsiz his qilishadi." Yuqoridagi ellinlar kolonizatsiyasi sababi to'g'risidagi jumlar kimga tegishli?
a) Plutarx
b) Aristotel
s) Arximed
d) Fukidid
4. Yunon kolonizatsiyasi er. avv. II ming yillik oxirlarida qayerga ko'chish bilan boshlangan edi?
a) Janubiy Fransiyaga
b) Kichik Osiyoning g'arbiy qismiga
s) Kichik Osiyoning sharqiy qismiga
d) Qora dengiz bo'yiga
5. Ioniya qayerda joylashgan?
a) Janubiy Fransiyaga
b) Kichik Osiyoning g'arbiy qismiga
s) Kichik Osiyoning sharqiy qismiga
d) Qora dengiz bo'yiga
6. Olviyaga qaysi shahar asos solgan?
a) Milet shahri
b) Attika shahri
s) Ioniya shahri
d) Frakiya shahri
7. Miletde qayerliklar soliqdan ozod bo'lishgan?
a) miletliklar
b) attikaliklar
s) ioniyaliklar
d) olviyaliklar
8. Agar miletlikning Olviyada sud ishi bo'lsa u adolatli suddan foydalanadi va qayerdagi fuqaro ishi ko'riladigan sud bo'limida necha kunlik muddatda qarorni oladi?
a) 5 kunlik muddatda
b) 6 kunlik muddatda
s) 7 kunlik muddatda
d) 8 kunlik muddatda
9. Korinf polisi Kerkiyani kolonizatsiya qilib, qayer bilan o'z savdosini ta'minlashga harakat qildi?
a) g'arb bilan
b) sharq bilan
s) janub bilan
d) shimol bilan

3-§. Afina davlati va jamiyati

Attikaning tabiati

Ksenofont. Daromadlar to'g'risida

1 bob. ... Bu mamlakat tabiatan shundayki juda katta daromadlar keltirishi mumkin. Meni so'zlarimni haqiqatligini isbotlash uchun men dastlab Attikani tabiiy sharoitlari to'g'risida hikoya qilaman. Bu erda iqlimni eng yumshoqligini, yerni mahsuloti guvohlik beradi. Har ehtimolga qarshi ko'pgina joylarda o'smaydiganlar bu yerda meva beradi. Mamlakat qirg'oqlarini qurshagan yer va dengizga o'xshab oliy darajada mahsuldor. Va umuman xudolar odamlarga yilning har xil vaqtlarida yuboradigan barcha ne'matlar bu yerda erta paydo bo'ladi va eng oxirida tamom bo'ladi. Biroq bu mamlakat nafaqat yil davomida gullab-yashnaydigan, pishib etiladigan ne'matlar bilan mo'l-ko'l, u hamda abadiy ne'matlarga ega. Chunki tabiatan unda tosh¹ mo'l-ko'l mavjud, undan go'zal ibodatxonalar, go'zal mehroblar, xudolarning ajoyib haykallari qilinadi. Unga varvarlar tomonidan katta ehtiyoj-so'rov bor. Bu yerda agar ekilsa hosil bermaydigan shunday yer ham bor, agar u qazilsa unga yetishtirilgan g'alladan ko'ra ko'proq odamlarni boqadi. Shubhasiz u xudoning inoyati bilan kumushga ega. Har qalay² qo'shni joylashgan ko'p sonli shaharlarni ko'pchiligida, quruqlik va dengizda ham hatto kumush rudasini hatto eng kichik zarrasi ham uchramaydi... Buning ustiga afinaliklar mamlakati barcha tomonlardan dengiz bilan yuvilmasada shunga qaramay u orolga o'xshab har xil mumkin bo'lgan shamollar yordami bilan muhtoj bo'lgan barcha narsani olib keladi, nimani xohlasa shuni olib chiqadi, har ikki tomondan u dengiz bilan o'rab olingan, u quruqlikdan ham savdo tufayli ko'p mahsulot oladi; chunki u – materikda. Nihoyat boshqa ko'p shaharlarga ularni yonida yashagan varvarlar ko'p tashvish tug'diradi. Afinaliklarning qo'shnilari esa shunday shaharlarki, qaysiki o'zlari varvarlardan eng uzoq joylashgan.

3-bob. Endi men afinaliklarni shahari savdo bilan mashg'ul bo'lishi qanday imtiyoz va foyda berishini hikoya qilaman. Eng avvalo u kemalar uchun eng yaxshi va eng mustahkam gavanlarga ega; ularda yashirinish va bo'ronli ob-havoni tinch o'tkazish mumkin.

,4-bob. Meni hisoblashimcha agar kumush konlariga tegishli tarzda ishlov berilsa birgina ularni o'zlaridan, boshqa daromadlarsiz katta miqdorda pul tushadi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 196-197 стр

Er. avv. VII asrda Ijtimoiy kurash va Attikaning davlat qurilishi

Demosning zodagonlar bilan kurashi va uning g'alabasi

Yunon yozuvchisi va faylasufi Plutarx (eramizning 46 yili atrofi - 127 yillar atrofi) o'zining "Qiyosiy tarjimai hollar" asarini yozdi. Bu asarda tarixiy manbalar asosida yunon va rim siyosiy arboblardan bir-biriga qiyoslab, ularning hayot faoliyatlarini tasvirladi.

Plutarx. Solon

XIII.. Barcha oddiy xalq boylardan qarz bo'lgan edi: ba'zilar yerga ishlov berib boylarga hosilni oltidan bir qismini to'lar edilar, ularni gektoimerlar³ va fetlar⁴ deb atar edilar, boshqalar boylardan o'zlarini garovga qo'yib qarz pul olar edilar, qarz berganlar ularni qul qilish huquqiga ega edilar, shuningdek birovlar o'z vatanlarida qul bo'lib qoldilar, boshqalar begona yurtlarga sotilar edilar. Ko'p kishilar o'z bolalarini sotishga majbur edilar⁵ va o'z vatanida qarz beruvchilarni shafqatsizligidan qochishga majbur bo'ldilar.

Сравнительные жизнеописание в 3-х томах. М., 1961.

¹ *Pentelikon va Gimettadagi tog' yonbag'irlaridagi marmar ko'zda tutiladi.*

² *Attika bilan.*

³ *olti ulushchilar.*

⁴ *yollanib ishlovchi batraklar.*

⁵ *hech qanday qonun buni taqiqlamas edi.*

Plutarx. Solon

XIII.... Lekin ulkan ko'pchilik shu bilan birga jismoniy kuchli bo'lgan odamlar yig'ilib loqayd tomoshabin bo'lmaslikka bir-birlarini undadilar, o'zlariga ishonchli bir yo'lboshchini saylash, to'lov muddatini o'tkazib yuborgan qarzdorlarni ozod qilish, yerni qayta taqsimlash va davlat tuzumini mutlaq o'zgartirish

XIV. Shunda Afinadagi eng mushoxada qiladigan odamlar Solon hech qanday aybi bo'lmagan, boylarning hamtovog'i bo'lmagan, ularni jinoyatlarida sherik bo'lmagan yagona odam ekanligi, shu bilan birga kambag'allar kabi muxtojlikda ezilmaganligini ko'rib, uni davlat ishlarini o'z qo'liga olish va kelishmovchiliklarga chek qo'yishini iltimos qila boshladilar.

XV.... Uning davlat faoliyatini birinchi akti bu qonun edi, uning kuchi asosida mavjud bo'lgan qarzlarni kechirildi, kelajak vaqtda "O'z tanini garovga qo'yish" evaziga qarz berish taqiqlandi.

Lekin ko'pgina mualliflar tasdiqlaydiki, sisaxiya¹ barcha qarz majburiyatlarni yo'q qilishda amalga oshirdi. Solonni she'ri bu guvohlik bilan katta murosada turadi. Solon faxr bilan ilgari garovga qo'yilgan yerni u

qo'yilgan toshlarini ko'plab oldi;
Ilgari qul bo'lganlar endi ozod
va qarzi uchun qul qilinganlardan birlarini begona yurtidan qaytardi,
Attika tilini unutganlarni
go'yoki ko'p marta sayohat qilgan,
kim uyda qulchilikni og'ir uyatini kechgan
uni so'zlari bo'yicha ozod qildi.

XVI... Solon u va boshqa tomonni ham qoniqtirmadi: qarz majburiyatlarini yo'q qilish bilan boylarni noroziligiga sabab bo'ldi, kambag'allarni yana ko'proq "Likurg"² namunasida ular umid qilgan yerni qayta taqsimotini amalga oshirmadi, hayot sharoitlarini tengligini to'la amalga oshirmadi.

Afina xalq yig'ini demokratik tuzimni himoya qilish bo'yicha qarori

Andokid. Misteriyalar to'g'risida 96-98

Andokid (er. avv. 440-390-yillar yashagan) "O'n attika notiqlari"i orasida tartib boyicha ikkinchi notiq hisoblanadi. "Misteriyalar to'g'risida" nutqida u Afina Xalq Kengashining uch qaroridan parcha keltiradi. Demokratik tuzimni himoya qilishdagi keltirilgan qaror er. avv. 410-409 yillardagi "To'rt yuzlar" hukumatining ag'darilishidan keyin qabul qilingan.

Qonun. Kengash va xalq qaror qildi... Agarda kim Afinada demokratiyani ag'darsa yoki demokratiya ag'darilganidan so'ng qandaydir lavozimni bajarsa u Afinani dushmani deb hisoblansin va u hech qanday jazosiz o'ldiriladi, uning mulki musodara qilinadi va o'ninchi qismi ma'budaga³ ajratiladi. Kim bunday jinoyatchini o'ldirsa, va kim (*buni qilishga*) maslahat bersa u va bulg'anmagan va toza bo'lib qolsin. Barcha afinaliklar fillar va demlar bo'yicha qilingan qurbonliklariga shunday jinoyatchini o'ldiraman deb qasamyod qilsinlar. Qasam shunday bo'lsin: har qanday kishini, kimki Afinada demokratiyani ag'darsa, yoki demokratiya ag'darilganidan so'ng qandaydir lavozimni bajarsa, hamda kim tiran bo'lish maqsadida yoki tiran bo'lishga yordam bersa, men uni so'z bilan, ish bilan va ovoz berish bilan va o'z qo'lim bilan o'ldiraman. Agarda kimdir boshqa o'ldirsa, men uni Afina dushmanini o'ldirgan kishi, xudolar oldida bulg'anmagan va toza deb hisoblayman va men o'ldirilganni mulkini sotishni uyushtiraman va uni yarmini o'ldirgan kishiga beraman va undan hech narsani yashirmayman. Agar kimdir bu jinoyatchilarni

¹ *majburiyatni qoqib tashlash.*

² *Sparta qonunchisi.*

³ *ma'buda Afinani muqaddas xazinasiga.*

qaysidir birini o'ldirsa yoki shunday o'ldirishga urinib halok bo'lsa uni o'zini va bolalarini Garmodiy, Aristogiton (*Pisistratlar¹ tiranya qarshi fitnaga boshchilik qilgan zodagon afinaliklar. Ular faqat Gipparxni o'ldira oldilar, uning qo'riqchilari esa suiqasd qilingan joyda Garmodiyni o'ldirdilar. Aristogiton qochdi lekin ushlendi va qatl qilindi. Keyinchalik ularga Afinada haykal qo'yildi va "tiranlarni o'ldiruvchi" deb sharaflandi*) va uni avlodlari kabi o'zimni xayrli ishlarim bilan duo qilaman. Afinada, qo'shinda yoki qandaydir boshqa joyda Afina xalqiga qarshi keltirilgan barcha qasamlarni bekor qilaman va buzaman.

Хрестоматия по истории древнего
мира. М., 1991. 177-178 стр

Afinaliklarning fuqarolik qasami

(Odatda bu qasam yosh afinaliklar 18 yoshga to'lganlarida qabul qilingan)

Stobey. Antologiya. L. XIII. 48

Stobey-eramizning V asridagi faylasuf va yozuvchi. Makedoniyadagi o'zi tug'ilgan Stoba shahri nomi bilan atalgan. U to'rt kitobda o'qish uchun ("Antologiya") o'quv qo'llanmasini chop qildi, bu kitoblarga qariyb 500 yunon faylasuflari, shoirlari va yozuvchilarning asarlari kirgan. Stobeyning bu asarida yo'qotilgan matnlarning qimmatli parchalari mavjud.

Men muqaddas qurolni bulg'amayman, safda birga boradigan o'rtog'imni tashlab ketmayman, lekin ibodatxona va ziyoratgohlarni bir o'zim va boshqalar bilan birgalikda himoya qilaman. O'zimdan keyin yurtimni o'zim meros qilib olgan vaqtdan ko'ra past emas katta va yaxshi qilib qoldiraman. Va men muntazam mavjud bo'lgan hokimiyatga bo'ysunaman, belgilangan qonunlar hamda xalqning hukmiga ko'ra belgilangan yangi qonunlarga bo'ysunaman. Agarda kimdir bu qonunlarni bekor qilsa, yoki ularga bo'ysunmasa men bunga yo'l qo'ymayman, lekin ularni bir o'zim va boshqalar bilan birgalikda himoya qilaman. Men vatanimdagi ziyoratgohlarni muqaddas deb bilaman. Aglavr, Enialiy-Ares, Zevs, Fallo, Avkso, Gegemon² buning guvohlari bo'ladilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 178 стр

Afina davlati fuqarolarining huquqi

Plutarx. Solon

XVII. Shunday qilib, eng avvalo Solon odam o'ldirish to'g'risidagi qonunlaridan boshqa Drakonning barcha qonunlarini bekor qildi; uni ularni shafqatsizligi va jazolarning qattiqligi uchun qildi: barcha jinoyatlar uchun bir jazo-o'lim jazosi belgilangan edi; shunday qilib bekorchilik uchun hukm qilinganlar ham o'lim jazosiga duch qilinlar edilar va sabzavot yoki mevalarni o'g'irlaganlar ham shu jazoni tortar edilar, odam o'ldirganlar ham, dinsizlar ham. Shuning uchun keyinchalik Demadning³ "Drakon qonunlarni qora bo'yoq bilan emas, qon bilan yozdi" degan iborasi mashhur bo'ldi. Qachonki Drakondan nima uchun u jinoyatlarni katta qismi uchun o'lim jazosini belgiladi deb so'raganlarida u javob berdi: uning fikricha mayda jinoyatlar bu jazoga loyiq, kattasi uchun esa katta jazoni topa olmadi.

XVIII. Ikkinchidan avval bo'lganidek barcha oliy mansablarni boylarga qoldirish uchun, avval oddiy xalq bajarishda ishtirok etmagan boshqa mansablarga qo'yish uchun, Solon fuqarolar mulkini baholashni kiritdi. Kim mahsulotlarni quruq va suyuq holda 500 hajmda ishlab chiqarva,

¹ *Pisistratning uch o'g'illari: Gippiy, Gipparx, Fessal.*

² *Aglavr- Attikaning afsonaviy podshosi Kekropning qizi: Avkso, Fallo va Gegemon-mevalarni o'sishiga yordam beradigan farishtalar; Enialiy- bu yerda xudo Aresning laqabi.*

³ er. avv. IV asrdagi Afina notig'i va siyosatchisi.

uni birinchi qilib qo'ydi va ularni "Pentakosnomedimin"lar¹, ikkinchi qilib kim otni boqib biladigan yoki 300 hajmda ishlab chiqaradiganlarni qo'ydi; ularni "suvoriylarga mansublar" deb atadilar; "zevgitlar" deb uchinchi senzodamlari ataldi, qaysiki ularda u yoki bu mahsulotlar 200 hajmda bor edi. Qolganlarni hammasi "fet"lar deb ataldi; ularga u hech qanday mansablarni bajarishga ruxsat bermadi; ular xalq kengashida ishtirok etishlari bilan va sudyalarga bo'lishlari bilan boshqaruvda qatnashdilar. Oxirgisi boshda hech nimani bildirmaydigan huquq bo'lib ko'rinsada, keyinchalik oliy darajada muhim bo'ldi, chunki muhim ishlarni katta qismi sudyalarga to'g'ri keldi. Hatto u yoki bu ishlar bo'yicha hukmlar qarorini Solon mansabdor shaxslarga berdi, u hamda sudga apeleyatsiya qilishga imkon berdi. Aytishlaricha qonunlar matnidagi ko'p sonli qarama-qarshiliklar, ba'zi noaniqliklar bo'lsada Solon sudlarni ahamiyatini oshirdi: shuning natijasida munozara predmetini qonunlar asosida hal qilish mumkin bo'lmagan vaqtda hamma vaqt sudyalarga ehtiyoj tug'ildi va ma'lum ma'noda ular qonunlar ustidan hokimlar edilar.

XIX. Solon har yili almashadigan arxontlardan Areopag kengashini tuzdi; uni o'zi ham sobiq arxont sifatida uning a'zosi edi. Lekin qarzlarni yo'q qilinishi bilan xalqda tug'ilgan dimog'dorlik va keskin niyatlarni ko'rib u har bir 4 fildan 100 kishi saylanadigan ikkinchi kengashni ta'sis qildi. U bu kengashga xalqdan oldin ishlarni dastlab muhokama qilishni topshirdi va hech bir ishni oldindan muhokama qilmasdan xalq yig'iniga kiritishga yo'l qo'ymaslikni amalga oshirdi. "Yuqori kengashga"² u hamma narsa ustidan nazorat qilish, qonunlarni himoya qilishni topshirdi: u ikki kengashda turgan davlat kamroq tebranadi va xalqqa ko'proq tinchlik beradi deb hisobladi.

Н. Н. Трухина. История древнего Рима. М., 1996. 146-147 стр

Ostrakizm

Ostrakizm³ xalq kengashining qarori bo'yicha alohida fuqarolarni sopol parchalari bilan ovoz berish orqali quvg'in qilish⁴. Bu Klisfen tomonidan Afinada tiraniyaning paydo bo'lishiga qarshi kiritilgan chora edi. Ovoz berish huquqiga ega bo'lgan har bir fuqaro sopol parchasiga xalq uchun xavfli bo'lgan u yoki bu kishini ismini yozar edi. Ostrakizm er. avv. VI-V asrlarda Afina va Argosga mavjud edi. Plutarx bo'yicha ostrakizm hech qachon kambag'allarga nisbatan qo'llanilmadi, faqatgina boy va aslzoda kishilarga nisbatan qo'llanildi.

Aristotel. Afina politiyasi

(Aristotel (384-322 yillar) Makedoniyaning Stagira shahrida tug'iladi. Uning otasi Makedoniya podshohining tabibi bo'lgan, o'zi ham yoshligida otasining hunarini qilib, meditsina va boshqa tabiiy bilimlar bilan shug'ullanadi. Keyin Afinaga kelib, taxminan yigirma yil davomida Platonga shogird bo'ladi. 342-yilda podsho Filippning taklifi bilan Makedoniyaga qaytib uch yilgacha Iskandarning tarbiyachisi bo'lib xizmat qiladi. Iskandar taxtga chiqqach, yana Afinaga qaytib bu yerda "Litsey" nomi bilan shuhrat qozongan o'zining xususiy maktabini ochadi. 323-yilda Aleksandr o'lgach, Makedoniya hokimiyatiga qarshi ko'tarilgan qo'zg'olondan keyin Afinani tashlab ketishga majbur bo'ladi va bir yil o'tgach, Evbey orolidagi Xalkida shahrida vafot etadi). Qadimgilarning aytishlariga qaraganda, Aristotel mingga yaqin asar yozgan. Ana shu buyuk merosdan bizga qadar faqat qirq yettitasigina yetib kelgan. Bular orasida "Metafizika", "Politika", "Etika", "Ritorika", "Fizika", "Poetika", "Jon haqida", "Hayvonlar haqida" degan yirik – yirik asarlar bor.

22. Bu o'zgarishlar natijasida davlat tuzumi Solonnikidan ko'ra yanada demokratik bo'ldi. Bu tushunarli edi: Solon qonunlarini tiraniya bekor qildi, ulardan foydalanilmadi, shu bilan birga

¹ er. avv. 594-yildan har yili 500 medimn bug'doy yoki moy olgan afinaliklar. Medimn-52,5 litr atrofida.

² aeropag.

³ yunoncha-sopol parchasi.

⁴ odatda 10 yilga.

Klisfen xalq manfaatlari yo`lida yangi qonunlar chiqardi. Shular jumlasidan ostrakizm to`g`risidagi qonun chiqarilgan edi.

Аристотел. Афинская полиция. -М.;

Л., 1936.-С. 51.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 147 стр

Plutarx. Aristid VII

Sud odatda shunday o`tar edi. Har bir kishi sopol parchasini olib, Afinadan quvg`in qilinishi kerak deb hisoblagan fuqaroni ismini yozar edi, keyin esa maydondagi hamma tomoni o`rab olingan belgilangan joyga etar ed. Boshda arxontlar dastlab qancha sopol parchalari yig`ilganini hisoblar edilar: agar ular 6 mingdan kam bo`lsa ostrakizm bo`lmagan deb tan olinar edi. Keyin barcha ismlar alohida-alohida ajratib qo`yilar edi, kimni ismi ko`p marta takrorlangan bo`lsa mulkini musodara qilmasdan uni 10 yilga quvg`in qilingan deb e`lon qilinar edi..

Hikoya qilishlaricha, qachonki sopol parchalarini yozgan paytlarida qandaydir bir savodsiz dehqon o`ziga birinchi duch kelgan Aristidga (*er. avv. 540-460-yillarda yashagan afinalik siyosiy arbob*) sopol sinig`ini uzatib Aristid nomini yozib berishni iltimos qiladi. U hayron bo`lib “Aristid uni biroro nima bilan xafa qildimi” deb so`radi. “yo`q” deb javob berdi dehqon men hatto bu odamni tanimayman ham, lekin har qadamda “adolatli” yana “ha adolatli” deb har qadamda eshitish meni jonimga tegdi... “Aristid hech nima javob bermadi,” o`z ismini yozib sopol parchasini qaytardi.

Filoxor 30-raqamli fragment (parcha).

er. avv. IV asrdagi yunon tarixchisi.

..... Xalq 8-pritaniya oldidan “sopol parchasini berish” kerakmi- degan savol bo`yicha ovoz berar edi. Agar bu zarur deb topilsa, bozor maydoni “Agora”ga 10 ta kirish qoldirilib, taxtalar bilan o`rab olinar edi; har bir kirishdan har bir fil alohida kirar edi. Sopol siniqlari yozuvi bilan pastga o`girilib uzatilar edi. Buning ustidan 9 arxont va kengash kuzatar edi. Keyin sopol siniqlari sanalib kimga ko`p ovoz berilgan bo`lsa 6 mingdan kam bo`lmagan, u 10 yilga (*keyinchalik 5 yilga*) shahardan chiqib ketishi lozim edi. Bundan oldin u 10 kun davomida o`z shaxsiy ishlari bo`yicha boshqalarga va o`ziga javob olishi kerak edi; u daromadlardan foydalanish huquqini saqlab qolar edi, lekin Evbeyadagi Geres qo`ltig`i chegarasiga yaqinlashish huquqidan mahrum edi.

Taniqli bo`lmagan kishilardan faqat bir kishi Giperbol o`zining tiraniyaga intilganiga shubha qilganlari uchun emas qallobligi uchun ostrakizm vositasida quvg`in qilingan edi. Shundan keyin bu odat tugatildi, qaysiki bu Klisfen qonunchiligidan boshlangan edi, Klisfen tiranlarni quvg`in qildi hamda ularni do`stlarini ham quvg`in qilmoqchi edi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 147-149 стр

Tayanch iboralar: Attika, Pentelikan, Gimmeta, Demos, Plutarx, Gektomer, fet, Solon, Andokid, Misteriya, Stobey, Antologiya, Zevs Fallo, Gegeman, Aglavr, Demand, Drakon qonunlari, Pentakosnimidinim, zevgitlar, Areopag, Klisfen, teraniya, fragment.

Reyting savollari

1. Qadimda kema uchun eng mustahkam gavannaga ega bo`lgan davlat qaysi?

- a) Spartak
- b) Afina
- s) Misr
- d) Bobil

2. “Qiyosiy tarjimai hollar” asarini kim yozgan?

- a) Ptolomey

b) Plutarx

s) Aristotel

d) Du

3. Yollanib ishlovchi batraklarni Afinada qanday nomlashgan?

a) gektomer

b) batrak

s) fet

d) ilotlar

4. Afinada kimning davrida “Oʻz tanini garovga qoʻyish” evaziga qarz berish taqiqlanadi?

- a) Andokid
- b) Stobey
- s) Solon
- d) Plutarx

5. Qadimda Afinada shunday bir jinoyat borki, Afina dushmani sifatida qaralgan va qurbonlik soʻyib yuborilgan?

- a) oʻgʻrilik
- b) shohni oʻldirish
- s) sotqinlik
- d) demokratiyani agʻdarish

6. Qaysi faylasuf 500 yunon faylasuf, yozuvchilari asarlarini Antologiyasini tuzgan?

- a) Aristotel
- b) Stobey
- s) Plutarx
- d) Arximed

7. “Drakon qonunlarni qora boʻyoq bilan emas, qizil qon bilan yozdi.” Bu fikr muallifi kim?

- a) Solon
- b) Plutarx
- s) Demad
- d) Diodor

8. Er. avv. 594-yildan boshlab 500 medimindan don yoki yoʻqolgan afinaliklar nima deb atalgan?

- a) Pentokosnomedinim
- b) gektoomerla
- s) fetchilar
- d) mediminchilar

9. Ostrakizm kim tomonidan qoʻllangan chora?

- a) Klisfen
- b) Solon
- s) Diogen
- d) Demad

10. Ostrakizm er. avv. VI-V asrlarda qaysi davlatlarda boʻlgan?

- a) Afina va Spartada
- b) Krit va Argosda
- s) Afina va Argosda

d) Solonikada

11. Qaysi olim sopol parchasiga oʻz ismini besavod dehqonga yozib bergan?

- a) Aristotel
- b) Aristed
- s) Plutarx
- d) Solon

12. Quyidagilardan qaysi biri ostrakizm vositasida quvgʻin qilingan?

- a) Solon
- b) Plutarx
- s) Klisfen
- d) Piperbol

13. “Ular ozchilik boʻlib forslarga tashlandilar, forslar ularni ahmoq deb oʻyladilar, lekin ular kuchli qarshilik koʻrsatdilar.” Yuqorida qaysi jang haqida fikr borgan?

- a) Fermopil jangi
- b) Megiddo jangi
- s) Marafon jangi
- d) toʻgʻri javob yoʻq

14. Fermopilga yoʻlni koʻrsatib, forslarni muqarrar halokatdan kim saqlab qolgan?

- a) Megistiy
- b) Manid
- s) Evidem
- d) Epialt

15. Foro-bu.. ?

- a) pul badali toʻlovi
- b) sopol
- s) yollanib ishlovchi batraklar
- d) shoh

16. Egey dengizidagi kolonlar joylashgan orol qanday nomlangan?

- a) Egey
- b) Evbey
- s) Skiros
- d) Karist

17. Quyidagilardan qay biri xazina saqlanadigan joy maʼnosini bildiradi?

- a) skiros
- b) delos
- s) foros
- d) eyon

4-§. Yunon-fors urushlari

Gerodot. Tarix

VII. 145. Endi barcha ellinlar umumellin ishida “yaxshi ulushni” tanlaganlar bir joyga to`plandilar. Yerdan ular kengash qurdilar, eng avvalo dushmanlik va o`zaro urushlarni to`xtatishga axd qilib, qasam ostida ittifoq tuzdilar... Ular agar imkoniyati bo`lsa, barcha ellinlarni birlashtirishga urinish va umumiy xavf oldida birgalikda harakat qilishga barcha ellinlarni undashni istadilar.

VII. 104. Lakedemonlar bilan ish shunday turadi: olishuvda ular yakkama-yakka boshqa xalqlar kabi dovyuraklik bilan kurashadilar, ularning barchasi jangda dunyodagi barcha xalqlardan a`lo. Haqiqatdan ham ular erkin, lekin barcha munosabatlarda emas. Ularda hukmdor bor-bu qonun, undan ular sening xalqing sendan (Kserks) qo`rqqandan ko`ra ko`proq qo`rqadilar. Qonunning amri hamma vaqt bitta va o`shanday: qonun jangda dushmanning har qanday harbiy kuchi oldida lekin safda qolib yengish, yoki o`zi halok bo`lishni buyuradi...

VIII. 26. ...”Ex Mardoniy! Sen kimga qarshi bizni jangga boshlab boryapsan? Axir bu odamlar pul uchun emas, sharaf uchun bellashadilar!

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 157-158 стр

Marafon jangi

Gerodot Marafon jangini batafsil hikoya qiladi va Fermopil darasidagi yunon va forslarni jangini yorqin tasvirlaydi.

VI. 102. Eretriya¹ bo`ysundirgandan keyin forslar u yerda bir necha kun turdilar va afinaliklar eretrialiklarga o`xshab harakat qiladilar deb o`ylab oraliqqa haydadilar. Attikada otliqlarni harakati uchun eng qulay joy Marafon edi, shu bilan birga Eretriyaga hammadan yaqinroq edi. Ularni u yerga Pisitratni o`g`li Gippiy² boshlab bordi.

103. Buni eshitib afinaliklar Marafonga yurdilar. Ularni qo`shinlari boshida o`n strateg³ turar edi. O`ninchi Miltiad edi...

105. Hali yurishda bo`lib, strateglar eng avvalo Spartaga jarchi qilib Filippidni jo`natdilar, u chopar edi ...

106. Shunday qilib strateglar Afinadan yuborgan bu Filippid (uning aytishicha yo`lda unga Pan<sup>4</sup> ko`ringan) ikkinchi kun Spartaga keldi. U yerda hokimlar oldiga, turib mana shunday dedi: “Lakedemonliklar! Afinaliklar sizdan Elladani qadimgi shahrini varvarlar bosib olishga yo`l qo`ymaslikda ularga yordam berishni iltimos qilmoqdalar. Axir Eretriya qullik sirtmog`ida bormoqda va Ellada bitta mashhur shaharga kamayib qoldi”. Filippid ana shunday qilib unga berilgan topshiriqni bajardi; Lakedemonlar afinaliklarga yordam berishga qaror qildilar. Biroq ular buni birdaniga qila olmas edilar shu soatdayoq qonunni buzishni istamay. Bu oyni birinchi yarmining to`qqizinchi kuni edi, to`qqizinchi kun - deyishdi ular agar oy to`la bo`lmasa, yurishga chiqish mumkin emas...

¹ *Evbey orolidagi shahar, er. avv. 790 yilda forslar bosib oldilar.*

² *Afinada ag`darilgan tiran, forslar xizmatiga o`tgan.*

³ *harbiy qo`mondonlar.*

⁴ *iloh.*

108. ... Afinaliklarga Geraklning muqaddas tepaligiga o'zining barcha ko'ngillilari bilan plateyaliklar¹ yordamga keldilar...

109. Shu orada Afina strateglarining fikri bo'lindi... birlari Midiya qo'shinlari bilan jangga qarshi so'zladilar, chunki afinaliklar juda kam edilar, boshqalar esa² aksincha jangni qabul qilishni maslahat berdilar ...

112. ... Afinaliklar berilgan ishora bilan tez qadam bilan varvarlarga tomon yugurdilar. Har ikki raqiblar o'rtasidagi masofa 8 stadiyadan kam emas edi. Dushmanlarni tez qadam bilan yurib kelayotganini ko'rgan forslar hujumni qaytarishga tayyorgarlik ko'rdilar. Afinaliklarni xatti-harakati forslarga aqlsizlik va hatto fojialik bo'lib ko'rindi, chunki dushmanlar ozchilik edi. Va shu bilan birga ular suvoriy va kamonchilarning himoyasisiz yugurib forslarga tashlandilar. Varvarlar shunday o'yladilar. Afinaliklar dushmanlarga zich qatorlar bilan qo'lma-qo'l va qahramona urushdilar. Axir ular menga ma'lum bo'lgan barcha ellinlar ichida birinchi bo'lib, jangchilarni midiyaliklar kiyimlari va midiyacha kiyingan jangchilarni ko'rinishidan qo'rqmadilar. Haligacha hatto midiyaliklarning bir nomini o'zi ellinlarni qo'rqvga solar edi.

113. Marafon yonidagi jang uzoq davom etdi. Jangovar chiziqni markazida forslarni o'zi va saklar³ turgan joyda varvarlar ustun edilar. Bu yerda g'oliblar afinaliklarni qatorlarini buzdilar va ularni to'g'ri mamlakat ichkarisiga ta'qib qila boshladilar. Lekin har ikki qanotda afinalik va plateyaliklar ustun keldilar. G'alabadan keyin afinaliklar qocha boshlagan dushmanni ta'qib qilmadilar, lekin ikki qanotni birlashtirib markazga buzib kirgan dushmanlar bilan jang qildilar. Bu yerda ham afinaliklar yengdilar. Keyin ular dengizga yetguncha qochayotgan forslarni ta'qib qila boshladilar va chopib tashladilar. Bu yerda ular kemalarga hujum qilishga, va ularni yoqishga intildilar.

115. Afinaliklar shunday tarzda yettita kemani bosib oldilar. Boshqalarida varvarlar yana dengizga chiqdilar. Keyin Eretriyada orolda qolgan asirlarni o'zlari bilan olib, Suniyni⁴ aylanib o'tib, Afinaga Afina qo'shinidan ilgari etib kelishga harakat qildilar. Forslar bu (manyovrni) Alkmeonidlar⁵ning makkaroni shipshitishlari bilan o'yladilar deb gumon qildilar, aytishlaricha Alkmeonidlar forslar bilan shartlashib, ular kemalarda bo'lganlarida qalqon bilan ularga signal berganlar.

116. Forslar Suniyni aylanib o'tguncha, afinaliklar yana shaharlarini himoya qilish uchun oyoqlarini ildam tashlab shoshildilar va u yerga varvarlardan oldin kelishga ulguridilar. Va ular Marafondagi Gerakl ziyoratgohidan kemalar bilan Kinosargdagi boshqa Gerakl ziyoratgohiga qarorgoh qurdilar. Varvar floti Falera⁶ qarshisida turdi; Keyin Falera yuqorisida ochiq dengizda yakorda turib varvarlar orqaga Osiyoga suzib ketdilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 158-159 стр

Fermopil yonidagi jang

VII. 212. Bu olishuvlar vaqtida podsho, hikoya qilishlaricha jangni borishini kuzatdi va o'z qo'shini uchun qo'rqib uch marta o'z taxtidan sakrab turdi. O'sha kun ular shunday urishdilar va keyingi kun ham varvarlarga omad keltirmadi. Dushmanlarni kam sonligi, ularni barchasi yarador bo'ladi va qarshilik ko'rsata olmaydi deb hisoblab Varvarlar hujum qildilar. Ellinlar esa jangovar safga qabilalar va qurol turlari bo'yicha turdilar va Fokiyaliklardan boshqa hamma bir-birlarini almashtirib jang qildilar. Fokiyaliklar esa toqqa, tog' so'qmog'ini himoya qilish uchun yuborildilar. Forslar ish kechagidan yaxshi bormayotganini ko'rib yana chekindilar.

¹ *Marafon jangida afinaliklarga yordamga kelgan birdan bir yunon shahar.*

² *jumladan Miltiad.*

³ *qadimgi O'rta Osiyoda yashagan jangovar xalq.*

⁴ *Attikani janubiy qismidagi burun.*

⁵ *Attikadagi zodagon urug'.*

⁶ *o'shanda bu afinaliklarniki edi.*

213. Shu bilan birga podsho nima qilishni bilmay qoldi. Shunda unga maliyalik qandaydir Evridemning o'g'li Epialt keldi. Podshoning buyuk hadyasiga umidvor bo'lib, tog' orqali Fermopilga boradigan so'qmoqni forslarga ko'rsatdi va shu bilan u yerda bo'lgan ellinlarni halok qildi...

219. Ellinlarga esa Fermopilda tongda bo'lajak halokatni birinchi bo'lib bashoratchi Megisti y qurbonlik hayvonini ichki a'zolariga qarab aytdi. Keyin qochoqlar, forslarni aylanib o'tishi harakati xabari bilan keldilar. Bu yana kechasi yuz berdi. Oxirida, tongda balandlikdan (shunday xabar bilan) "kunduzgi xabarchilar" yugurib tushdilar. Shunda ellinlar kengash qurdilar, ularni fikrlari bo'lindi. Birovlar o'z postidan chekinmaslikni yoqladilar, boshqalar esa e'tiroz bildirdilar. Shundan so'ng qo'shin bo'lindi; uning bir qismi ketdi va tarqab ketdi, shu bilan birga har kim o'z shahriga qaytdi; boshqalar esa, ular bilan Leonid¹ qolishga qaror qildilar.

220. Yana hikoya qilishlaricha, go'yoki Leonidni o'zi ularni o'limdan saqlab qolish uchun, ittifoqchilarni jo'natib yuboradi. Uning o'ziga va spartaliklarga himoya qilishga yuborilgan joyni tashlab ketish to'g'ri kelmaydi deb hisobladi...

222. Shunday qilib qo'yib yuborilgan ittifoqchilar Leonidni buyrug'i bo'yicha ketdilar. Faqat birgina fespialiklar va fivaliklar lakedemonlar bilan qoldilar... Endilikda esa ellinlar daraga o'tishdan tashqarida qo'l jangiga tashlandilar va bu jangda varvarlar minglab halok bo'ldilar. Forslarni qatorlarini orqasida qism boshliqlari qo'llarida qamchilar bilan qamchilar zarbi bilan jangchilarni yana oldinga va oldinga haydar edilar. Ko'p dushmanlar dengizga quladilar va u yerda halok bo'ldilar. Lekin yanada ko'p o'zlarini o'zlari toptaldilar. Halok bo'layotganlarga hech kim e'tibor bermadi. Ellinlar o'zlariga tog'ni aylanib o'tgan dushman qo'lidan aniq o'lim tahdid solayotganini bilar edilar. Shuning uchun ular buyuk jangovar qahramonlikni ko'rsatdilar va dushman bilan jon-jahdlari bilan aqlsiz qahramonlik bilan urishdilar.

224. Ko'pchilik spartaliklar o'z nayzalarini sindirdilar va forslarni qilichlar bilan sancha boshladilar. Bu olishuvda Leonid ham jasoratli qarshilikdan keyin u bilan birga boshqa ko'p zodagon spartaliklar halok bo'ldi. Ularni ismlari maqtovga sazovor bo'lgani uchun ham men bildim. Men shuningdek barcha uch yuz spartaliklarni ismlarini bildim...

225. ... Leonidni jasad uchun forslar va spartaliklar o'rtasida jasur ellinlar uni dushmanlar qo'lidan tortib olmaguncha (*shu bilan birga ular dushmanni to'rt marta qochishga majbur qildilar*). qo'lma-qo'l qizg'in olishuv boshlandi. Jang forslarni Epialt bilan kelguniga qadar davom etdi. Forslarni yaqinlashganini ko'rib ellinlar urush uslubini o'zgartirdilar. Ular daraga chekina boshladilar va devordan o'tib fivaliklardan boshqa barcha hammalari tepalikda joy egalladilar. Bu tepalik kirishda turibdi². Bu yerda spartaliklar, kimda u hali bo'lsa qilichlar bilan himoyaladilar, keyin varvarlar ularni o'qlar buluti bilan qoplanmaganicha qo'llari va tishlari bilan himoyaladilar, shu bilan birga birlari ellinlarni oldindan ta'qib qilib ularga devorni ag'dardilar, qolganlar esa barcha tomondan qurshadilar.

228. Ular halok bo'lgan joylarida dafn qilinganlar. Ular Leonid ittifoqchilarni qo'yib yuborguncha. Halok bo'lganlarga yozuv bilan tosh qo'yilgan:

Bu yerda uch yuz miriadga qarshi qachonlardir urushdilar

Peloponnes erlari qirqta faqat, bor yo'g'i yuzta.

Bu yozuv barcha halok bo'lgan jangchilar sharafiga yozilgan, lakedemonliklarga alohida:

Yo'lovchi, borgan Lakedemondagi bizning fuqarolarga xabar qil, ularni vasiyatlariga sodiq qolib, biz bu yerda suyaklarimiz bilan yotdik!

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 160-161 стр

Afina dengiz ittifoqining davlatga aylanishi Fukidid. Tarix, I

¹ *Sparta podshosi.*

² *u yerda hozir ham Leonid sharafiga tosh sher turibdi.*

96. Shunday qilib ittifoqchilarning takliflari bilan (ularning Pavsaniyga¹ nafratlari tufayli) yo`lboshchi bo`lib afinaliklar varvar bilan urushda qaysi shaharlar pul berishlari, qaysilari kemalarni ekipaji bilan qo`yishini aniqladilar<sup>2</sup>. U Shanda afinaliklar birinchi bor ellinotomiylar<sup>3</sup> lavozimini ta`sis qildilar, qaysiki ular “foros”⁴ni qabul qilar edilar. Birinchi foros 460 talant miqdorida belgilangan edi. Xazina saqlanadigan joy Delos edi, bu ibodatxonada ittifoqchilarning delegatlarini yig`ilishi bo`lar edi.

97. Endi men afinaliklar harbiy va siyosiy ishlarda Midiya va bu urushlar⁵ oralig`idagi davrda, ular boshida hali mustaqil ittifoqchilar<sup>6</sup> va varvarlar bilan va o`zlaridan ajralib ketgan o`z ittifoqchilari bilan va har qanday qulay holatda afinaliklarni ishiga aralashadigan o`sha peloponnesliklar bilan qanday urushganini hikoya qilaman...

98. Boshda afinaliklar Miltiadni o`g`li Kimon boshchiligidagi Strimondagi Eyon⁷ni qamal qilib bosib oldilar, o`shanda u midiyaliklar qo`lida edi uni aholisini qullikga sotib yubordilar.

(2) Keyin ular Skiros⁸ni bosib oldilar, uni aholisini qullikga sotdilar va o`z kolonistlarini joylashtirdilar.

(3) Keyin ularda Evbeydagi karistliklar⁹ bilan¹⁰ urush boshlandi; oxir-oqibatda afinaliklar karistlarni ma`lum shartlarga taslim bo`lishga majbur qildilar.

(4) Keyin qo`zg`olon ko`targan naksoslar bilan urush chiqdi va qamaldan keyin ular taslim bo`lishga majbur bo`ldilar. Bu mavjud ittifoq shartnomasiga zid ravishda ittifoqchi shaharni mustaqilligidan mahrum qilishni birinchi voqeasi edi. Keyinchalik bunday holga navbati bilan boshqa shaharlar ham duchor bo`ldilar.

99. Ittifoqchilarni qo`zg`olonlariga¹¹ bahona bo`lib asosan o`lpon to`lash va kemalar yetkazib berishda, qarz qoldig`i va ba`zida harbiy xizmatdan bo`yin tovlash edi. Haqiqatda afinaliklar majburiy choralarni qo`llagan holda qarzlarni qat`iy undirdilar.

(2) Shu sababli afinaliklar hokimiyati tazyiqlarga o`rganmagan va ularni boshdan kechirishga ko`nikmagan odamlarga og`irlik qildi. Umuman afinaliklar hukmronligi endilikda ilgarigidek populyar emas edi. Birgalikdagi yurishlarda afinaliklar ittifoqchilarga o`zlariga teng sifatida muomala qilmadilar, agarda ulardan kimdir qo`zg`olon ko`tarsa qo`zg`olonchilarni qiyinchiliksiz yana bo`ysundirdilar. (3) Shuningdek bunga ittifoqchilarni o`zlari aybdor edilar. Haqiqatda ularni harbiy xizmat oldida (faqat uydan uzoq turmaslik uchun) qo`rqoqlik qilishlari, ularni ko`pchiligini o`zlariga soliq og`irligini yuklashga va kemalar yetkazishga tegishli pul mablag`larining yetkazishni afzal ko`rdilar. Shunday tarzda afinaliklar ittifoqchilar mablag`lari hisobidan oz` flotlarini ko`paytirish imkoniyatiga ega bo`ldilar, ittifoqchilar esa har safar qo`zg`olon boshlab urushga tayyorlanmagan va himoyasiz bo`ldilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 175-176 стр

¹ *Spartaliklarning podshosi er.avv. 479-yilda Platey yonidagi jangda yunon qo`shinlarining qo`mondoni.*

² *bahona Varvarga u keltirgan kulfatlar uchun, fors yerlarini talon-taroj qilish istagi edi.*

³ *Ellin ittifoqi xazinachilari.*

⁴ *pul badali to`lovi shunday deyilar edi.*

⁵ *er. avv. 431-404-yillardagi Peloponnes urushlari .*

⁶ *umumittifoq yig`ilishida ovoz berish huquqi bilan.*

⁷ *Egey dengezining shimoliy Frakiya qirg`og`idagi shahar.*

⁸ *uning aholisi forslar tarafida edi.*

⁹ *Evbey oroli Karist shahri aholisi.*

¹⁰ *boshqa evbeyliklar ishtirokisiz.*

¹¹ *boshqalari bilan birga.*

Tayanch iboralar: ellinlar, Pan (iloh), Mardoniy, Gippiy, Ellada, Lakedemon, Filippid, varvarlar, Leonid, manyovr, Megistiy, kunduzgi xabarlar, Egey dengizi.

Reyting savollari

1. ... “Ex Mardoniy! Sen kimga qarshi bizni jangga boshlab boryapsan? Axir bu odamlar pul uchun emas, sharaf uchun bellashadilar? Qarshisida jang-da qochishni taqiqlaydi;” ushbu satrlar qaysi asardan olingan?

- a) Ksenofontning “Ekonomika” asaridan
- b) Gerodotning “Tarix” asaridan
- s) Kvint Kursiy Rufning “Iskandar tarixi” asaridan
- d) Arrianning asaridan

2. Eretriya qayerda joylashgan?

- a) Egey dengizi bo'yida
- b) Qora dengiz bo'yida
- s) Evbey orolida
- d) Apennin orolida

3. Marafon jangida kimlar afinaliklarga yordamga keldi?

- a) spartaliklar
- b) plateyaliklar
- s) ellinlar
- d) frakiyaliklar

4. Leonid qaysi davlat podshosi?

- a) Sparta
- b) Frakiya
- s) Ellin
- d) Afina

5. Platey yonidagi jang qachon bo'ldi?

- a) er. avv. 480-yilda
- b) er. avv. 479-yilda
- s) er. avv. 476-yilda
- d) er. avv. 472-yilda

6. Urushda Skiros aholisi qaysi tarafda edi?

- a) yunonlar

b) forslar

s) birinchi yunonlar tarafida edi, keyinchalik forslar tarafga o'tib ketdi

d) urushga qo'shilmadi

7. Marafon jangi to'g'risida qaysi antic tarixchi hikoya qiladi?

- a) Ksenofont
- b) Gerodot
- s) Polibiiy
- d) Arrian

8. “Pan” so'zi tarixda qanday yuritiladi?

- a) ilon
- b) sharpa
- s) shayton
- d) soya

9. Afinaliklar pul badali to'lovini qanday ataganlar?

- a) faos
- b) foso
- s) foros
- d) sofa

10. Shanda afinaliklar qanday lavoimni ta'sis qildilar?

- a) Ellin ittifoqi xazinachilari
- b) Platey ittifoqi xazinachilari
- s) Ellin ittifoqi jangchilari
- d) Ellin ittifoqi qo'riqchilari

11. Peloponnes urushlari nechanchi yillarda bo'lib o'tgan?

- a) er. avv. 430-400-yillarda
- b) er. avv. 432-402-yillarda
- s) er. avv. 430-401-yillarda
- d) er. avv. 431-404-yillarda

5-§. Qadimgi yunon madaniyati
Me'morchilik, haykaltaroshlik
Olimpiyadagi Zevs ibodatxonasi tasviri
Pavsaniy Elladaning tasviri, V, X, 2-3. XI, 1-2,5

Pavsaniy eramizning II asridagi qadimgi yunon yozuvchisi. Uning "Elladaning tasviri" asari qadimgi Yunonistonning me'morchiligi va san'atining eng ashhurnamunalari bo'yicha o'ziga xos yo'l ko'rsatgich vazifasini o'taydi.

2. Zevs ibodatxonasi va haykali eleyliklar urushda¹ Pesani bosib oldilar va hamda pesaliklar bilan ulardan ajralib ketgan atrofdagi o'sha manzilgohlarni bosib olishdan tushgan o'ljadan qurilgan edi.

Bu haykalni yaratuvchisi Fidiy ekanligi Zevsni oyog'idagi: "Xarlendning o'g'li Fidiy afinalik, meni yaratdi" degan yozuv guvohlik beradi.

Ibodatxona doriy uslubida qurilgan va perist² mavjud. U mahalliy tosh - porosdan bunyod qilingan. Balandligi frontongacha³ 68 fut⁴. Uning quruvchisi mahalliy aholidan Libon (*tomdagi*) cherepitsa pishirilgan loydan emas, pentelikon marmaridan cherepitsa shaklida ishlangan... Olimpiyadagi ibodatxona tomining har ikki tomonida oltin suvi yugurtirilgan jomlar turadi. Olimpiyadagi butun ibodatxona atrofi bo'yicha briz⁵ning tashqi tomonida urushda axeylarni yengan, Korinfni olgan va u yerda yashagan doriylarni haydab yuborgan rimlik lashkarboshi Mummiyga bag'ishlangan, soni 21 ta bo'lgan tilla suvi yuritilgan qalqonlar osilib turadi. Frontonlarga kelganda oldida Pelops va Enomay jang aravalari musobaqaga tayyorgarlik ko'rayotgan⁶ va har ikki tomondan bu poygaga tayyorgarlik tasvirlangan. Zevsning tasviri aynan frontonlar o'rtasida amalga oshirilgan; Zevsdan o'ngga Enomay, uning boshi qalqon bilan himoyalangan; uning yonida xotini Steropa, u Atlantaning qizlaridan biri edi; otlarni oldida Enomayning haydovchisi bo'lgan Mirtil o'tiribdi; otlarning soni 4 ta; Mirtelning orqasida ikki kishi ismlari noma'lum, albatta ular Enomay ham otlarga qarashga buyruq bergan kishilar. Bu tomonda eng chetga Kladey⁷; eleyliklar tomonidan Alfeydan tashqari boshqa barcha daryolarga nisbatan e'tiqod qilinadi. Zevsdan o'ng tomonda Pelops va⁸ Gippodamiya tasvirlangan. Keyin Pelopsning aravasi va uning otlari: bular ham Pelopsning otboqarlari. Va bu yerda fronton chetida qisqaradi, shuning uchun bu yerda ham Alfey tasvirlanadi.

Olimpiyada Geraklni qahramonliklarini katta qismi tasvirlangan. Ibodatxonaning oldingi eshiklari ustida arkadiya to'ng'iziga ov, Geraklning Frakiyalik Diomed, Erifeyadagi Gereon bilan yoqalashishi tasvirlangan.

3. Agar mis eshiklar orqali kirilganda o'ngda kolonnalar oldida Ifit (*argonavlardan biri*) uni gulchambar bilan ayol bezayapti. Ularda distixa shaklida yozuv "murosa" degan ma'noni bildiradi. Ibodatxonaning ichida ham kolonnalar bor. Ibodatxonaning har ikki tomonida baland va ularni ichida galereya bor, ular orqali haykalga yaqinlashish mumkin. Shu yerda tomga chiqish uchun quyma zinapoya bor.

¹ *Peloponnesdagi Elida viloyatidagi shahar.*

² *uni o'rab turadigan kolonnada.*

³ *inshootni tugallangan qismi.*

⁴ *uzunlik birligi, rim futi, o,2963 m, kengligi 95, uzunligi 230.*

⁵ *inshootlarning yuqori qismi.*

⁶ *Pelops va Enomay afsonaviy qahramonlar.*

⁷ *daryo xudosi*

⁸ *uning qizi.*

X. 1. Taxtda xudo o'tiribdi, uning gavdasi oltin va fil suyagidan yasalgan. Uning boshida go'yoki zaytun novdalaridan gulchambar, o'ng qo'lida u G'alaba ma'budasini ushlab turibdi, u ham oltin va fil suyagidan yasalgan, uning boshida belbog' va gulchambar.

Xudoning chap qo'lida turli rangli metallar bilan ranglangan asoda o'tirgan qush bu burgut. Xudoning oyoq kiyimi va yopinchig'i oltindan, va yoping'ichiga hayvonlar tasvirlangan, gullardan dala nilufari.

II. Taxt, oltin, qora daraxt va fil suyagi bilan bezatilgan. Unda hayvonlar relyef shaklida va rasm tasvirlari ko'rinishida. Taxtning har bir oyog'ida raqsga tushayotgan figurada to'rt "G'alaba", boshqa ikkitasi pastga har bir oyog'larda tasvirlangan. Oldingi oyoqlarning har birida Sfinks¹lar og'irlagan fivalik bolalar yotadi, sfinkslar ostida Apollon va

O'z bolalari bilan g'ururlangan faqat ikki bolani – Akallan va Artemidani tuqqan ma'buda Letani ustidan kulgan. Haqoratlangan Leta qasos olishga chanqoq bo'ldi. Apollon o'z o'qi bilan Niobani barcha o'g'illarini, Artemidani o'z o'qi bilan uning barcha qizlarini o'ldirdi.

Artemida kamon o'qlari bilan Nioba⁴ning bolalarini o'ldirayapti. Haykal oldida pol oq emas, qora marmar bilan qoplangan. Bu qora kenglikni bu yerga quyiladigan moyni ushlab turadigan paros marmaridan bir oz ko'tarilgan yo'lak o'rab turadi. Moy Olimpdagi haykal uchun juda foydali: bu moy fil suyagini Altis² botqoqli havosi keltirishi mumkin bo'lgan buzilishdan saqlash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 180-182 стр

Fidiy

Plutarx. Perikl

XIII. ... Shu oraliqda Fidiy ma'budani oltin haykali ustida ishladi va marmar taxtada uning ijodkori deb u aytilgan...

XXXI. ... Yuqorida aytilganidek haykaltarosh Fidiy haykalni tayyorlashda kirishdi, u Periklni do'sti bo'lgani uchun va uning oldiga katta obro'ga ega bo'lgani uchun uning ko'pgina shaxsiy dushman va hasadgo'ylari bor edi; boshqalar unga xalqni kayfiyatini sinab ko'rishni xohlar edilar, agar Perikl ustidan sud bo'lsa xalq qanday qaror qabul qiladi. Ular Fidiyni yordamchilaridan biri Menonni maydonchaga o'girib duo qiladigan ko'rinishda Fidiyga nisbatan jazosiz, chaqimchilik qilish va uni ayblashga ruxsat berishni so'rashga ko'ndirdilar, xalq chaqimchilikni yaxshi qabul qildi. Xalq kengashida bu ish ko'rilganda o'g'rilikga dalil topilmadi: Periklni maslahati bilan Fidiy boshdan haykalga tillani shunday yopishtirdiki, uni barchasini yechib olib o'g'riligini tekshirish mumkin edi, bunday holatda Perikl ayblovcilarga³ taklif qildi...

Shunday qilib Fidiy turmaga olib borildi va u yerda kasallikdan, ayrim mualliflarni guvohlik berishicha Periklni dushmanlari jamoatchilik fikrida unga zarar yetkazish uchun bergan zahardan o'ldi.

XXXII. Shu vaqt⁴ Aspasiyaga⁵ qarshi axloqsizlikda ayblanib sud jarayoni qo'zg'atildi...

Aspasiyaga kelganda Perikl unga shafqat qilishni so'rab oldi, Esxilni aytishicha ishni ajrim qilish vaqtida uning uchun ko'p ko'z yoshi to'kdi va sudyalardan iltimos qildi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 174-175 стр

Tayanch iboralar: Zevs, Pavsaniy, Olimpiya, Pesa, peristil, Pelops, Onomay, Steropa, Kladey, Alfey, Gippodamiya, Diomed, Gereon, fit, Appolon, Nioba, Leta, Artimeda, Perikl, Fidiy.

¹ ayol yuzli, gavdasi she'r, qush qanotli maxluq.

² Olimpiadagi Zevs ziyoratgohining qadimgi nomi.

³ tillani yechib olib o'lchashni.

⁴ er. avv. 432-yillar atrofida bo'lishi mumkin.

⁵ Periklning ikkinchi xotini.

Reyting savollari

1. “Elladaning tasviri” asarini kim yozgan?
a) Pavsoniy
b) Zevs
s) Artimeda
d) Perikl
2. Zevs haykalini qaysi haykaltarosh bunyod qilgan?
a) Pavsoniy
b) Fidiy
s) Perikl
d) Nioba
3. Quyidagilardan qaysi biri dengiz xudosi hisoblanadi?
a) Zevs
b) Pelops
s) Gippodemiya
d) Kladey
4. Diomed qayerlik bahodir bo`lgan?
a) Yunonistonlik
b) Kritlik
s) Frakiyalik
d) Rimlik
5. Haykaltarosh Fidiyning yordamchisi kim bo`lgan?
a) Perikl
b) Mennon
- s) Plutarx
d) xalq
6. Pavsaniy qaysi davrda yashab ijod qilgan?
a) eramizning II asrida
b) er. avv. II asrda
s) er. avv. III asrda
d) eramizning I asrida
7. Fidiy kimning o`g`li?
a) Pavsoniyning
b) Libonning
s) Xarlendning
d) Enomayning
8. Periklning ikkinchi xotini kim?
a) Aspasiya
b) Afina
s) Sparangi
d) Zarina
9. Perikl necha marta strateg lavozimida faoliyat ko`rsatgan?
a) 15 marta
b) 14 marta
s) 13 marta
d) 12 marta

3-mavzu. Makedoniyalik Iskandar davlati. Ellinizm davri

1-§. Makedoniyalik Iskandar davlatining tashkil topishi

1. Yunonistonning tushkunligi va uni Makedoniya tomonidan bo`ysundirilishi

Lisiy, VII, 4-6, 9

Lisiy (er. avv. 445-380 yillar) – afinalik notiq. Lisiyning nutqi parchalariga ko`ra Pelappones urushi davrida Attikani xo`jaligini vayron qilinishi (Attika zaytun daraxtlari davlat homiyligi ostida edi. Undan zaytun moyi olinar edi. Zaytun daraxtini chopish quvg`in qilish, mulkini musodara qilish bilan jazolanar edi.) yerni oldi-sottisi, ijaraga berish to`g`risida tushuncha hosil qilish mumkin edi. Uning ham asl vatani Sitsilyadir. Notiqning otasi Periklning taklifiga binoan Afinaga kelib, shu yerda o`rnashib qoladi. Lisiylar oilasi shaharning anchagina davlanmand xonadonlaridan hisoblansa ham uning a`zolari metek, ya`ni kelgindi bo`lganliklari sababidan Afina fuqarosi qatoriga kirolmaydilar. Peloponnes urushida Afinaning mag`lubiyatga uchrashi natijasida, demokratiyaning tarafdori sifatida Lisiyning akasi qatl qilinadi, uning o`zi arang

qochib qutiladi. 403-yilda demokratiya tartiblari yangitdan tiklangach Lisiy yana Afinaga qaytib, muttasil logograflik kasbi bilan shug'ullana boshlaydi.

Qadimgilarning shahodatiga qaraganda, Lisiy hammasi bo'lib uch yuzga yaqin nutq yozgan. Shu katta adabiy merosdan bizga qadar faqat o'ttiz to'rtasi yetib kelgan. Ularning barchasi, asosan sud nutqlaridan iboratdir. O'z faoliyatini logograflik kasbiga bag'ishlagan Lisiy, dastavval sud ahllarining va sudga ishi tushgan kishilarning tabiatini chuqur o'rganishga tirishadi. Qadimgi sud qoidalariga ko'ra sudlashuvchilarning nutqi asosan, uch qismdan iborat bo'lgan. Brinchi kirish qismida - xoh davogar bo'lsin, xoh gunohkor bo'lsin - sud hay'atiga murojaat qilib, uning iltifotini qozonishga urinadi, butun nutqning markazi hisoblangan ikkinchi qismida bo'lib o'tgan voqealarning tafsiloti hikoya qilinadi va nihoyat, nutqning xotimasi hisoblangan uchinchi qismda aytilgan gaplar va keltirilgan dalillarning to'g'riligi isbotlanadi, raqibning dalillarini puchga chiqarib, o'zini mumkin qadar badnom qilishga tirishiladi.

Lisiydan oldingi va hatto undan keyin o'tgan logograflar asosiy kuchni nutqning kirish qismiga va xotima bobiga berib, bayonot qismiga unchalik ko'p e'tabor bermaganlar. Lisiy esa bu qismlarga ortiqchas to'xtamasdan, o'zining butun iste'dodini va yozuvchilik mahoratini ishning tafsilotini hikoya qilishga sarflaydi. Qadimgilarning aytishicha, bayonotning nafisligi jihatidan kamdan – kam yozuvchilar Lisiy bilan tenglasha olganlar. Bu odam sud ishiga aloqador bo'lgan voqealarni gapirganda ularni nihoyatda oddiy so'zlar bilan qisqa –qisqa hikoya qiladi, yo'l-yo'lakay dalil va da'volarni shu bayonotga yedirib yuboradi. Shuy tarzda to'qilgan nutq naqadar sodda bo'lmasin, bu soddalik ostida yashiriniyotgan chinakam tabiiylik va ajoyib samimiyat sud hay'atining diliga darhol yetib boradi va gunohkorga nisbatan uning xayrixohligini orttiradi. Lisiy faqat notiqqina emas, shuningdek yunon badiiy prozasiga katta hissa qo'shgan va o'zi dan keyingi notiqqlarga g'oyat kuchli ta'sir o'tkazgan chinakam ulug' yozuvchi hamdir.

(4) Bu yer maydoni Pisandrga tegishli edi. Pisandrni mulki musodara qilinganda bu maydonni xalqdan Megaralik Apollodor sovg'aga oldi. U hamma vaqt unga ishlov berdi; "O'ttizlar"¹ hukmronligi boshqaruvidan sal oldinroq undan buni Antikl sotib oldi va ijaraga berdi; men esa Antikldan bu yerni tinchlik vaqtida sotib oldim.

(5) Shuning uchun Kengash a'zolari, men bu maydonni olganimda unda shikast etmagan birorta ham butun zaytun daraxti bo'lmaganligini isbotlashni o'z vazifam deb hisoblayman. Avvalgi vaqtga kelganda esa meni o'ylashimcha, meni jazolash adolatsizlik bo'lar edi, agarda avvalgi vaqtda u yerda ular butun bir mingta bo'lsa edi; agar ular meni aybimsiz qo'parib tashlangan bo'lsa, meni boshqalarni jinoyati uchun javobgar sifatida sudga totmasliklari lozim.

(6) Siz hammalaringiz bilasiz, bizga turli xil kulfatlar keltirgan urush shuningdek sabab bo'lgan ediki, mamlakatni chekka qismlarini spartaliklar g'arot qildilar, yaqin joylarini esa o'zimiznikilar taladilar. O'shanda davlatga etkazilgan zarar uchun endi menga jazo tortish adolatdanmi? Shuningdek urush vaqtida musodara qilingan bu maydon uch yildan ko'proq vaqt sotilmay qoldi,

(7) qachonki biz o'z xususiy mulkimizni himoya qilish kuchiga ega bo'lganimizda, unda muqaddas zaytunlarni chopilgani hech nima emas. Lekin siz Kengash a'zolariga ma'lumki, ayniqsa sizlarni oralaringizdan shunday maydonlar ustidan nazoratga ega bo'lganlar o'sha vaqtda ko'pgina joylarda xususiy va muqaddas, butun bir zaytunzorlar bor edi; endi ularning ko'p qismi chopib tashlangan va yer bo'm-bo'sh turibdi. Agar tinchlik va urush vaqtida ham bu yerlarni egasi o'sha odamlarni o'zi bo'lsa, chopishni boshqa kishilar amalga oshirgani tufayli siz jazolashni noqonuniy deb hisoblaysiz.

(8) Lekin, agar siz hamma vaqt yerga egalik qilgan yer egalarini aybdor deb tan olmasangiz, tinch zamonda yerni sotib olgan yer egalarini jazolamasligingiz lozim. (9) Ilgari nima bo'lgani haqida, Kengash a'zolari men ko'p gapirishim mumkin, o'ylaymanki men yetarlicha aytdim. Qachon men bu maydonni o'zimni mulkim qilganimda, sotib olganimdan besh kun o'tmasi Pifodor arxontligi yilida Kallistratga ijaraga berdim. Kallistrat unga ikki yil ishlov berdi, lekin unda bitta ham, na

¹ Afinada O'ttiz tiran boshqaruvi er.avv. 404 yilda o'rnatildi.

xususiy na muqaddas, na butun, na shikastlangan zaytun yo`q edi. Uchinchi yilda unga shu yerda turgan Demetriy ishladi, to`rtinchi yil uni Antisfenning ozod qo`yilgan quli Alkiyga ijaraga berdim, qaysiki u hozir hayot emas; keyin shunday ahvolda Protey uch yil davomida ijaraga ushladi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 184-185 стр

Yirik yer egaligining o`shishi Demosfen, nutqlari XXVII, 4-5, 9-11

Demosfen (er.avv. 384-322 y.) afinalik mashhur notiq, siyosiy arbobi, demokratiyani mafkurachisi. U Afinada boy qurolsoz usta oilasida tug`ildi. Afinaning Makedoniyani bosqinchilik siyosatiga nisbatan befarq munosabatini keskin tanqid qildi. O`z nutqlarida yunon davlatlari ittifoqini tashkil qilish, hamda Filipp II ga qarshi urushga tayyorlanishga chaqirdi. Er. avv. 323-yilda Iskandarning o`limidan keyin Afinaga tantanali qaytib keldi va Makedoniyaga qarshi kurashga chaqirdi. Er. avv. 323-322 yillardagi Lamiya urushida yunonlarning yangi mag`lubiyatidan keyin dushmanlar tomonidan taqib qilinganda zahar ichdi. Bizgacha Demosfendan oltmish bir nutq, ellik olti chiqish, olti xat yetib kelgan.

Otam, janob sudyalalar har biri uncha kichik ishlab chiqarish bo`lmagan ikki ustaxonani, 5 va 6 min turadigan 32 yoki 33 qurolsozlik ustalarini va 3 mindan kam bo`lmagan, bir yilda 30 min sof daromad beradigan boshqalarni, yana soni 20 ta bo`lgan krovat ustalarini, unga 40 min uchun garovga berilgan, 12 min sof daromad beradigan, bundan tashqari bir draxma hisobidan ssudaga berilgan talant atrofida kumush, shunday qilib bir yilda 7 mindan ko`proq foiz hosil bo`ldi. Va qachon u o`z mulkini qoldirganda aynan shunday daromad keltirdi, buni o`zlari ham tasdiqlaydi. Bu 4 talant va 5000 draxm asosiy kapitalni tashkil qiladi, ulardan foiz har yili 50 min. Bundan tashqari ishlovga berilgan fil suyagi va temir, va qiymati 80 mingacha krovat yog`ochi, siyoh yong`og`i va mis 70 mingga sotib olindi; keyin 3000 draxm qiymatdagi uy, ko`chadigan mulk, qadahlar, oltin va ko`ylaklar, onamning kiyimlari, jami umumiy qiymati 10 min draxmgacha, uydagi kumush 80 min. Va bularni hammasini u uyda qoldirdi, dengiz korxonalarida Ksufga qarzga berilgan 70 min; 2400 draxm Pasiondagi ovqatlanishga, Piladdagi ovqatlanishga 600, Demonning o`g`li Demomelga 1600, turli kishilarga qarzga tarqatilgan 200 va 300 draxmdan, umuman talant atrofida. Va bu pullar jami bo`lib 8 talant va 50 mindan ko`proq. Baribir agar tadqiq qilsangiz 14 talantgacha topasiz.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 185-186 стр

Afinani Filipp bilan urushga kirishi Didim. Demosfenning X va XI nutqlariga sxolni (sharhlari)

Iskandariyalik Didim (er. avv. I asr- eramizning I asri). Antik asarlarga sharhlar¹ni yozgan. Demosfenning nutqlariga sharhlar 1901-yilda Misrda topilgan. Parchada afinaliklarni er. avv. 339-yilda Filipp bilan urushga majbur qilgan sabablar to`g`risida so`z boradi.

Afinaliklarni makedonlarga qarshi urushini chiqishining sababi Filippni Afinaga yomonlik qilgani, shu bilan birga u go`yoki tinchlik saqlash niyatida deb o`zini tutdi. Lekin urushning asosiy sababi podshoni Vizantiy va Perinfga² yurishi edi. Filippning yurishining maqsadi bu shaharlarni ikki sababga ko`ra taslim bo`lishga majbur qilish edi. Eng avvalo afinaliklarga g`alla yetkazib berishdan mahrum qilish, shuningdek urush vaqtida dengiz

¹ *sxol.*

² *Frakiyadagi yunon shahri.*

qirg'og'idagi shaharlar afina harbiy dengiz flotiga ular bilan urush vaqtida mustahkam yashirinadigan joylarni bera olmasliklari uchun edi. Shunda Filipp savdogarlarning Gieronda turgan kemalarini bosib olib noqonuniy ish qildi: Filoxorning guvohligi bo'yicha - 230, Feopompning¹ guvohligi bo'yicha - 180. Bu kemalarni sotishdan u 500 talant oldi. Buni u ilgari amalga oshirdi².

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 136-137 стр

Xeroneya (er. avv. 338-yil) jangi arafasida Afina davlati va Makedoniyaning kuchlari Demosfen. Nutqlar, XVIII

(234) Bizni davlatimiz kuchiga kelganda uni orollar aholisi tashkil qilar edi-hammasi emas, eng zaiflari, chunki Xios ham, Rodos ham, Kerkira³ ham biz bilan emas edi, bizda pul o'lponi 48 talantgacha yetdi, ha u oldindan yig'ilgan edi; goplitlar ham va suvoriylar bizni o'zimiznikidan tashqari bitta ham yo'q edi. Biz uchun eng dahshatlisi, dushmanlarga qo'l keladigani bu odamlar⁴ bizga aynan megaraliklarga, fivaliklarga, evbeyliklarga nisbatan do'stona tuyg'usidan ko'ra dushmanlik tuyg'ularini uqtirdilar.

(235) Bizni davlatimizning ishari shunday ahvolda edi, hech kim bunga e'tiroz bildira olmas edi. Qarang, biz bilan urush olib borayotgan Filippda qanday edi. Birinchidan u o'z qo'l ostidagilarga to'la qonli hokimlik qildi, bu urush ishlarida hammasidan eng muhimidir. Keyin uning odamlari, o'z qo'llaridan qurolni qo'ymaydilar. Keyin pul mablag'lari unda mo'l-ko'l edi va u lozim topgan ishni qildi, shu bilan birga bu to'g'risida oldindan e'lon qilmadi... Qonunga xiloflik uchun ayblov bo'yicha sudlashmadi, hech kimga hisobot berishi kerak emas edi, o'zi hammani ustidan hukmdor, bir so'z bilan aytganda yo'lbo'shchi, xo'jayin edi.

(236) Men esa unga qarshi yakkama-yakka qo'yilib (va buni ham adolatli ajrim qilish kerak) kimni ustidan hokimiyatda ega edim? Hech nimani ustidan? Axir eng avvalo, nutqlar bilan xalq oldiga chiqish huquqi, mening ixtiyorimda bo'lgan yagona edi bu, siz menga buni unda maosh oladigan kishilar bilan bir xil darajada berdingiz, ular mendan yuqori bo'lishga erishdilar, (bunday xodisalar har qanday munosabat bilan tez-tez bo'lar edi), buni siz, o'z dushmanlaringiz foydasiga Yig'ilishdan tarqalish oldidan qaror qildingiz. Lekin, baribir bizning ahvolimizdagi bunday noqulayliklarga qaramay men evbeyliklarni, axeylar, korinfliklar, fivaliklar, megaraliklar, levkidlarni, kerkidallarni siz bilan ittifoqqa tortdim-ularning barchasidan, fuqaro kuchlaridan tashqari umuman o'n besh ming yollanma askarlar va ikki ming otliqlarni to'plash mumkin bo'ldi. Pulni ko'proq to'plashga harakat qildim.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 187-188 стр

Filippning yunon shaharlari bilan tinchlik shartnomasi (er. avv. 337-yil)

Marmar taxtada barcha yunon shaharlari⁵ Korinf kongressi ishtokchilari delegatlarining qasam matni. Yunonlar o'zaro uruahlar olib bormaslik, mavjud davlat tuzumini o'zgartirmaslik majburiyatini oldilar. Ittifoqchi kengash boshchiligida yunon shaharlari ittifoqi tuzildi. Yunonistonning tashqi siyosatini rahbari deb Filipp e'lon qilindi.

Afina Akropolidagi marmar taxtadagi yozuv

Qasam. Men Zevs, Geya, Gelios, Poseydon, Afina, Ares, barcha xudolar va ma'budalar bilan qasam ichaman. Men tinchlikka sodiq qolaman va Makedoniyalik Filipp bilan tuzilgan shartnomani buzmayman.

¹ *er.avv. IV asrdagi yunon tarixchisi.*

² *afinaliklar Filippga urush e'lon qilishlaridan oldin.*

³ *er. avv. 357-355 yillardagi ittifoqchilik urushidan keyin Afina Xios, Rodos, Kos va Kerkiraning mustaqilligini tan olishga majbur bo'lgan edi.*

⁴ *Filipp tarafdorlari.*

⁵ *Spartadan tashqari.*

Men quruqlikda ham, dengizda ham yurish bilan chiqmayman, kim qasamlarga sodiq qolsa unga zarar yetkazmayman.

Men tinchlik shartnomasi ishtirokchilariga tegishli bo'lgan shaharlarni ham mudofaa inshootlarni ham, gavanlarni ham qandaydir bir ayyorlik yoki bahona bilan harbiy maqsadlar uchun bosib olmayman.

Men Filippning va uning avlodlarini podsholik hokimiyatiga hamda tinchlik to'g'rida qasam keltirilgan har bir davlatda mavjud bo'lgan davlat qurilishiga tajovuz qilmayman.

Meni o'zim bu shartnomaga qarama-qarshi bo'ladigan hech narsa qilmayman va kuchimga yarasha boshqa hech kimga ham yo'l qo'ymayman. Agarda kimda-kim tinchlik to'g'risidagi bu shartnomani buzadigan biror nima qilsa, kimga zarar yetkazilgan bo'lsa men ular so'ragan shunday yordamni ko'rsataman. Men ittifoq kengashi va yo'l boshchining¹ buyrug'iga muvofiq umumiy tinchlikni buzuvchiga qarshi urushaman va qoldirmayman... (*Matn uziladi*).

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 189 стр

Yunonistonni Makedoniyalik Filipp tomonidan birlashtirilishi Yustin, IX, 5-6

Yustin eramizni II asridagi Rim yozuvchisi. Eramizning I asri oxirida yashagan rimlik tarixchi Pompey Trogning "Filipp tarixi" asarini qisqartirilgan bayonini muallifi hisoblanadi. Parchada Filipp II hukmronligining so'ngi yillaridagi voqealari bayon qilinadi.

Filipp (*er. avv. 382-336-yillar*) Yunonistonda ishlarni uyushtirib, bu vaziyatga shaklni ishlab chiqish uchun barcha davlatlardan elchilarni Korinfga to'plashga buyruq berdi. Bu yerda u alohida davlatlarni xizmatiga mos butun Yunoniston uchun tinchlik shartlarini belgiladi. Yagona senatdek bor kuchi bilan umumiy kengashni sayladi. Birgina lakedemonlar podshoga va uning shartlariga mensimaslik bilan qaradilar, shaharlarini o'zini manfaatidan kelib chiqmaydigan, g'olib sovg'a qiladigan o'sha shartlarni tinchlik emas, qullik hisobladilar. Keyin har ehtimolga qarshi, alohida shaharlarni yordamchi qo'shinlari ro'yhatga olinadi, har ehtimol uchun agarda bu qismni kimdir hujum qilgan taqdirda podvhoga yordamga yuborish maqsadida yoki podsho boshchiligida urushga borish kerak bo'lsa. Bu tayyorgarliklar fors davlatida qarshi yo'naltirilganiga hech qanday shubha yo'q edi. Barcha ittifoqchi qo'shinlar 200 ming piyoda 15 ming otliq edi. Bu songa makedon qo'shini ham bo'ysundirilgan qo'shni varvar qabilalari ham kirmas edi. Bahor boshlanishi bilan Filipp forslar hokimiyatini ostida bo'lgan Osiyoga² oldinga uch lashkarboshi Parmenion, Aminta va Attalni yubordi. Shu vaqtda Yunonistondan qo'shin to'planayotgan paytda u qizi Kleopatrani o'zi Epir³ podshosi qilgan Iskandar bilan to'yini qildi...

Bu kunga qizini turmushga berayotgan va xotin olayotgan ikki podshoni qudratiga mos hashamatli tayyorgarliklar qilingan edi. Ajoyib oyinlar tashkil etilgan edi, lekin Filipp ikki Iskandar, o'g'li va kuyovi o'rtasida, qo'riqchilarsiz bu o'yinlarga shoshildi. Hech kimda shubha uyg'onmagan Pavsaniy-zodagon makedon o'smiri tor joyda turib o'zini yonidan o'tayotgan vaqtda Filippni o'ldirdi va quvonch belgilangan kunni tobut ustidagi yig'i kuniga aylantirdi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 157-158 стр

Iskandarning yoshligi Plutarx. Iskandar

IV. Bolalik yillarida uning kamsuqumliligi aniq bo'ldi: qolgan hamma narsada g'ayratli, qaytarib bo'lmaydigan shijoat, u dunyoviy quvonchlarga loqayd edi va ularga juda mo'tadil berildi;

¹ *Filipp.*

² *Kichik Osiyoga.*

³ *Makedoniyadagi janubiy-g'arbidagi kichik podsholik.*

Iskandarning shuhratparastligi shunga olib keldiki; uning mushohada tarzi yoshiga nisbatan jiddiy va yuqori edi. O'zini chiroyli so'zlari bilan maqtanadigan sofistdek, Olimpiyada o'z aravalarini g'alabasini tangalarda abadiylashtirgan Filippga o'xshab, har qanday shuhratni yoqtirmadi va uni har qayerdan qidirmadi. Bir kuni oyoqlarini tezligi bilan ajralib turadigan Iskardardan yaqinlari so'rashdi: Olimpiada o'yinlarida yugurishda bellashuvni u istamaydimi, u javob berdi: "Ha agar meni raqiblarim podshohlar bo'lsa". Umuman, Iskandar ko'rinishidan, atletlarni yoqtirmas edi: u tragik shoirlarni, fleytachilarni va kifared, rapsodlarni ko'pgina bellashuvlarini, hamda turli ov musobaqalarini, kaltakda jang qilish musobaqalarini uyushtirdi, lekin musht janglariga yoki pankratiyalarga hech qanday qiziqish bildirmadi va ularni ishtirokchilariga hech qanday mukofotlar belgilamadi.

V. Filipp bo'lmaganda Makedoniyaga fors podshosi elchilari kelganda Iskandar o'zini yo'qotib qo'ymay, ularni do'stona qabul qildi; u elchilarni o'zini do'stona munosabati va biror-bir bolalarcha yoki ahamiyatsiz savol bermasligi bilan o'ziga mahliyo qildi, u yo'llarni uzunligi to'risida, Eronning ichiga sayohat qilish usullari to'g'risida, podshohning o'zi to'g'risida, u dushmanlar bilan kurashda u qandayligi hamda forslarni kuchlari va qudrati qandayligi to'g'risida so'rab-surishtirdi, ular juda ko'p hayron bo'ldilar, ular Filippning dong'i ketgan qobiliyatlari, bu bolaning maqsadi va intilishlari oldida xiralashib qoladi degan xulosaga keldilar. Ammo hamma vaqt Filipp qandaydir mashhur shaharni bosib olgani yoki shonli g'alabasi to'g'risida xabar kelganda Iskandar tundlashar edi, buni eshitib u o'z tengqurlariga "bolalar otam hamma joyni bosib olishga ulguradi, menga sizlar bilan birgalikda buyuk va ajoyib ishlarni qilish imkoni bo'lmaydi" der edi. Huzr qilish va boylikka emas, shon-sharaf va shuhratga intilib, Iskandar otasidan qancha ko'p narsa olsa, o'zi shuncha kam qilishi mumkin deb hisoblar edi. Makedon qudratini o'sishi Iskandarda xavfsirashni tug'dirdi. Haddan ko'p hashamatli, ko'ngil ochishlar va boyliklar bilan bo'lgan hokimiyatni emas, janglar, urushlar va shon-shuhrat uchun kurash bilan hokimiyatni merosga olishni istadi. Albatta Iskandarni ta'limi bilan ko'p sonli tarbiyachilar, maslahatchilar va o'qituvchilar shug'ullandi. Ularning boshida *Olimpiadaning qarindoshi* qattiqqo'l Leonid turar edi; Leonidni o'zi tarbiyachi va otaliq unvonidan uyalmasada, bu unvon loyiq va ajoyib bo'lsada lekin unga va uning qarindoshlik aloqalariga hurmat yuzasidan hamma uni Iskandarning rahbari va tarbiyachisi deb aytar edilar. Unvoni va o'z o'rniga ko'ra kelib chiqishi akarnalik bo'lgan Lisimax otaliq edi. Bu kishida hech qanday noziklik yo'q edi, faqat o'zini Feniks, Iskandarni Axill, Filippni Peley deb atadi, uni tarbiyachilar orasida yuqori baholadilar, u tarbiyachilar o'rtasida ikkinchi o'rinni egalladi.

VII. Filipp ko'rdiki, Iskandar tabiatan o'jar, jahli chiqsa zo'ravonlikda hech kimga yon bermaydi, lekin aqlli so'z bilan aqlli qaror qilishga yengil ko'ndirish mumkin edi; shuning uchun otasi buyruq berishdan ko'ra ko'proq ishontirishga urinar edi. Filipp o'g'lini ta'lim va tarbiyasini umumiy ta'lim doirasiga kiradigan musiqa va boshqa fanlar o'qituvchilariga topshirishga jur'at qilmadi. Bu ish favqulodda murakkab deb hisobladi. Sofokl ayganidek:

Bu yerda qattiq qo'l va mahkam jilov zarur.

Shuning uchun podsho yunon faylasuflaridan eng buyugi Aristotelni chaqirdi, o'qitgani uchun ajoyib va loyiq tarzda unga haq to'ladi: o'zi vayron qilgan, kelib chiqishi o'sha yerdan bo'lgan Aristotelni Stagira shahrini qayta tikladi va u yerdan qochib ketgan yoki qullikda bo'lgan fuqarolarni qaytardi. U mashg'ulot va suhbatlar uchun Iskandarga Mieza yaqinidagi nimfalarga bag'ishlangan daraxtzorni ajratdi, hozir ham u erda Aristotel o'tirgan tosh o'rindiqlarni o'z o'quvchisi bilan sayr qilgan soyali joylarni ko'rsatadilar. Ko'rinishdan Iskandar nafaqat axloq va davlat to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirdi, balki "sirli", yanada chuqurroq bilimlarga daxldor bo'ldi, qaysiki faylasuflar "og'zaki" va "yashirin" deb atadilar keng oshkor qilmadilar. Osiyoda turgan Iskandar Aristotelni bu ta'limotlarni ba'zilarini kitoblarga e'lon qilganini bilib qolib, falsafa himoyasiga bag'ishlab unga ochiq xat yozdi: matnda shunday aytiladi: Iskandar Aristotelga baxt-saodat tilaydi! Sen faqat og'zaki o'qitishga mo'ljallangan ta'limotni e'lon qilib xato qilding. Biz tarbiyalangan o'sha ta'limotlar umum boylik bo'lib qolsa biz qolgan odamlardan nima bilan ajralib turamiz? Men boshqalardan nafaqat qudratim bilan, balki oliy narsalar to'g'risidagi bilimim bilan baland bo'lmoqchi edim. Sog' bo'li! "Iskandarni shuhratparastligini kamsitilgani uchun

tinchlantirib, Aristotel bu ta'limotlar e'lon qilingan bo'lsada, shu bilan birga go'yoki e'lon qilinmagan deb tasdiqlab o'zini oqladi. Aslida tabiat to'g'risidagi to'plam boshidan ma'lumotli kishilarga mo'ljallangan bo'lib, o'qitish uchun ham, mustaqil o'rganish uchun ham yaramaydi.

VIII. Iskandarga vrachlikni sevishini Aristotel singdirdi. Podsho bu fanning boshqa tomonlarini emas, amaliy tomonlariga qiziqdi, uning xatlaridan lekin xulosa chiqarish mumkinki kasal bo'lgan do'stlariga yordamga kelib, turli xil davolash usullari rejimini belgiladi. Umuman Iskandar fanlarni o'rganish, kitoblarni o'qishga tabiatan qobil edi. Iliadani o'rganish harbiy shuhratga erishishning eng yaxshi vositasi deb hisobladi va bu to'g'risida tez-tez gapirar edi. "Sandiqchadan Iliada" nomi bilan ma'lum bo'lgan Aristotel tuzatgan "Iliada" ro'yxatini doimo o'zida bor edi, uni xanjar bilan yostiq ostida saqlar edi deb xabar beradi Onesikrit¹. Chunki Iskandar Osiyoning ichkarisida boshqa hech qanday kitoblarga ega emas edi.

Garpal podshoning buyruqlari bilan Filistning to'plamlari, Evripid, Sofokl, Esxilning tragediyalaridan ko'pchiligini va hamda Telest va Filoksenning difirambalarini yubordi. Iskandar boshda Aristoteldan hayratlandi, ustozni otasidan kam bo'lmagan darajada sevdi, Uning o'z so'zlariga ko'ra: Filippga yashagani uchun qarzdor ekanligi Aristotelga esa loyiq yashagani uchun qarzdor ekanini aytadi.

Keyinchalik podsho Aristotelga gumonsirab qaray boshladi, lekin unga qandaydir zarar yetkazmaydigan darajada, ammo uning faylasufga muhabbati va bog'liqligini zaiflashuvi begonashuvni guvohi edi. Unga falsafaga bolaligidan tug'ma intilish va qiziqishni singdirilishi Iskandarning qalbida o'chmadi...

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 191-193 стр

Kvint Kursiy Ruf

Makedoniyalik Iskandar tarixi

Rimlik tarixchi Kvint Kursiy Ruf taxminan eramizning I asrlarida yashagan, farazlarga ko'ra 40-yillarda "Makedoniyalik Iskandar tarixi" asarini yozadi. Rufning asari o'n kitobdan iborat bo'lib, beshinchi, oltinchi, va o'ninchi kitoblar bir necha uzilishlar bilan bizgacha yetib kelgan. Kvint Kursiy Ruf boshqa antic mualliflarga o'xshab Iskandarni faoliyatini ko'klarga ko'tarib tavsiflamaydi, aksincha tarixiylik, xolisliqlik nuqtai nazaridan tasvirlaydi. Muallif Iskandarni uch olish, gumonsirash, shafrqatsiz sifatlarini ta'kidlaydi. Iskandarni faoliyatiga xolisona baho berib uni bosqinchilik talonchilik deb xulosa chiqaradi. U Iskandar yurishlaridagi yutuqlarni omad kulib boqqani natijasi deb tushuntiradi. Kursiy Ruf qadimgi ajdodlarimiz baqtriyaliklar, saklar jasoratiga holisona baho berib ularni jasoratini chuqur hurmat bilan tavsiflaydi.

VI. – Doro o'z elchilari orqali tinchlikka erishish niyatida umidini uzib yana urushni boshlash uchun o'z jangovar kuchlarini faol qayta qura boshladi.

2. U qismlar yo'lboshchilariga Bobilga to'planishga, hamda baqtriyaliklar qo'mondoni Bessga qancha bo'lsa ham ko'p qo'shin to'plab kelishini buyurdi.

3. Baqtriyaliklar bu qabilalar ichida eng jangovar va chidamli, o'z axloqlari bilan nozik forslarga hech ham o'xshamas edilar; ular talonchilikga odatlangan va hamma vaqt qurol bilan kezib yuradigan o'ta jangovar skiflarga² yaqin yashar edilar.

4. Makkorlikda shubha qilingan Bess shubhasiz norozilik bilan ikkinchi rollarda turar edi, baribir podshoga qo'rqinch tug'dirar edi. Chunki u podsho hokimiyati ilinjida edi, lekin xoin bo'lishdan qo'rqqar edi, faqat shunday maqsadiga yetishi mumkin edi.

¹ *Iskandarning yurishlarini yozgan uning yo'ldoshi.*

² *saklar.*

O`rta Osiyo xalqlarining Spitamen boshchiligida yunon-makedonlarga qarshi ozodlik kurashi

Arrian. Iskandarni yurishi, IV, 5-6, 16, 17

Kvint Enniy Flaviy Arrian – Kichik Osiyoning Vifiniya viloyatida, taxminan eramizning 90 - 95 yillari orasida tug`ilib, 175-yilda vafot etgan. Arrian eramizning 112-116 yillarida zamonasining atoqli faylasufi Epiktet qo`lida tahsil oladi. U eramizning 131-yilida Rim imperatorining topshirig`iga binoan Qora dengiz qirg`oqlari bo`ylab ekspeditsiyaga yuboriladi. Senator darajasiga ko`tarilganda Arrian eramizning 116 –yilida davlat ishlari yuzasidan Yunonistonga boradi. Arrian Rim davlatining chegaralariga oid qimmatli ma`lumotlarni to`playdi. “Imperatorning elchisi” degan faxriy nom oladi. Arrian 131-137 yillarda Kappadokiye viloyatiga hokim etib tayinlanadi.

Arrian Iskandariyadagi mashhur kutubxonasida Iskandar hayotiga bag`ishlangan juda ko`p ma`lumotlarni to`plab, o`zining mashhur “Iskandarning yurishi” asarini yozdi. Asarning uchinchi va to`rtinchi kitoblarida qadimgi O`rta Osiyo hududi jumladan O`zbekistonning qadimgi davri to`g`risida qimmatli ma`lumotlar beradi. Vatanimizning erksevar aholisini Iskandarga qarshi ozodlik kurashini batafsil tasvirlaydi.

... Marakanda¹ qo`rg`onida qoldirilgan makedon garnizoni unga Spitamen hujum qilganidan keyin chiqib, ularni barchasini qaytarib shu bilan birga bir nechasini o`ldirdi va o`zi hech qanday yo`qotishsiz qal`aga qaytdi. Qachonki Spitamen Iskandar yuborgan yordam arakandaga etib kelish arafasida ekanini bilib, qal`ani qamal qilishni to`xtatdi va So`g`diyoni poytaxtiga ketdi. Farnux² va u bilan birga bo`lgan lashkarboshilar uni So`g`diyona chegarasidan to`la haydab yuborishga shoshildilar va chekinishda ta`qib qildilar va kutilmaganda skif ko`chmanchilarga duch keldilar. Shunda Spitamen 600 ga yaqin skif suvoriylarini o`ziga qo`shib oldi va skiflar yordamida ruhlanib makedonlarni hujumini kutishga qaror qildi...

Marakand yaqinida³ makedonlar barcha tomondan qisilgan edilar va daryodagi kichik orolga qochdilar. Bu yerda skiflar va Spitamenning otliqlari ularni o`rab oldilar va qirib tashladilar; faqat ozginasini asirga oldilar va yo`q qildilar. Aristobul hikoya qiladi,⁴ qo`shinni katta qismi pistirmada yo`q qilingan edi, chunki skiflar o`rmonlarda yashirindilar, u yerdan jang paytida makedonlarga hujum qildilar... Qachon Iskandarga bu to`g`rida xabar yetib borganda... U Spitamenga qarshi borishga qaror qildi... Spitamen o`z odamlari bilan Iskandarni yaqinlashganini eshitib shaharni tashlab chiqdi va qochdi. Iskandar uni uzluksiz ta`qib qildi...

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 198 стр

Iskandarni podsho Por bilan jangi

Plutarx. Iskandar. LX

Por⁵ bilan jang to`g`risida Iskandar o`z xatlarida batafsil hikoya qiladi. U dushman qarorgohlari o`rtasida Gidasp daryosi oqib o`tadi deb xabar beradi. Fillarni oldinga qo`yib, Por kechish joyi ustidan muntazam kuzatib bordi. Iskandar lagerda varvarlar unga o`rganishi uchun har kuni kuchli shovqin ko`tarishni buyurdi. Bir kuni oysiz kechada Iskandar piyodalarni bir qismi va tanlangan otliqlarni o`zi bilan olib dushmanlardan uzoq ketib, uncha katta bo`lmagan orolga kechib o`tdi. Shu vaqtda jala yomg`ir boshlandi, bo`ronli shamol esdi, lagerda yashin chaqnab turdi. Iskandarni ko`z oldida bir necha jangchilar yashin bilan o`ldirib kul qilindi, baribir oroldan suzib ketib qarshidagi qirg`oqqa turishga urindi. Ob-havo yomonligi uchun Gidasp toshib ketdi va qutirdi, ko`p joylarda qirg`oq yemirildi va u yerga suv shiddatli oqim bilan yugurdi, quruqlikga yaqinlashish mumkin emas edi, chunki oyoq ko`pirgan daryo sirpanchiq tubiga tura olmas edi,

¹ *hozirgi Samarqand.*

² *Iskandarning ikkinchi darajali saroy a`yonlaridan.*

³ *Zarafshon qirg`oqlarida.*

⁴ *Iskandarning yo`ldoshlaridan biri. Keyinchalik Iskandar faoliyatini tasvirlagan.*

⁵ *Panjobdagi kichkina qadimgi hind davlatining podshosi. Er. avv. 326- yilda Gidasp daryosi bo`yidagi jangda yengildi. Por to`qqiz joyidan yaralanib Iskandar tomonidan asir olingan edi.*

shunda hikoya qilishlaricha Iskandar shunday hayqiradi: “Afinaliklar, bilasizmi, sizni maqullashingizga sazovor bo`lish uchun qanday xavf-xatarga duchor bo`layapman?”. Oneskrit shunday deydi, Iskandarning o`zi ham xabar beradi, ular sollarni qoldirdilar va ko`kraggacha suvga tushib, qo`llarida qurol bilan kechuvga tomon harakat qildilar. Qirg`oqqa chiqib Iskandar otliqlar bilan piyodalardan 20 stadiyga o`zib ketib, oldinga yugirdi. Iskandar faraz qildiki agar dushmanlar otliq jang boshlasa ularni u yengil g`alaba qiladi, agar ular piyodalarni oldinga chiqarsa uning piyodasi o`z vaqtida unga qo`shilishga ulguradi. Bu taxminlarni birinchi amalga oshdi. Mingta otliqlar va olti yuz jang aravalari unga qarshi chiqdilar, u qochishga majbur qildi. Barcha aravalarga ega bo`ldi, otliqlardan to`rt yuz kishi halok bo`ldi. Por tushundiki Iskandar daryodan kechib o`tdi, qolgan makedonlarga xalaqit berish uchun joyida faqatgina uncha katta bo`lmagan qismni qoldirib, o`zining butun qo`shini bilan unga qarshi chiqdi. Fillarni ko`rinishi va dushmanni ko`p sonligidan qo`rqqan Iskandarning o`zi chap qanotga hujum qildi, va Kenga<sup>1</sup> o`ngga hujum qilishni buyurdi. Dushmanlar har ikki qanotda titradilar, hamma vaqt ular fillarga chekindilar, u yerda yig`ildilar va u yerdan hujumga jipslashgan saf bilan yana hujumga tashlandilar. Shuning uchun jang o`zgaruvchan muvaffaqiyat bilan bordi va faqatgina sakkizinchi soatda dushmanlarni qarshiligi sindirildi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 198-199 стр

Tayanch iboralar: Pisandra, Apollon, Antikl, alkiy, Pratey, Demosfen, Delomel, Demond, Didim, Vizantiy, Perinf, Gieron, Fenoplip, Xios, Rodos, Kerkira, goplit, Korinf, Pavsoniy, Epir, Iskandar, Parmenion, Ominta, Attal, Kleopatra.

Reyting savollari

¹ *Ken yoki Koynos - Iskandarni lashkarboshilaridan biri.*

1. Attikaga qaysi daraxt homiy hisoblangan?

- a) zaytun daraxti
- b) xurmo daraxti
- s) olma daraxti
- d) anjir daraxti

2. Lisiy kim bo`lgan?

- a) yunon notig`i va faylasufi
- b) afinalik olim
- s) afina savdogari
- d) afinalik notig`i

3. Er. avv. IV asrda yunonlar o`zaro urush olib bormaslik haqida shartnoma tuzadilar. Yunon shaharlarai ittifoqi tuziladi, unga kim boshchilik qilgan?

- a) Filipp II
- b) Iskandar
- s) Demosfen
- d) Plutarx

4. Yunoniston uchun tinchlik o`rnatish maqsadida Filipp barcha davlat elchilarini Korinfga to`playdi. Bu yig`ilishda kimlar Filippni mensimaydilar?

- a) afinaliklar
- b) spartaliklar
- s) lakedemonlar

5. Forslarga yurishdan oldin Filipp II otliqlari soni nechta bo`lgan?

- a) 100 mingta
- b) 200 mingta
- s) 10 mingta
- d) 15 mingta

6. Filipp II ni o`ldirgan shaxsni nomini toping?

- a) Pavsoniy
- b) Fidiy
- s) Menen
- d) Kolisfen

7. Nomi va kelib chiqishi akarnalik bo`lgan Iskandarning otalig`ini nomi?

- a) Leonid
- b) Lsimax
- s) Aristotel
- d) Plutarx

8. Iskandar yurishlarini yozgan yo`ldoshi kim bo`lgan?

- a) Arrian
- b) Strabon
- s) Gerodot
- d) Onesikrit

9. So`g`d va massagetlarni Arrian o`z asarida qanday nomlagan?

- a) skiflar
- b) sug`dlar
- s) osiyoliklar
- d) yo`lbarlar

10. Farnuk kim bo`lgan?

- a) Iskandarning do`sti
- b) Iskandarning ikkinchi darajali saroy ayoni
- s) iskandarning ukasi
- d) Filipp II ning tutingan o`g`li

11. Iskandar qaysi shoh bilan jangda Gidas saryosini kesib o`tgan?

- a) Doro III bilan bo`lgan jangda
- b) Spitamen bilan bo`lgan jangda
- s) Oksiart bilan bo`lgan jangda
- d) Por bilan bo`lgan jangda

12. Iskandarning shaxsiy qo`riqchisi kim bo`lgan?

- a) Plutarx
- b) Perdikka
- s) Farnuk
- d) Arridey

2-§. Ellin davlatlarining tashkil topishi. Ellinizm madaniyati
Iskandarning o`limidan keyin podsho saylovi va uning davlatini parchalanishini boshlanishi
Kvint Kursiy Ruf, Iskandar tarixi, X7-10

Kvint Kursiy Ruf rim tarixchisi. Er. avv. I asr-eramizning II asri. 10 jildli "Iskandar tarixi" asarini muallifi.

7. ...Askarlar qonuniy vorisdan boshqa hech qanday podshoni qabul qilmasliklarini aytib, o`jarlik bilan qichqirdilar va Arrideyni taklif qilishni talab qildilar.

(7) Perdikkaga¹ dushmanlik kayfiyatida bo`lgan Meleagr Arrideyni<sup>2</sup> saroyga shosha-pisha olib keladi va askarlar uni olqishlab, Filipp ismi bilan podsho deb e`lon qiladilar,

(8) biroq bu oddiy xalq ovozi edi, yo`lboshchilar boshqa fikrda edilar...

(12) Uzoq vaqt aniq bir qaror qabul qila olmadilar: goh o`z niyatlaridan tovba qildilar, goh o`z tovbalaridan afsus qildilar. Oxir-oqibatda podshoga sodiqlik g`olib chiqdi va uning avlodi foydasiga qaror qabul qildilar. (13) Arridey zodagonlarning obro`yidan qo`rqib ketib, yig`ilishdan chiqib ketdi, askarlarning ko`tarinki kayfiyati tushdi, lekin zaiflashmadi. Shuning sababli uni yangidan taklif qildilar. Arridey akasini taxtga qo`yilgan o`sha kiyimini kiydi. (14) Yangi podshoning qo`riqchisi Meleagr sovutni kiyib qurolni oladi. Uning orqasidan hech qanday huquqqa ega bo`lmay, podsho hokimiyatiga ilinji bo`lganlarni qoniga tashna bo`lgan, qalqonga nayza bilan taqillatib falanga yurdi... (16) Perdikka qo`rqib Iskandarning jasadini yotgan xonaga berkinishni buyuradi. Perdikka bilan amalda o`z botirligini ko`rsatgan 600 kishi bor edi. Unga Ptolemey va o`smirlarning "podsho kogortasi"<sup>3</sup>, qo`shildi. (7) Lekin askarlarning ko`p ming kishilik olomoni qiyinchiliksiz, berkitilgan eshiklarni sindirdi. Olomon bilan birgalikda yotoqxonada Meleagr boshchiligidagi qo`riqchilar to`dasi bilan qurshalgan podsho bostirib kirdi.

(18) G`azablangan Perdikka Iskandarni jasadini himoya qilmoqchi bo`lgan kishilarni chaqirib oldi. Shunga qaramay bostirib kirganlar Perdikkaga nayza ota boshladilar. Ko`plarni yaraladilar. Oxiri keksaroqlar yaxshiroq tanilishlari uchun qalpoqlarini yechib, Perdikkani izdoshlariga kelishmovchilikdan voz kechishni, podsho va ko`pchilikka yon berishni iltimos qildilar. (19) Perdikka birinchi bo`lib qurolini qo`ydi, qolganlar unga ergashdilar...

8. ... Podsho saroyi o`zini eski qiyofasini saqladi, podsho elchilarni qabul qildi, uning oldida harbiy boshliqlar turdilar, kirishda qo`riqchilar va askarlar to`da bo`lishdi. (9) Ammo chuqur og`irlik ahvolni umidsizligini bildirar edi...

9. Taqdir makedonlarni o`zaro urushlarga tortdi, chunki ko`plar podsho hokimiyatiga intilar edi... (7)...Perdikka o`zini qutilishini faqat Meleagrni halokatida ko`rdi...

(11) Ajdodlar odatiga ko`ra qo`shinni poklashga qaror qilindi, voqelik qulay ko`rindi, chunki kelishmovchiliklar to`xtatilgan edi.

(2) Askarlarni poklash marosimini o`tkazishni makedon podsholari quyidagi tarzda amalga oshirar edilar. Qo`shin chiqarilgan dalada, uning har ikkala chetida chopib tashlangan itni ichak-chavoqlari tashlanar edi, tashlangan ichak-chovoqlar oralig`ida askarlar qo`yilar edi: bir tomondan suvoriylar, ikkinchi tomondan falanga. (13) Belgilangan bu muqaddas marosim kunida podsho otliqlar va fillar bilan Meleagr qo`mondonlik qilgan piyodalar qarshisida turdi. (15) Qo`shin

¹ Iskandarning shaxsiy qo`riqchisi va harbiy boshlig`i, er. avv. 323-321-yillar Makedoniya regenti.

² Iskandarni o`gay ukasi.

³ Iskandarni qo`riqchilari.

to'plandi, ikki frontni ajratgan oraliq uncha katta emas edi. (16) Bu yerda podsho bilan Perdikkani gij-gijlashi bilan otliqlar qismi piyodalar oldiga chopib kelib kelishmovchilik sababchilarini o'lim hukmiga berishni talab qildi, qaysiki o'zi ularni himoya qilishi kerak edi. Agar bosh tortilgan taqdirda podsho piyodalar ustiga otliqlar va fillarni tortishi bilan dag'dag'a qildi. (17) Piyodalar kutilmagan baxtsizlikdan qotib qoldilar. Meleagrni o'zi, izdoshlariga o'xshab o'zini yo'qotib qo'yib, dovyurakligini tark etdi.... (18) Shunda Perdikka hayratga tushganlari va mutlaqo o'zlarini yo'qotib qo'rganlarini ko'rib 300 kishini qolganlardan ajratib fillarni oldiga qo'ydi. Bular Iskandarni vafotidan keyin askarlarni birinchi yig'inini u Meleagr tark etganda, Meleagrga ergashganlar edi. Ularni barchasini fillar toptadilar, shu bilan birga Filipp buni taqiqlamadi ham, rag'batlantirmadi ham.... (20) Keyinchalik Perdikkani makkorligini anglab yetgan Meleagr o'shanda safga xotirjam qoldi, chunki bevosita zo'rvonlik unga qarshi qaratilmagan edi. (21) Tezda qutilib qolishdan umidini uzib, o'zi podsho qilib ko'targan kishini nomi bilan dushmanlar unga halokat tayyorlayotganini ko'rib, Meleagr ibodatxonaga qochdi. Va u yerda o'ldirildi...

10. Qo'shinni shaharga qaytarib, Perdikka yo'lboshchilarni kengashga chaqirdi, bu yerda podsho oliy hokimiyatga ega bo'lishi uchun, davlat boshqaruvini shunday taqsimlashga qaror qildilar, Ptolemey Misr satrapi etib tayinlandi, va Afrikani qaram qabilalarini boshqardi;(2) Laomedontga Suriya, Finikiya bilan berildi, Kilikiyaga Flot tayinlandi, Antigonda Likiyani, Pamfiliya, Buyuk Frigiya bilan egallash topshirilgan edi; Kariyaga Kassandr yuborildi, Lidiyaga-Menandr; Gellespontga tutashgan kichik Frigiyaning Leonnatga boshqaruvga berdilar. (3) Kappadokiya, Paflagoniya bilan Yevmenga o'tdi; unga bu mamlakatni Trapezuntgacha himoya qilish va Ariarat¹ bilan urush olib borish topshirildi, oxirgi faqat birgina u bo'ysunishdan bosh tortdi.

(4) Pitonga Midiya topshirildi, Lisimaxga Frakiya va u bilan qo'shni Pont viloyatlari. Hindiston, Baqtriya, So'g'diyona xalqlari hamda okean va Qizil dengiz qirg'oqlari avval kim boshqargan bo'lsa, bu viloyatlarni osha oldi. Perdikka podsho oldiga turib podshoga hamrohlik qiladigan qo'shinga qo'mondonlik qildi.

(5) Ba'zilar viloyatlarni bunday bo'linishini Iskandar vasiyat qilgan deb taxmin qildilar, lekin bu ma'lumotlar olimlardan kelib chiqsada, bizga ma'lumki hech nimaga asoslanmagan.

(6) Davlat bo'linishidan keyin har kim o'zi aqlan o'z qudratini mustahkamlashi mumkin edi, agarda tiyilmagan hissiyotlar chegaralari qachonlardir mavjud bo'lsa edi...

(8) Tasodif bergan narsaga qanoat qilish qiyin edi: katta narsaga umid qilishda erishilgan narsa juda kam tuyuladi. Shuning uchun hamma avvalo o'z podsholigini olishdan ko'ra, o'z podsholigini yanada kengaytirish o'ziga tortganday ko'rindi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 199-202 стр

Misr Iskandariyasi **Strabon. Geografiya, XVIII, 7-9**

Er. avv. 332-331-yillarda makedoniyalik Iskandar Misrning O'rtayerdengizi qirg'og'ida Iskandariya shahriga asos soldi. Iskandariya Ptolemeylar davrida (er. avv. 305-300-yillarda) Misrning poytaxti, ellinizm madaniyati o'chog'i, port, O'rtayerdengizi sharqiy qirg'og'idagi savdo markazi bo'ldi.

... Gavanga har ikki tomondan keltiriladigan boyliklardan tashqari bu yerda viloyatni ikki dengiz bilan yuvilishi va Nilning hayotbaxsh quyilishi oqibatida bu yerda havoning yumshoqligi ajoyib; shu bilan birga ko'llarda bunyod qilingan boshqa shaharlar yozgi issiqda og'ir va bo'g'adigan havoga ega; chunki ko'llar chetida quyosh issiqligi bilan bug'lanishlar oqibatida botqoqlar vujudga keladi; botqoqliklardan iflos namlik ko'tariladi, odamlar yuqumli kasalliklar tug'diradigan, buzilgan havo bilan nafas oladilar. Iskandariyada esa aksincha Nil yoz boshida to'lib,

¹ *Kichik Osiyoni shimoli-sharqiy qismidagi fors satrapi.*

zararli bug'lanishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan botqoqliklarni paydo bo'lishiga yo'l qo'ymay ko'lni to'ldiradi. Shu bilan birga u yerda shu vaqtda iskandariyaliklar yozni juda yoqimli o'tkazadilar... Butun shahar otliq va ekipajlar uchun qulay bo'lgan ko'chalar bilan bo'lingan; ikkita yuz futli eng keng ko'chalar biri ikkinchisini to'g'ri burchak ostida kesib o'tadi. Shaharda, shahar egallagan bo'shliqni to'rt, hatto uch qismini qamragan eng go'zal jamoa ziyoratgohlari va podsho saroylari bor. Haqiqatdan, har bir podsho jamoa yodgorliklariga qandaydir bezak qo'shishga harakat qildi va bir vaqtini o'zida ungacha mavjud bo'lganlarni sonini ko'paytirib, o'zi uchun alohida saroy qurdi...

Barcha saroylar o'zaro, gavan bilan va oxirgisidan tashqari hammasi bilan birlashtirilgan. Podsho inshootlarini bir qismini sayr qilish uchun joy, kengashlar uchun zal va Museydagi olimlarni ovqatxonasi bo'lgan Musey¹ tashkil qiladi. Bu kollegiya davlat ta'minotidan foydalanadi va kohinga, qachonlardir podsho endi Sezar tayinlaydigan Musey boshlig'iga ega. Podsho saroyining boshqa bo'limi Sema deb ataladigan podsho sog'onalari va Iskandar uchun, bino tashkil qiladi. Iskandarni o'ligini Ptolemey Iskandariyaga olib keldi, uni o'sha tobutda bo'lmasa ham, hozir yotgan joyida dafn qildi; hozirgi tobut shishadan, Ptolemey uni oltin tobutga qo'ydi... Katta Gavanga kirish oldida o'ng tomondan orol va Faros minorasi, boshqa tomondan-suv osti qoyalari va podsho qal'asi bilan Loxiada burni turadi. Gavanga kiradiganlar uchun chap tomondan Loxiada burni bilan birlashadigan ichki podsho istiqomatgohi, ularda esa turli xil istiqomat xonalari va bog'lar bor; ulardan pastda podsholarning mulki, qazilgan yopiq Gavan, va podsho saroyi va uncha katta bo'lmagan gavan bo'lgan Antirodis orolchasi yotadi. Orolchani bunday aytilishini sababi u go'yoki Rodosning raqibi edi. Uning ustida teatr binosi turadi, keyin, emporiy (*Sezar ibodatxonasi*) deb aytiladigandan boradigan Poseydan ibodatxonasi bilan Poseydiy burmasi turadi... Keyin Sezariy, Emporiy va mahsulot omborlari turadi; buning orqasidan keyin Geptastadiygacha kema verflari boradi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 202 стр

Tayanch iboralar: Kvint Kursiy Ruf, Makedoniya regenti, qo'riqchi, Strabon, "Geografiya", Baqtriya, So'g'diyona, Perdikka, Arridey, Meleagr, Ptolomey, Ariarat, Klikiya, Pamfiliya, Lisimax, Gavon, Musey, kollegiy, Sezar, Sema, Rodos.

Reyting savollari

¹ *yunon tilida-museion-muzalar ibodatxonasi, ilmiy va o'quv muassasalari to'plami; fan va madaniyat o'choqlaridan biri. Er. avv. III asr boshlarida asos solingan. Eramizning III asrida imperator Avrelian tomonidan tugatilgan. Bu yerda mashhur olimlar va shoirlar ishlagan. Uning oldida qadimda eng katta kutubxona bo'lgan.*

1. "Iskandar tarixi" asari necha jilddan iborat?

- a) 15 jild
- b) 10 jild
- s) 9 jild
- d) 15 jild

2. Iskandarning asosiy raqibi kim bo'lgan?

- a) Perdikka b) Arridey
- s) Plutarx d) Meleagr

3. Podsho kogortasi – bu... ?

- a) zahiradagi qo'shin
- b) asosiy qo'shin
- s) Iskandarning qo'riqchisi
- d) Iskandarning floti

4. Iskandar vafotidan so'ng Misr satrapi kim bo'lgan?

- a) ptolemey
- b) Lao
- s) Flot
- d) Leonnat

5. Iskandar O'rtayer dengizidagi qaysi shaharni qurgan?

- a) Aleksandriya

b) Aleksandriya Esxata

- s) Aleksandriya Nautaka
- d) Iskandariya

6. Museyga qachon asos solingan?

- a) er. avv. III asrda
- b) er. avv. II asrda
- s) eramizning II asrida
- d) eramizning III asrida

7. Ptolomey Iskandar jasadini qaysi shaharga olib kelib oltin tobutga solib ko'mgan?

- a) Aleksandriya Esxata
- b) Aleksandriya Nautaka
- s) Iskandariya
- d) Bobil

8. Quyidagi so'zlardan qaysi biri savdo qirg'og'i ma'nosini beradi?

- a) sezariy b) emporiy
- s) gavan d) fet

9. Iskandarning shaxsiy qo'riqchisi kim?

- a) Arridey b) Perdikka
- s) Ptolomey d) Meleagr

Qadimgi yunon metrologiyasi

Yunon uzunlik o'lchovlari

daktil – 18,5 mm.

plefr – 29,6 m.

attika stadiyasi – 177,6 m.

olimpiada stadiyasi -192,27 m.

Yunon pul birliklari

oltin stater - 8,4 g.

attika minasi - 341,2 g.

draxma -4,366 g.

(attika) kumush talanti – 26,196 kg.

kotila – 0,274 l.

obol – 1/6 draxma – 0,728 g.

Uchinchi qism

Qadimgi Rim

1-mavzu. Rim davlatining tashkil topishi

1-§. Rim shahrini barpo qilinishi to'g'risida afsonalar

Gay Salyustiy Krisp. "Katilina fitnasi to'g'risida"

Gay Salyustiy Krisp (er. avv. 86-35-yillar) Rim tarixchisi. Yuliy Sezar boshliq bo'lgan populyarlar partiyasiga mansub bo'lgan bir qancha davlat mansablarini egallagan. Sezarni o'limidan keyin siyosatdan chetlashdi va o'zini adabiyotga bag'ishladi. Uning "Katilina fitnasi", "Yugurta urushi" asarlari saqlanib qolgan, "Tarix" asari parchalarda yetib kelgan, Salyustiy asarlari o'sha davr Rim jamiyatini hayotini tasavvur qilishga yordam beradigan tarixiy manba hisoblanadi.

6(1) Menga ma'lum bo'lishicha, Rim shahriga dastlab troyaliklar asos soldilar va joylashdilar, qaysiki Eney²³⁴ boshchiligida o'z vatanlaridan qochib ketib, bir joydan ikkinchi joyga sarson-sargardon bo'ldilar, ular bilan qonunlarni ham, davlat hokimiyatini ham bilmaydigan, erkin va hech kim tomonidan boshqarilmaydigan²³⁵ tub joy aholi, yovvoyi qabilalar.

(2) Qachonki ular shahar devorlari atrofida²³⁶ birlashganlarida, ular bilan kelib chiqishlari bir xil bo'lmasada, turli tillarda so'zlashadigan, har biri o'z odatlari bilan yashaydiganlar, baribir yengillik bilan birlashdilar, buni tasavvur qilish qiyin: <Shunday qisqa vaqtda turli xil turli xil va shu bilan birga daydib yuradigan, olomon murosa natijasida fuqaro jamoasiga aylandi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 204-205 стр

Tit Liviy. Shaharga asos solinishidan Rim tarixi

Tit Liviy er. avv. 59-yil – eramizning 17-yili. Mashhur rim tarixchisi, Sitseron, Salyustiy va Vergiliy kabi o'z davrining taniqli arboblarning kichik zamondoshi edi. Liviyning mashhur tarixiy asari "Shaharga asos solinishidan Rim tarixi" 142 kitobdan iborat edi, undan bizgacha 35 kitob: birinchi dan o'ninchigacha va yigirma birinchidan qirq beshinchi jiltigacha yetib kelgan. Bu jildlarda er. avv. 293-yilgacha va er. avv. 219-yildan er. avv. 167-yilgacha bo'lgan voqealarni aks ettirgan. Liviy Rim tarixining shaharga asos solinishi afsonasidan boshlab fuqarolar urushigacha va imperiyani o'rnatilishigacha bo'lgan dsavrini yoritdi. Ushbu tarixiy asar Rim respublikasi tarixi bo'yicha eng asosiy tarixiy manbadir.

Lekin kuch otasini irodasidan va kattalik huquqidan yuqori bo'ldi:

Akasini haydab, Amuliy podsholikga o'tirdi: akasini o'g'lini o'ldirib, bir yovuzlikga boshqasini qo'shdi; akasini qizi Reya Silviyani go'yoki faxr- hurmat ma'nosida uni bestalka²³⁷ qilib avlodga umiddan mahrum qildi.

Lekin meni o'ylashimcha qudrati bilan faqat xudolarga yon beruvchi, shunday kuchli shahar va davlat o'zini paydo bo'lish taqdirini irodasiga majbur edi. Qachon ... vestalka egizaklarni tuqqanda, u bu noma'lum avlodni ularni otasi Mars deb e'lon qildi yoki bunga

²³⁴ rimliklarning afsonaviy ajdodlari.

²³⁵ Salyustiy Rim shahri Troyadan kelib chiqqanlarning tub joy aholisi bilan qo'shilishi natijasida asos solingan degan an'anaga rioya qiladi.

²³⁶ an'anaga ko'ra shahar devorlarini podsho Serviy Tulliy qurgan.

²³⁷ Vesta – uy o'chog'i va olov xudosi. Ma'buda Vesta kohinalari turmushga chiqmaslik ahdini berar edilar. Ular Vesta ibodatxonasida abadiy olovni saqlab turishga majbur edilar.

ishondi, yoki xudoni faxrlisiz o'z jinoyatini aybdori qilib qo'ydi. Lekin xudolar ham, odamlar ham uni bolalarini podshoni shafqatsizligidan himoya qilish kuchiga ega emas edilar: Kohina kishanlarda turmaga tashlandi, bolalarni daryoga tashlab yuborishga buyruq berildi. Lekin taqdirning irodasi bilan Tibr qirg'oqlaridan chiqdi va botqoqlik hosil qildi, hech qayerda uning haqiqiy o'zaniga yaqinlashib bo'lmas edi; shu bilan birga yuborilganlar bolalar turg'un suvda cho'kadilar deb ishonidilar. Shunday qilib ular o'zlarini podsho amrini ijro etgan hisoblab, ular bolalarni yaqin ko'lmakga tashladilar, qaysiki endi bu yerda Rumin²³⁸ anjirzori mavjud²³⁹. O'shanda bu joylarda keng bo'shliqlar bo'lgan. Rivoyatlarga ko'ra bolalar tashlangan suzayotgan tog'ora, suv pasaygandan so'ng quruq joyga qoladi; atrofdagi tog'lardan kelayotgan ona bo'ri bolalarni yig'isiga boradi; beozorlik bilan ularga yopishib ko'krak suti bilan emizadi; rivoyatlarga ko'ra podshoni Faustul deb atalgan bosh cho'poni uni bolalarni yalayotgan paytda topadi. Faustul ularni uyga keltiradi va o'z xotini Lorensiya tarbiyasiga beradi...

Ular shunday tug'ildilar va shunday tarbiyalandilar; qachonki ular katta bo'lganda cho'ponni kulbasida yoki podani yonida ishsiz qolmadilar, ular ov qilib o'rmon kezib yurdilar. Shunday mashg'ulotlar ichida tan va ruhlari bilan baquvvat bo'lib, ular faqatgina yovvoyi hayvonlarni taqib qilmadilar, qaroqchilarga hujum qildilar, tushgan o'ljalarni, o'zlari talagan o'ljalarni cho'ponlar o'rtasida taqsimladilar, kundan-kun ko'payib borayotgan to'da bilan yumish va ko'ngil ochish bilan shug'ullandilar... va mana ular o'yinga berilgan paytlarida o'ljani yo'qotganlaridan jahli chiqqan qaroqchilar ularga pistirma uyushtirdilar; Romul qutulib chiqdi, Remni ular bosib oldilar, tezda uni podsho Amuleyga keltirdilar va yana o'zlari uni ayblay boshladilar. Aka-ukalar Numitorning dalalariga dushman kabi hujum qiladilar va yoshlar to'dasi bilan u yerdan mollarni haydab ketadilar deb asosiy ayb qo'yildi. Shuning uchun Rem jazolash uchun Numitorga berildi. Faustul eng boshdan o'zida podsho bolalarini tarbiyalaniyapti deb gumon qilar edi; ular podshoni buyrug'i bilan tashlab ketilganini bilar edi; u bolalarni topib olgan vaqt ham mos kelar edi; lekin to'la ishonchga ega bo'lmagani uchun, agar biror hodisa yoki zaruriyat majbur qilmasa u buni ochishni istamadi. Zaruriyat erta keldi. U qo'rquv ta'sirida Romulga barchasini ochdi. Numitor ham tasodifan, Remni qamoqda ushlab, aka-uka egizaklar to'g'risida eshitib, ularni yoshi va asirni qulga hech o'xshamagan xarakterini taqqoslab, nevaralari to'g'risida esladi. So'rovlar yo'li bilan shu xulosaga keldi va deyarli Remni tan oldi. Shunday qilib podsho²⁴⁰ga qarshi har tomondan makr-hiyla ishlatish boshlandi. Romul kuch bilan ochiq harakat qilish mumkin emas deb hisoblab o'smirlar to'dasi bilan podshoga hujum qilmadi, har bir cho'ponga ma'lum bir vaqtda o'zini yo'li bilan saroyga kelishga buyurdi. Rem esa boshqa to'dani tayyorlab Numitorni uyi tomonidan yordamga keladi.

Ular podshoni shunday o'ldirdilar. Alg'ov-dalg'ov boshida Numitor shaharga dushmanlar yopirilib, saroyga hujum qildilar deb alban yoshlarini akropoyani himoyasi uchun chaqirdi; qachonki aka-ukalar podshoni o'ldirib unga tabrik bilan kelayotganliklarini ko'rib, shu ondayoq yig'ilish chaqiradi, unga qarshi ukasini jinoyati to'g'risida xabar qiladi, nevaralarini kelib chiqishini ko'rsatadi, ular qanday tug'ildilar, qanday tarbiyalandilar, qanday tanildilar, keyin tiran qanday o'ldirilganini aytadi va buni aybdori o'zi ekanini e'lon qiladi. O'smirlar yig'ilishni o'rtasida saflanib chiqib bobolarini podsho deb e'lon qildilar, keyin olomonning birdamlik bilan olqishlashi ularni podsho unvoni va hokimiyatini mustahkamladi.

Numitorga alban podsholigini berib Romul va Rem o'zlari tashlab yuborilgan va tarbiyalangan joylarda shahar bunyod qilishni istadilar. Shu bilan birga alban va latin aholisi keragidan ortiq edi; ularga cho'ponlar qo'shildi, bularni hammasi birgalikda tabiiyki Alba va Laviniy asos solinadigan shahardan ko'ra kichik bo'ladi degan umid paydo bo'ldi. Keyin bu ishga boboning yovuz zararli ta'siri podsho hokimiyatiga intilish oqibatida uncha muhim bo'lmagan kichik sabab bo'lgan sharmandali jang bo'ldi. Aka-ukalar egizak bo'lganlari uchun yoshi kattaga afzallik berish asosida ishni hal qilish mumkin emas edi. Xudolar o'sha joyni yangi shaharga kimni

²³⁸ *yosh podalar homiysi bo'lgan xudo.*

²³⁹ *aytishlaricha u Romulniki deyiladi.*

²⁴⁰ *Amuley.*

nomini berish va uni kim boshqarishini belgilar bilan ko'rsatishi uchun fol ochishga Romul Palatinni, Rem esa Aventin tepaligini tanladilar. Hikoya qilishlaricha bu alomat-6 kalxat- ilgari Remga keladilar, u avval xabar qilingan edi, Romulga ikki baravar son keladi; mana uni va boshqasini o'rab olgan olomon podsho deb olqishladi; birovlar vaqtga asoslanib²⁴¹, boshqalari ularni soniga qarab o'z yo'l boshchilariga podsholik hokimiyatini talab qildilar. Shovqin-suron ko'tariladi, kelib chiqqan g'azablanish to'qnashuvga olib keldi va shu vaqtda olomonda Rem o'ldirildi. Yanada ko'proq tarqalgan rivoyatga ko'ra Rem akasini ustidan kulib, yangi devorlar ustidan sakrab o'tadi; bundan jahli chiqqan Romul "meni devorim orqali sakrab o'tsa har qanday kishi bilan shunday bo'ladi" deb qichqirib uni o'ldiradi. Shunday tarzda Romul bir o'zi podsholikni egalladi, asos solingan shahar asoschisi nomi bilan ataldi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 204-206 стр

Plutarx. Romul

1. Rim shahri o'zining buyuk va barcha xalqlarga yetib borgan nomini kimdan va qanday sababga ko'ra olganiga yozuvchilarni fikri bir xil emas. Bir xillar pelasglar butun dunyoni kezib chiqib va yer yuzasini deyarli barcha xalqlarini bo'ysundirib, u yerga ko'chib kelib o'z qurollarini kuchi²⁴² sifatida shaharni ataydilar. Boshqalarni tasdiqlaricha Troya olinganidan so'ng kemaga chiqishga ulgurgan kam sonli qochoqlar shamol bilan Etruriya qirg'og'iga yetib keladilar va Tibr daryosi yuqorisida langarda turadilar. Ayollar katta qiyinchilik bilan suzishni o'tkazdilar va juda azob chekdilar va mana ko'rinishidan boshqalardan urug'i, aslzodaligi, aqli bilan dugonalaridan ustun bo'lgan qandaydir Roma kemalarni yoqish fikrini berdi. Ular shunday qildilar: boshqa erlar g'azablandilar, lekin keyin ko'nishga majbur bo'ldilar va Pallantiy yaqinida o'rnamashdilar, tezda ular kutganidan hammasi yaxshi bo'ldi-tuproqni hosildorligi ma'lum bo'ldi, qo'shnilar ularni do'stona qabul qildilar, ular Romani hurmatni barcha belgilari bilan hurmat-izzat qildilar, shuningdek shaharni uning nomi bilan atadilar, unga asos solishning sababchisi u edi. Aytishlaricha o'sha vaqtdan ayollarga qarindoshlari va erlarini lablaridan o'pish odat tusiga kiradi, chunki ular kemalarga olov berib, ulardan g'azabini kechirishga almashishni yolvorib so'rab, aynan shunday o'pib, o'z yerlarini erkaladilar.

II. Shunday fikr ham bor, go'yoki shaharga nomni Itala²⁴³ni qizi²⁴⁴ va Eneyga turmushga chiqqan Levkariya²⁴⁵ Roma bergan. Boshqalarni fikricha Odissey va Kirka²⁴⁶dan tug'ilgan Roman asos solgan, boshqalar Diomed²⁴⁷ tomonidan Troyadan jo'natgan Emation²⁴⁸ning o'g'li Rom, boshqalar qachonlardir Fessaliyadan Lidiyaga, Urkdan Italiyaga ko'chib kelgan etrusklarni haydab yuborgan... Latinlarni tirani Romis asos solgan deb aytadilar. Hatto shahar Romul sharafiga asos solingan deb to'g'ri fikrlaganlar ham uni kelib chiqishi to'g'risida turlicha fikrlaydilar. Birovlar u Eney va Ferbant²⁴⁹ning qizi Deksiteyni o'g'li, o'z ukasi Rom bilan kichik bolaligidan Italiyaga kelib qolgan deb fikrlaydilar. Daryo bo'lingan joyda bolalar bo'lgandan boshqa barcha kemalar halok bo'ladi, bolalar bo'lgan kema sekin qirg'oqqa taqaladi, kutilmagan bu omon qolgan joyni Rim deb ataydilar. Boshqalarning aytishicha Romulni yuqorida so'z yuritilgan Troyankaning qizi Roma, Telexning o'g'li Latinning xotini tug'adi.

²⁴¹ *qushlarni paydo bo'lishi.*

²⁴² *yunoncha-rome ramz-"kuch".*

²⁴³ *sikul (sitsiliyaliklarni) - afsonaviy podshosi, Italiyaga ko'chib kelganlar.*

²⁴⁴ *boshqa ma'lumotlarga ko'ra Geraklni o'g'li Telefa.*

²⁴⁵ *boshqa ma'lumotlarga ko'ra Eneyni o'g'li Askaniyga.*

²⁴⁶ *Eya orolidagi yunon sehrgari Odisseyini ushlab turgan.*

²⁴⁷ *Argoslik qahramon, Etoiya podshosi Tideyni o'g'li.*

²⁴⁸ *tongi shafaq ma'budasi Eos va Troya podshosi Laomedontning o'g'li.*

²⁴⁹ *Rodoss ertaklari qahramoni.*

Boshqalarning aytishicha, Romulni yuqorida soʻz yuritilgan Troyankaning qizi, Telemaxni oʻgʻli Latin²⁵⁰ Telemax va Kirkaning oʻgʻli; b) Odissey va Kirkaning oʻgʻli; Italiya anʼanasi boʻyicha Favni²⁵¹ va Nimfa Marikani oʻgʻli) xotini Roma tugʻadi.

Uchinchilar u Eney va Laviniya²⁵² ning qizi Emiliyaning Ares²⁵³ dan paydo boʻlgan oʻgʻli edi. Nihoyat va uning tugʻilishi toʻgʻrisida oʻta afsonaviy hikoyalar mavjud.

III. Eng haqiqatga toʻgʻri va eng koʻp dalillar bilan mustahkamlangan farazlarni uni asosiy belgilari bilan birinchi bor yunonlarga Peparetosdan Diokl²⁵⁴ taklif qildi. Uni hech qanday oʻzgarishsiz Fabiy Pikt²⁵⁵ qabul qildi, ular oʻrtasida baʼzi kelishmabchiliklar boʻlsada ularni hikoyasining mazmuni quyidagicha: Albada Eneyning avlodlari podsholik qiladi va vorislik qilish tartibi ikki aka-uka Numitor va Amuliyni hokimiyatga keltiradi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 207-208 стр

Qadimgi Rimda boshqaruv

Gay Sallyustiy Krisp. “Katilina fitnasi toʻgʻrisida”

6.(6). Ularda hokimiyat qonunlarga asoslangan, boshqaruv tarzi podsholik deb ataladi. Yillar oʻtishi bilan jismi zaiflashgan lekin oʻz donoligi oqibatida aqlan kuchli boʻlgan saylangan erkaklar davlatni gullab – yashnashi uchun gʻamxoʻrlik qildilar. Ularni yoshi yoki majburiyatlarni oʻxshashligi uchun otalar deb atadilar.

(7) Keyinchalik boshda erkinlik va davlatni kengaytirishga xizmat qilgan podsho hokimiyati dumogʻdor oʻzboshimchalikga aylandi, boshqaruv tarzi oʻzgarganidan soʻng hokimiyatning bir yillik muddati belgilandi va ikki hokim¹ saylandi, bizni ajdodlarimiz bu kishi tufayli oʻzini cheksiz hokimiyati bilan magʻrurlanish mumkin emas deb hisobladilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 209 стр

Tayanch iboralar: Gay Sallyustiy Krisp, Yuliy Sezar, Eney, uy oʻchogʻi, olov, Amuley, kalxat, rome ramzi, Etruriya, Diomed, Rem, Romul, Tibr, Latin, Telemax, Odissey.

¹ dastlab ular pretor – oldinga yuruvchi.

²⁵⁰ yunon anʼanasiga koʻra: Odisseyning oʻgʻli.

²⁵¹ oʻrmon, dalalar xudosi.

²⁵² Laviniya – Latsiyada shahar barpo qilgan podsho Latin va Amataning qizi.

²⁵³ yunon urush xudosi.

²⁵⁴ yunon tarixchisi er. avv. III asr.

²⁵⁵ er. avv. II asrdagi Rim annalchisi.

Reyting savollari

1. Gay Sallyustiy Krisp qaysi davrda yashagan?
a) er. avv. 86-35-yillar
b) er. avv. 86-36-yillar
s) er. avv. 86-37-yillar
d) er. avv. 87-35-yillar
2. “Katilina fitnasi”, Yugurta urushi”, “Tarix” kabi asarlar muallifi kim?
a) Gerodot
b) Ksenofont
s) Gay Sallyustiy Krisp
d) Fukidid
5. “Meni devorim orqali sakrab o`tsa har qanday kishi bilan shunday bo`ladi”-deb kim murojaat qiladi?
a) Rem b) Romul
s) Numitor d) Levkariya
6. Pretor so`zining ma`nosi nima?
a) oldinga yuruvchi
b) boshlovchi
s) kuzatuvchi
d) himoyachi
7. Tit Liviy qaysi davrda yashagan?
3. Kohinlarga Vesta ibodatxonasida qanday majburiyatlar yuklatilgan edi?
a) turmushga chiqmaslik
b) abadiy olovni saqlab turish
s) davlat ishlariga aralashmaslik
d) a) va b) javoblar to`g`ri
4. Fol ochish uchun Romul Palatin tepaligini tanlagan, Rem esa qaysi tepalikni tanlagan?
a) Aventin tepaligini
b) Kapitoliy tepaligini
s) Palatin tepaligini
d) Tibr daryosini
- a) er. avv. 59-yil – eramizning 15-yili
b) er. avv. 59-yil – eramizning 16-yili
s) er. avv. 59-yil – eramizning 17-yili
d) er. avv. 60-yil – eramizning 15-yili
8. Tit Liviyning “Shaharga asos solinishidan Rim tarixi” asari necha kitobdan iborat?
a) 142 kitobdan b) 140 kitobdan
s) 138 kitobdan d) 136 kitobdan
9. “Rome ramz” qanday ma`noni anglatadi?
a) kuch b) qarshilik
s) raqib d) dono

2-§. Er. avv. V-I asrlarda Rim respublikasi

Patritsiylar va plebeylar

Galikarnaslik Dionisiy. Rim qadimiyatlari. 11, 9-10, 14, 74

Galikarnaslik Dionisiy yunon tarixchisi, Tit Liviyning zamondoshi, 10 jildli “Rim qadimiyatlari”¹ asari muallifi. Dionisiy Rim tarixiga afsonaviy davrlardan er. avv. 264-yil birinchi puni urushigacha bo`lgan vaqtgacha ma`lumot berishga urinadi. Uning asarini ahamiyati shundaki, avvalgi tarixchi annalchilarni asarlarida Liviy ma`lumotlaridan farq qilgan holda foydalandi.

“Romul quyilarni oliylardan ajratib qonunlarni berdi va ulardan kim nima ish qilishini ko`rsatdi: patrisiylar<sup>2</sup>ga magistratura<sup>3</sup> va kohinlik lavozimlarini bajarishga, plebeylar<sup>4</sup> yerga ishlov berish, mol boqish va daromad keltiradigan hunarlar bilan shug`ullanish. U patrisiylarga xalqni topshirdi, har bir kishiga kimni o`ziga patron⁵ qilib tanlashga ruxsat berdi, buni patronat deb

¹ *bizgacha birinchi o`ntasi yetib kelgan, qolganlari parchalarda mavjud.*

² *imtiyozli toifa.*

³ *Rim shahrini boshqarish uchun saylab qo`yiladigan lavozimlar.*

⁴ *ilk Rim respublikasida bo`ysundirilgan latinar va shaharga ko`ngilli ravishda qo`shni hududlardan ko`chib kelganlar. Ular rimliklarni urug`chilik tashkilotlariga dastlab kirmadilar va boshda siyosiy huquqsiz edilar.*

⁵ *homiylar, himoyachilar. Ilk respublika davrida uning himoyasi ostida ayrim plebeylar, so`nggi respublika davrida butun provinsiyalar va viloyatlar turar edi.*

atadi. U patronatni quyidagi huquqlarini belgiladi: patrisiylar o'z klientlariga¹ qonunlarni tushuntirishlari lozim, agar ular ayblansalar va adolatsizlikga duch kelsalar sudda qatnashib ularga yordam berishlari lozim. Klientlar esa patronlarga qizlarini turmushga chiqargan paytda, agar ularni o'zlari yoki bolalari asirga olinsa, dushmandan to'lov to'lab olishga ota-onalarni mablag'i yetmasa yordam berishlari, hamda ular uchun xususiy ajrimlar zararlarini agar ular hukm qilingan bo'lsalar davlat jarimalarini to'lashlari lozim, umuman olganda ilohiy va inson huquqlari bo'yicha ular va boshqalar (*ular yoki boshqalar uchun*) noqulay bo'lgan qarorlar uchun birlarini. Agar kimdir bunday jinoiy harakatga aralashgan bo'lsa Romul sanksiya ayblash, birlariga qarshi guvohlik, yoki ovoz berish mumkin emas. bergan xoinlik to'g'risidagi qonun bo'yicha u javobgar bo'lishi va hukm qilinib, yer osti Zevsiga bag'ishlangan sifatida kim to'g'ri kelsa o'ldirishi mumkin.

Romul podshoga shunday huquqlar berdi: u ibodat qilish va qurbonlik keltirishlarni bajarsin, qonunlar va otalarning ma'naviyatini saqlasin, eng muhim bo'lgan jinoyatlarni o'zi ajrim qilsin, yengilroqlarini senatga topshirsin, senatni yig'sin va xalqni chaqirsin va urush vaqtida oliy hokimiyatga ega bo'lsin. Senat yig'ilishiga shunday hokimiyat bo'lsinki, u podsho aytgan har qanday ish bo'yicha muhokama qilsin va ovoz bersin. Xalqqa esa u bu uch (*huquqni*) berdi: magistratlarni saylash, qonunlarga sanksiya berish va podsho unga murojaat qilganda urush to'g'risida qaror qabul qilishni, lekin ovozni birdan barcha xalq emas kuriyalar bo'yicha bersin.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 208-209 стр

**Plebeylarning birinchi sesessiyasi va xalq tribunligini (er. avv. 494 yil plebeylarni
“Muqaddas toqqa” an'anaviy chiqib ketishi. Xalq tribunligini o'rnatilishi) o'rnatilishi
Tit Liviy “Shaharga asos solinishidan Rim tarixi. II, 23-24, 32-33**

Er. avv. V asrda plebeylar Rim qo'shinining asosiy qismini tashkil qilar edi. Siyosiy huquqsiz bo'lgan plebeylar, Rimdan chiqib ketish va yangi shahar barpo qilish bilan taxdid qilib, o'z huquqlari uchun kurashdilar. Rimdan plebeylarni ketishini sesessiya². Rim shahri uchun jiddiy harbiy xavf-xatar tug'ilganda plebeylar patritsiylarga o'z talablarini qo'yib, “Muqaddas toqqa” chiqib ketar edilar.

...Lekin bir tomondan volsklar bilan urush xavfi, boshqa tomondan davlat ichida asosan qarz majburiyatlari bilan bog'liq patritsiy va plebeylar o'rtasidagi murosasiz nafrat oqibatidagi kelishmovchilik hukm surar edi. Keyingilar begona yurtlarda hokimiyat va ozodlik uchun kurashib, ular hamfuqarolarida asirlikda va zulmda turibdilar, plebeylarni ozodligi tinchlik vaqtidan ko'ra urushda va dushmanlar o'rtasida hamfuqarolari o'rtasidan ko'ra kam xavfda deb qattiq norozi bo'ldilar; va bu g'azablanish har bir minutda o'z-o'zidan portlab ketishga tayyor edi, bir odamni eng ahvoli baxtsiz ahvoli o't yoqdi. Uni azob-uqubatlari ko'rinib turgan qandaydir qariya forumga tashlandi; kiyimi loy bilan iflos bo'lgan edi, uning gavdasi yanada ayanchli ko'rinishda edi, oqarib ketganligi va ozg'inligi bilan skeletga o'xshagan; o'sib ketgan soqol va sochlari uni yuz ifodasini yanada yovvoyi qildi. Lekin shunday aynchli holda uni tanish mumkin edi; uni rota komandiri bo'lganini aytdilar, uni boshqa harbiy namunalari to'g'risida esladilar, uni o'zi bir necha faxrli janglar to'g'risida guvohlik beradigan ko'ragidagi yaralarni ko'rsatdi, uni o'rab turgan olomon xalq yig'inida juda o'xshash bo'lgan bu kiyim va badbashara ko'rinish qayerdan ekanini so'radi, Sabin urushida qatnashib qarzdor bo'lgani dala toptalgani uchun hosilni yo'qotgani, buni ustiga yong'in uni uyini yo'q qilgani, barcha mulki o'g'irlangani, moli haydab ketilgani va bu vaqtda harbiy ehtiyojlar uchun badal talab qilinganini aytdi. Foizlardan o'sib ketgan qarz boshda uni ota va bobosini yeridan, keyin qolgan mulkidan mahrum qildi, oxirida hasharot kabi qismigacha bordi: qarz beruvchi nafaqat uni qullikka oldi, yer osti ishlariga yurbordi va qiynoqqa duch qildi. Shu bilan

¹ *sodiq, patronga qaram kishilar. Patron urug'iga kirib, patronlarining foydasiga turli xil majburiyatlar va xizmatlarni o'tashlari shart edi.*

² *sesessio – lotincha ketish, tark etish.*

birga u yaqinda olgan zarbalardan iz qolgan mo`mtaloq bo`lgan yelkasini ko`rsatdi. Buni ko`rib va uni hikoyasini eshitgan xalq baland qichqiriq ko`tardi. Bu shovqin forum bilan cheklanib qolmay butun shaharga tarqaldi. Kishanli va kishansiz qarzdorlar hamma joydan ko`chaga yopirilib chiqib, kviritlarni¹ himoyaga chaqirdi. Hamma joydan isyonchilar orqasidan ergashishga tayyor kishilar keldi; ko`p sonli olomon barcha ko`chalar bo`yicha qichqirib, forumga yugurdilar, tasodifan forumda bo`lgan senatorlar katta xavfga duchor bo`lib bu olomonga tushdilar, agarda konsullar P. Serviliy va Ar. Klavdiy bu isyonni bostirishga shoshilmasalar u qo`llariga erk berishi mumkin edi. Shunda olomon ularga murojaat qildi va o`zlarini kishanlari va ayanchli qiyofalarini ko`rsata boshladilar; turli joylarda xizmat qilishlarini ko`rsatib, qay ahvolgacha xizmat qilganlarini vaj ko`rsatdilar. Iltimos qilishdan ko`ra, tahdid qilib senatni chaqirishni talab qildilar jamoa kengashiga o`zlari rahbarlik qilish va qaror qilishga tayyorlanib Kuriyani o`rab oldilar. Faqat ozgina, tasodifan duch kelgan senatorlarni konsullar to`pladilar; boshqalari nafaqat kuriyada, forumda ham ko`rinishdan qo`rqdilar va senatni kam sonligidan hech qanday kengash bo`lishi ham mumkin emas edi. Shunda xalq o`zini ustidan mazax qilinib ish cho`zilmoqda degan qarorga keldi; bu yerga senatorlarni ishtirok etmasligi tasodif emas, qo`rqishdan emas aksincha ishni cho`zish uchun; konsullarni o`zi shubhasiz ularni qashshoq ahvolini mazax qilib, o`zlarini chetga olmoqdalar. Va ish shunga yaqin ediki, hatto konsullarning yuqori unvonlari ham olomonni g`azabini ushlab tura olmaydi, va nihoyat konsullarni o`zi nima xavfliroq: paysalga solishmi yoki borish kerakmi bilmay qoldilar; va nihoyat ko`p kishili kuriya yig`ini bo`lganda, senatorlar ham konsullar ham o`zaro kelisha olmadilar: Qaysar tabiatli bo`lgan Appiy konsul hokimiyatini ishga solish kerak deb o`yladi, yumshoq choralarga moyil bo`lgan Serviliy ko`tarilgan xalqni majaqlab tashlash emas, tinchlantirish, xavfsizlantirish maqul deb hisoblar edi.

Shu orada boshqa katta tahdid paydo bo`ldi: latin suvoriylari, volsklar qo`shin bilan shaharni qamal qilishga kelayapti degan dahshatli xabar bilan yugurib keldilar. Bu xabar patritsiy va plebeylarga mutlaqo qarama-qarshi ta`sir qildi: kelishmovchilik bir davlatni ikki partiyaga shunday bo`lib tashladi. Plebeylar xudo patritsiylar g`ururini jazolovchi bo`lib kelayapti deb quvondilar, bir-birlarini qo`shinga yozilmaslikka undadilar, bitta-bittadan ko`ra birgalikda o`lgan afzalroq, patritsiylar xizmat qilaversin, qurollanaversin, faqat o`sha kishilargina, urush xavfiga duch kelsinlar va undan foyda ko`rsinlar. Shuningdek, ham fuqarolar tomonidan, ham dushmanlar tomonidan ikki xavfdan g`amga botgan va qo`rqib qolgan senatorlar xalq bilan yaxshi murosa qila oladigan Serviliydan shunday katta xavfga qolgan davlatni qutqarishni so`ray boshladilar. Shunda konsul senatni tarqatib, xalq yig`iniga keladi, bu yerda u senat xalqni ahvolini yaxshilash tashvishiga tushgan deb xabar beradi; masalani muhokama qilishga katta bo`lsada, davlatni qismi to`g`risida, butun davlat uchun qo`rqish xalaqit berdi. Ha, dushman deyarli shahar darvozasi oldida turganda, urushdan oldin biror narsaga urinish mumkin emas; shu bilan birga agarda shu tomondan qandaydir yengillik bo`lmaganda edi, plebeylar uchun ham, ular va vatan uchun qurol ko`tarishlari faqat mukofot olganliklari uchun faxrli bo`lmas edi, patritsiylar uchun o`z fuqarolarini og`ir ahvoli uchun g`amxo`rlik qilish ko`ngilli ravishda emas, qo`rquv ostida bo`lish patritsiylar uchun ham to`g`ri kelmas edi.

U o`z nutqiga ishonchni edikt bilan chaqirdi, hech kimni Rim fuqarosini kishanda yoki hibsda saqlashni shu bilan uni konsullarda qo`shinga yozilish imkoniyatini yo`q qilish taqiqlandi, qarorgohda turgan vaqtda harbiyni mulkiga egalik qilish, yoki sotish yoki uni bolalari, nevaralarini bezovta qilish taqiqlandi. Bu qaror e`lon qilinishi bilan sobiqlar qo`shinga yozildilar, shaharni barcha joylaridan qasamyod qilish uchun forumga yugurdilar, uydan qochib chiqqan mahbuslar qaysiki qarz beruvchilardan ularni ushlab turish huquqi tortib olingan edi. Shunday tarzda katta qism tuzildi va volsklar bilan urushda, uning jasorati va qunt qilishi boshqalardan ajralib turar edi. Konsul qo`shinni dushmanga qarshi qo`ydi va undan uncha uzoq bo`lmagan masofaga qarorgoh qurdi...

Keyin patritsiylarni qo`shin tarqatilgan holda, yana maxfiy yig`ilishlar va kengashlar boshlanib ketmasin degan qo`rquv egallab oldi. Va askarlar konsullarga qasamyod qildilar,

¹ *Rim fuqarolari.*

(askarlikka) olishni diktator qilgan bo'lsada bu ular uchun hozir ham majbur deb o'yladilar, ular ekvlar bilan urush harakatlari qayta boshlangani bahonasi bilan qo'shinni shahardan tashqariga olib borishga buyruq berdilar. Bu qaror isyonni tezlashtirdi. Va birinchidan aytishlaricha, qasamdan ozod bo'lishlari uchun konsullarni o'ldirish to'g'risida so'z borgan; lekin hech qanday diniy majburiyat, jinoyat bilan yo'qotilmasligini bilib ular Sitsiniy degan kimsani maslahati bilan konsullarning ruxsatisiz Muqaddas toqqa ketdilar¹, bu yerda hech qanday yo'l boshchisiz qarorgohni to'siq va xandak bilan mustahkamlab, (dalalardan) ovqat uchun eng kerakligini olib, ular bir necha kun tinch turdilar, hech kim ularga, ular hech kimga tegmadilar. Shaharda kuchli vahima tarqaldi va har ikki tomonning vahimasi barchani keskinlikda ushlab turdi, o'zlariniki tashlab ketgan plebeylar patritsiylarni qahr-g'azabidan xavfsiradilar, patritsiylar shaharga qolgan plebeylardan qo'rqdilar, nimadan yaxshilik kutishni bilmay, ular qolsinlarmi yoki ketsinlarmi? Ketgan olomon uzoq vaqt tinch bo'ladimi? Yana keyin nima bo'ladi? Agarda shu vaqtda qandaydir tashqi urush bo'lsa? Bu yerda albatta, fuqarolarni kelishuviga umid qoladi! Tog'rimi-noto'g'rimi uni qayta tiklash kerak. Bu qarorga ko'ra plebeylarga so'z boyligiga ega bo'lgan va plebeylarga yoqimli bo'lgan, o'zi plebeylar ichidan kelib chiqqan Meneniy Agrippani vositachi qilib jo'natishga qaror qilindi... Odam gavdasi a'zolarini norozi bo'lganligini plebeylarni patritsiylarga qarshi g'azablanishiga o'xshatib taqqoslab u odamlarni kayfiyatini o'zgartirdi. Keyin murosaga kelish to'g'risida muzokaralar boshlandi va plebeylar qo'yan shartlarga rozilik berildi, ularda o'z "daxlsiz"² magistratlari bo'lishi kerak, ular konsullarga qarshi yordam berish huquqiga ega bo'lishlari kerak, patritsiylardan hech kim bu lavozimni egallashi mumkin emas. Shunday qilib ikki xalq tribuni G.Litisiniy va L.Albin saylandilar. Ular o'zlariga uch o'rtoqlarini sayladilar-ularni ichida ketish aybdori Sitsiniy ham bor edi; qolgan ikkitasi kimlar edi, bu to'g'risida kelishmovchiliklar mavjud. Ba'zilar tasdiqlaydiki Muqaddas tog'da faqat ikki tribun saylangan edi va u yerda daxlsizlik to'g'risidagi qonun o'tkazilgan edi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 211-214 стр

XII jadval qonunlari

Qadimgi Rimda plebeylarni patritsiylar bilan kurashi keskin va qonli bo'lib uzoq davom etdi. Plebeylar rimdagi jamoa yerlaridan foydalanish huquqini olishga harakat qildilar. Er.avv. V asr o'rtalarida plebeylar tazyiqi ostida sud qarorlarini yozib borish uchun patritsiylar 10 kishi³dan iborat komissiya tuzishga majbur bo'ldilar. Shu vaqtgacha Rimda mansabdor kishilar sud ishlarini ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladigan eskirib qolgan odatlarga asoslanar edilar. Shu bilan birga magistratparisiylar hech qayerda yozib qo'yilmaydigan va tekshirish mumkin bo'lmagan odatdagi huquqqa tayanib sudlarda suistemolga yo'l qo'yar edilar. Desemvirlar komissiyasi yozma qonunlarni ishlab chiqishga kirishdilar. Lekin uning a'zolari ish jarayoni o'zlari olgan cheklanmagan hokimiyatni suistemol qila boshladilar. Bu plebeylarni noroziligiga olib keldi va ular yana Muqaddas toqqa⁴ chiqib ketdilar. Patritsiylar yon berishga majbur bo'ldilar. Qonun qabul qilinib, o'limga hukm qilingan har bir fuqarosi xalq yig'iniga himoya so'rab murojaat qilishi mumkin edi. Bir vaqtni o'zida yozma qonunlar e'lon qilindi. Ular XII mis taxtachalarda yozilib hamma ko'rishi uchun Rim forumiga qo'yildi. "XII Jadval qonunlari" rim jamiyati va huquqini keyingi taraqqiyotiga katta ta'sir qildi. Eski, urug'chilik urf – odatlariga asoslangan sud bekor bo'ldi, xususiy mulk, qulchilik va tengsizlikni mustahkamlaydigan yozma huquq yuzaga keldi. Xususiy mulkga har qanday daxl qilish qattiq jazoland va hatto o'limga hukm qilindi.

¹ u Anien orqasida, shahardan 300 qadam uzoqda; Bu rivoyat Aventin tepaligiga ketildi degan Pizon ma'lumotidan ko'ra ko'proq tarqalgan.

² tribunga daxl qilgan o'zining barcha mulki bilan yer osti podsholigiga bag'ishlangan hisoblanadi; qonun homiyligidan tashqarisida qolib u har qanday kishi tomonidan jazosiz o'ldirilishi mumkin edi.

³ decem viri – o'n erkak.

⁴ er.avv. 449-yil ikkinchi ketish.

“XII Jadval qonunlari” da patrisiy va plebeylarni huquqiy farqlari belgilab berildi. Plebeylar uchun qarz foizlari cheklandi. Patrisiylar esa qonunlar matniga o`zlariga foydali bo`lgan bir necha qonunlarni jumladan, plebeylarni patrisiylar bilan nikohi taqiqi, klientlar to`g`risidagi qonunlarni kiritdilar.

I Jadval. Agar (kimdir) sud ajrimiga chaqirilsa, (*chaqirilgan*) borsin. Agar (u) bormasa (kim chaqirgan bo`lsa) (o`z chaqiruvini) guvohlar bilan tasdiqlasin, keyin esa uni majburan olib borsinlar.

2. Agar (*chaqirilgan*) (*bormaslik uchun*) bahona qilsa, yoki yashirinishga urinsa (kim uni chaqirgani bo`lsa) uni joniga qasd qilsin.

3. Agar (*sud ajrimiga chaqirilgan uchun*) uni kasalligi yoki keksaligi to`siq bo`lsa (*chaqirgan*), unga yuk hayvoni bersin. (*jumentum*). Agarda aravani istamasa berish shart emas.

4. O`z xo`jaligi bilan kun kechiradiganga (*sud ajrimiga*), o`z xo`jaligi bo`lgan kishi kafolatchi bo`lsin. O`z xo`jaligiga ega bo`lmagan fuqaroga kim xohlasa o`sha bo`lsin.

5. Agarda (*da`volashayotgan tomonlar*) kelishuvga kela olmasalar, (*ular*) kun yarmigacha tortishish uchun forumga yoki komitsiumga kelishsin. Har ikki ishtirokchi tomonlar navbat bilan (o`z ishlarini) himoya qilsinlar.

8. Kun yarmidan keyin (*Magistrat*), sud ajrimiga ishtirok etayotgan tomonning talabini tasdiqlasin.

9. Agar (*sud ajrimida*) ikki tomon ishtirok etayotgan bo`lsa, quyosh botishi sud ajrimi uchun oxirgi muddat bo`lsin.

II jadval. I. Gay. Institutsiyalar. IV. 14. 1000 va undan ko`p ass da`volar bo`yicha sud garovi<sup>1</sup> (500 ass miqdorida) undiriladi, oz summa-50assga da`volar bo`yicha. XII jadval qonunlari bo`yicha shunday belgilangan. Agar tortishuv qandaydir odamning ozodligi to`g`risida borsa hech bo`lmasa uni bahosi eng oliy bo`lsa, o`sha qonun bilan belgilangan ediki, ajrim kafolat to`g`risida borishi uchun (*ozodligi faqatgina 50 assga teng bahslashilgan odam to`g`risida bo`lsa*).

III jadval. I. (*Qarzdorga*) (u) qarzni tan olganidan keyin yoki (*unga qarshi*) sud qaroridan keyin 30 imtiyozli kun (*qarzdorlarga berilsin*).

2. (*Ko`rsatilgan muddat tugashi bilan*) (*davogar*) (*qarzdor*) joniga qasd qilsin. Uni (*qarorni bajarish uchun*) sudga olib borsin.

3. Agar (*qarzdor*) (*ko`ngilli ravishda*) sud qarorini bajarmasa va hech kim uni sud ajrimida javobgarlikdan ozod qilmasa, (*da`vogar*) uni o`ziga olib borib unga kunda yoki agarda o`zi istasa 15 funtdan kam yoki ko`p og`irlikdagi kishan solsın.

4. (*Qarzdor qamoqda bo`lgan vaqtida*) agar istasa o`z hisobidan ovqatlansin. Agar u o`z qaramog`ida bo`lmasa (*kim uni qamoqda ushlab turgan bo`lsa*) bir kunda 10 funt, agar xohlasa ko`proq bersin.

5. Avl Gelliy. Attika kechalari. XX. I. 46; Shu vaqt ichida qarzdor (*qamoqda turgan vaqtida*) u (*da`vogar bilan kelishuv huquqiga ega edi, lekin agarda (tomonlar) kelisha olmasalar, shunda (bunday qarzdorlar) qamoqda 60 kun qoladilar*). Bu muddat davomida ularni uch marta ketma-ket bozor kunlari pretorga komitsiumga keltiradilar va (*shu bilan birga*) ularda hukm qilingan pul miqdori e`lon qilinar edi. Uchinchi bozor kuni ular o`lim hukmiga berilar edi, yoki chet elga Tibr ortiga sotishga qabul qilinar edi.

6. Uchinchi bozor kuni qarzdorni chopib bo`laklarga bo`lib tashlasinlar, agarda kam yoki ko`p chopsalar ularga bu uchun (*ayb*) qo`ymasınlar.

7. Xoinga qarshi da`vo (o`z) kuchini abadiy saqlab qolsin.

IV jadval. 1. (*Sitseron*.) Qonunlar to`g`risida.

Favqulodda badbasharaligi bilan (*ajralib turgan*) go`dak shunday yengillik bilan² hayotdan mahrum qilinar edi.

205. Agar otasi uch marta o`g`lini sotsa, o`g`il otasini (hokimiyatidan) ozod bo`lsin.

¹ *pontifiklar kassasiga.*

² *XII jadval qonunlaridagi.*

206. Sitseron Filippiklar. II. 28. 69: XII jadval qonunlari qaroridan (*foydalanib*) o'z xotiniga o'ziga tegishli narsalarni olishni buyurdi va (*undan*) kalitni tortib olib (*uni*) quvib yubordi.

207. Avl Gelliy. Attika kechalari. III. 16. 12: Menga ma'lum (*qachon*) ayol... Erini o'limidan keyin o'n birinchi oyda tug'di, (*bundan*) ish paydo bo'ldi, go'yoki u eri o'lganidan keyin bolani paydo qildi, chunki detsemvirlar odam o'n birinchi oyda emas, o'ninchi oyda tug'iladi deb yozdilar.

208. Jadval I. Gay institutsiyalari. I. 144-145: (*Bizni*) ajdodlar hatto ulg'aygan ayollar o'zlariga xos bo'lgan yengil tabiatliklari bilan homiylik ostida bo'lishlari lozim... Bundan mustasno bo'lishlari mumkin, faqat Vestalka ayollar qaysiki qadimgi rimliklar ularni koinlik unvonlari uchun homiylikdan ozod qildilar. XII jadval qonuni bo'yicha shunday qaror qabul qilingan.

1. Gay. Institutsiyalar. II. 47. Ayolga tegishli bo'lgan res mancipi (*ko'chmas mulk, qullar, yuk tortuvchi hayvon*) agnatlar (*katta ota oilasini a'zolari, oila boshli'gi hokimiyati ostida turgan, hamda uning ota-bobo bo'yicha qanday qarindoshi*) homiyli'gi ostida.

3. Agarda kimki o'lib qolgan taqdirda o'zini uy mulki yoki (*o'z hokimiyati ostidagi odamlarga*) vasiylikka tegishli topshirig'i buzilmasin.

4. Agar kimda o'z hokimiyati ostida odamlar bo'lmasa (*agar uni to'g'ri merosxo'rlari bo'lmasa*), merosi to'g'risida topshiriq qoldirmay vafot etsa uni xo'jaligini eng yaqin (*uni*) agnati olsin.

5. Agar (*o'lgan odamda*) agnatlar bo'lmasa (undan keyin qolgan) xo'jalikni (u) qarindoshlari olsin.

6. Gay. Institutsiyalari. I. 55. XII jadval qonunlari bo'yicha, vasiyat bo'yicha vasiy belgilanmagan kishilarga, vasiy ularni agnatlari bo'ladi.

7a. Agar odam aqldan ozib qolsa, uni o'zi ustidan va uni xo'jaligi ustidan hokimiyatni uni agnatlari yoki uning qarindoshlari olsin.

7b. Ul'pian I. 1 pr. D. XXVII. Yu: XII jadval qonunlariga ko'ra isrofgarga tegishli mulkni boshqarish man qilingan.

Ul'pian. Lib. Sing. Chediye. XII.2. XII jadval qonunlari aqldan ozgan va isrofgarga ularni mulkiga taqiq qo'yilgan, ularni agnatlari vasiyligida turadilar.

8a. Ul'pian. Lib. Sing. Chediye. XL.1: XII jadval qonunlari bo'yicha merosga rim fuqarosidan keyin, ozod qo'yilgan qullardan rim fuqarosidan keyin agar oxirgi o'z hokimiyati ostida odamlar bo'lmasa (*bevosita merosxo'rlari bo'lmasa*) vasiyat qoldirmay vafot qilsa, patronga meros uzatiladi.

9b. Diokletian. 1.26. S. 11. 3: XII jadval qonuniga ko'ra vafot etganni qarzi bevosita (*uning merosxo'rlari o'rtasida*) (*ular*) olgan merosning hajmiga qarab bo'linadi.

VI. Jadval. 1. Agar kim o'zini garovga qo'yish yoki buyumni begonalashtirishga (*5 guvoh va tarozibon ishtirokida*) ahd tuzsa, bunda aytiladigan so'zlar buzilmasin.

2. Sitseron. Majburiyatlar to'g'risida. III. 16. XII jadval bo'yicha ahdni (*tuzishda*) aytilganlarga yetarli guvohlik berilsa, o'z so'zidan tongan ikki baravar jarimaga mahkum.

3. Sitseron. Top. IV.23: Yer ulushiga nisbatan egalikni eskirgani ikki yilga (*belgilangan edi*), boshqa barcha buyumlarga bir yil.

4. Gay. Institutsiyalari. 1. 3. XII jadval qonunida aniqlangan edi, agar o'zi ustidan erini (*u bilan eskidan yashab turgani dalili bilan*) hokimiyatini o'rnatilishini istamagan ayol, har yili o'z uyidan uch kecha chiqib ketishi lozim va shunday qilib bir yillik (*unga*) xo'jayinlikni uzadi.

Tayanch iboralar: Dionisiy, plebeylar, patritsiylar, konsul, pretor, diktator, xalq yig'ini, xalq tribuni, volsklar, Serviliy, Klavdiy, XII jadval qonunlari, desemvirlar, qarzdor, Sitseron.

Reyting savollari

1. Rimda imtiyozli toifa vakillari qanday atalgan? a) plebeylar
b) patritsiylar

- s) quldorlar
- d) konsullar

2. Er. avv. V asrda Rim qo`shining asosiy qismini qaysi tabaqa vakillari tashkil qilgan?

- a) patritsiylar
- b) plebeylar
- s) qullar
- d) magistratlar

3. Sesessio qaysi tildan olingan?

- a) yunoncha-“majbur bo`lish”
- b) lotincha-“tark etish”
- s) italyanacha-“birlashish”
- d) forsha-“qaytish”

4. Kimlar xudo patritsiylar g`ururini jazolovchi bo`lib kelyapti deb quvondilar?

- a) plebeylar
- b) qullar
- s) konsullar
- d) liktorlar

5. Rimda nechta konsul saylangan?

- a) 1 ta
- b) 2 ta
- s) 3 ta
- d) 4 ta

6. Liktorlar kimlarni qo`riqlagan?

- a) konsullarni
- b) diktatorlarni
- s) paritsiylarni
- d) a) va b) javoblar to`g`ri

7. Birinchi puni urushi qachongacha davom etdi?

- a) er. avv. 164-yilgacha
- b) er. avv. 194-yilgacha
- s) er. avv. 244-yilgacha
- d) er. avv. 264-yilgacha

8. Er. avv. V asr o`rtalarida plebeylar tazyiqi ostida sud qarorlarini yozib boorish uchun patritsiylar necha kishidan iborat komissiya tuzishga majbur bo`ldilar?

- a) 7 kishidan
- b) 8 kishidan
- s) 9 kishidan
- d) 10 kishidan

9. “XII Jadval qonunlari”da nimalar belgilab qo`yildi?

- a) patritsiy va plebeylarni huquqiy farqlari belgilab berildi
- b) plebeylar uchun qarz foizlari cheklandi
- s) plebeylarni patritsiylar bilan nikohi taqiqi
- d) barcha javoblar to`g`ri

3-§. Rim respublikasining ijtimoiy-siyosiy hayoti

Tit Liviy Gannibal to`g`risida

Tit Liviy . Shaharni boshlanishidan Rim tarixi

Er. avv. III asr o`rtalarida G`arbiy O`rtayer dengizi havzasi uchun ikki qudratli davlat – Karfagen va Rim o`rtasida kurash boshlandi. Bu Puni urushlari deb atalgan uch uraushni keltirib chiqardi. Birinchi Puni urushi (er. avv. 264 yil), ikkinchisi (er. avv. 218-201 yillar). Ayniqsa bu urush o`z hajmi, keng qamrovi va tarixiy ahamiyati bilan qadimgi dunyoni eng katta uraushlaridan biri edi. Tit Liviy Karfagen qo`shini bosh qo`mondoni Gannibalga yorqin tavsif beradi, karfagenliklarni Alp orqali mashhur 33 kunlik o`tishi, Kanna (er. avv. 216 yil) yonidagi qadimgi dunyoning eng mashhur janglaridan birini batafsil tasvirlaydi. O`rtayer dengizi havzasida yuz yil

davomida olib borilgan urushlar natijasida qudratli Karfagen yanchib tashlandi, Rim bu havzadagi eng kuchli davlatga aylandi.

XXI. I. Hikoya qiladilar, hatto Gamil'kar¹ Afrika urushini tugatib, Ispaniyaga qo'shinni o'tkazishga tayyorgarlik ko'rayotib xudolarga qurbonlik keltirayotgan paytda, uning to'qqiz yoshli o'g'li Gannibal bolalik erkaligi bilan otasiga uni o'zi bilan birga olishni so'ray boshlaydi: aytishlaricha shunda Gamil'kar unga qurbonlik keltiriladigan joyga yaqin kelishni va unga qo'lini qo'yib, qachonki yoshi yetishi bilan rim xalqini dushmani bo'laman deb qasamyod qilishga buyruq beradi ...

3. Gasdrubalning vorisi kim bo'lishi to'g'risida hech qanday shak- shubha yo'q edi. Uning o'limidan keyin jangchilar o'z tashabbuslari bilan yosh Gannibalni bosh qo'mondon chodiriga olib borib uni lashkarboshi deb e'lon qildilar; bu tanlov barcha ishtirokchilarni baland ovozda yoqlashlari bilan kutib olindi, keyinchalik xalq uni ma'qulladi.

4 ... Shunday qilib Gannibal Ispaniyaga yuborildi. Birgina o'zini paydo bo'lishi bilan qo'shinni e'tiborini o'ziga qaratdi, kekxa askarlarga o'zining eng yaxshi yillarida bo'lgan Gamil'kar go'yoki qaytib keldi: o'sha kuchli so'z, o'sha buyruqomuz qarash, o'sha ifoda, o'sha yuz belgilari! Lekin u tezda qo'shinnlarni unga moyil qilgan otasiga o'xshash qilgan sifatlarni ko'pchiligiga erishdi. Hali hech qachon bir kishini ko'ngli har ikkala turli xil majburiyatlarga buyurish va bo'ysinishga bir tekisda majbur bo'lmagan edi; shuning uchun kim lashkarboshini yoki qo'shin uni qadrladimi, buni ajratib olish qiyin edi.

Gasdrubal² botirlik va qahramonlik talab qiladigan ishga qism boshlig'i qilib, chin ko'ngildan hech kimni tayinlamagan edi: lekin askarlar ham unung rahbarligi ostida yanada o'zlariga ishonadigan va yanada botirroq bo'lar edilar. U xavf xartarga tashlanar ekan u botir bo'lar, xavfni o'ziga nisbatan yanada xushyorroq edi. Hech qanday mehnat yo'q ediki, qaysiki u tani va yoki ruhi bilan horisa va issiqqa ham sovuqqa ham bir tekis chidamli edi. Huzur qilish uchun emas, tabiat qancha talab qilsa shuncha yeb- ichar edi. Vaqtni kun va tunga e'tibor bermay uyg'oq bo'lishi va uyquga ajratar edi; ishdan bo'sh qolgan soatlarni dam olishga ajratdi; shu bilan birga u yumshoq to'shakdan foydalanmadi va oson uyquga ketish uchun tinchlikni talab qilmadi, uni harbiy yopin chiqqa o'ranib qorovulda yoki piketda turgan askarlar orasida yotganini tez- tez ko'rar edilar. Kiyimlari bilan u tengqurlaridan hech qanday farq qilmas edi; faqat qurollangani va otiga ko'ra uni tanish mumkin edi. O'tliqlar ichida ham piyodalar orasida ham u boshqalarni ortda qoldirar edi; jangda birinchi oshiqar, jang oxirida dalani so'ngi bo'lib tashlab chiqar edi. Lekin bu yuqori xislatlar bilan u bir qatorda dahshatli kamchiliklarga ham ega edi. Uning shafqatsizligi, uning makkorligi verolomstvo dong'i ketgan "puni" makkorligidan qochib ketar edi. U haqiqatni ham, ezgulikni ham bilmas edi, xudolardan qo'rqmas edi, qasamga rioya qilmas, ziyoratgohlarni hurmat qilmas edi. Bu yaxshi va yomon xislatlarga ega bo'lib u Gasdrubal boshchiligidagi uch yil xizmat davomida hammasini nima unda buyuk lashkarboshi sifatini rivojlantirishi mumkin bo'lsa barchasini jon-jahti bilan bajardi va barchasi ustidan kuzatdi.

Er. avv. II-I asrlarda Rimda xo'jalikni tashkil etilishi va qul mehnatidan foydalanish

Plutarx. Katon Senzorning hayot tasviri

Katonning obro'si nihoyatda oshdi, ko'plar uni rimlik Demosfen deb atadilar, ammo u o'zining hayoti bilan yana yuqori nomga va yana baland shon-sharafga ega bo'ldi. Chunki so'z san'ati barcha rimlik yoshlar uchun o'ziga tortadigan tuzoq edi, lekin bu odam ajdodlar namunasidan borib, o'z quli bilan mehnat qilishni davom ettirdi, oddiy ovqat, sovuq nonushta, arzon kiyim oddiy uy bilan qanoatlandi, chunki bunday odam topilmas edi, chunki Rim davlati kengayib va mustahkamlanib, endi ilgarigi axloqni pokligini saqlab qolmadi. Ajablanish lozimmi-

¹ *Gamil'kar Barka – Karfagenning mashhur lashkarboshisi va diplomati, I- Puni urushi davrida Sisilya mudofaasiga rahbarlik qilgan, er. avv. 225- yilda Ispaniyada iberlarga qarshi urushda halok bo'lgan.*

² *Gamil'karning kuyovi, karfagenlik lashkarboshi, Gamil'karning o'limidan keyin Ispaniyani bosib olishni davom ettirdi.*

rimliklar agarda Katondan hayratratlansalar, ba'zilarni azob-uqubat bukib tashlar, ba'zilarni kayf-safo qilish nozik qilib qo'ydi va birgina uni u va boshqalar yenga olmadilar. Katonning o'zi hech qachon 100 dinoriydan qimmat bo'lmagan ko'ylakni kiyganini aytar edi. O'zining preturasi va konsulligi davrida o'z ishchilari ichadigan vinoni ichar edi, bozorda yemish bor-yo'g'i 30 assga xarid qilinardi. Bir vaqt rangli bobil gilamini meros olib, shu paytni o'zida uni sotdi, uning birorta ham qishloq uyi suvoq qilinmagan edi, biror marta ham u qulni bir ming besh yuz dinordan qimmat olmadi, chunki u unga noziklashgan go'zallar emas, ishlaydigan kuchli, ishlaydigan odamlar-otboqarlar va ho'kiz boqarlar kerak der edi. U g'alla ekish, mol boqish mumkin bo'lgan yer ulushlarini sotib olishni maqul ko'rar edi.

U [Nutqlarda] bir vaqtni o'zida yumshoq va dahshatli, mehribon va qo'rqinchli, hazilomuz va keskin bo'lishni bilar edi. Aniq va keskin gapirishni bilar edi. Bir vaqt rim xalqi bemahal non tarqatilishini talab qilgan paytda Katon hamfuqarolarini bu niyatlaridan qaytarish maqsadida o'z nutqini shunday boshladi: "Kviritlar, qulog'i bo'lmagan qorin bilan gaplashish og'ir masala". Doimo mansablarni egallashga urinayotganlarga u shunday der edi: Mumkin ular yo'lni bilmaydilar, adashib qolishdan qo'rqib liktorlar bilan yurishga harakat qiladilar.

Н. Н. Трухина. История древнего Рима. М., 1996. 175-176 стр

Mark Portsiy Katon. Dehqonchilik

Mark Portsiy Katon (er. avv. 234-149-yillar)-taniqli davlat arbobi, notiq, "Boshlang'ich" tarixiy asari va "Dehqonchilik" traktati muallifi, bu asarlar bizgacha to'liq etib kelgan. U Rim fuqarolari uchun eng faxrli kasb qishloq xo'jaligi deb hisobladi. "Dehqonchilik" traktatida markaziy Italiyaga xos bo'lgan o'rta kattalikdagi namunaviy villani tasvirini berdi xo'jayinni boyitadigan xo'jalik yuritishning yangi vositalarini, maslahatlarni qullar va vilikni qanday ishlatishni ko'rsatdi.

Qachonki u ko'rdiki pomestega qanday ishlov berilgan, qanday ishlar bajarilgan, qaysilar bajarilmagan, u keyingi kun vilik¹ chaqirishi va so'rashi kerak, ishlardan qaysi qilingan, nima qolayapti; ishlar o'z vaqtida qilinganmi, qolganlarini u bajarishi mumkinmi, hamda vino, bug'doy va boshqalar qancha olinganini so'rashi kerak. Qachon u ularni bilib olgach, u darslar va kunlar hisobi bilan mashg'ul bo'lishi lozim. Agar u ishlarni ko'rmasa va vilik qullarni qolganini, ular majburiyatini bajardilar deb gapirsa qachon u bu va ko'pgina sabablarni aytsa, uni ishlar va kunduzgi darslar hisobiga qaytar. Agar yomg'irli ob-havo tursa, mana jalada qilinadigan ishlar: doliy²larni yuvish, ularni smola qilish, qo'rg'onni tartibga keltirish, g'allani tashish, mol go'ngini tashqariga chiqarish, go'ng to'dasini qilish, donni tozalash, arqonni yamash, yangilarini o'rash; qullarga shu vaqtni o'zida o'z ko'rpa va yoping'ichlarini yamash bilan mashg'ul bo'lish lozim bo'ladi. Bayramlarda eski kanallarni tozalash, jamoa yo'llarini yotqizish, tikanli butalarni kesish, tomarqani qazish, o'tloqlarni o'rish, supurgi kesish, tikanli o'tlarni yulish, polbani yanchish, tozalik qilish...

Qachonki xo'jayin to'la osoyishtalik bilan hammasini bilib olgach u qolgan ishlarni bajarilishi to'g'risida g'amxo'rlik qilishi lozim: pul, mol, molga tayyorlangan yem-xashak vino, moy hisob-kitobini chiqarishi; u nimani sotdi, nima undirildi, nima qolyapti, sotishga nima bor? Mustahkam ta'minotni mustahkam sifatida qabul qilishi kerak; boshqa hammasini ochiqqa olib kelish kerak. Yil uchun nima yetishmaydi, nima sotib olinadi; nima ortiqcha bor, uni sotish podryat bilan nima qilish kerak, nimani topshirish kerak. Xo'jayin qaysi ishlarni o'z kuchlari bilan qilishi mumkin, qaysilarini podryadga topshirish mumkinligiga qaror qilib yozuv qoldirish lozim.

U mollarni ko'zdan kechirishi lozim; sotuvini amalga oshirishi; agar narxida bo'lsa moyini sotish; vino, ortiqcha g'allani sotish, qarigan xachirlar, buzilgan mollar, buzilgan qo'ylar, jun, terilar, eski arava, temir metall, qari qulni, kasalmand qulni umuman hamma ortiqcha narsani sotishi kerak. Xo'jayin sotib olishi emas sotishi yaxshi.

¹ *pomesti boshqaruvchisini.*

² *govoqsimon vino uchun katta xum.*

5. Mana vilikni majburiyati. U yaxshi tartib o`rnatishi, bayramlarga rioya qilishi zarur: begona narsani qo`liga olmasligi; o`zinikini nihoyatda humoya qilishi zarur. U qullarni bahslarini hal qiladi: agar kimdir ayb qilib qo`ysa qilmishiga qarab aybdorni jazolaydi.

Qullarga yomon bo`lishi mumkin emas: ular sovg`otmasliklari va och qolmasliklari kerak. Vilikda ular doimo ishda: u shunday qilib yomonlik va o`g`rilikdan yengilroq ushlab turadi. Agar vilik qullar o`zini yomon tutmasin deb istasa, qullar o`zlarini yomon tutmaydilar. Agar u bunga chidasa xo`jayin uni jazosiz qoldirmasligi kerak. Ularni xizmati uchun u tashakkur bildiradi, qolganlari uchun o`zini to`g`ri tutishi uchun. Vilik ishsiz tentirab yurmasligi lozim; u doimo xushyor va hech qayerga tushlikka bormaydi. Qullar unda doimo ishda; u xo`jayin buyrug`ini bajarilishini kuzatib turadi. U o`zini xo`jayindan aqlli deb hisoblasin. Xo`jayinni do`stlarini o`zini do`stlari deb hisoblaydi; qurbonlik keltirishni u faqat kompitaliya¹da chorrahada yoki o`choqda amalga oshiradi. Xo`jayinning buyrug`isiz u hech kimga qarz bermaydi, xo`jayin berganni u talab qiladi, ekish uchun urug`likni, oziq-ovqat mahsulotlarini, polbani, vino va moyni hech kimga qarz bermaydi. Unga ikki-uch xo`jalik bor: qayerda u o`ziga kerakli bo`lgan narsani so`rashi mumkin, o`zi qarz beradigan lekin boshqa hech kim. ... Agar u ishlaydigan bo`lsa qullarni ongida nima borligini biladi va ular ishga berilgan bo`ladilar. Agar u shunday qilsa, u ishsiz tentirashni istamaydi; u sog`lomroq bo`ladi va yaxshiroq uxlaydi. U to`shakdan birinchi turib, oxirgi bo`lib to`shakka yotadi. Dastlab qo`rg`on berkmi, har kim o`rnidami, mollarga yemish berilganmi deb qaraydi...

Qullar ta`minoti.

Qullarga payok(ulush).

Kim dalada ishlasa qishda 4 modiy² bug`doy, yozda esa 4 %; vilikga, kalitdorga, nazoratchiga, ovcharga 3 modiydan. Oyog`iga kunda urilgan bandilarga qishda 4 funt non; yozda tokzorni qazish paytida 5-uzum mevasi paydo bo`lishigacha. Shunda yana 4 funtga qayt.

Qullarga vino. Uzunni yig`ishni tugallanishi bilan ular uch oy Opoloski<sup>3</sup> ichsinlar; to`rtinchi oyda ular bir kunda gemin⁴ oladilar; beshinchi, oltinchi, yettinchi va sakkizinchi (oy) bir kunda sekstariy⁵ yoki oyida 5 kongiy⁶ to`qqizinchi, o`ninchi, o`n birinchi, o`n ikkinchida kunda 3 gemin, yoki bir oyda amfora⁷ oladilar. Buning ustiga Saturnaliy⁸da va Kompitoliyda⁹ har bir kishiga 3,5 kongiydan. Jami vino yiliga har bir kishiga yiliga 7 kvadrantal¹⁰ bandilarga ularni ishiga qarab qo`shimcha qil qo`shgin ularni har biri bir yilda 10 kvadrantaldan ichsa, bu juda ham ko`p emas.

Qullarga issiq ovqat, zaytun mevalar kuydirilgan, imkoniyat darajasida ko`proq tayyorla. Keyin eng kam moy olish mumkin bo`lgan yetilganlarini tayyorla. Ularni asra, qaysiki ular uzoq cho`zilsin. Qachon zaytun mevasi yeb bo`lingach, hallex¹¹ va uksus ber. Moyni har oy har bir kishiga sekstariydan ber; bir yilda har bir kishiga modiy tuz yetadi.

¹ diniy bayramlar.

² 8,75 ga teng o`lchov birligi.

³ uzumdan tayyrolangan ichimlik.

⁴ 0,274 litr.

⁵ 0,547 litr.

⁶ kongiy-3,283 litr.

⁷ 8 kongiyga teng.

⁸ Ekinlar xudosi Saturn sharafiga rim bayramlari. Rimliklar Saturn dehqonchilik, vinochilikni kiritdi deb hisoblaganlar. Saturnning oltin asri – umumiy tenglik mo`l-ko`lchilik vaqti. Bu kunlar 17 dekabrda ishlar to`xtaydi. Qullar va xo`jayinlar bir stol atrofida to`planganlar.

⁹ diniy bayramlar.

¹⁰ 1 kvadrantal-0,136 litrga teng.

¹¹ baliqni suvi.

Qullarga kiyim. Tunika (*ko`ylak*) 3,5 fut<sup>1</sup> og`irlikdagi va yoping`ich bir yildan keyin. Hamma vaqt qachon tunika yoki yoping`ichni bergan vaqtingda oldin eski kiyimni quroq ko`rpa uchun ol. Yaxshi yog`och boshmoqni bir yildan keyin berish kerak.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 227-230 стр

Rimda agrar masala. Tiberiy va Gay Grakxlar tavsifi

Plutarx. Tiberiy Grakx

II... Bu yoshlar birdek dovyurak, tiyilgan, beg`araz, chiroyli so`zli olijanob, o`z harakatlari va bosqaruv ishlarida to`la ochiqlikda har xilliklarni ko`rsatdilar, boshlanishda menimcha aytish ortiqchalik qilmaydi. Birinchidan Tiberiyda yuz ifodasi, qarashlar va imo- ishoralar, yumshoq va bosiqlik, Gayda esa keskin va qizg`in edi, Tiberiy nutq bilan chiqqanda bir joyda kamtarona turar edi, Gay esa rimliklarni ichida birinchi bo`lib notiqlik balandligida yurib turadigan, afinalik kleon kabi yelkasidan togani yulib tashlaydigan bo`ldi...

Yana Gay dahshatli va ehtiros bilan yondirib gapirar edi, Tiberiyning nutqi yoqimli eshitilib, rahmdillikka yengil chaqirar edi. Nihoyat Tiberiyda bo`g`in sof va qunt bilan ishlov berilgan edi, Gayda esa o`ziga tortadigan hashamatli edi, turmush tarzida ham ular shunday ajralib turar edilar: Tiberiy oddiy va kamtarin yashadi, Gay esa boshqalar bilan qiyoslaganda, sabr- qanoatli, qattiq intizomli ko`rinar edi, akasini yonida esa yengil tabiatli, isrofgar edi ...

Nutqlardagi o`xshamaslik axloqiy farqlarga mos edi, biri muruvvatli va yumshoq, boshqasi tikanli va shunday badjahl ediki ko`pincha nutq so`zlash davomida o`z ustidan hokimiyatni yo`qotib, g`azabga minib, qichqirishni boshlab haqoratlarini yog`dirib, oxir oqibatda chalkashar va jim bo`lib qolar edi. Ofatdan qutilish uchun u zehni o`tkir qul Litsiniyning xizmatidan foydalandi. Musiqa o`qituvchisi ishlatadigan asbobni qo`liga olib, Litsiniy hamma vaqt, qachon Gay so`zga chiqsa uni orqasida turar edi va u ovozi ko`tarib, jahli chiqishga tayyor turganini ko`rib tinch va mayin tovushni olar edi, unga javob qaytarib, Gay kuchi va hissiyoti va ovozi pasatirar, o`ziga kelib tinchlanar edi.

III. Aka-ukalar o`rtasidagi farqlar ana shunday edi, raqib oldidagi jasoratga, qo`l ostidagilarga adolat, xizmatga uchlik, huzurlanishda mo`tadillik... ular bir qadar ham uzoqlashmadilar. Tiberiy to`qqiz yosh katta edi, shuning uchun ular davlat xizmatiga alohida-alohida chiqdilar, bu ularni kuchiga katta zarar keltirdi, chunki turli vaqtda ularni har biri o`z cho`qqisiga chiqdi, ular o`z kuchlarini birlashtira olmadilar, bunday birgalikdagi kuch ulkan va yengib bo`lmaydigan bo`lar edi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 230-231 стр

Tiberiy Grakx islohotlari

VII... Tiberiy mana bu sabablarga ko`ra o`z islohotlarini taklif qildi.

VIII. Qo`shni xalqlardan bosib olingan yerlarni rimliklar bir qismini sotdilar, bir qismini davlat mulkiga aylantirdilar va kam mulkli fuqarolarga uncha katta bo`lmagan haq evaziga foydalanishga tarqatdilar. Boylar ijara haqini oshirib, shu tarzda kambag`allarni yerlaridan siqib chiqarganlarida hech kimga 500 yugerdan ortiq yerga ega bo`lish va foydalanishga ruxsat bermaydigan qonun chiqarilgan edi. Bu qonun ma`lum vaqtga qadar boylarni g`arazli intilishlarga chek qo`ydi va kambag`allarga o`zlari ijaraga olgan yerlarda qolishga va birinchi razverstka vaqtida ular egalik qilgan ulushlarini saqlab qolishga imkon berdi. Lekin tezda boylar soxta kishilar orqali ijarani o`zlariga ko`chirdilar, yerlarni katta qismini ochiq o`zlariga birkidilar. Uchastkalardan siqib chiqarilgan kambag`allar harbiy xizmatni o`tashni xohlamadilar, o`z bolalarini o`stira olmadilar, shunday qilib tezda Italiyada erkin fuqarolar soni qanday kamayib borayotgani, aksincha fuqarolardan tortib olingan yerlarni boylar uchun ishlov beradigan qul – varvarlarni soni o`sib borayotgani sezilarli ko`rindi ... Uni ukasi Gay o`z yozuvlarida Tiberiy Numansiyaga jo`nab ketayotganda, Etruriya orqali o`tib ketayotib birgina chet elliklar va varvarlar yerga ishlov berib poda boqilayotgan bo`m – bo`sh mamlakatni ko`rganini eslatadi. O`shanda unda o`sha siyosiy

¹ 1 rim futi- 327,45 grammga teng.

rejalar tug'iladi; qaysiki uni amalga oshirilishi aka – ukalarga qancha kulfat keltirdi. Lekin haqiqatda unga kuchli shuhratparastlik intilishlarini, qat'iyatni eng avvalo rim xalqini o'zi Tiberiyni portiklardagi, devorlardagi, yodgorliklardagi davlat yerlarini boylardan tortib olib, ularni yo'qsillarga taqatlash uchun chaqiriqlar uyg'otdi.

IX. ... Shu bilan birga o'sha katta adolatsiz va ochko'zlikga qarshi qaratilgan qonunni o'zi yumshoqlik va mo'tadilligi bilan ajralib turar edi, qonunlarga bo'ysunmagani uchun odamlarni sudga berish kerak edi va noqonuniy bosib olingan mulkdan jarima solish bilan mahrum qilish lozim edi, Tiberiy qonuni kambag'al fuqarolar foydasiga to'lov sharti bilan faqatgina noqonuniy mulkdan voz kechishni buyurar edi. Bu islohot mo'tadil bo'lishiga qaramasdan xalq undan qoniqishga va o'tmishni unutish, kelajakda o'zini adolatsizliklardan saqlash uchungina tayyor edi. Lekin boylar va yirik mulkdorlar g'arazli manfaatlaridan kelib chiqib qonunchini o'ziga qarshi qat'iy turib, g'azablanish bilan qonunga qarshi yopirildilar ...

Ammo bu bilan ular hech nimaga erishmadilar. Tiberiy ezgu va adolatli ishni shunday chiroyli so'zlash bilan himoya qildiki, yomonni ham foydali ko'rinishda ko'rsatishi mumkin edi. Qachonki uning tribunasi atrofida to'plangan xalq oldida yo'qsillar himoyasi uchun so'zlaganda, dushmanlar uchun u qo'rqinchli va yengilmas ko'rindi. Italiyada yovvoyi hayvonlar o'zlari yashirinishi mumkin bo'lgan makon va uyalariga ega – dedi u. Italiya uchun urushayotgan va o'layotgan odamlar esa havo va yorug'likdan boshqa hech vaqoga ega emas, uyidan mahrum bo'lib xotin va bolalari bilan ko'chmanchiga o'xshab har yerda daydib yuradilar. Lashkarboshilar jang maydonlarida dushmanlardan sog'ona va ibodatxonalarni himoya qilishga chaqirib, askarlarni aldaydilar. Axir ko'pgina rimliklarda otasini mehrobi ham, ajdodlarni sog'onalari ham yo'q, ular begona hashamat, begona boylik uchun jang qiladilar va o'ladilar. Ularni dunyoni egasi deb atadilar, lekin ularda bir parcha yer ham yo'q.

X. Mana shunday to'lqinlanib haqiqiy alanga bilan aytilib, xalq olqishlab qabul qilayotgan so'zlarga raqiblardan birortasi ham e'tiroz bidira olmadi. Lekin munozaralardan voz kechib boylar tribunlardan biri, o'zini kamtarona hayoti va qat'iy axloqi bilan ma'lum bo'lgan yosh kishi Mark Oktaviyga murojaat qildilar. Oktaviy Tiberiyning o'rtog'i va do'sti edi va boshda unga hurmat yuzasidan kurashdan bosh tortdi. Lekin keyin ko'pgina obro'li kishilar tomonidan qat'iy iltimoslar tazyiqi ostida u zo'ravonlikga yon berib, Tiberiyga qarshi chiqdi va qonunni rad qildi. Tribunlar kollegiyasida doimo qarshi ovoz beradiganni fikri hal qiluvchi bo'ladi, qolgan hammani roziligi hech qanday kuchga ega emas. Omadsizlikdan jahli chiqqan Tiberiy o'zini mo'tadil loyihasini qaytarib oldi va xalq uchun qulay, jafakorlar uchun qattiq bo'lgan boshqasini kiritdi; yangi qonun ular eski qonunlarga zid ravishda egalik qilgan yerlarini tezda bo'shatib berishni buyurdi. Bu har kuni Tiberiy bilan Oktaviy o'rtasida trubinada har kuni yangidan boshlanayotgan kurashga olib keldi, va lekin keskinlashayotgan kurashning eng qizig'ida ham ular bir-birlariga biror bir keskin so'z aytmadilar; tug'ma halollik va yaxshi tarbiya aqlarni jilovlab turadi, ko'rinish turadiki, nafaqat vakx orgiyalarida va yana shuhratparastlik va g'azab toshganda, Tiberiy ko'rdiki yangi qonun katta davlat yerlariga ega bo'lgan Oktaviyni shaxsiy manfaatlariga tegishi mumkin emas, u o'z raqibiga munozaradan voz kechishni iltimos qilib murojaat qildi va shuningdek uni yerlarini qiymatini o'zini uncha katta bo'lmagan mablag'laridan qoplashga tayyor ekanini bildirdi. Oktaviy bu taklifga ko'nmadi.

XI. ... Qachonki Xalq yig'ini kuni kelganda, Tiberiy xalqni ovoz berishga chaqirdi, barcha saylov urnalarini boylar o'g'irlagani bilinib qoldi, bu hodisa katta sarosimaga olib keldi... Va Tiberiy boshqa usul bilan o'z qonunini o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lmay, nomunosib va noqonuniy usulda murojaat qiladi, aynan Oktaviyni hokimiyatdan chetlatishni: Biroq u ko'ndirishdan boshladi: uni qo'lga do'stona tegib u Oktaviydan xalqning adolatli talablariga yon berish va qondirishni so'radi, qaysiki o'zining buyuk mehnatlari va boshdan o'tkargan xavflari uchun shunday kichik mukofot bilan qoniqadi. Lekin Oktaviy rad javobini berdi va shunda Tiberiy bir xil hokimiyatga ega har ikki tribun muhim masalalarda qarashlarda kelisha olmasa, bu ish qurolli kurashsiz hal bo'lmaydi va qiyinchilikdan yagona yo'li ulardan biri hokimiyatdan mahrum qilinishi kerak deb aytdi; mayli Oktaviy birinchi bo'lib uni Tiberiyni almashtirishni ovozga qo'ysin va u shu soatdayoq hayotga xususiy kishi bo'lib qaytadi, agar xalq shuni xohlasa. Oktaviy bu

taklifni ham qaytardi, shundan so'ng Tiberiy bunday holda agar u o'ylab ko'rib qarorini o'zgartirmasa Okatviyni almashtirish to'g'risidagi masalani ovozga qoyishini aytdi va shundan keyin yig'ilishni tarqatdi.

XII. Keyingi kun xalq to'planishi bilan Tiberiy tribunaga ko'tarildi va yana Oktaviyni ishontirishga urindi, lekin u qat'iy qolaverdi. Shunda Tiberiy Oktaviyni tribunatdan chetlatish to'g'risidagi qarorni taklif qildi va shu yerdayoq bu masalani ovozga qo'ydi. Trib¹ Rimda 35 ta edi, ulardan 17 tasi Oktaviyga qarshi ovoz berdilar, agar ularga hech bo'lmaganda yana bir trib qo'shilganda edi, Oktaviyga xususiy hayotga qaytishga to'g'ri kelar edi. Shunda Tiberiy ovoz berishni to'xtatishga buyruq berdi va Oktaviyga murojaat qiliub, xalq oldida uni o'pdi va o'zini sharmanda qilishga yo'l qo'ymasligini so'rab uzoq yolvordi, uni Tiberiyni qattiq va eng oxirgi choralari ko'rishga majbur qilmaslikni so'radi. Aytishlaricha Oktaviy bu iltimoslarni o'jarlik va qat'iyatni bildirmay eshitdi; uni ko'zlari yoshga to'ldi va uzoq jim bo'ldi; lekin qachonki uni nigohi to'da bo'lib turgan boylar va mulkdorlarga tushganda u ko'rinishda uyalib va ularni oldida sharmanda bo'lishdan qo'rqib, barchasiga oxirigacha chidashga qaror qildi va Tiberiy u bilan nima istasa shuni qilsin deb aytdi. Shunday qilib qaror qabul qilindi va Tiberiy o'zining ozod qo'yilgan qullaridan biriga² Oktavianni kuch bilan tribunadan olib ketishni buyurdi...

XV. Shunday qilib u bu safar ham yig'ilishni tarqatdi; lekin uni Oktaviyga nisbatan qilgan harakatiga nafaqat zodagonlar va xalq ham haddan tashqari zo'r berishni ko'rinishini¹ ko'rdi deb his qildi, u xalqqa so'z bilan murojaat qildi, undan uni so'zlarini ishonchli va mazmunli ekanligi tushunchasini beradigan ba'zi isbotlarni keltirish maqsadga muvofiq bo'ladi. "Xalq tribuni,-dedi Tiberiy;-muqaddas va daxlsiz shaxs, chunki uning faoliyati xalqqa va uning manfaatlarini himoya qilishga bag'ishlangan. Lekin agarda tribun xalqdan yuz o'girib unga zarar keltirsa uni hokimiyatini kamsitsa, uni ovoz berishiga to'sqinlik qilsa, shunda u o'z majburiyatini bajarmagani uchun o'z vazifasidan o'zini mahrum qiladi. Mayli u Kapitoliyni buzib tashlasin edi, Arsenalni yoqib yuborsin edi va bunday tribunga oxir-oqibat chidash mumkin edi. Shunday qilib u yomon tribun bo'lishi mumkin edi; kim agar xalq hokimiyatini inkor qilsa u tribun emas, chidab bo'ladimi, tribun hatto konsulni quvg'in qilishi mumkin, xalq esa tribunni hokimiyatdan mahrum qilishi huquqiga ega emas, qaysiki u xalqqa zarar qilib uni su'istemol qiladi. Axir xalq konsul va tribunni saylaydi... Shunday qilib xalqqa qarshi gunoh qilgan tribunni xalqni o'zidan olingan o'z daxlsizligini saqlashi mumkin emas, chunki u o'zini ko'targan o'sha kuchni buzadi. Agar tribun uchun ko'pchilik triblar o'z ovozlari bergan bo'lsalar u tribunatni adolatli oladi demakdir; undan tribunatni tortib olish yanada adolatli bo'lmaydimi, agar unga qarshi barcha triblar ovoz bergan bo'lsa... Va xalq tribun hokimiyatini bir kishidan bovhqasiga o'tkazish huquqiga ega... Bu hokimiyat daxlsiz va almashmaydigan hisoblanishi mumkin emas: axir unga ega bo'lgan odamlar ko'p hollarda undan voz kechadilar.

XVIII. Keyin Mutsiy yana ovozlarni triblar bo'yicha yig'ishga kirishdi, lekin hech nima qila olmadi, raqiblar oldinga surilib, tartibsiz aralashib, birovlarini siqib va siqilib g'oyatda tartibsizlikni keltirib chiqardilar. Bu vaqtda senator Fulviy Flakk shovqin-suronda eshitilishiga qaramay ko'rinadigan joyda turib qo'li bilan ishora qilib bu bilan Tiberiyga hali bir nima xabar qilmoqchi ekanligini ko'rsatdi. Tiberiy olomonga tarqalishni buyurdi va Flakk qiyinchilik bilan turib, Tiberiyga yaqin kelib senat majlisida boylar o'z tomonlariga konsulni og'dirib olishga muvaffaqiyatsiz uringanlaridan so'ng uni Tiberiyni o'ldirishga o'zaro til biriktirganlari va buning uchun katta miqdorda tayyor qurollangan qullar do'stlari borligini xabar qildi.

XIX. Tiberiy bu fitna to'g'risida o'ziga yaqin turganlarga xabar berishi bilan, ular shu ondayoq togalarini bog'ladilar, xodalarni sindirib, ularni yordamida liktorlar olomonni siqib qo'ydilar va bu sindirilgan xodalar bilan qurollanib hujum bo'lgan taqdirda himoyaga tayyorlana boshladilar. Orqa qatorda odamlar bo'layotgan narsalarga hayron bo'lib qaradilar va nima gap deb so'radilar. Shunda Tiberiy, uni ovozini eshita olmas edilar, unga xavf tahdid solayotganini tushuntirish maqsadida qo'li bilan boshini ushladi. Lekin dushmanlar bu ishorani ko'rib, shu ondayoq senatga yugurib,

¹ *hududiy okrug.*

² *u doimo bu odamlardan liktor sifatida foydalanar edi.*

go'yoki Tiberiy taxt talab qilyapti deb xabar qildilar; boshga tegizish bunga haqiqiy belgi deb aytdilar. Hamma sarosimaga tushib qoldi va Nazika konsuldan Rimni qutqarishni, tiranni o'ldirishni talab qila boshladi. Lekin konsul yumshoq javob berdi, u zo'ravonlikni boshlab bermaydi, fuqarolarni birortasini ham sudsiz o'limga bermaydi, agar xalq Tiberiyni e'tiqodiga yon berib yoki uni tomonidan zo'ravonlik bilan qandaydir qonunga qarshi qaror qabul qilsa u konsul bunday qarorni tasdiqlamas edi. Shunda Nazika o'rnidan sakrab turib shunday dedi: hokimiyatning oliy vakili respublikaga xoinlik qilayotgani uchun hammaga taklif qilaman, kim menga qonunchilikni saqlab qolishga yordam bermoqchi bo'lsa, meni orqamdan ergashsin. Shu so'zlar bilan Nazika kiyimini chetini ko'tarib u bilan boshini yopib kapitoliyga yugurdi. Uning orqasidan boshqalar shoshilib qo'llarini toga bilan o'rab, uchraganlarni turtib o'tdilar; bunday zodagon odamlarga barcha yo'lni bo'shatib beradi va bir- birini turtib tarqalib keta boshladi.

Senatorlarni o'rab olgan odamlar uydan olib kelgan tayyoqlar bilan, senatorlarni o'zi olomon sindirgan skameykalarni qoldiqlari va oyoqlari bilan qurollandilar va ularni barchasi uni himoya qilganlarga zarba berib Tiberiyga tomon bostirib bordilar; bu yerda kaltaklash va yoppasiga qochish boshlandi. Tiberiy ham yugurdi, lekin kimdir uni kiyimiga yopishdi; u esa togani tashlab birgina xitonda yugurdi, lekin qoqilib ketib ilgari yiqilgan odamlar ustiga yiqildi, qachon u ko'tarilganda tribunlardan biri Publiy Saturey hammani ko'zi oldida birinchi bo'lib skameykani oyog'i bilan boshiga urdi. Ikkinchi zarbani Lyusiy Ruf o'ziga yozdi, qandaydir ajoyib qahramonlikdek bu bilan maqtandi. Hammasi bo'lib tayoq va toshlar bilan uch yuzdan ortiq kishi o'ldirildi, temir bilan esa – bitta ham o'ldirilmadi.

XXI. Baribir xalq Tiberiyni o'limidan hali qayg'uda edi, ko'rinib turardiki u o'ch olish uchun faqat qulay paytni kutayotgan edi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 231-236 стр

Gay Grakx islohotlari

Plutarx . Gay Grakx

V. Gay kiritgan qonunlardan xalqning foydasiga va senatni hokimiyatini zaiflashtirish uchun yer to'g'risidagi bir qonun, eng kambag'al fuqarolarni yer bilan taminlashga qaratilgan edi, boshqasi harbiy: buyurdiki birinchidan askarlarni, ularni ish haqini kamaytirmasdan davlat hisobidan kiyim bilan taminlash, ikkinchidan o'n yetti yoshga yetmagan fuqarolarni askarlikga kiritmaslik, uchinchi qonun ittifoqchilarga tegishli edi va barcha italyaliklarga rim fuqarolari bilan bir qatorda ovoz huquqini berdi. To'rtinchi, non (*qonuni*) kambag'al fuqarolar uchun non narxini pasaytirdi va nihoyat beshinchi qonun sud ishlariga tegishli bo'lib senatorlarni kuchini katta qismidan mahrum qildi. Senatorlar barcha sud ishlarini olib borib xalq va suvoriylarni qo'rquvda tutgan edilar. Gay esa senator- sudyalarga, ular uch yuzta edi, yana shuncha suvoriylarni qo'shdi va shu tarzda olti yuz sudyadan iborat umumiy sudni ta'sis qildi. Aytishlaricha qonunni o'tkazishga Gay alohida ahamiyat berdi; ungacha barcha notiqlar yuzlarini senatga va komisiya deb ataladiganga qaratib gapirar edilar, Gay esa o'shanda birinchi bo'lib senatga orqasini qilib, yuzini maydonga qaratib gapira boshladi, shu vaqtdan, hamma shunday qildi. Gay faqat oddiy bir burilish bilan muhim ishni amalga oshirdi: u shu bilan aristokratik tuzumga demokratik tus berdi, notiqlarni senatga qarab emas, xalqqa qarab murojaat qilishga majbur qildi.

VI. Keyin u tomonidan koloniyalar chiqarish, yo'llar qurilishi va g'alla uchun jamoa omborlari qurish to'g'risidagi qarorlar ishlab chiqildi. Bu ishlarni barchasiga rahbarlik qilish va boshqarishga u o'zi kirishdi, shuningdek qancha muhim tashvishlar ichida tetiklikni yo'qotmadi, qanday tezlik va mehnatga qobillik bilan har qanday ishni epladi, bu uni yagona tashvishiday eplaganidayn har kim hayratga tushar edi. Unga nafrat va yoki qo'rquv bilan qaragan odamlar ham uni uddaburonligi va aqliga qoyil qolar edilar. Xalq esa uni pudratchilar, hunarmandlar elchilar, magistratlar, askar va olimlar olomoni qurshovida ko'rib, qachon u har biri bilan do'stona gaplashib o'zini bor tavozei shu bilan birga o'z shaxsiy g'ururini saqlab qolishidan hayratga tushar edi; u har kim bilan gaplashishni bilar edi va bu bilan u kim unga xavfli, doimo qurol, zo'ravonlikga qobil kishi deb u to'g'risida gapirganlar qanday tuxmat

qilganlarini ko'rsatdi. Tribunadan so'zlanadigan nutqlardan ko'ra odamlar bilan muloqotda va amaliy ishlarda u yana kuchliroq xalq yo'lboshchisi edi.

XIV. Shunda senatorlar kuriyaga qaytdilar va qaror qilib konsulga shaharni har qanday choralar bilan qutqarish va turanlarni qirib tashlashga topshiriq berdilar. Topshiriqni qabul qilib, Opimiy senatorlarga qurollanishni buyurdi va suvoriylarga, keyingi kuni kun chiqishi bilan ularni har biri o'zi bilan ikki qurolli qullarni olib kelishni xabar qildi. Fulviy o'z navbatida himoyaga tayyorlandi va o'z atrofida ko'p sonli olomonni to'pladi, Gay maydondan ketayotib o'z otasini haykali oldida to'xtadi, uzoq va jim unga qaradi va achchiq ko'z yoshi to'kib uf tortib ketdi. Uni ko'rgan ko'plar uning g'ami bilan chuqur ta'sirlandilar va shunday odamni tashlab ketganlari va unga xiyonat qilganlari uchun o'zlarini koyiy boshladilar, keyin Gayni ortidan uni uyigacha borib, uning eshigi oldida tunda qo'riqchilikda turdilar ...

XV. Gay qurollanishni istamadi va odatda qilganidek forumga bora turib belida kichik xanjar bilan togani kiydi. U chiqayotgan vaqtda xotini eshikda uning oldida tiz cho'kdi, bir qo'li bilan uni, boshqasi bilan kichkina o'g'lini quchoqlab. "Avvalgidek men seni Gay tribunaga kuzatayotganim yo'q – dedi u – sharaflı yurishga emas, qayerda sen boshqalar bilan bir qatorda halok bo'lishing mumkin edi va menga yupanch uchun faxrli ta'ziya qoldirishing mumkin edi;

Tiberiyni qotillari qo'lga o'zingni topshirayapsan, o'zingni haqligingni his qilib birovga qo'l ko'tarishdan ko'ra hammasiga chidashga tayyorsan. Lekin seni o'liming seni vataningga hech qanday foyda keltirmaydi. Yovuzlik baland keldi va temir va zo'ravonlik bilan sud qilyapti. Agar sening akang Numansiya dalalarida halok bo'lganida edi, dushmanlar tinchlik shartnomasini tuzib, bizga uni jasadini berar edilar. Menga esa qaysidir daryo yoki dengizga ular yashirgan seni jasadini berish uchun toat- ibodat qilish bitilgan bo'lsa kerak. Tiberiyni o'limidan keyin qonunlar va xudolarni o'zlariga tayanib bo'ladimi?" Lisiniya ko'z yoslari bilan shunday gapirdi, Gay uni qo'lini chetga olib do'stlari hamrohligida jimgina chiqdi. Uni kiyimini chetidan ushlab qolishga urinib Lisiniya yerga yiqildi, uzoq vaqt yig'isini yutib jim yotdi, xushsiz yotgan uni qullar ko'tardilar va akasi Krassga olib bordilar.

XVI. Hech kim Gay jang qilganini ko'rmadi. U chuqur ta'sirlanib Diana¹ ibodatxonasiga ketdi. U o'zini o'ldirmoqchi bo'lganda, uning sodiq do'stlari Pomponiy va Lisiniy bunga xalaqit berdilar, qaysiki uni qo'lidan qilichni tortib olib qochishga ko'ndirdilar. Shunda aytishlaricha Gay tiz cho'kib ma'budaga qo'lini cho'zib rim xalqi yaxshilikni bilmagani va xoinlgi uchun abadiy qullik bilan jazolashini undan yolvorib so'radi, chunki xalq jazolanishdan ozod bo'lgani bilan ochiqdan – ochiq unga xiyonat qildi.

XVII. Dushmanlar qochib ketayotgan Gayni taqib qildilar, unga yog'och ko'prikda yetib oldilar, o'sha ikki do'st uni qochishga majbur qilib, o'zlari dushmanga yuz o'girib ular bilan jangga kirishdilar, ularni ko'prik oldida ikkalasi ham halok bo'lib qulaganlaricha tutib turdilar. Gayning Filokrat ismli quli u bilan birga qochdi, yo'lda ularga uchragan odamlar qochoqlarni qandaydir musobaqada bo'lgani kabi faqat dalda berdilar, lekin unga hech nima bilan yordam berishga urinmadilar va hatto dushmanlar unga yetib olayotganini ko'rib Gay juda iltimos qilib so'rasada ulardan hech kim Gayga ot bermadi. Nihoyat Gay Furiya²ga bag'ishlangan uncha katta bo'lmagan daraxtzorga qochib kirdi va u yerda sodiq quli Fulokrat qo'lidan ko'ngilli ravishda o'limni qabul qildi, u xo'jayinini o'ldirgach o'zini hayotdan mahrum qildi. Lekin boshqalarni hikoya qilishicha go'yoki ular hali hayotliklarida dushman qo'lga tushadilar, shunda Filokrat xo'jayinini shunday mahkam quchoqlaydiki, hujum qilganlardan hech kim uni qulini o'ldirmasdan Gayni o'ldira olmaydi. Yana hikoya qilishlaricha qandaydir odam Gayni boshini nayzaga ildirib ko'tarib borayotganda, Opimiy o'g'aynisi qandaydir Septimuley hali jang boshlanguncha e'lon qilingan kim agarda Gay va Fulviyning boshini olib kelsa, ularni o'g'irligiga teng oltin olishi to'g'risidagi konsulning va'dasini eslab, uni tortib oldi. Gayning boshi nayza uchida Opimiyga olib kelindi. Taroziga qo'yilib u 17 1/2

¹ yorug'lik va hayot ma'budasi.

² *qasos olish ma'budasi.*

funtga yetdi, Septimuley bu yerda ham yolg'ochilik qildi, boshdan miyani chiqarib unga qo'rg'oshinni qo'ydi. Lekin

Ful'viyning boshini olib kelgan odamlar (*ular oddiy xalqdan edilar*) hech nima olmadilar.

Gay va Ful'viyning jasadlari boshqa murdalar bilan – o'ldirilganlar uch mingtagacha yetdi-daryoga tashlab yuborildi; ularning mulklari davlat xazinasi foydasiga musodara qilindi; ularning xotinlariga motam rasm- rusumning o'tkazish taqiqlandi, buning istiga Lisiniyadan sepi tortib oldilar....

XVIII. Xalq esa bu voqealar yuz bergan vaqtida tahqirlanib bostirilgan edi, Grakslar o'limi to'g'risida u qanday chuqur motam tutdi va ular to'g'risidagi xotira qanday qimmatli ekanini tezda vaqt ko'rsatdi. Shaharning eng yaxshi qismlaridan birida aka – ukalarga haykallar qo'yildi, ular halok bo'lgan joy ziyoratgohga aylandi, u yerda xalq yil vaqtlariga qarab birinchi mevalarni olib kelib, ularni xotirasini esga oldi, ko'plar ularga qurbonlik keltirdilar, xudo ibodatxonasiga kelgandek yuz tuban yiqildilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 238 стр

Tiberiyning o'g'li G. Semproniy qonuni bo'yicha er ulushlarini Rim fuqarolariga xususiy egalik qilish to'g'risida

1. P.Mutsiy va L.Kalpurniylar (er.avv 136-y) konsulligi davrida plebsga Tiberiyning o'g'li. G.Semproniy taklif qilgan. Rim xalqini jamoa yeri.

2. Tiberiyning o'g'li G.Semproniy qonuni bo'yicha berilgan er ulushlariga rim fuqarolarini xususiy mulkchilik huquqlari to'g'risida.

Aytilgan yer ulushi va qo'rg'onni oldi – sottisi boshqa xususiy yer ulushi va qo'rg'onlar oldi – sottisi kabi bo'lsin. Agarda kim sensor bo'lsa aytilgan yer ulushi, qo'rg'on ushbu qonun bo'yicha xususiy mulk qilinsin. Boshqa xususiy er va qo'rg'onlar kabi senzga kiritilsin. Sensor ko'rsatilgan yer ulushi va qo'rg'oni kimga tegishli bo'lsa, boshqa xususiy yer ulushlari kimga tegishli bo'lsa ushanga buyruq bersin (*xususiy egalik sifatida*).

7. Bu qonun yoki plebistsit bo'yicha er ulushi yoki qo'rg'on kimga tegishli bo'lsa ularga o'z mulki sifatida egalik qilib ko'rsatilgan er ulushi va qurg'ondan daromad olsun. hamda bu takliflarga nisbatan hech kim o'z vakolati kuchi bilan senatga o'z taklifi bilan qonun yoki plebistsitga bu er ulushi va qo'rg'onga egalik qiladiganga qarshi taklif bermaydi. Hech kim undan mulkini uning irodasiga qarshi, uning ulimidan keyin, uni merosxo'rlari irodasiga qarshi, hech kim harakat qilmaydi.

Tiberiyning o'g'li. G. Semproniy yo'llar o'tkazish vaqtida qonuni bo'yicha berilgan er ulushlari to'g'risida

Italiyada bo'lgan Rim xalqining aytilgan jamoa dalasidan yer ulushlariga S.P.Mutsiy va L.Kalpurniy konsulligi davrida aynan o'sha yer ulushlari triumvirlarning taqsimlashi bo'yicha va yer ulushlariga egalik qilish bo'yicha biriktirdilar. Italiyada yashab turgan qishloq aholisi yo'llarni ijaradorlariga yoki yo'llarni ijaraga oluvchilarga, ko'rsatilgan kishilarga o'zini mulki sifatida daromad olsun, ega bo'lsin, agarda ko'rsatilgan mulkdor boshqa kishiga yer ulushi va qo'rg'onini sotmasa, yon bermasa plebsga Tiberiy o'g'li G.Semproniy plebey tribuni tomonidan qonun yoki plebistsitga muvofiq bo'lishi mumkin bo'lmagani ko'rib chiqilgan yoki aniqlangan dala bundan mustasno, hamda bu qonun asosida sotish, berish yoki qaytarish mumkin.

Agar yer ulushi yoki qo'rg'on senat qarori bo'yicha kimga egalik qilishga berkitilgan, berilgan yoki qoldirilgan qishloq aholisi yo'llarni ijarachilari yoki yo'llarni ijaraga oluvchilar tarkibiga kirishi lozim yoki majbur, bu qonun asosida aytilgan yer ulushlari yoki qurg'on xususiy mulk bo'lsin deb talab qilmasin va kim sensor bo'lsa belgilangan yer ulushi senzga kiritilsin, yoki belgilangan yer ulushi hozirgidan mavjud bo'lmagan boshqa asoslarda berilsin.

IV. Bu qonunga ko`ra xususiy mulkga o`tdigan jamoa her ulushlari hajmi to`g`risida

P.Mutsiy va L.Kalpurniy konsulligida Italiya yerida bo`lgan Rim xalqining jamoa eriga nisbatan G.Semproni qonuni yoki plebitsit bo`yicha plebsga taklif qilgan daladan mustasno, ko`rib chiqilgan yoki aniqlangan, qaysiki u bo`linishi mumkin emas, hamda eski mulk egasi qonun yoki plebitsitga ko`ra bir kishiga ruxsat berilgan yerdan katta bo`lmagan yer bundan mustasno, ko`rsatilgan jamoa yeri u yoki boshqa eski yer egasi, qachonki bu qonun taklif qilinganda bu dalada 30 yugerdan ko`p bo`lmagan yer ulushiga egalik qilishga va ishlov berishga ega bo`ladi, bu jamoa dalasi xususiy mulk bo`lsin.

V. Birgalikda molni o`tlatishga belgilangan dalalardan foydalanish to`g`risida

Molni birgalikda utlatishga ajratilgan dalada kim uy hayvonini 10 boshdan ko`p bo`lmagan miqdorda, shuningdek ulardan tug`ilganidan bir yilga etmagan, kam bo`lmagan va agarda u yerda u o`tlatsa, mayda uy hayvoni bo`lmaydi. Bu uy hayvonini o`tlatgani uchun xalqqa va soliqchiga hech qanday soliq, yoki to`lov berishga majbur emas, hech kimga shu bilan bog`langan sudga hech qanday qoniqtirish va pul berilmasin.

VI. Rim fuqarolarini sud kafolatlari to`g`risida

IX. Koloniyalar barpo qilish uchun triumvirlarga o`z erlari berilgan Rim fuqarolari va ittifoqchilarining mulkiy huquqlarini sud kafolatlari to`g`risida

18. Triumvir, Rim xalqini sobiq jamoa yerlari hisobidan yer ulushlari tarkibidan yer ulushi va qo`rg`onlariga nisbatan qaytardi, biriktirdi.

X. Rim xalqining jamoa yeri to`g`risida

20. Yuqorida yozilgan yer ulushida bu qonun qabul qilinganidan keyin ilgari jamoa foydalanishiga berilgan yoki ommaviy ijaraga berilgan erdan tashqari Rim xalqining jamoa mulki bo`ladi. Shunday tarzda shu dalada kim xohlasa molini o`tlatsin.

21. Bu dala bir jamoani jamoa o`tlog`i bo`lib qolmasin, hech kim bosib olmasin va kim molni o`tlatmoqni xohlasa, to`siqlik qilishga urinmasin.

22. Agar kimdir buni qilsa, necha marta buni qilsa, bu uchun u qachon buni qilsa har bir yuger bosib olingan yer, kim bu jamoa mulkini band qilsa foydalanishi uchun yoki ijaraga olingan, yoki ketma-ket davomida har bir yuger bosib olingan er uchun 50 sestertsii to`lasin.

23. hukizlar, otlar, xachirlar, eshaklarni usha er ulushida bu qonun qabul qilindan so`ng ma`lum miqdorda boshda o`tlatishga ruxsat beriladi. Bu uchun hech kim hech qanday soliq yoki o`tlatish uchun haq to`lamasin.

24. har kim, kim uy hayvonini tor, o`rmon suqmog`i, yoki jamoa yo`liga bo`lgan yerda o`tlatsin. U o`sha hayvon, uchun aynan o`sha suqmoqga o`tish uchun haydalgan xalqqa ham, soliqchiga otkupshikga ham hech qanday to`lov to`lanmaydi.

XI. Xususiy dalani jamoa yeriga almashtirganlarni xususiy mulkchilik huquqlarini kafolatlari to`g`risida

25. P.Lutsiy va L.Kalpurniyning konsulligida Italiya yeridagi jamoa dalasidan yer ulushini, aynan o`sha jamoa ulushi bu daladan qaysiki xalq xususiyga almashtirib bu ulushni o`rniga tegishli jamoa egaligiga almashtirilgan jamoa yer ulushi, uni egalarini xususiy yer egaligi bo`ladi. U ularni shubhasiz xususiy mulk bo`ladi.

26. o`sha xususiy dala agar u P.Lutsiy va L.Kalpurniy konsulligida Rim xalqini jamoa eri bo`lsa jamoa eriga almashtirilgan xususiy dala jamoa dalasining tegishli qismi o`rniga beriladi.

XIII. Jamoa yo`llari to`g`risida

Duumvir, P.Mutsiy va L.Kalpurniy konsulligi davrida mavjud bo`lgan jamoa yo`llari erkin bo`lsin va ochiq bo`lsin.

XVI. Bu qonun asosida xususiy mulkga o`tgan er ulushlariga nisbatan ishlarni sudda ko`rib chiqish to`g`risida

35. P.Muntsiy va L.Kalpurniy konsulligi davrida agarda Italiya erida rim xalqiga tegishli bo`lgan qandaydir jamoa yer ulushiga talluqli qonun bo`yicha, yoki plebitsit bo`yicha (*aynan*) yoki bu qonun asosida xususiy mulk bo`lsa, aynan shu erga nisbatan yaqin mart idalarigacha sud ajrimi bo`lsa, kim konsul yoki pretor vazifasini egallasa bu ish bo`yicha sud operatsiyasini o`tkazish uchun sudya va rekuperatorlarni sud beradi.

36. .. va hech qanday mansabdor kishi, yoki kimdir mansabdor huquqida bu ish bo`yicha sud ajrimi, bu er ulushiga nisbatan sud qilmasin yoki rekuperatorlar, konsul yoki pretor sifatida.

37. Agar bu ish yuzasidan javobgar va jabrlanuvchi sudga kelishiga va`da bersa bu qonun asosida aytilgan mansabdor shaxslarga hech nima bu ishni hal qilishga to`siq bo`lmasinlar.

XXIII. Rimda ommaviy sotilgan Afrikadagi er ulushi sotib oluvchini xususiy mulki to`g`risida

55. Rimda ommaviy sotilgan Afrikadagi er ulush xaridorga tegishli bo`lsin va bu er ulushi soliq to`laydigan xususiy mulk bo`lsin. Bu yer ulushining boshqa qismi Italiyadan tashqarida turadi.

56. Ittifoqchilardan kimdir, yoki latin huquqi ittifoqchilari, qaysiki toga kiyadiganlar ro`yxati bilan Italiya yerida harbiy buyruq ostida turganlar va rim xalqi yoki bu yer ulushidan daromad qiladigan, egalik qiladigan har kim yoki bu mulk ustidan nazorat qilish maqsadida bo`ladi, ularni hech qanday qora niyatsiz bu yer ulushiga kiritadi.

XXIV. Afrikadagi yer ulushini xaridorga yoki otkupshikka berish tartibi to`g`risida

57. Afrikada bo`lgan qandaydir yer ulushi, aynan shu yer ulushini o`sha qismi, bu sotib olingan er ulushi teng asoslarda agarda Rimda sotilgan yoki otkupga topshirilgan bo`lsa egalik qilsin, undan daromad olsin.

Yerni ishlash qobiliyatiga ega bo`lmagan kolonistlardan boshqa Rim fuqarolari foydasiga erni begonalashtirish to`g`risida.

Agar qandaydir prefekt yoki harbiy bu provintsiyaga yuborilgan bo`lsa (*agar yer ulushi*) kolonga yoki kolonlar tartibiga yozilganlarga berilgan yoki (*ularga*) ulush sifatida egalik qilish uchun boshqa rim fuqarolariga birlashtirilgan bo`lsa, ishlanadigan yer sifatida duumvir g`amxo`rlik qilsin.

Tayanch iboralar: Eney, Serviy, Tulliy, Tit Liviy, Amuliy, Reya, vesta, Mars, Numitorn, Rem, Romul, Palatin, Aventen, Alba, Laviiniy, Etruriya, Tibr, Eatiya, Telefu, Ematiyon, Urkdan, Rodoss, Telemax, Odessey.

Reyting savollari:

1. “Yugurta urushi” asarini muallifi kim?

- a) Pompey
- b) Sallyustiy
- s) Diodor
- d) Rodoss

a) Troyaliklar

b) Eneylar

s) Finikiyaliklar

d) a, b

2. Sallyustiyning yozishicha dastlab Rimga kim asos slogan?

3. Akasini haydab, uning o`g`lini o`ldirib, qizini vestalikka berib taxtga o`tirgan

hukmdor Amuliy haqida kim ma'lumot bergan?

- a) Sallyustiy
- b) Plutarx
- s) Tit Liviy
- d) Tatsit

4. Vestalkani bolalari daryoga oqizib yuborilgach, ularni qaysi hayvon emizgan?

- a) bo'ri
- b) arslon
- s) kiyik
- d) sigir

5. Bolalarni bo'ri bilan ko'rib qolgan Faushv qaysi lavozimda ishlagan?

- a) cho'pon
- b) vazir
- s) saroy xizmatchisi
- d) soliqchi

6. "Rim qadimiyatlari" asarini kim yozgan?

- a) Tit Liviy
- b) Dionisiy
- s) Demosfen
- d) Plutarx

7. Rodoss ertaklariga ko'ra Romul kimni o'g'li deyilgan?

- a) Dekistiy
- b) Diamed
- s) Eney
- d) Laomedont

8. Dalalarga hujum qilib, aka-uka Rem va Romulni ushlab jazolamoqchi bo'lgan, keyinchalik ularni podsho zotidan ekanini bilib, ularga yordam bergan shaxsning nomi?

- a) Amuliy
- b) Faustul
- s) Numitor
- d) Telefa

9. Tit Livey hikoyasiga ko'ra Rem qanday o'lgan?

- a) Jangda dushman tomonidan.
- b) Akasiuni qasddan zaharlab o'ldirgan.
- s) Kalxat qushlari ko'p qo'ngani uchun Romul shoh bo'ladi va Rem olomon o'rtasida o'ldiriladi.
- d) Romul podsho bo'lgandan so'ng ukasini qatl ettiradi.

10. Rim boshqaruv tizimida huquqsiz, ammo ko'ngilli ko'chib kelganlar kimlar edi?

- a) plebeylar
- b) patrisiylar
- s) magistirlar
- d) qullar

11. Quyidagi so'zlardan qay biri homiy degan ma'noni anglatadi?

- a) kliet
- b) magistratura
- s) musey
- d) patron

12. Qadimgi Rimda fuqarolar qanday nomlangan?

- a) patrisiylar
- b) kviret
- s) plebeylar
- d) klivetlar

13. O'z huquqini talab qilgan plebeylar ketishga qaror qiladilar. Quyideagi so'zlarning qay biri "ketish, tark etish" degan ma'noni bildiradi?

- a) sessiya
- b) krivet
- s) sessesiya
- d) patron

14. Qaysar tabiatli konsul, plebeylarni qirib tashlamoqchi bo'lgan shaxs kim?

- a) Appiy
- b) Serviley
- s) Klavdiy
- d) Numitra

15. "Muqaddas toqqa" chiqib ketgan plebeylar o'z huquqlarini himoya qiliuvchi vakil yubordilar. U kim edi?

- a) Litsiniy
- b) Albin
- s) Sitsiliy
- d) Agripan

16. Er. avv. III asrda boshlangan Puni urushlari qaysi davlatlar o'rtasida bo'lgan?

- a) Rim va Afina
- b) Rim va Sparta
- s) Rim va Karfagen
- d) Rim va plebeylar

17. Puni urushi nima sababdan boshlangan edi?

- a) G`arbiy O`rtayer dengizi
- b) Sharqiy O`rtayer dengizi
- s) Bobil uchun
- d) Sparta uchun

18. Gannibal 9 yoshar davrida qurbonlik qilingan va shu qurbonlik oldida Rimning dushmani bo`laman deb qasam ichgan otasiga. Uning otasi kim edi?

- a) Gasdrubal
- b) Gannibal
- s) Litsiniy
- d) Alben

19. “U botir, qo`rqmas, ammo shavqatsiz, ziyoratgohlarni pisand qilmas, xudolarga ishonmas edi”. Tet Leviy yuqorida qaysi hukmdorni tasvirlagan?

- a) Gamilkar
- b) Gannibal
- s) Gasdrubal
- d) Romul

20. “U biror marta qimmat kiyinmagan, 1500 dinordan ortiq narxlangan qulni olmagan, xalq orasida rimlik Demosfen deb nom qozongan”. Plutarx keltirgan bu jumlar kimga tegishli?

- a) Gasdrubal
- b) Katon
- s) Litsiniy
- d) Albin

21. Kim “Dehqonchilik” traktini yaratgan?

- a) Tet Livey
- b) Gannibal
- s) Katon
- d) Gomiled

22. Mark Portsiy Katon yashagan davrlarni ko`rsating?

- a) 234-149 yillar
- b) 243-94 yillar
- s) 249-143 yillar
- d) 294-134 yillar

23. Kompitaliya – bu ...

- a) diniy urushlar
- b) diniy bayramlar
- s) hashar ishlari

d) hukmdorning bayrami

24. Rimliklar e`tiqodiga ko`ra, dehqonchilik va vinochilikni qaysi xudo yaratgan?

- a) Mars
- b) Yupiter
- s) Saturn
- d) Zevs

25. Qadimgi Rimda qullarga qaysi metallardan kiyim taxlangan?

- a) temir
- b) mis
- s) bronza
- d) tunuka

26. Plutarxning yozishicha “Uning nutqi rahmdillikka chorlar va u kamtarin yashardi”. gap qaysi notiq haqida?

- a) Tiberx
- b) Gay
- s) Demosfen
- d) Katon

27. Tiberiyni o`ldirmoqchi bo`lgan boylar haqida unga kim xabar beradi?

- a) Mutsiy
- b) Flakk
- s) Oktaviy
- d) Letsiy

28. Tiberiyni o`ldirishdan kim manfaatdor bo`lgan?

- a) Saturiy
- b) Lyusiy
- s) Oktaviy
- d) Nazika

29. Gay Grakxning to`rtinchi islohotini toping?

- a) yer to`g`risidagi
- b) askarlar haqini kamaytirish
- s) 17 yoshga yetmaganlarni askarlikka qabul qilmaslik
- d) kambag`allarga nonni arzon qilish

30. Gay o`limidan oldin qaysi ma`budaga ibodat xonasiga borib, xalqni qarg`agan va tiz cho`kib yolvorgan?

- a) Diana
- b) Furiya
- s) Ishtar

d) a, b

31. Gay kimni qo`lida ko`ngilli ravishda o`lim topadi?

- a) Pomponiy
- b) Filokrat
- s) Lisiney
- d) Tiberiy

32. Rim fuqarolarining yer va yo`lga egalik qilish huquqini kim ishlab chiqqan?

- a) Gay
- b) Tiberx
- s) Oktaviy
- d) G. Semproniy

2-mavzu. Rim respublikasining qulashi. Rim imperiyasi

1-§. Respublikaning tushkunligi

Provinsiyalarni talanishi

Mark Tulliy Sitseron. Gay Verresga qarshi nutq

Mark Tulliy Sitseron (er. avv. 106-43-yillar) ajoyib notiq, huquqshunos, er. avv. 66 yil pretor, er. avv. 65-yil konsul. Uning nutqlari, xatlari, traktatlari Rim davlati va jamiyatining turli sohalarini o`rganish uchun Rim respublikasining qulashi davrini fojeali voqealari to`g`risida qimmatli ma`lumotlar beradi. Sitseronning Gay Verresga qarshi nutqi er. avv. 73-71 yillarda Sisiliyada noibligi davrida uning provinsiyani boyish maqsadida surbetlarcha talaganini fosh qiladi. Mark Tulliy Sitseron er. avv. 106-yilda Rimga yaqin Arpin shahrida tug`iladi. Uning ota-onasi shahar fuqarosining badavlat suvoriylar toifasiga mansub kishilar edi. Sitseron o`z faoliyatini Sulla hukmronligi yillarida (81) boshlaydi. U birinchi marta Publiy Kvintsiy degan oddiy bir dehqonning g`ayri qonuniy yo`l bilan tortib olingan yeri to`g`risidagi da`vo yuzasidan himoyachi sifatida so`zga chiqib, ishning muvaffaqiyatli tugallanishiga erishadi.

Sitseron falsafa hamda notiqlik san`atini chuqurroq o`rganish bazonasi bilan Yunoniston safariga jo`naydi va bu yerda o`tkazilgan ikki yillik sayohat davomida Afina bilan tanishadi. Kichik Osiyoning turli shaharlarida bo`ladi va, nihoyat, bir qancha vaqt Rodosda yashab, mashhur faylasuflardan, ulug`notiqlardan ta`lim oladi.

Verres ustidan qozonilgan g`alaba xalq o`rtasida Sitseronning mavqeini g`oyat darajada oshirib yuboradi va bundan buyon uning davlat mansablarida tobora yuqori ko`tarilishiga keng yo`l ochadi.

Sitseron nihoyat 63-yilda eng oliy davlat lavozimi konsullikka saylanadi va shu kundan boshlab Rim jamiyati davlatmand doiralarning rahnamosiga, demokrat guruhlarning ashaddiy dushmaniga aylanadi.

44-yilda, Sezar o`ldirilganidan keyin, respublika tuzumining yangitdan tiklanishiga chuqur umid bog`lagan Sitseron yana siyosiy faoliyatga qaytadi. Antoniyga qarshi ayovsiz kurash boshlaydi; Antoniyga qarshi yozilgan va Demosfenga taqlidan "Filippiklar" deb atalmish o`n to`rtta maxsus nutqida yangidan bosh ko`tarib kelayotgan istibdod da`vog`arining kirdikorlarini va yovuz niyatlarini fosh etadi. Shu nutqlar uchun Sitseronning nomi proskriptsiya ro`yhatiga kiritilib, er. avv. 43-yilda Antoniy odamlari tomonidan kallasi kesiladi.

Qadimgi zamonlarda Sitseronning 150 ga yaqin nutqi nashr etilgan bo`lsa, bizga qadar shulardan 58 tasi yetib kelgan. Bulardan tashqari falsafa mavzularida yozilgan 12 ta asar, notiqlik nazariyasi va tarixiga doir 7 ta risola va 800 ga maktub asrlar to`foniga chap berib omon qolgan.

IV. ... U eng ko`p sonli va o`zining ayblarining eng muhim dalillari va izlarini Sitsiliya provinsiyasida qoldirdi, qaysiki u uch yil davomida shunday qiynadi va talon-taroj qildiki, uni avvalgi holatida qayta tiklash mutlaqo mumkin emas edi va uni faqat ko`p yildan keyin sotilmas pretorlar yordami bilan biroz qayta tiklash mumkin.

(13) Verres pretor bo`lgan vaqtda sitsiliyaliklar uchun ularni o`zlarini qonunlari ham, bizni senatni qarorlari ham, umuminsoniy huquqlar ham yo`q edi. Sitsiliyada har bir kishiga bu odamning cheksiz ochko`zligi va su`istemolidan chetda qolgan narsagina tegishli, - shuning uchunki buni u ko`rmadi, yoki u to`ygan edi.

4. To'rt yil davomida biror-bir sud ishi, uni qosh qoqishsiz hal qilinmadi: ota yoki bobodan meros qolgan biror-bir mulk yo'qki, Verresning amri bilan sud hukmi bilan begonalashtirilmagan bo'lsa. U tomonidan joriy qilingan yangi jinoiy qoidalar asosida yer egalaridan katta miqdorda pullar undirildi; bizning eng sadoqatli ittifoqchilarimiz dushmanlar qatoriga kiritildi Rim fuqarolari go'yoki qullar kabi qiynoq va o'lim hukmiga duchor qilindilar; eng jinoyatkor odamlar sud javobgarligidan pul uchun ozod qilindilar, ... hurmatli, beg'araz kishilar ish ko'rilmadan sirtidan hukm qilindilar va quvg'in qilindilar; ajoyib mustahkamlangan gavanlar va ulkan yaxshi himoyalangan shaharlar, piratlar va qaroqchilarga ochib qo'yildi; Sitsiyalik matroslar va askarlar, bizning do'stlarimiz va ittifoqchilar ochdan o'limga mahkum qilingan edilar; bizga o'ta kerakli bo'lgan ajoyib flot Rim xalqining buyuk sharmandaligi uchun biz tomondan yo'qotilib yo'q qilindi.

(14) Bu manfur pretor qadimgi barcha yodgorliklarni bitta qolmay taladi, ularni bir qismi shaharlarni bezatishni istagan boy podsholardan olingan edi, bir qismi bizning imperatorlarimizdan o'z g'alabalaridan keyin, yoki sovg'a qildilar yoki ularni Sitsiliyani shahar jamoalariga qaytardilar. U buni faqatgina shahar jamoalariga tegishli bo'lgan haykallar va bezaklargagina nisbatan amalga oshirmadi; u muqaddas marosimlarni amalga oshirish uchun xizmat qiladigan barcha ibodatxonalarni taladi; U, agarda uning fikricha, yetarlicha mohirona, shu bilan birga qadimgi ustani qo'li bilan qilingan bo'lsa, ma'budlarni biror-bir tasvirini sitsiliyaliklarga qoldirmadi. Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 226-227 стр

Appian. Fuqarolar urushlari, 1, 116 – 120

Appian (eramizning 90 – yillarda tug'ilgan). Iskandaryalik yunon, rim fuqarosi, suvoriylar tarkibiga kiritildi va yirik amaldorga aylandi. U keksayganda "Rim tarixi" asarini yozdi. Bu asarida Rim tarixini shaharga asos solinishidan eramizning II asrigacha bayon qildi. Uning "Rim tarixi" o'ziga xos qurilgan. Uning 24 kitobidan har biri biror-bir xalq tarixini aks ettiradi. Bizgacha 1-7 kitoblar etib kelgan. Appian Spartak boshchiligidagi qullar qo'zg'olonini Rim davlati uchun jiddiy xavf tug'dirganini aytadi. Spartakni harbiy qobiliyati va dovyurakligini ta'kidlaydi.

... Shu vaqt Italiyada Kapuyada teatr tomoshalari uchun o'rgatilayotgan gladiatorlar orasida frakiyalik Spartak bor edi. U ilgari rimliklar bilan jang qilgan, asirga tushib gladiatorlikga sotilgan edi. Spartak o'zini yetmishga yaqin o'rtoqlarini ozodlik uchun tavakkal qilishga, teatrdan o'z hayotini xavf ostiga qo'ygandan ko'ra yaxshi ekanligini ularga ko'rsatdi. Qo'riqchilarga hujum qilib, ular ozodlikga chiqdilar va shahardan qochdilar. Tasodifiy yo'lovchilardan tortib olingan taelq va xanjarlar bilan qurollanib gladiatorlar Vezuviy tog'iga yashirindilar. Shu yerda to'da tarkibiga ko'plab qochoq qullarni, qishloqdagi erkin ishchilardan ba'zilarini qabul qilib, Spartak atrof-tevarakga xuruj qila boshladi. Unga yordamchilar gladiatorlar Enomay va Kriks edi. Spartak o'ljani hamma bilan teng bo'lishgani uchun, tezda unda ko'p xalq to'plandi. Boshda unga qarshi Variniy Glabr, keyin Publiy Valeriy yuborildi. Ularda qo'shin fuqarolardan emas, balki har xil tasodifiy kishilardan yuzaki va yo'l-yo'lakay olingani uchun, rimliklar hali bu haqiqiy urush emas, oddiy qaroqchilik bosqinlari deb hisobladilar - rim lashkarboshilari qullar bilan uchrashuvda yengildilar. Variniydan hatto o'tni Spartakni o'zi tortib oldi. Rim lashkarboshosi shunday xavfqa qoldiki, sal qolsa gladiatorlarga asir tushar edi. Shundan keyin Spartakga yana ko'p xalq qochib keldi, uni qo'shini 70 000 gacha yetdi. Isyonchilar qurollarni tobladilar, oziq – ovqat, aslaha to'pladilar. Rimliklar ularga qarshi konsullarni ikki legion bilan jo'natdilar. Ulardan biri Gargan tog'lari yonida¹ 30 ming kishilik qo'shinga boshchilik qilgan, Kriks tor – mor qilindi. Kriksni o'zi va qo'shinini uchdan ikki qismi jangda halok bo'ldi. Spartakni o'zi Apennin tog'lari orqali Al'pga, u yerdan kel'tlarga qarab tez harakat qildi. Konsullardan biri uni orqasidan quvib yetdi. Shunda Spartak ularga yakka yakka hujum qilib, ikkalasini ham tor – mor qildi. Konsullar to'la tartibsizlikda chekindilar, Spartak halok bo'lgan Kriksga 300 asir rimlikni qurbonlikga keltirdi, 120 000 piyoda bilan shoshilinch Rimga yurdi. U yurishni yengil bo'lishi uchun ortiqcha obozni yoqishga, barcha asirlarni

¹ *Apuliya viloyatida.*

o'ldirishni va yuk hayvonlarini so'yishni buyurdi. Unga kelgan ko'plab qochoqlarni qabul qilmadi. Pisenda¹ konsullar yana qarshilik ko'rsatishga urindilar. Bu yerda ikkinchi katta jang yuz berdi, rimliklar yana yengildilar. Lekin Spartak Rimga yurish qarorini o'zgartirdi. U hali o'zini rimliklarga teng kuchga ega emas deb hisobladi, chunki uning qo'shini yetarlicha jangovar tayyorgarlikga ega emas edi: birorta ham italiyadagi shahar isyonchilarga qo'shilmadi; bular qullar, qochoqlar, qalang'i-qasang'ilar edi. Spartak Furiy² atrofida tog'ni va shaharni o'zini egalladi. U o'zini odamlari bilan savdo qiladigan savdogarlarga kumush va oltin bilan to'lashni, o'zinikilarga esa qabul qilishni taqiqladi. Isonchilar faqat temir va misni qimmat narxda oldilar, ularni keltirganlarni esa xafa qilmadilar. Bunday zarur materiallarni olib isyonchilar yaxshi qurollandilar va tez – tez talonchilikka chiqdilar. Yana rimliklar bilan jang qilib, ularni ustidan g'alaba qildilar va o'ljalarni ortib o'zlariga qaytdilar. Bu dahshatli urush uch yil davom etdi, boshida kuldilar va gladiatorlar bilan urush deb birinchi payt mensimadilar. Lisiniy Krass³ o'zini kelib chiqishi, boyligi bilan rimliklar ichida taniqli odam qo'mondonlikni qabul qilmaguncha qachonki Rimda boshqa lashkarboshilarni saylovlari belgilanganda hammani qo'rqinch ushlab turdi va hech kim o'z nomzodini qo'ymadi. U olti legion bilan Spartakga qarshi yurdi. Joyga yetib kelib Krass o'z qo'shiniga ikki konsul legionini qo'shib oldi. Bu konsullarni askarlari o'rtasida bir necha marta yengilganlari uchun u tezlik bilan qur'a tashlashga buyruq berdi va o'ninchi qismini o'limga hukm qildi. Boshqalar ish shunday bo'lmagan edi deb taxmin qiladilar, barcha legionlar birlashtirilgandan keyin qo'shin mag'lubiyatga uchradi, shunda Krass qur'a tashlash bo'yicha, har o'ninchi legionerni o'limga hukm qildi, o'ldirilganlarni sonidan hech qanday qo'rqmadi, o'ldirilganlar soni 4000 ming kishi atrofida ekani ko'rindi. Nima bo'lganda ham, o'z askarlari uchun Krass o'zlari yengilgan dushmandan ko'ra qo'rqinchli bo'ldi. Tez orada u o'z qo'shinlaridan qayergadir alohida lager bo'lib turgan 10 000 Spartakchilar ustidan g'alaba qildi. Ularni uchdan ikki qismini yo'q qilib, Krass Spartakni ustiga dadil yurdi. Uni ham tor- mor qilib, Sisiliyga o'tib ketish maqsadida lagerga qochgan isyonchilarni favqulodda qulay ta'qib qildi. Ularga yetishib Krass Spartak qo'shinini xandak, to'siqlar va qo'ra devorlar bilan kesib qamadi. Qachonki Spartak Samnium⁴ga yo'l ochish uchun urinib ko'rishga majbur bo'ldi. Krass tongda dushmanni 6000 ga yaqin kishisini kechqurun ham taxminan shunchasini yo'q qildi, shu vaqtda rim qo'shinlaridan faqat uch kishi o'ldirildi va yetti kishi yarador bo'ldi. Krass joriy qilgan intizom oqibatida qo'shinda shunday o'zgarishlar yuz berdi. Bu o'zgarishlar unga g'alabaga ishoch tug'dirdi. Spartak esa qayerdandir unga kelgan otliqlarni kutib, barcha qo'shini bilan jangga bormadi, lekin qamal qilayotganlarni kichik to'qnashuvlar bilan tez- tez bezovta qilib turdi; u doimo va kutilmaganda ularga hujum qildi, xandakga o'tin bog'lamlarini tashlab, ularni yoqdi, shu yo'l bilan qamalni favqulodda qiyin qildi. U asir rimlikni har ikki qo'shin o'rtasidagi oraliq yo'lakda osishni buyurdi va bu uni qo'shini yengilgan taqdirda nimani kutayotganini ko'rsatar edi. Rimda qamal to'g'risida eshitib va uni sharmandalik deb hisoblab, agar gladiatorlar bilan urush cho'zilib ketsa, endigina Ispaniyadan qaytgan Pompeyni ikkinchi bosh qo'mondon etib sayladilar. Rimliklar Spartak qo'zg'oloni og'ir va jiddiy ekaniga endigina ishonch hosil qildilar. Bu saylov to'g'risida eshitib, Krass g'alaba shuhrati Pompeyga nasib qilishidan xavfsirab, ishni har qanday qilib tezlashtirishga harakat qildi va Spartakga hujum qila boshladi. Spartak ham Pompeyni kelishidan ogohlantirish maqsadida Krassga muzokaraga kirishni taklif qildi. Qachonki u bu taklifni mensimay rad qilganda, Spartak tavakkal qilishga qaror qildi va unga endi yetarli otliqlar bo'lgani uchun butun qo'shinlari bilan okonlar orqali Brundiziy yo'nalishi bo'yicha yugurdi, Krass uni orqasidan tashlandi. Lekin Spartak Brundiziyda Mitridat ustidan g'alabadan keyin qaytgan Lukull turganini bilib, barchasi halok bo'lganini tushundi va Krassga qarshi o'sha vaqtda katta bo'lgan o'z qo'shini bilan bordi. Katta miqdordagi odamlarni qamrab olgan umidsizlikni favqulodda qattiq oqibati ulkan jang bo'ldi.

¹ *O'rta Italiyadagi viloyat.*

² *Italiyani janubi.*

³ *suvoriy, Rimning eng boy odami, er. avv. 72- yilda konsul, er. avv. 55- yilda triumvir.*

⁴ *O'rta Italiyadagi tog'li viloyat.*

Spartak drotik bilan sonidan yarador bo'lgan edi; tizzalab o'tirib o'z oldiga qalqononi qo'yib, hujum qilayotganlarni ko'p sonli o'zini o'rab turganlar bilan birgalikda halok bo'lmaguncha qaytarib turdi. Uni qolgan qo'shinlari to'la tartibsizlikda bo'lib, yanchib tashlandi. Aytishlaricha o'lganlarni sonini aniqlash mumkin bo'lmadi. Rimliklardan 1000 ga yaqin kishi o'ldi. Spartakni jasad topilmadi. Spartakchilarni ko'p qismi jangdan keyin qochib tog'larga yashirindi. Krass ularga qarshi yurdi. To'rt qismga bo'linib barchasi halok bo'lmaguncha ular hujumni qaytarib turdilar, 6000 bundan mustasno, qaysiki ular ushlab olinib, Kapuyadan Rimga boradigan yo'l bo'ylab osildilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 239-242 стр

Plutarx. Pompey

XXI ... Biroq taqdir Pompeyni qandaydir darajada bu g'alabaning (Spartak boshchiligidagi qullar qo'zg'olonini ustidan) ishtorokchisi qildiki, jang maydonidan besh ming qochoqlar uni qo'lga tushdi "Barcha asirlarni o'limga hukm qilib" Pompey shoshilinch senatga yozdi: Krass gladiatotlarini ochiq jangda tor-mor qildi, u Pompey esa urushni ildizi bilan sug'irib oldi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 239 стр

Tayanch iboralar: Sitseron, Publii Kvintsiy, Gay Verresga qarshi nutq, Sezar, Antoniy, Sitseronning 150 ga yaqin nutqi, Sitsiliya, provinsiya, pretor, Appian, Kapuya, Variniy, Spartak, Furiy (Italiya), Gay Svetoniy, Ptolomey, plebey, Gay Kassiy, Martida.

Reyting savollari

1. Er. avv. 65-yilda Rimda kim konsul bo'lgan?	2. Sitseron kimni yomonlab, uni qalloblikda ayblagan?
a) Gay	a) Spartak
b) Tiberx	b) Oktaviy
s) Sitseron	s) Tiberiy
d) Katon	d) Verris
3. "Rim tarixi" asarini kim yozgan?	a) Enomay
a) Arrian	b) Kriks
b) Strabon	s) Valeriy
s) Tiburx	d) Variniy Salodor
d) Appian	
4. "Rim tarixi" asari 24 kitobdan iborat bo'lib, bizgacha nechanchi kitoblari yetib kelgan?	7. Pisenda bo'lib o'tgan jangda Spartak qo'shini qanchani tashkil qilgan?
a) 1-7 kitoblari	a) 70 000
b) 8-16 kitoblari	b) 30 000
s) 1-23 kitoblari	s) 120 000
d) 23-24 kitoblari	d) 300 000
5. Qullar qo'zg'oloniga boshchilik qilgan Spartak asli qayerlik bo'lgan?	8. O'sha davrda Rimning eng boy odami kim bo'lgan?
a) Afinalik	a) Spartak
b) Frakiyalik	b) Lisiniy Krass
s) Spartalik	s) Mutsiy
d) Rimlik	d) Kalpurniy
6. Qaysi Rim lashkarboshisi otini Spartak tortib olgan?	9. Spartak boshchiligidagi qullar qo'zg'olonini necha yil davom etdi?
	a) 3 yil

- b) 4 yil
- s) 5 yil
- d) 15 yil

10. Spartakni kim mag`lub qildi?

- a) Krass
- b) Pompey
- s) Mutsiy
- d) Kalpurniy

11. Jang maydonida 5 ming qaroqchi ushlab urushni ildizi bilan yo`qotgan kim?

- a) Sezar
- b) Krass
- s) Pompey
- d) Plutarx

12. “O`n ikki Sezarlar hayot tasviri” asarini kim yozgan?

- a) Trankvil
- b) Plutarx
- s) Tit Liviy
- d) Tatsit

13. Qadimgi Rimda notiqlik kafedrası nima deb atalgan?

- a) kvindesemviner
- b) sestersi
- s) kongiy
- d) tribunal

14. “Qisqacha Rim tarixi” asarini kim yozgan?

- a) Yevtropiy
- b) Trankvil
- s) Demosfen
- d) Tit Liviy

2-§. Hokimiyat uchun kurash. Imperiyaning o`rnatilishi

Sezarni Rimda hokimiyatni bosib olishi

Plutarx Sezar to`g`risida

III ... Sezar, xabar berishlaricha va tabiatan ham davlat ishlarida oliy darajada qobiliyatlarga va chiroyli so`zlashga ega edi, o`z qobiliyatlarini sidqidildan mashq qilar edi, so`zsiz unga<sup>1</sup> bu sanatta ikkinchi o`rin tegishli edi: Hokimiyat va qurol kuchi bilan birinchi bo`lish uchun ko`proq g`amg`o`rlik qilib, biroq chiroyli so`zlashda birinchi bo`lishdan bosh

¹ *Sitserondan keyin.*

tordi; Harbiy va fuqarolik ishlari bilan mashgʻul boʻlib, ularni yordami bilan u oʻziga davlatni boʻysindirib, notiqlik sanʼati unga tabiat koʻsatgan chegaragacha bormadi ...

IV. ... Rimni oʻzida Sezar sudlarda oʻzining ajoyib himoya nutqlari bilan yorqin yutuqlarga erishdi, oʻzining xushmuomalaligi, yumshoq mulozmati bilan oddiy xalqni yaxshi koʻrishiga erishdi, chunki uning yoshidan kutilgandan koʻra, har bir kishiga eʼtiborli edi. Ha, uning ziyofat, bazmlari va umuman yorqin turmush tarzi davlatda uni taʼsirini sekin - asta oʻsishiga olib keldi. Boshda Sezarning xasadchilari mablagʻlari tugashi bilan birdaniga unitiladi deb, bunga eʼtibor bermadilar. Faqat kech boʻlganda, bu kuch shunday oʻsib, unga qarshi biror nimani qarshi qoʻyish qiyin boʻlganda va mavjud tuzumni inkor qilishga yoʻnalganda, ular tushundilar har qanday ishda boshlanishni ahamiyatsiz deb hisoblash mumkin emas. Boshlanishda yoʻq qilinmagan narsa tez oʻsadi, chunki oʻziga eʼtiborsizlikda toʻsiqsiz rivojlanishiga shart – sharoit topadi. Sitseron, ehtimol Sezarni faoliyatini shubhali xavf tugʻdiradigan deb hisoblagan birinchi odam edi, u tashqi koʻrinishi boʻyicha sokin dengizga oʻxshab osoyishta boʻlgan bu kishida yumshoqlik va quvnoqlik niqobi ostida dadil va qatʼiy xarakterni koʻrdi. U Sezarning barcha fikr oʻylari, faoliyat tarzida tiranning niyatlarini koʻrayotganini aytgan edi. “Lekin, - qoʻshib qoʻydi u - uni sochlari puxta yotqizilgani va u boshini bir barmogʻi bilan qashib qoʻyishini koʻrib, menga bu odam shunday jinoyatni rim davlat tuzumini yoʻqotishni oʻylamaydi” deb doimo fikrlayman. Lekin bu toʻgʻrisida keyinroq ...

XI. ... Hikoya qilishlaricha, Sezar Alʼp orqali oshib, juda kam sonli varvar aholisi boʻlgan kambagʻal shaharcha yonidan oʻtayotganda, uni doʻstlari kulgi bilan soʻradilar: “Nahot, bu yerda ham mansablar uchun musobaqalar bor, birinchilik toʻgʻrisida munozaralar, zodagonlar oʻrtasida kelishmovchiliklar: bor? “Menga kelganda” - deb toʻla jiddiylik bilan javob berdi Sezar - “Rimda ikkinchi boʻlgandan koʻra, bu yerda birinchi boʻlishni afzal koʻrar edim”. Boshqa safar, endi Ispaniyada Sezar boʻsh vaqtida Iskandarni faoliyati toʻgʻrisida nimanidir oʻqib, uzoq vaqt hayolga botib qoldi va hatto koʻziga yosh aylandi. Shunda hayron boʻlgan doʻstlari buni sababini soʻraganlarida “Iskandar meni yoshimda qancha xalqlar ustidan hukmronlik qildi, men esa haligacha biror ahamiyatli ish qilmadim, nahotki siz uchun bu gʻamgin boʻlish uchun yetarli sabab boʻlmasa - deb javob berdi.

XVII ... Uni xavf – xatarlarni sevishi, uni shuhratparastligini bilganlar uchun ajablanarli emas edi, qanday qilib u, goʻyoki oʻzini jismoniy kuchidan oshiq boʻlgan qiyinchiliklarga chidagani, lekin barchani hayratga qoldirar edi, chunki u oq va nozik teri bilan zaif jismoniy tuzilishga ega boʻlib, bosh ogʻriqlar va tutqanoqdan azob chekar edi, aytishlaricha unda birinchi tutqanoq Kordubada¹ yuz beradi, lekin oʻz kasalmandligini huzur-halovatdagi hayot uchun bahona sifatida foydalanmadi. Lekin harbiy xizmatni sogʻayish vositasi qilib, oʻzini zaifligini yengish va oʻz tanini mustahkamlash uchun, toʻxtovsiz oshib oʻtishlar, kam ovqat, ochiq havoda muntazam boʻlishga va qiyinchiliklar tortishlarga harakat qildi. Dam olish soatlaridan ish uchun foydalanish maqsadida, koʻp vaqt aravada yoki taxtiravonlarda uxladi. Kunduzi u shaharlarni, qorovul qismlari va qalʼalarni aylanib chiqar edi, shu bilan birga yonida, yozishni biladigan qul, orqasidan qilichi bilan bir askar turar edi. U shunday tezlik bilan yurar ediki birinchi marta Rimdan Rodangacha² yoʻlni sakkiz kunda bosib oʻtdi. Yoshligidan u uchun otda yurush odatdagi ish edi. U qoʻlini orqaga qilib va ularni yelkasini orqasiga qoʻyib, otni toʻla choptirishi mumkin edi. Bu yurish paytida u yana otda oʻtirib, xat yozdirish, bir vaqtini oʻzida ikki, yoki Appiyni aytishicha, koʻp sonli kotiblarni band qilishni mashq qiladi. Aytishlaricha, Sezar birinchi boʻlib, shaharni kattaligi va ish bilan favqulodda bandlik, shaxsan uchrashishga imkon bermagani sababli, orqaga tashlab boʻlmaydigan

ishlar yuzasidan doʻstlari bilan xatlar vositasida suhbatlashish fikriga keldi ...

Plutarx. Galliyanı istilosi toʻgʻrisida

¹ *Ispaniyadagi hozirgi Kordova.*

² *hozirgi Rona daryosi.*

XV. ... O'sha yo'la bo'lmagan o'n yil shu yillar davomida u Galliyada urush olib bordi, u qat'iy hujum bilan sakkiz yuzdan ko'p shaharlarni oldi, uch yuz xalqni bo'ysundirdi, uch million kishi bilan jang qildi, ulardan bir millionini janglar vaqtida yo'q qildi va shunchasini asir oldi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 243-246 стр

Plutarx buyuk Gall qo'zg'oloni to'g'risida (er. avv. 54 – 52 yillar)

XXV. ... Lekin tezda, qachonlardir Galliyada bo'lib o'tgan eng katta va xavfli urush belgilari paydo bo'ldi. Uni rejasi allaqachon yetilgan edi va ta'siri kuchli odamlar orqali maxfiy ravishda jangovar qabilalar orasida tarqatilgan edi. Ularning ixtiyorida ko'p sonli qurolli kuchlar, urush uchun to'plangan katta pul mablag'lari va mustahkamlangan shaharlar va o'tish qiyin bo'lgan joylar bor edi. Qish vaqti daryolar muz bilan o'rmonlar qor bilan qoplanib, vodiylar toshqin osti edi, so'qmoqlar ba'zi joylarda qalin qor qirovi ostida yo'q bo'lgani uchun, boshqalari botqoqlik va toshqin suvlar sababli, ishonchsiz bo'lgani uchun, qo'zg'olon ko'targanlar bilan Sezar hech narsa qila olmaydi deb go'yoki yaqqol bo'lib ko'rinar edi. Ko'p qabilalar ko'tarildi, lekin qo'zg'olonning o'chog'i arvern va karnutlarning¹ yeri edi.

...

XXVII ... Shuningdek jangda tirik qolgan ko'pchilik varvarlar o'z podsholari bilan Aleziya² shahriga kirib yashirindilar. O'zini baland devorlari, ko'p sonli qamal qilganlar uchun olib bo'lmaydigan ko'ringani uchun, bu shaharni qamal qilish vaqtida Sezar katta xavf – xatarga duch keldi, chunki barcha gall qabilalarining saylanma kuchlari o'zaro birlashib, uch yuz ming kishi miqdorida Aleziyaga keldilar, shu vaqtda shaharni o'zida berkinganlar bir yuz yetmish mingdan kam emas edi. Ana shunday ikki katta kuch o'rtasida qisilgan va o'ralgan Sezar ikki devor qurishga majbur bo'ldi; biri shaharga qarshi, boshqasi kelgan gallarga qarshi, chunki agarda dushmanlar birlashsa, u tamom bo'lishi aniq edi. Aleziya ostidagi urush haqiqiy shon – sharaf bilan belgilanadi, qaysiki biror bir boshqa urush shunday jasoratli va mahoratli qahramonlik namunalarini bermaydi. Lekin yana shunisi ajablanarliki, Sezar shahar devorlari ortida ko'p sonli qo'shin bilan jang qilib va uni yanchib, nafaqat qamal qilinganlar uchun, balki hatto shaharga qaratilgan devorni qo'riqlagan o'sha rimliklar uchun ham bu ishni sezdirmay qildi. Bu rimliklar g'alaba to'g'risida Aleziyadan qarama – qarshi tomondan o'z lagerlariga, oltin, kumush bilan bezatilgan, qalqon qonga bo'yalgan ko'pgina sovutlar, ko'pgina qadahlar, gall chodirlarini rimliklar o'z lagerlariga olib borayotganlarini ko'rdilar, erkak va ayollarni yig'i va dod-faryodlarini eshitgandan keyin bildilar. Shunday tez, tush yoki sharpa kabi bu son-sanoqsiz kuch yo'q qilinib, to'zg'itib yuborildi, shuningdek varvarlarning katta qismi jangda halok bo'ldi. Nihoyat Aleziya himoyachilari Sezar va o'zlariga ko'p tashvishlar tug'dirganlaridan so'ng, taslim bo'ldilar. Versingetorig hamma urushning rahbari, eng chiroyli qurol – aslahani taqib va otni boy bezatib, darvozadan chiqdi. Sezar o'tirgan tepalik atrofini aylanib chiqib, otdan sakrab tushdi, o'zini barcha qurol - aslahasini yulib tashladi va Sezarni oyog'i ostiga o'tirdi, zafar uchun saqlab qolish uchun uni hibsga olmagunlariga qadar u yerda o'tirdi.

Svetoniy Yuliy Sezar to'g'risida Gay Svetoniy Trankvill “Ilohiy Yuliy”

Gay Svetoniy Trankvill (70 - 160 yillar) advokat, imperator Adrianning kotibi, “o'n ikki Sezarlar hayoti tasviri” asarini yozib, bu asarda Sezardan Domisiangacha bo'lgan imperatorlar tarjimai holini yozdi.

¹ Luara va Sena daryolari yuqori oqimida yashagan Gall qabilalari.

² Sena daryosi yaqinidagi Gall shahri.

45. Aytishlaricha, u baland bo'yli edi, oq tanli, yaxshi shakllangan, yuzi sal to'laroq, ko'zlari qora, jonli, ajoyib sog'lig'i bilan ajralib turar edi: hayotini oxirida unga qo'qisdan xushdan ketish, tungi qo'rquvlar yopirildi ... (2) o'zini badan parvarishi bilan juda ham sinchkovlik bilan shug'ullandi ...

54. Beg'arazlikni u, na harbiy na fuqarolik lavozimlarida ko'rsatdi. Ispaniyada prokonsul bo'lganida tilanchi kabi ittifoqchilardan o'z qarzlarini to'lashga pul so'radi, luzitanlarda¹ bir necha shaharlarni, ular uni talablariga rozi bo'lsalarda va uni oldiga darvozalarini ochgan bo'lsalarda, urushdagidek talon- taloj qildi. (2) Galliyada tortiqlar to'la bo'lgan ziyoratgoh xudolarni ibodatxonalarini ship – shiydom qildi, shaharlarni jazolashgan ko'ra o'lja olish uchun talon – taroj qildi. Ana shundan unda shuncha oltin to'planib qoldiki u oltinni Italiya va provinsiyalarda og'irligi bo'yicha funti² uch ming sestersiydan sotdi. (3). Birinchi konsulligi davrida u Kapitoliy ibodatxonasidan o'rniga shuncha tilla suvi yuritilgan mis qo'yib, uch ming sestersiy oltinni o'g'irladi. U ittifoqlar va podsholiklar bilan savdo qildi: U birgina Ptolemeydan³ o'zi va Pompey uchun olti ming sestersiy atrofida oldi. Oqibatda ochiqdan – ochiq talonchilik va svya shakoklik tatstva⁴ unga fuqarolik urushlari xarajatlarini, zafarlar va tomoshalarni sarflarini chiqarish imkoniyatini berdi.

55. Chiroyli so'zlash va harbiy san'atda u ularni bilimdonlaridan kam bo'lmagan shuhrat qozondi.

57. Qurol va otni mahorat bilan egalladi, uni chidamligi har qanday narsadan oshib tushdi. Yurishda u qo'shinni oldida yurdi, odatda piyoda, ba'zida otida, issiqqa ham, yomg'irga ham qaramay, bosh kiyimsiz eng uzoq o'tishlarni ham u ko'z ko'rmagan tezlikda, yengilgina amalga oshirar edi ... Daryolarni suzib, yoki shishirilgan meshlar yordami bilan o'tar edi, shuning uchun ko'pincha o'zi to'g'risidagi xabarchilardan ham o'zib o'tar edi.

58. ... U hech qachon qo'shinni pistirma uchun qulay bo'lgan yo'ldan olib bormas, joyni oldin razvedka qilmasdan ...

59. ... Hech qachon, hech qanday g'ayri – tabiiy kuchlar uni belgilangan tadbirni amalga oshirishni qoldirish yoki boshqa vaqtga ko'chirishga majbur qila olmas edi ...

60. ... Jangga u na faqat hisob-kitob bo'yicha emas, balki hodisa bo'yicha ko'pincha birdan o'tishdan keyin, ba'zida ob-havo eng shafqatsiz paytida, qachon undan buni kutmagan paytlarida kirishdi. ...

62. ... Agarda uni qo'shini chekina boshlasa, uni bir o'zi ko'pincha qochayotganlarni oldiga chiqib, tartib o'rnatar edi ...

65. ... Askarlarni u axloqi, urug'i va boyligi uchun emas, faqat dovyurakligi uchun qadrlar edi; ular bilan muomilada bir xilda talabchan va yumshoq bo'lar edi ...

67. ... Askarlarni qilmishlariga u hamma va ko'p ham e'tibor bermas va hamma vaqt qoidaga ko'ra jazolamas edi. Qochoqlar va g'alayonchilarni ta'qib qilib shafqatsiz jazolar edi...

(2) Yig'inlarda ularga "askarlar" deb emas, "safdoshlar!" deb murojaat qilar edi ...

68. Bularni barchasi bilan u askarlardan siyrak sadoqat va botirlikga erishar edi...

76. Biroq bularni barchasini uni so'zi va boshqa turdagi ishi bosib ketadi: hatto shuning uchun u hokimiyatni suistemol qilishda aybdor va shu qilmishlari uchun o'ldirildi deb hisoblaydilar. Kami qolganidek u har qaqnday meyordan chiqib, unvonlarni qabul qildi: umrbod konsullik, umrbod diktaturani, axloqga vasiylik, keyin imperator nomi, vatan otasi unvoni, podshohlar haykallari o'rtasida haykal, teatrda baland joy, u hatto inson me'yorlaridan oshib ketadigan o'zi sharafiga qarorlar qabul qildi: senat va sudda oltin kreslo, sirk namoyishlarida muqaddas arava va taxtiravon, ibodatxonalar qurbonlik joylari, xudolar bilan bir qatorda

¹ *Pireney yarim orolining janubi – g'arbida yashagan qabilalar.*

² *o'sha vaqtda oltinni odatdagi narxi funt oltin - 4000 sestersiy bo'lgan.*

³ *Ptolemey XII Avlet Misr podshosi, er. avv. 58 – yil Misrdan haydalgan, er. avv. 55 – yil katta pul evaziga rimliklar taxtga qayta tikladilar.*

⁴ *davlat xazinasini, daxlsiz vositalarini er. avv. 49–yilda musodara qilinishini ko'zda tutiladi.*

haykallar, xudolarga ovqat qilinadigan joy, kohinlar, yangi luperklar¹, uni ismi bilan oyni aytilishi; bu barcha unvonlarni u shaxsan o`zini o`zboshimchaligi bilan oldi va tarqatdi.

78. U mana bu qilmishi bilan eng katta va halokatli nafratni o`ziga qaratdi. Ko`pgina oliy faxriy qarorlarni unga taqdim qilmoqchi bo`lgan, to`la tarkibda kelgan senatorlarni u Venera² ibodatxonasi oldida o`tirib qabul qildi ...

79. O`zini ochiq mensimasligi bilan senatni cheksiz haqorat qilib u bunga boshqa qilmishini qo`shdi. Bir kuni u Latin o`yinlaridan qurbonlikdan qaytib, kelayotganda xalqni misli ko`rinmagan qarsaklari orasida olomon ichidan qandaydir odam uni boshiga oq lenta bilan o`raglan lavr gulchambarini kiygizdi. Lekin xalq tribunlari Epidiy Marull va Sezetiy Flav gulchambardan lentani yulishini bu odamni qamoqqa tashlashga buyruq berdilar. Sezar podsho hokimiyatiga ishora muvaffaqiyat qozonmagani uchunmi, yoki uni gapiga qaraganda undan o`zi bosh tortgani sharafigan mahrum qilinganidanmi tribunlarga qattiq xayfsan berib, ularni vazifasidan mahrum qildi. (2) Lekin shu vaqtdan u bir kuni uni podsho deb ulug`lagan plebeyga “Sezarman, podsho emasman” deb javob berishiga qaramasdan, o`zidan podsho unvoniga intilish sharmandaligini olib tashlay olmadi, boshqa safar Luperkaliyda rostral tribuna³ oldida konsul Antoniy unga bir necha marta tojni kiydirishga uringanda, u undan bosh tortdi va Kapitoliyga Yupiter ibodatxonasiga qaytarib yubordi. (3) Buning ustiga tez – tez mish – mishlar tarqaldi, go`yoki u Iskandariyaga yoki Ilionga ko`chib o`tish niyatida va u yerga barcha davlat vositalarini ko`chirmoqchi, Italiyani harbiylar olish bilan holsizlantirib, Rimda boshqaruvni do`stlariga va senatning yaqindagi kengashida kvindeseviri<sup>4</sup> Lusiy Kota Sezarni podsho deb e`lon qilishi taklifini kiritadi, chunki bashorat kitoblarida⁵ parfiyaliklarni faqat podsho yengishi mumkin deb yozilgan.

80. Bu fitnachilarni bunday taklifga ovoz berishga to`g`ri kelmasligi uchun o`ylangan harakatni tezalashtirishga majbur qildi. U yer va bu yerlarda ikki – uch kishi uchrashgan maxfiy yig`inlar bo`ldi, endi hammasi birga qo`shildi. Xalq ham davlatdagi ahvoldan xursand emas edi: yashirin va ochiq yakka hokimlikdan norozi bo`ldilar, u xaloskorlarni qidirdi.

(4) Unga qarshi fitnaga oltmishdan ko`p kishi ishtirok etdi; uning boshida Gay Kassiy Mark Brut va Desim Brut turdilar. Boshda ular taraddudlandilar, uni qachon u saylovlarda tribunlarni ovoz berishga chaqirganda, Mars maydonidagi o`ldirish kerakmi, ikki guruhga bo`linib ular uni ko`prikdan tashlab yuborib, pastda uni ushlab qolib pichoq urushni istadilar, yoki teatrga kirish vaqtida, yoki Muqaddas yo`lda unga hujum qilish. Lekin Mart ida<sup>6</sup> Pompey kuriyasida senat majlisiga to`planadi deb e`lon qilinganda, hamma bu vaqt va joyni ma`qul ko`rdi.

82. U o`tirdi va fitnachilar go`yoki uni olqishlash uchun o`rab oldilar. Birinchi rolni o`ziga olgan Tilliy Simbr shu vaqtni o`zida, go`yoki iltimos bilan unga yaqinroq keldi va qachon u bosh tortib, unga kutib turish ishorasini qilganda, tog`asini tirsagini yuqorisidan ushlab tortdi. Sezar zarb bilan qichqirdi: “Bu zo`ravonlik”- va bunda Kaska orqadan tomog`ini ostidan yarador qildi. (2) Sezar Kaskani qo`lidan ushlab grifel⁷ bilan uradi va sakrab turishga urinadi, lekin ikkinchi zarba uni to`xtatadi. Shunda u hamma tomondan unga xanjarlar yo`naltirilganini ko`rdi, boshiga togasini tashladi va oyog`ini uchigacha o`ralib, munosib yiqilish uchun chap qo`li bilan uni qatlarini tizzasidan pastga rushirdi; shunday qilib u yigirma bir zarba yedi, faqat birinchisida hatto qichqiriq emas, inqilladi, ba`zilarni aytishicha unga tashlangan Mark Brutga “Va sen hammi, meni bolam (*“Va sen hammi, meni bolam”-Sezarni na faqat Brutga mehribonligi, balki Brutni Sezar va Serviliya (xotini emas) o`g`li deb hisoblanishiga ishora. Brut Sezarni o`g`li hisoblanar edi*)” deydi. Hamma qochib ketdi; jonsiz, yotib qoldi uch qul uni qo`llari osilganicha

¹ diniy bayramlardagi kohinlar.

² sevgi va go`zallik ma`budasi.

³ notiqlik kafedrası.

⁴ 15 kishidan iborat kollegiya a`zosi.

⁵ qadimgi bashoratlar to`plami.

⁶ rim kalendarida oy o`rtasidagi kun nomi.

⁷ mumga yozadigan o`tkir metall tayoqcha.

zambilga solib, uyiga olib ketdilar. Shuncha jarohatlardan biri, vrach Anistiyning fikricha, ikkinchisi ko'krakga urilgani uni o'limiga sabab bo'lgan. (4) O'ldirilganni jasadini, fitnachilar Tibrga tashlashga chog'landilar, mulkini musodara qilish, qonunlarini bekor qilish, lekin konsul Mark Antoniy va otliqlar boshlig'i Lepiddan qo'rqqanlari uchun bunga botina olmadilar. Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 246-250 стр

Sezarni o'limidan keyin hokimiyat uchun kurash

Sezarga qarshi partiyani ahvoli

D. Brutning M. Brut va Kassiyga xati

Ahvolimiz haqida xabar beraman. Kecha kechqurun menda Girsiiy bo'ldi. U Antoniy qanday kayfiyatda ekanini ochiq tushuntirdi. Afsus, eng yomon va eng umidsiz Girsiiyni aytishicha, Antoniy menga provinsiya¹ni bera olmaydi va butun Rimda biz tomonda hech kim yo'q, hatto askarlarni va oddiy xalqni kayfiyati bizga qarshi norozi. Men o'ylaymanki, siz tushunasizmi oxirgisi yolg'on, faqat bir narsa to'g'riroq: Antoniy qo'rquyapti, hatto sezarchilarda bizni ozgina qo'llash va unda respublikada bitta ham partiya qolmaydi.

Meni xavfli ahvolim tufayli, menga va barcha biznikilarga Italiyadan chiqib ketishga ketishning qandaydir faxrli sababi bo'lishi uchun, elchi huquqlarini berilishiga qat'iy turishga qaror qildim. U bunga erishishga va'da beradi, biroq men ishonmayman. Ularda bizga nisbatan qahr – g'azab va dushmanlik juda katta, agar hatto Antoniy bizni iltimosimizga rozi bo'lganda ham, ozgina vaqt o'tgandan so'ng, bizni vatan dushmani deb hisoblab hatto quvg'in qilishga harakat qiladi.

Shunday qilib, meni qarorim qanday deb so'raysan? Ishni taqdirga berish zarur. Meni o'ylashimcha Italiyani tashlab ketish lozim, Rodosga yoki qandaydir boshqa joyga ko'chib borish zarur. Agar yana qulayroq hodisa bo'lib qolsa, Rimga qaytamiz. Noqulay hollarda quvg'inda qolamiz. Eng yomon paytda – eng oxirgi himoya - qurolga murojaat qilamiz.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 250 стр

Mark Antoniy, Oktavian va Emiliy Lepid ittifoqi

(II triumvirat – er. avv. 43 – yil)

Dion Kassiy Rim tarixi XVI, 55 – 56 yillar

Dion Kassiy Kokkeyan (eramizning 155 – 235 yillari atrofi) Vifiniya provinsiyasida tug'ilgan, imperator Kommod davrida senator bo'ldi va boshqa mansablarni egalladi. Dion Kassiy "Rim tarixi" asarini yozib, voqealarni shaharni boshlanishidan eramizning 229-yiligacha bayon qildi. Bizgacha 80 kitobdan, to'la faqat 36-60 kitob yetib kelgan.

Muzokaralar uchun ular² bir o'zlari emas, teng sonli askarlar bilan uchrashdilar ... va qo'ltig'i ostida, qandaydir xanjar yo'qmi deb, bir –birlarini tintuv qildilar, sekin ovoz bilan nimadir to'g'risida gaplashib oldilar. Muzokaralarning mazmuni o'zlarini hukmronliklarini mustahkamlash va dushmanlarni yo'q qilish bo'yicha o'zaro qasamyod to'g'risida edi. Lekin ular oligarxiyaga intilayotganlarini ko'rsatmaslik uchun va bu bilan boshqalarni hasadi va dushmanlik niyatlarini o'zlariga tortmaslik uchun, ular shunday shartlashdilar; uni tashkil etish va boshqarish uchun davlat boshida rasmiy turadilar, albatta abadiy emas, besh yilga, barchasiga o'zlari egalik qiladilar, hatto bu haqda senat va xalqga hisobot bermasdan; keyin ular o'zlari barcha provinsiyalarni egallab olishni istamayotganlarini ko'rsatish uchun, lavozim va unvonlarni o'zlariga kim ma'qul kelsa, xususiy tarzda berishga qaror qildilar. Oktavianga boshqaruvga eski va yangi Afrika, Sardiniya va Sitsiliya, Lepidga butun Ispaniya va Narbon Galliyasi, Antoniyga Al'pning va uni orqa tomoniga yotgan, qolgan butun Galliya ...

O'zlari kuchli provinsiyalarni olish uchun va boshqalarga go'yoki, ular hammasini bosib olishga intilmayotganliklarini ko'rsatish uchun shunday qur'a tashkil qildilar. Bundan tashqari,

¹ Brut aytayotgan provinsiya, Sezar unga bergan Sizal'n Galliyasi edi.

² Antoniy, Oktavion, Lepid.

ular o`rtasida barcha dushmanlarni yo`q qilishga kelishildi, Desim Brutni o`rniga konsul bo`lgan Lepid Rim va butun Italiyani himoyasi ostida bo`lsin, Antoniy va Oktavian Brut va Kassiyga qarshi yurish qilsinlar. Qachonki, ular buni qasam bilan mustahkamlagach, ular kelishuvni eshitib guvohlik berishlari uchun askarlarni chaqirdilar va oqilona ko`rinishdagi va xavfsiz deb aytish mumkin bo`lgan mazmundagi nutq bilan ularga murojaat qildilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 251 стр

Gay Svetoniy Trankvill. Jizneopesanie bojestvennogo Avgusta

Rimlik yozuvchi Svetoniy ermizning I asri oxirida tug`ildi. U eramizning I asrida yashagan 12 imperator hayotini yozdi. Uning asari Yuliy Sezar va Oktavian Avgust tarjimai hollaridan boshlanadi.

Avgustning tashqi ko`rinishi va xarakteri

U ko`rinishda chiroyli bo`lib, har qanday yoshda o`ziga tortar, hech qachon o`zini bezamas edi. U o`z sochlariga nisbatan kam g`amxo`rlik qildi, tezlik uchun bir necha sartoroshlarga sochini tarash uchun imkon berar edi. Uning yuzi har doim tinch va ochiq edi.

Dastlab u Rim forumi yaqinida, keyin esa Palatinda yashadi, bu uy kamtarin edi. O`zining kattaligi, bezalishi bilan ko`zga tashlanmas edi-xonalarda marmar ham, parket pollar ham yo`q edi. U 40 yildan ko`proq bir yotoqxonada qishda ham yozda ham uxladi. Qishni u hamma vaqt Rimda o`tkazdi, lekin bu vaqtda shahar, uni sog`ligi uchun zararli ekanligiga ishonch hosil qilsa ham. Agar u maxfiy yoki hech kim xalaqit bermasligi uchun shug`ullanishni istasa, unda alohida yuqori xonacha bor edi, qaysiki uni o`zini “ustaxonachasi” deb atadi. U katta va hashamatli uylarni yoqtirmas edi va qizini hatto juda katta pul turgan saroyini asosigacha buzishni buyurdi. Juda kamtarona bo`lgan shaxsiy dachalarini u haykallar va kartinalar bilan bezamadi. Terrasa va xiyobonlar bilan bezadi va u yerda qadimgi va juda nodir buyumlarni to`pladi... Aytivhlaricha u past va qattiq to`shalgan to`shakda uxlar edi. Kiyimni faqat xonaki tayyorlanganini kiydi, xotini, singlisi, qizi yoki nevara qizlari ishlov bergan kiyimlarni kiydi. Togani na tor, na keng bo`lmaganini kiydi. Baland ko`rinish uchun oyoq kiyimiga qalin poshna qo`ydirdi.

Ziyofatlarni muntazam bermadi, dasturxonga u boshqalardan keyin kelib, boshqalardan oldin ketdi, shuning uchun mehmonlar u kelgancha ovqat yeyishni boshlar edilar. U ketganidan keyin ham, dasturxon atrofida qolar edilar. Dasturxonga 3 taom, eng ko`p 6 taom berilar edi, ularni barchasi oddiy, lekin ulug`vor quvoch bilan taklif qilinar edi. Kim jim o`tirsa, yoki sekin suhbatlashsa ularni umumiy suhbatga chaqirar edi, ko`ngil ochish uchun musiqachilar, aktyorlar va hatto daydi raqqoslar, ko`proq ertak aytuvchilarni chaqirar edi.

U bayramlar va tantanalarni juda katta hasham bilan, ba`zida kulgi bilan o`tkazar edi.

Ovqatga kelganda esa u juda kam va oddiy yer edi. Dag`al nonni, kichik baliq, nam pishloq, ko`k anjirni yaxshi ko`rar edi, vinoni juda kam ichar edi, ochligida faqat vovuyq suvda ivitilgan non yoki bodring bo`lagi, yoki vino ma`zasini beradigan quruq olmalar, yoki yangi olma yer edi.

Н. Н. Трухина. История древнего Рима. М., 1996. 188-191 стр

Dion Kassiy. Rim tarixi

Dion Kassiy Oktavian senatda o`z hokimiyatidan “voz kechganidan” keyin nima bo`lgani keltiradi.

Sezar buni o`qigan paytda senatorlarni turli xil his-tuyg`ular chulg`adi. Ba`zilar uni maqtashga botinmadilar, boshqalar istamadilar, lekin u o`qigan vaqtda va undan keyin tez-tez qichqiriq ko`tarildi: unga yakka hukmronlikni olishni so`radilar. Buning foydasi haqida har xil sabablar ko`rsatdilar. Qaysiki uni shaxsiy hokimiyatni qabul qilishga majbur qilmaguncha, uning foydasi to`g`risida har xil vajlarni ko`rsatdilar. Shu vaqtni o`zida u mustahkam himoyaga ega bo`lishi uchun, uni qo`riqchilariga 2 baravar haq to`lash to`g`risida qaror qildilar. U shunday qilib, go`yoki adolatli tarzda monarxiyani o`rnatishni istadi.

Shu yo'l bilan u senatning va xalqning obro'iga tayanib o'z hukmronligini mustahkamladi. U respublikachi bo'lib ko'rinish istagida, barcha ijtimoiy jamoa ishlari rahbarligini va g'amxo'rligini o'ziga oldi, u barcha provinsiyalarni boshqarmasligini aytdi. U senatga zaif provinsiyalarni qaytardi, chunki ular tinchlikda yashab, urushmas edilar, o'ziga esa kuchlilarni oldi. Qaysiki ular ishonchsiz va xavfli edilar, yoki chegarada dushmanlarga ega bo'lib, yoki o'zlari katta isyonlarga qobiliyatli edilar. So'zda bu, go'yoki senat imperiyaning eng yaxshi qismlaridan daromadlarni xavfsiz olishi uchun qilindi. U esa xavfda bo'lib va mehnat qildi, amalda esa senatorlar quolsiz, urush qilishga qobiliyatsiz va faqat u qurolga ega bo'lib, askarlarni ta'minotini amalga oshirdi.

Ana shunday tarzda, senat va xalqning barcha vakolatlari Avgustga o'tdi, shundan haqiqiy yakka hokimlik ta'sis etildi. Rimliklar yakka hokimlik nomdan shunday darajada nafratlanar edilarki, o'z imperatorlarini diktator ham, podsho ham deb atamadilar. Butun davlat hokimiyati ularga tegishli bo'lgani uchun, davlat monarxiya bo'lishi mumkin emas edi.

Н. Н. Трухина. История древнего Рима. М., 1996. 188-189 стр

Tayanch iboralar: Sezar, Sitseron, fuqarolik ishlari, Sezarning xasadchilari, Al'p, Ispaniya, Korduba, Rona daryosi, Plutarx, Gall, Luara, Sena, Domisian, Aleziya, Pireney yarim oroli, Pompey, Sezetiylar, Martida, Oktavian, Lepid, Brut.

Reyting savollari

- Kim Sezarni xavfli odam deb hisoblagan?
 - Plutarx
 - Sitseron
 - Oktavian
 - Lision
- Sezar kim haqida o'qib, qattiq ta'sirlanadi va hatto yig'laydi?
 - Iskandar
 - Hammurapi
 - Ramzes II
 - Doro I
- Sezar qanaqa kasalga chalingan?
 - bezgak
 - rak
 - tutqanoq
 - sil
- Gay Svetoniy o'z asarida nechta imperator hayotini tasvirlagan?
 - 15 ta
 - 12 ta
 - 10 ta
 - 19 ta
- Gallar va yunonlar o'rtasidagi urush qayerda bo'lgan?
 - Aliziyada
 - Galliyada
 - Megiddoda
 - Fermopilda
- Sezar chiroyli so'zlash san'ati bo'yicha nechanchi o'rinda turgan?
 - birinchi o'rinda
 - ikkinchi o'rinda
 - uchinchi o'rinda
 - to'rtinchi o'rinda
- Roda daryosi hozirgi qaysi daryo hududiga to'g'ri keladi?
 - Reyn daryosi
 - Rona daryosi
 - Po daryosi
 - Reka daryosi
- Pireney yarim orolining janubi-g'arbida yashagan qabilalar nomini toping?
 - varvarlar
 - luzitanlar
 - volsklar
 - axeylar
- Ptolomey XII Avlet qachon Misrdan haydalgan?
 - er. avv. 60-yilda
 - er. avv. 58-yilda
 - er. avv. 57-yilda
 - er. avv. 55-yilda

3-§. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot

Qulchilik. Kolonlar

Kolumella “Qishloq xo`jaligi to`g`risida”, 1, 1-9; 11, 111, 3

“O`z boyligini ko`paytirishning eng sof va oliyjanob usuli-qishloq xo`jaligi... Endi biz o`zimizda imeniyalarda mustaqil xo`jalik yuritishni mensimaymiz va tajribali odamni, bilmaydigan, lekin juda g`ayratli, unga noma`lum bo`lgan bilan, tezda tanishadigan vilikni qo`yishga hech qanday ahamiyat bermaymiz. Har qanday ishda bo`lganidek, yerlarni olishda ham me`yor bo`lishi lozim. Uning xo`jayini bo`lish uchun, yerni sotib olgan kishilar tasavvurini hosil qilish uchun o`z-o`ziga yuk ortmaslik va boshqalarni bu yerdan foydalanish imkoniyatini tortib olish emas, qancha kerak bo`lsa o`z tassarrufida shuncha bo`lishi kerak. Odatda butun mamlakatlarga egalik qiladiganlar, uni hatto o`zlari aylanib chiqa olmaydilar, podalarni oyoq osti qilishiga va yovvoyi hayvonlarni xarob qilishiga yo`l qoyadigan yoki u yerda o`zlariga majbur fuqarolar va qul-maxbuslar ushlaydigan zodagonlar shunday qiladilar...

... Hammasi shunday tarzda tashkil etilganda, xo`jayin barcha narsa to`g`risida va ayniqsa odamlar to`g`risida g`amxo`rlik qilishi talab qilinadi. Bular yoki kolonlar yoki kishandan ozod qilinganlar yoki kishanlanganlar. U kolonlar bilan kelishuvchan va mehribon bo`lsin. To`lovlardan ko`ra, yanada qat`iyoq ishni talab qilsin bu (kolon uchun) unga uncha og`ir bo`lmagan va umuman foydaliroq. Aslida dala qayerda yaxshi ishlov berilsa, odatda u daromad beradi va hech qachon-agar tabiat ofati aralashsa, yoki talonchining zo`ravonligi – zarar, va kolon muddatini kechiktirishni so`rashga botina olmaydi. Lekin xo`jayin, kolonni majbur qilgan qandaydir bir ishda o`z huquqi to`g`risida qattiq turmasligi lozim, misol uchun to`lov kuniga, o`tin va boshqa mayda majburiyatlarga ular to`g`risidagi tashvish, qishloq xo`jaligiga xarajatlardan ko`ra ko`p tashvish tug`diradi. Bizga juda ham talabchan bo`lish to`g`ri kelmaydi, qadimgilar eng oliy qonunchilik, eng katta qiynoqdir deganlar. Boshqa tomondan hammasiga ham yon berish bo`lmaydi. ...Bizning xotiramizda keksa konsulyar va eng boy kishi L. Voluziy tasdiqlar edi: egasi uchun eng yaxshi imenie bu, kolonlar tug`ilgan va beshigidan uzoq ko`nikma bilan go`yoki otasini mulki kabi unga bog`langan. Shuningdek menimcha imenieni tez-tez ijaraga berish-yomon ish, lekin yana yomonroq bu kolon-shaharlik, yerni o`zi emas, o`z qullari orqali ishlov bersa, Sazern so`zlariga ko`ra bunday odam to`lov emas, sudlashishga olib keladi. Shuning uchun, o`troq va qishloqda tug`ilgan kolonlarni ushlashga harakat qilish kerak, agar bizni o`zimizga o`z qullarimiz orqali yerlarga ishlov berish foydasiz bo`lsa, bu faqat foyda bo`ladi, qayerda iqlim sog`lom bo`lmasa va yer hosildor bo`lmagan. Iqlim nisbatan sog`lom va yer yomon bo`lmasa, agar faqat haddan tashqari beparvolik yoki qulni o`g`riligi xalaqit bermasa har kim o`zi va hatto uni viligi kolondan ko`ra yerga puxta ishlov beradi,. Har ikkala illat, shubhasiz odatda xo`jayinni aybi bilan paydo bo`ladi yoki gullab yashnaydi, u shunday (*qulni*) ishni boshiga qo`ymasligi kerak, yoki uni egallab turgan lavozimidan olishiga g`amxo`rlik qilishi lozim.

Alohida imeniyelarda, qayerga uni egasini borishi qiyin bo`lsa, yerni barcha toifalari a`lo holatda bo`ladi, agarda (*uni*) vilik-qullardan ko`ra ozod kolonlar ishlov bersa, ayniqsa uzumzor va daraxtlardan ko`ra kamroq g`alla maydonlari, kolonlarni xo`jayinligidan yemiriladi va qullardan eng ko`p zarar ko`radi, ular ho`kizlarni chetga ijaraga beradilar, qullar ularni va boshqa mollarni yomon o`tlatadilar, yerni puxta ag`darmaydilar, o`zlari haqiqatda ekkandan ko`ra, donni ko`proq sarflanganini ko`rsatadilar; ekinlarni yaxshi nihol berishi uchun, ekilgan yerlarga yaxshi ishlov bermaydilar, xirmonga yanchish uchun to`plangan donni har kuni aldamchilik yoki beg`amlik bilan kamaytiradilar; chunki uni o`zlari o`g`irldilar va boshqa o`g`rilardan qo`riqlamaydilar, yig`ilganni ular daftarga to`g`ri kiritmaydilar, shundan kelib chiqadiki boshqaruvchilar ham qullar ham gunoh qiladilar, yer yana yomonlashadi. Shuning uchun agarda men aytganday xo`jayin bo`lmasa, bunday turdagi imeniyelarni topshirish kerak.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 269-271 стр

Kolonlar

Eramizning II asrida Rim imperiyasida davlat qullarni mehnatidan manfaatdorligini kuchaytirish maqsadida ularga pekuliyl berishga o'tdi. Digestlarda pekuliyl to'g'risida qiziqarli ma'lumotlar mavjud. Digestlarni ko'pchiligi mashhur huquqshunoslar Ulpian va Pavel (eramizning II asri oxiri-III asr boshlari)ning asarlari parchalaridir.

Ulpian. Digestlar, XIX, 2, 14

Kim ijara shartnomasi tugashi bilan ma'lum vaqtga ijaraga olsa, kolon bo'ladi; agar xo'jayin unga imeniye qolishga ruxsat bersa, u (*yerni ijaraga oluvchiga*) shu shartlarda topshiradi va shunday turdagi shatnomalar na og'zaki, na hujjatlar bilan, haqiqatda oddiy kelishuv bilan rasmiylashtirilishi lozim.

Gay. Digestlar, XIX, 2, 25, 3; 6

Ijaraga oluvchi, barchasini ijara to'g'risidagi qonun bo'yicha qilishi kerak. Eng avvalo kolon o'z vaqtida ishlov berilmagani sababli, imenie yomonlashmasligi uchun qishloq xo'jalik ishlarini muddatida bajarilishiga g'amxo'rlik qilishi lozim. Bundan tashqari u ular butun bo'lishi uchun villalar to'g'risida g'amxo'rlik qilishi lozim... Tabiiy ofatlar ijarachiga zarar keltirmasligi lozim; agar hosil o'ta zarar ko'rgan bo'lsa, lekin mo'tadil yo'qotishlarni u osoyishta o'tkazishi kerak, chunki odatdagidan baland daromad undan tortib olinmaydi. Biz buni naqd pulga ijaraga oladigan kolonlar to'g'risida aytdik: Kolon-chorikor mulkdor bilan sherikchilik huquqi bo'yicha foydani ham zararni ham bo'lishadi.

Qullar

Pomponiy. Digestlar XV. I, 4, 1-2

Pekuliyl-bu xo'jayindan alohida, kirim-chiqim daftariga kiritadigan (*mulk*) emas, xo'jayin o'zi, o'z hisobini qulni hisobidan farqlab, ajratgan mulkdir, xo'jayin qulni pekuliylini to'la tortib olishi, yoki ko'paytirishi, yoki kamaytirishi mumkin, qul nima qilganini emas, balki xo'jayin qulning pekuliylini o'rnatish uchun, nima qilganini hisoblash kerak... Shundan ko'rinadiki, pekuliyl xo'jayinni ruxsatisiz ega bo'lgan narsa emas, balki uning xohishi bo'yicha, aksincha qul xo'jayindan o'g'irlagani ham pekuliylga kirar edi, lekin bu bunday emas.

Ulpian. Digestlar XV, 1, 7, 4

Pekuliylida har xil mulk bo'lishi mumkin, va ko'chadigan va ko'chmas...

Martian. Digestlar, XV, 1, 40, 1

Savol tug'iladi, pekuliyl qanday tug'iladi? Qadimgilar shunday aniqlaydilar: - bu xo'jayin unga berishi majbur bo'lgan buyumlardan tashqari qul oladigan buyumlar. Xo'jayin beradigan tunika va shunga o'xshashlar pekuliyl emas.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 271-272 стр

Polibiy. Umumiy tarix

VI kitob. 3,4 bob... Shunday qilib, (*rimliklarda*) ilgari aytganimizdek davlat hokimiyatining barcha uch ko'rinishi bor edi; bu ko'rinishlar o'rtasida hamma narsa shunday teng taqsimlangan va tegishli tarzda tartibga tushirilgan ediki, hech kim, hatto mahalliy aholidan ham hech kim davlat qurilishi demokratikmi, aristokratik yoki monarxiya edimi deb qat'iy qaror qila olmas edi. 12. Va bu tabiiy. Aslida agar biz konsullar hokimiyatiga e'tiborni jalb qilsak, davlat to'la monarxiya va podsholik bo'lib ko'rinadi, agar senat hokimiyatiga-unda aksincha aristokratik, agar kimdir xalq hokimiyatiga qarasa-yaqqol demokratik ko'rinadi.

VI. 12. 1. Konsullar qo'shinni yurishga olib chiqmagan paytlarida Rimda turib barcha davlat ishlarini bajaradilar. 2. Axir boshqa barcha qolgan mansabdor shaxslar, xalq tribunlaridan tashqari, ularga itoat bilan bo'ysunadilar, ular hamda senatga elchilik kiritadilar. 3. Buning ustiga konsullar muhokama qilish talab qilinadigan ishlarda senatorlarga hisobot beradilar va qarorlarni bajarilishini

kuzatadilar. Konsullar ixtiyorida xalqni vakolatidagi barcha ishlar kiradi, ular xalq yig`inlarini to`plashlari lozim va (*unga*) takliflarni kiritish, ko`pchilikni qarorlarini amalga oshirishlari lozim. 5. Konsullar urushga tayyorlanishda va umuman harbiy yurishlarda¹ deyarli yakka hokimiyatga egalar. 6. Axir ularga ittifoqchilardan nima lozim topilsa, hammasini talab qilishga ruxsat berilgan, harbiy tribunlarni tayinlashga, xizmatga yaroqlilarni tanlab askarlarni to`plash. 7. Buning ustiga, ular harbiy lagerda ularga

bo`ysinadiganlardan har qanday kishini jazolash hukmiga ega. 8. Shuningdek davlat xazinasidan qancha talab qilsa, shuncha pulni sarflash ularni ixtiyorida, ularning orqasidan, ularning har qanday ko`rsatmalarini bajarishga tayyor kvestorlar yuradilar. 9. Shunda agar kimdir bu hokimiyatga e`tiborini qaratsa (*Rimda*) davlat monarxiya va podsholik deb aytishi mumkin...

VI. 13. 1. Senatni ixtiyorida eng avvalo xazina turadi. Chunki u, barcha kirim va chiqimga to`la xo`jayinlik qiladi. 2. Kvestorlar senatni ruxsatisiz hech qanday ehtiyojga konsullar talab qilganidan tashqari hech nima bera olmaydilar. 3. Va boshqalarga qaraganda eng muhim xarajat sensorlar har besh yilda bir marta jamoat inshootlarini ta`minlash va qurishga sarflanadigan va boshqalarga qaraganda katta va eng muhim xarajatga, senat xo`jayinlik qiladi va unga sensorlarga ruxsat senat tomonidan beriladi. 4. Shunday tarzda Italiyada sodir etiladigan va davlat tekshiradigan barcha jinoyatlar: xoinlik, fitna, zaharlash, mo`miyolash, o`ldirish kabilarga senat xo`jayinlik qiladi. 5. Bundan tashqari Italiyada alohida odam yoki polis tortishuvini yechish, jazolash, yordam yoki himoyaga muhtoj bo`lsa, bu ishlarda senat chiqadi. 6. Agarda Italiyadan tashqariga kimgadir kelishuv uchun (*yordamga*) chaqirish uchun, (*nimagadir*) ruxsat uchun, urush e`lon qilish uchun bu to`g`risida senat g`amxo`rlik qiladi. 7. Shunday tarzda Rimga elchilik kelsa, ulardan kimni qabul qilish va kimga qanday javob berish kerakligiga senat javob beradi. Yuqorida aytilgan ishlarda xalq mutlaqo hech qanday qatnashmaydi. 8. Shunday tarzda, kimdir Rimga konsul bo`lmagan paytda kelsa, davlat to`la aristokratik ko`rinadi. 9. ...Barcha ishlar bilan (*rimliklarda*) senat rahbarlik qiladi.

VI. 14. 1. Shuning uchun, davlatda hokimiyatni qaysi qismi xalq qo`lida deb asosli so`rash mumkin. 2. Shu vaqtda senat aytilganga binoan, barcha ishlarga, har-xil kirim –chiqimlarni boshqarganda konsullar bosh qo`mondon sifatida urushda tayyorlanishda va harbiy yurishlarda cheklanmagan hokimiyatni egalladilar. 3. Shu bilan birga xalqni ishtiroki uchun, hatto juda kuchli qatnashuvi uchun o`rin qoladi. 4. Chunki davlatda faqat xalq mukofotlash va jazolash hokimligiga ega, shu bilan birga podsholiklar va ozod davlatlar, umuman insoniyatning mavjudligini sharti mukofotlar va jazolar bilan yshlab turish yotadi.

Хрестоматия по истории древнего Рима. М., 1987.

47-48 стр

Digestlar

1-kitob. 2- bob. 16-§

Podsholar haydalgandan keyin, ikki konsul (*lavozimlari ta`sis qilindi*), qonun asosida ular oliy hokimiyatdan foydalandi. Ular davlat to`g`risida juda g`amxo`rlik qilganliklari uchun shunday deb ataldilar. Ular o`zlariga butun podsho hokimiyatini o`zlashtirib olmasliklari uchun, qonun bo`yicha ularga nisbatan *prvokatsiya*² huquqi va ular xalqning buyrug`isiz rim fuqarosini o`lim jazosiga hukm qilmasliklari uchun; ularga faqat ushlash va kishanga hukm qilish qoldirildi. An`anaga ko`ra, qonun senturiy komisiyalarida er. avv. 509–yilda qabul qilingan³ huquqi belgilangan edi va ular xalqning buyrig`isiz rim fuqarosini o`limga hukm qilmasliklari uchun; Ularga faqat ushlash huquqi va hukm qilish huquqi qoldirilgan edi.

17-§. Keyin Senzni allaqachon o`tkazish kerakligi uchun konsullarda bu (*vazifa*) majburiyatni bajarish uchun, vaqt yetmaganligi sababli sensorlar ta`sis etilgan edi.

¹ *harbiy tadbirlarni boshqarishda.*

² *rim fuqarosini xalq yig`iniga o`lim jazosigacha bo`lgan hukmni bekor qilish uchun bo`lgan huquqi.*

³ *er.avv. 449- yilda yangilangan.*

18-§. Keyin xalqda yuksalishi bilan qo'shinlar bilan tez-tez va juda shafqatsiz urushlar boshlanib ketganda, vaziyat tazyiqi ostida katta hokimiyatga ega bo'lgan lavozimni kiritishga qaror qilingan edi va shu tarzda diktatorlar ta'sis qilingan edi, ular provakatsiyaga tegishli emas edilar va hatto o'lim jazosiga hukm qilish huquqiga ega edilar. Bu lavozim oliy hokimiyatga ega bo'lganligi uchun 6 oydan ortiq egallash mumkin emas edi.

19-§. Bu diktatorlarga (*yordamchilar sifatida*) o'tliqlar boshlig'i (*qo'shib*) biriktirildi...

20-§. O'sha vaqtlarda taxminan podsholar haydalgandan o'n yetti yil keyin plebeylar patrusiylardan ketib qolganlarida, ular Muqaddas tog'da turib plebeylar lavozimli shaxslarini o'zlariga saylaydilar. Plebiylar tribunlar deb ataldi, chunki qachonlardir xalq 3-tribga¹ bo'lingan edi. Ularning har biridan bir (*tribun*) saylanar edi, chunki (*barchani*) saylash triblar² bo'yicha o'tar edi.

21-§. Plebeylar o'z qarorlarini saqlaydigan ibodatxonalarni, kimdir kuzatishi uchun plebs tarkibidan edil deb ataladigan ikki mansabdor shaxs ta'sis etildi.

22-§. Keyin Erariy³ o'sib borishi bilan unga qarash uchun xazinani boshqaradigan kvestorlar ta'sis etildi. Ular pul mablag'lari izlab topish va saqlash maqsadida saylanganlari uchun shunday deb ataldilar.

26-§. Keyin, plebeylardan konsullar saylashga qaror qabul qilinganda, ularni har ikki toifadan saylay boshladilar. O'shanda⁴ patriitsylar qandaydir afzalliklarga ega bo'lishlari uchun patriitsiylardan ikki mansabni ta'sis etishga qaror qilindi. Qurul edillari shunday tashkil etilgan edilar.

27-§. Konsullar qo'shni xalqlar bilan urushlarga chaqirilganlari sababli, Rimda huquqni hech kim amalga oshirmas edi, pretor ham saylansin deb aytili, chunki u shaharda sudni amalga oshirdi.

28-§. Oradan bir necha vaqt o'tgach⁵, bu pretor yetarli bo'lmadi, chunki Rimga peregrinlarning⁶ juda katta oqimi keldi va o'rnashdi, boshqa pretor saylandi, nomini peregrinlar orasidagi sud ishlarini ko'p qismini ajrim qilgani uchun o'sha nomni oldi.

32-§. Sardiniya olingandan keyin, Sitsiliyadan keyin⁷ hamda Ispaniya⁸ olingandan keyin va Narbon provinsiyasidan keyin qancha provinsiya Rimga bo'ysungan bo'lsa, shuncha pretor saylandi, ular qisman shahar, qisman provinsiya ishlari bilan shug'ullandilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 54-55 стр

Varron Latin tili to'g'risida

V, 80: Pretor deb, huquqni amalga oshiradigan qo'shinga boshliq bo'ladigan kishiga aytiladi.

V, 81: Kvestorlar o'z nomlarini tadqiqot, izlab topish so'zidan oldilar; bular jamoa xazinasini yig'adi, qidiradi va yovuz ishlarni tekshiradi, buni endi jinoiy ishlar bo'yicha triumvirlar qiladilar.

V, 155: Komisiya (*joy*) deb, uyerga kuriya sababli ajrimlarni o'tkazish uchun kuriya yig'ilishlari o'tkazishga to'planadilar.

¹ *podsholik davrida rim aholisi 3-qabila yoki Titserin, Ramn va Lutser urug' tribidan iborat edi.*

² *er. avv. 6 asr o'rtalaridan Serviy Tulliy davridan rim yerlari 3 hududiy okrugga bo'lingani bu yerda ko'zda tutiladi.*

³ *rim xazinası.*

⁴ *er. avv. 366-yil.*

⁵ *er. avv. 242-yil.*

⁶ *Rimda yashovchi, rimliklar bilan ish olib boradigan, rim fuqaroligiga ega bo'lmagan chet elliklar.*

⁷ *er. avv. 227-yildan.*

⁸ *er. avv. 197-yil.*

Sekst Pompey Fest. So'zlarni ahamiyati to'g'risida

Munitsipiy fuqarosi bu, munitsipiyda ozod tug'ilgan kishi. Hamda boshqa xalqqa mansub bo'lib, fuqarolik burchini bajaradigan kishi. Hamda munitsipiy fuqarosidan qullikdan ozod bo'lgan kishi. Munitsipiylarni fuqarolari yana kim boshqa fuqarolikga ega bo'lib, rimliklarga qo'shilgan kishi, unga magistraturani egallashga ruxsat berilmas edi, faqat bir qism fuqarolik majburiyatlarini bajarishga ruxsat berilar edi, Qum¹, Atserki², Atella³ aholisi rim fuqarolari edilar, qo'shinga xizmat qilar edilar, lekin faxrli lavozimlarni egallamas edilar.

Rim huquqshunoslari munitsipiylar to'g'risida

I bo'lim. Munitsipiylar fuqarolari va ko'chib kelganlar to'g'risida

I. Ulpian, III asr. Munitsipiy fuqarosi kelib chiqishi bo'yicha yoki erkinlikga chiqarishdan keyin, yoki o'g'il qilib olish orqali bo'lishi mumkin. So'z ma'nosiga ko'ra munitsipiy fuqarolari deb davlatga qabul qilingan fuqarolik majburiyatlarini boshqarishga ishtirok etadigan, biz bilan fuqarolik majburiyatlarini ijro etadiganlarga aytiladi, lekin hozir biz boshqa ma'noda alohida shaharlarni, misol uchun Kapuya va Puteola fuqarolarini munitsipiylar fuqarolari deb aytamiz. Bu holda kimni ota-onasi Kapuya fuqarosi bo'lsa, u Kapuya fuqarosi bo'ladi, lekin uning otasi Kapuya fuqarosi, onasi Puteoladan bo'lsa u Kapuya fuqarosi bo'ladi, agarda faqat tasodifan onasini vatani alohida imtiyozga ega bo'lmasa, ana shunda u onasini vatanini fuqarosi bo'ladi. Misol uchun Ilion aholisiga Iliondan onasidan kelib chiqqan bo'lsa, ularni fuqarosi bo'ladi. Delfa uchun hali bu saqlanib qolgan. Bundan tashqari Sels xabar beradi. Buyuk Pompeyni marhamati bilan Pontlik ona tuqqan pontlik bo'ladi degan qonun bilan o'rnatilgan.

21-bob. 4. Qonuniy nikohga sep urning mulkiga tegishli, lekin agarda mulk qandaydir tarzda munitsipal vazifalarini bajarishda ishlatilsa sepni unga qo'shish kerak emas.

22. 2. Ozod qo'yilganlar munitsipiylarni fuqarolari hisoblanadilar, o'sha yerda ular yashashni afzal ko'rgan joy, shu bilan birga patronni vatani hech qanday ahamiyatga ega emas va ular majburiyatlarni bajarishga u yerda va shu yerda tortiladilar.

22. 5. Senatorlar, ularni o'g'il va qizlari qachon tug'ilgan bo'lsalarda munitsipal g'ururni saqlab qolsalarda u vatan, fuqarolar tarkibidan o'chiriladilar.

23. Germogenia IV v. Munitsipal fuqarolik senator g'ururiga yetishi bilan tugaydi, majburiyatlarga kelganda esa, faxrlikka kelganda vatan saqlanadi. Hatto ular ozodlikka chiqqanlar ham o'z tug'ilgan joyida fuqaroga aylanadilar, askar o'zi vatanida hech narsaga egalik qilmasa, o'zi xizmat qilgan joyda uyga ega bo'ladi.

26. Pavel III v. Munitsipal magistrat fuqarolik ishlari bo'yicha sud hokimiyatiga qaraganda oliy hokimiyat vakolatida bo'lgan ishni bajarish huquqiga ega emas. Munitsipal magistratlarga eski huquqlarda tiklash ruxsat etilmagan.

27. Ulpian. III asr.

Karakallaning 212-yildagi imperiya aholisiga rim fuqaroligini berish to'g'risidagi edikti (Dion Kassiy, 78,9,3-5)...

U boy fuqaro va jamolardan sovg'alar talab qildi, turli xil soliqlarni kiritdi, qullarni ozod qilishga 20 ni o'rniga 10 qismi hajmida soliq kiritdi, meros va hamma vasiyatlarga soliq kiritdi. U vafot qilganlar bilan yaqin aloqada bo'lganlarga shunday vaziyatlarda meros huquqi va soliqlardan ulush olishni bekor qildi. Shuning ilinjida u o'z davlatining barcha aholisini rim

¹ Kampaniyadagi shahar, er. avv. 338-yilda uning aholisiga ovoz berish huquqisiz fuqarolik huquqi berildi.

² Kampaniyadagi shahar, er. avv. 332- yilda uning aholisi ovoz berish huquqisiz fuqarolik huquqi berildi.

³ Kampaniyadagi osklarni shahri.

fuqarolari qildi, soʻzda ularga hurmat koʻrsatib amalda shunday vosita bilan oʻz daromadlarini koʻpaytirmoqchi boʻldi, chunki fuqarolikka ega boʻlmaganlar bu soliqlarni koʻpchiligini toʻlashlari kerak emas edi.

Хрестоматия по история древнего Рима. Под редакций профессора В.И.Кузишина Москва «Висшая школа» 1987. 244 стр

Tayanch iboralar: Kolumella, kolonlar, L. Voluziy, Ulpian, Digestlar, Gay, qullar, Pomponiy, Ulpian, Pekuliy, Martsian, Polibiy, aristokratik, senator, harbiy tadbir, Kvestor, rimliklar, prvakatsiya, diktator, Titserin, Ramn, Lutser, Erariy, munitsipiy.

Reyting savollari

1. Er. avv. 197-yilda Rimga qaysi davlat boʻysundirildi?

- a) Ispaniya
- b) Sardiniya
- s) Sitsiliya
- d) Bobil

5. Polibiy qaysi davrda yashagan?

- a) er. avv. 200-120-yillarda
- b) er. avv. 209-130-yillarda
- s) er. avv. 200-127-yillarda
- d) er. avv. 208-132-yillarda

2. Sitsiliya Rimga qachon boʻysundirildi?

- a) er. avv. 197-yilda
- b) er. avv. 187-yilda
- s) er. avv. 297-yilda
- d) er. avv. 227-yilda

6. Polibiyning “Umumiy tarix” nomli asari necha jilddan iborat?

- a) 40 jilddan
- b) 39 jilddan
- s) 38 jilddan
- d) 37 jilddan

3. Er. avv. 332-yilda qaysi shahar aholiga ovoz berish huquqsiz fuqarolik huquqi berildi?

- a) Qum shahri aholisiga
- b) Atserki shahri aholisiga
- s) Fest shahri aholisiga
- d) Kampaniya shahri aholisiga

7. rim xazinasi nima deb atalgan?

- a) lokt
- b) funt
- s) erariy
- d) tesariy

8. Podsholik davrida Rim aholisi nechta qabiladan iborat edi?

- a) 6 ta qabiladan
- b) 5 ta qabiladan
- s) 4 ta qabiladan
- d) 3 ta qabiladan

4. Kampaniyadagi osklarni shahrini koʻrsating?

- a) Qum shahri
- b) Atserki shahri
- s) Fest shahri
- d) Atella shahri

9. Eramizning II asrida Rim imperiyasida davlat qullarni mehnatidan manfaatdorligini kuchaytirish maqsadida ularga nima berishga oʻtdi?

- a) pekuliy
- b) lokt
- s) maosh
- d) taʼtil

4-§. Rim harbiy tashkiloti

Rim qoʻshinining tashkil etilishi

Polibiy. Umumiy tarix, IV, 19-22

Polibiy (er. avv. 200-120-yillar atrofida) eng yirik yunon tarixchilaridan. Oʻz manbalariga tanqidiy qaradi, tarixchini oʻzi oʻrganadigan mamlakatlar va xalqlar bilan, harbiy harakatlar teatri bilan shaxsan tanishishga katta ahamiyat berdi, oʻz koʻzlariga, quloqlariga qaraganda koʻproq ishonish kerak deb hisobladi. Shuning uchun koʻp sayohat qildi. Rimning Makedoniya bilan uchinchi¹ urushidan keyin garov sifatida Rimga yuborildi. Rimda u boshqa Axey zodagonlari bilan birga 16 yil turdi. Polibiy 40 jildli “Umumiy tarix” asarini yaratdi, undan faqat 5 kitob qolgan.

¹ *er. avv. 171-167 yillar.*

Qachonki belgilangan kun, yangi olinganlar to'planganda, ulardan eng yoshlari va kambag'allarini tribun yengil qurollanganlarga, ulardan keyin-hastatlar¹ eng gullab-yashnagan yoshdagilar-princepslar², yetuk yoshda bo'lgan 1200 og'ir qurollangan jangchilar, ikkinchi jangovar chiziqni tashkil qilganlar; triariylar – og'ir qurollangan tajribali jangchilar, uchinchi jangovar chiziqni tashkil etganlar; rimliklarda faqat nomlanishi va yoshiga qarab emas qurol turi bo'yicha farqlanadigan har bir legion shunday bo'lingan edi. Jangchilarni taqsimlanishi shunday amalga oshirilardi: triariylar deb ataladigan keksalar olti yuz kishi bo'lishi kerak edi, principes bir ming ikki yuzta, hastate ham shuncha, boshqalari esa yengil qurollanganlar turini, eng yoshlar tashkil qilar edi. Agar jangchilar soni 4 mingdan oshsa, jangchilarni turlar bo'yicha taqsimoti o'zgarardi, triariylar bundan mustasno edi, ularni soni muntazam o'zgarmas edi.

Tribunlar eng yosh jangchilarga qilich, drotik va yengil qalqon bilan qurollanishni buyurardi edilar, qalqon mustahkam ishlanib, mudofaa uchun yetarlicha katta edi. Ko'rinishidan u doirasimon va eniga 3 futni tashkil qilar edi. Bundan tashqari yengil qurollanganlar boshlariga tekis qalpoq kiyadilar, ba'zida bo'rini terisi, yoki shunga o'xshash narsani boshni yopish uchun, hamda alohida boshliqlarga bu belgi bo'yicha janglarda botir bo'lganlarni yalqovlardan ajratish imkoniyatini berish uchun edi. Nayza³ning yog'och sopi odatda ikki lokt⁴ va qalinligi bir dyuym edi. Uning uchini uzunligini pyaden bo'lib shunday ingichka va o'tkirlangan ediki, birinchi zarbadan keyin albatta qayrilar edi, chunki raqib uni qaytib otmasligi uchun, qaysiki drotikdan har ikki tomon foydalanishi mumkin edi.

Ikkinchi yoshdagi hastat deb ataladigan jangchilarga to'la qurol-yarog'da yurishga buyruq beriladi. Uning tarkibida eng avvalo kengligi yassi qismiga ikki yarim fut, uzunligi 4 fut bo'lgan katta o'lchovdagi bir pyadendan uzunroq bo'lgan qalqon kiradi. U ikki taxtadan yasalgan bo'lib, bir-biri bilan buqa yelimi bilan yopishtirilgan va tashqi tomondan dastlab bo'z bilan, keyin buzoq terisi bilan qoplangan edi, keyin qalqon uning chetlari balanddan va pastdan temir yo'llarga ega, qaysiki uni qilich zarbidan himoya qiladi va jangchiga uni yerga qo'yishga imkon beradi. Qalqon yana toshlar, sarissalar va boshqa yana har xil xavfli otiladigan snaryadlarni kuchli zarbalaridan uni himoya qiladigan temir bo'rtma bilan ta'minlangan. Qurol yarog' tarkibida qalqondan tashqari o'ng songa taqiladigan iber⁵ qilichi deb ataladigan qilich kiradi. U qattiq va mustahkam tit bilan ta'minlangan, shuning uchun u yuqori darajada kesadi va har ikki tomoni bilan og'ir zarba beradi. Bunga ikki otadigan nayzani, mis qalqon va pichoqni qo'shish kerak. Nayzalar og'ir va yengillarga ajraladi. Aylana, og'ir nayzalar eniga pyaden bo'ladi, to'rt qirralilari har tomonga shuncha. Yengil nayza o'rtacha kattalikdagi uzun dastali nayzaga rogatinaga o'xshaydi va uni og'iri bilan birga taqadilar. Har ikki turdagi nayzani yog'ochini uzunligi uch lokt atrofida. Har bir nayzani atrofi temir uch va nayza dastasi uzunligidagi ilmoq bilan ta'minlangan. Nayza uchi dasta bilan mustahkam birlashtirilgan va ish uchun juda qulay, shuning uchun uni yog'ochni o'rtasigacha tushiradi va ko'pgina zaklepkalar bilan mustahkamlaydilar, shuning uchun qismlarni birlashtirilgani foydalangan paytda temir sinmagan taqdirda hech qachon buzilmaydi; shuningdek nayza uchi asosidagi, qalinligi u yog'och dasta bilan birlashgan joyda bor-yo'g'i bir yarim barmoq keladi. Rimliklar nayza qismlarini birlashtirishga shunday e'tibor beradilar. Barcha aytilganlardan tashqari, ular dubulg'alarini uchta tik bo'lgan qizil yoki qora rangdagi deyarli uzunligi loktgacha bo'lgan pat bilan bezaydilar. Dubulg'aning ustidagi patlar boshqa qurollar bilan birga, odamni bo'yini go'yoki uzun qiladi va jangchiga chiroyli va basavlat ko'rinish beradi. Ko'pgina jangchilar uzunligi va kengligi pyaden bo'lgan mis taxtachani-blyaxani osib yuradilar, qaysiki ko'krakga taqilgani uchun ko'krak deb ataladi. Shu bilan qurol-yarog' tugallanadi. Sensorlar mulki 10 ming draxmadan ko'p deb belgilangan fuqarolar qolgan aslaxalarga ko'krak o'rniga sovut qo'shadilar.

¹ *Gastatlar – yosh yengil qurollangan jangchilar, qo'shinni birinchi chizig'ini tashkil qilganlar.*

² *birinchilar, asosiylar.*

³ *drotik.*

⁴ *1-lokt-0,5 metr.*

⁵ *Ispaniyada yashagan qadimiy qabila.*

Principes va *triarii*lar ham aynan shunday qurollanganlar, faqat shu farq bilanki, *triarii* nayza o'rniga drotik-ga egalardir...

Rimliklar lager¹ni quyidagi tarzda qiladilar: hamma vaqt lager uchun maydon tanlanishi bilan barcha lagerni kuzatish va buyruqlar berish uchun eng qulay joy, konsul chodiri uchun ajratiladi. Konsul chodiri bo'lishi kerak bo'lgan joyda bayroq o'rnatilib, bayroq atrofida to'rtburchakli bo'shliq o'lchanadi, shuningdek uning har bir tomoni bayroqdan yuz funt masofada turadi, maydonni o'lchangan yuzasi to'rt plefra². Har doim bu to'rtburchakni bir tomonidan aynan lagerni suv va oziq-ovqatlar bilan eng yaxshi ta'minlanganishi kutiladigan tomonidan Rim legionlari quyidagi tartibda joylashtiriladi: har bir legionda biz hozir aytganimizdek olti tribun bo'ladi; ikki konsulni har biriga ikki legion bo'ysunadi, shundan yaqqol ko'rinadiki, konsullarni yurishda 12 tribun hamrohlik qiladi. Shunday qilib, barcha tribunlarni chodirlari yuqorida aytilganidek to'rtburchak tomonga parallel to'g'ri chiziqda, undan otlar, yuk hayvonlari va tribunlarni boshqa zahiralari uchun yetarli joy qolishi uchun, ellik fut uzoqlikda qo'yiladi. Yuqorida aytilgan figura chodirlar ortida turadi, to'rtburchakni tashqi tomoniga qaratilgan: uni biz hamma vaqt butun lagerning tomoni deb hisoblaymiz. Tribunlarni chodiri biri ikkinchi teng masofada va shunday uzoqlikda rim legionlarini butun kenglikda qamrab oladi.

Keyin yana tribunlarni chodirlarini davomiyligi bo'yicha ularni oldidan to'g'ri chiziqdan bu keng maydonni cheklaydigan yuz fut bo'shliq o'lchanadi, legionlarni turar joylari bunyod qilinadi, yuqorida belgilangan to'g'ri ikkiga bo'linadi, bo'lish nuqtasi to'g'ri burchak ostida chiziq tortiladi, uning ikki tomoni bo'yicha ikki legionning otliqlari joylashtiriladi, bir - biriga qarama - qarshi ellik fut masofada, qiya chiziq o'zaro o'rtalik o'rtasidan o'tadi. Shunday joylashuvda butun lager teng tomonli to'rtburchak ko'rinishida bo'ladi, undan o'tkazilgan ko'chalar va boshqa qurilmalar uni shaharga o'xshatadi. Chodirlar barcha tomondan val (*to'siq*)dan 200 fut uzoqlashtirilgan. Bu erkin bo'shliq katta va turli xil qulayliklar keltiradi. U lagerga qo'shinni kirish va chiqarishga juda qulay, chunki alohida qismlar o'z ko'chasidan bu erkin bo'shliqga chiqadi, shu sababli jangchilar bir yo'lda to'qnashmaydilar va bir - birini ag'darib tashlamaydi. Shu yerga rimliklar bosib olingan hayvonlarni olib keladilar, dushmanidan olingan o'ljani olib kiradilar va bular bu yerda tunda mustahkam qo'riqlanadi. Lekin eng muhimi - buning natijasida jangchilarga juda siyrak ehtimollardan tashqari, tungi hujumlar vaqtida olov ham, uloqtiriladigan snaryadlar ham uchib kelmaydi, ularni barchasi chodirlarga ancha uzoq masofada jangchilarga hech qanday zarar yetkazmaydi.

Rimliklar askar uchun quyidagi turdagi qilmishlarni qo'rqqulik va uyat-sharmandalik deb hisoblaydilar: agarda kim rag'batlantirish olish uchun tribunlar oldida yolg'ondan o'ziga faxrli jasoratni ko'rsatsa, keyin yana kim o'ziga topshirilgan postni qo'rqqulik qilib tashlab ketsa, yoki jang qizg'in paytda qo'rqqulik qilib, qandaydir qurolni tashlasa, mana shuning uchun ayrim askarlar postda turib ko'p sonli dushmani ko'rib, ular jang maydonidan qaytganlaridan so'ng jazo olishdan qo'rqib, o'z postini tashlab keta olmaydi. Boshqalar jangda qalqon yoki qilich yoki qandaydir qurolni yo'qotganlar, yo'qotganlarini topish umidida yoki yuvilmaydigan sharmandalikdan, o'z o'rtoqlarini qiynoqlaridan, faqat o'lim xalos qiladi degan fikrda dushman saflariga aqlsizlarcha tashlanar edilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 214-217 стр

Vegetiy. Harbiy ishni qisqacha bayoni

II kitob. 1-BOB. Harbiy kuchlar... uch qismga bo'linadi: otliqlar, piyodalar va flot. Otliqlar qismi qanotlar³ deb ataladi, chunki ular qanotlarga o'xshab, u va boshqa tomondan jangovar safni to'sib turadi. ...Boshqa turdagi legionar deb ataladigan otliqlar bor, chunki ular legion tarkibiga kiradi. Flot ham ikki turdan tuzilgan: bir xil kemalar liburnlar, boshqalari kruser⁴lar deb ataladi.

¹ qarorgoh.

² taxminan 30, 83 m ga teng yunon o'lchovi.

³ alae.

⁴ kuzatuvchi.

1. Suvoriylar bilan tekisliklar himoya qilinadi. Flot bilan dengizlar yoki daryolar, piyodalar bilan tepaliklar shaharlar tekis va darasimon joylar. Shundan tushunarliki, davlatga hamma joyda yaroqli bo'lishi mumkin bo'lgan piyodalar ko'proq kerak; va bu askarlarning katta qismi kam xarajatlar bilan saqlanishi mumkin. "Qo'shin"¹ nomi o'zining asosiy mashg'ulotlari, aynan mashqlar² dan oldi. Qaysiki u nima uchun bu nomni olganini hech qachon unutmasligi uchun. Piyodalarning o'zi ikki turga bo'lingan:

1. yordamchi qismlar.

2. Legionlar.

Yordamchi qismlar ittifoqchilik va shartnoma munosabatlarida bo'lgan qabilalardan yuboriladi; Rim jasorati esa hamma vaqt o'z kuchini doimiy legionlarda ko'rsatar edi. "Legion" atamasi elegere³ so'zidan kelib chiqadi, bu so'zni o'zi askarlarni tanlab oladiganlardan sadoqat va harakat qilishni talab qiladi. Odatda yordamchi qismlar bo'yicha kam sonli ko'ngilli askarlar, legionlarga ancha ko'proq olinadi.

5. Shunday qilib, jasoratli, jismoniy kuchi bilan ajralib turgan yosh askarlarni sinchiklab tanlab olib, bu yerga har kunlik mashqlarni, to'rt yoki undan ko'proq oy davomida qo'shib, bizning baxtli, yengilmas hukmdorimiz buyrug'i va rahbarligi bo'yicha legion tashkil etiladi. Qachon askarlarning terisiga o'chirib bo'lmaydigan (*kuydirilgan*) nuqta⁴ belgilangandan keyin askarlar ro'yxatga kiritiladilar va keyin odatda ularni qasam ichishga majbur qiladilar, bu harbiy qasam deb ataladi ... Askarlar imperator nima buyursa, shuni sidqidildan qilaman, hech qachon harbiy xizmatni tashlab ketmayman, rim davlati uchun o'limdan qaytmayman deb qasam ichadilar.

2 ... Endi men, legionlar va yordamchi qismlar o'rtasidagi farq mening fikrimga qandayligini bayon qilaman. Yordamchi qismlar turli joydan turli miqdorda kelib, urushga borganda, bir-birlari bilan o'rganish bilan ham, tanishlik bilan ham, malaka bilan ham ular o'zaro bo'g'lanmaganlar. Ularda jang qilish usullari har xil ular qurolni har xil ishlatadilar⁵. Va albatta, janggacha bir-birovlaridan kuchli farq qilganlar, g'alabaga sekin keladilar. Nihoyat yurishlarda barcha askarlar bir signal va buyruq bo'yicha harakat qilishi va saflanishi juda muhim, kim ilgari

buni birgalikda va birdek qilmagan bo'lsa, bu buyruqlarni birdaniga bajarishlari mumkin emas. Lekin, bu qismlar ham, agar ularni deyarli har kun turli mashqlar bilan bir yil davomida, o'zlarini mustahkamlashga majbur qilsalar, ko'p foyda keltirishlar mumkin. Yordamchi qismlar hamma vaqt legionlarga yengil qurollanganlar sifatida jangovar safga qo'shilar edilar. Jang vaqtida asosiy yordamdan ko'ra qo'llab quvvatlashga xizmat qilar edilar.

Legion esa, o'zining og'ir qurollangan kogortalari bo'lgan prinsiplar, gastatlar, triaruyalar, antesignallar⁶ va yengil qurollangan piyodalar qismlari bo'lgan, kalta nayza otuvchilar, tosh otuvchilar, balistariylar, o'zlarining tarkibiga kiritilgan legionlar otliqlarga ega bo'lib, bir xil ko'rsatmalarga birdamlikda rioya qilib va lagerni mustahkamlab, jangovar safga tizilib jang olib borib, barcha munosabatlarda yaxlit bo'lib, hech qanday tashqi yordamga muhtoj bo'lmasdan, bunday legion odatda har qanday dushman olomonini yengishi mumkin ... 4. Barcha tarixchilarda topish mumkin, har bir konsul dushmanga qarshi yurish qilganda, ular ko'p sonli bo'lgan taqdirlarida ham ittifoqchilarning yordamchi qismlari qo'shimchalari bilan faqat ikki legionga qo'mondonlik qilganlar. Ularning o'rgatilganligi, o'ziga ishonchi shunday ediki, har qanday urush uchun ikkita legion to'la yetarli deb hisoblanar edi. Shu sababli men qadimgi legionni tuzilishini harbiy qonunlar normalariga ko'ra bayon qilaman.

¹ *exercitus*.

² *exercitum*.

³ "tanlash".

⁴ *askarni qo'liga qizdirilgasn temir bilan tamg'a bosilgan*.

⁵ *yordamchi qo'shinlarning ko'p qismi tribun va prefektlar qo'mondonligi ostidagi piyoda kogorta va kavaleriyadan tashkil topgan edi. O'zlarini qurollanishi o'rgatilishi va intizomi bo'yicha bu qismlar legionlardan kam farq qilar edilar*.

⁶ *antesignallar so'zma-so'z "bayroq oldida turadiganlar" - birinchi qatorda jang qiladigan tajribali tanlangan jangchilar*.

6. Bilish kerak, bir legionda o'n kogorta bo'lishi lozim. Lekin birinchi kogorta harbiylarni soni bilan, qadr qimmati bilan, boshqalardan ustun turadi. U o'ziga kelib chiqishi va ma'lumoti bo'yicha tanlangan erlarni kiritadi. U burgutni oladi: bu rim qo'shinini bosh bayrog'idir, bir vaqtini o'zida butun legionning bayrog'i hisoblanadi. U imperatorlarni tasviriga e'tiqod qiladi, boshqacha aytganda ilohiy va haqiqiy bayroqlar. Bu kogorta sovut kiygan 1150 piyodalar, 132 otliqga ega bo'lib, "mingboshilar kogortasi" deb ataladi, u legionning boshi hisoblanadi, undan qachon jang boshlansa, front qurila boshlanadi. Ikkinchi kogorta 555piyoda, 66 otliqlardan tashkil topib, "besh yuzlar kogortasi" deb ataladi. Bu o'n kogorta bilan shunday tarzda 6100 piyodalar, 730 otliqlarga ega bo'lgan butun legion yig'iladi. Shunday qilib, bir legionda askar soni kam bo'lishi mumkin emas: Agarda mingtalik faqat bir kogorta emas, qolganlarini ham yig'ishga buyruq berilsa, ba'zida ko'p sonli ham bo'ladi.

7. Legionni qadimdan tashkil etilishini bayon etib, endi men asl xizmat qaydnomalarini qo'llab askar-prinsipillarni, ularni haqiqiy aytilishi "prinsipiylarni" unvon va martabalarini ko'rsataman. Katta harbiy tribun muqaddas ko'rsatma kuchi bilan imperatorni xohishi bilan tayinlanadi. Kichik tribun o'z nufuziga ko'p yillik xizmati bilan erishadi¹. Burgutdorlar deb burgutni² ko'taradiganlar. Apsion adoptare³ glagolidan aytilgan, chunki agar ularni boshliqlari kasal bo'lib qolsa, ular o'g'il qilib olingan va o'rinbosarlar sifatida, odatda o'ziga umumiy rahbarlikni qabul qiladi. Bayroqdorlar deb, bayroqni olib yuradiganlar aytiladi. Tesserariylar deb askar chodirlari bo'yicha tesserlarni xabar qiladiganlar aytiladi; tesser deb boshliqning buyruqlari aytiladi. Uning kuchi bilan qo'shin qandaydir ishga yoki urushga chiqadi. Kampegenlar yoki antesignallar deb aytilishiga sabab ularni kuchi va botirligi bilan plas⁴da harbiy o'quvi yaxshilanadi. Razmetchiklar⁵ deb oldinda borib lager uchun joy tayyorlaydiganlar aytilgan. Benefitsiariylar deb tribunlarni ilarga moyilligi⁶ tufayli yuqori ko'tarilganlari uchun aytiladi.

Librariylar kitobga⁷ askarlarga beriliushi kerak bo'lgan ratsionalni kitoblarga (libri) kiritadilar. Burg'uchilar, gornchilar burg'u yoki bukilgan mis asboblari va shoxlarda ovozlari bilan surnay chaladiganlar, jang boshlanganidan xabar beradilar. Qo'shinda duplyarlar⁸ ikki payok oladiganlar; simplyarlar- faqat bir payok oladiganlar. Mensorlar –lagerda futlar⁹ bo'yicha joy o'lchaydigan yoki shaharlarda turish uchun kvartira topadiganlar. Ikki zanjir taquvchilar bo'lar edilar. Qo'yma oltin zanjir jazorat uchun mukofot edi; kim unga erishgan bo'lsa barovar payok, seskviptyarlar-bir yarim baravar olar edilar. Keyin nomzod-duplyarlar, nomzod-simplyarlar; bular hammasi imtiyozlar bilan mukofotlanadilar¹⁰ prinsipallar. Qolganlar xizmatchilar¹¹ deb ataladilar, chunki ular (umumiy) xizmat majburiyatlarini bajaradilar.

¹ *Legionda olti tribun bor edi: bir tribun latiklav, senatorlar toifasiga tegishli bo'lgan va besh tribun – avgustiklav suvoriylar toifasiga mansub bo'lgan. Yosh senator uchun tribun –latiklav martabasi, uni mansab pog'onasini boshlanishi edi, tribun angustiklav martabasini suvoriy qoidaga ko'ra bir necha yil yordamchi qism komandiri sifatidagi xizmatidan keyin olar edi.*

² *bayroqni.*

³ *"o'g'il qilib olish".*

⁴ *maydon.*

⁵ *belgilovchilar.*

⁶ *benefisium.*

⁷ *libri.*

⁸ *oddiy askarlarni ikki oylik maoshiga teng ish haqi oladigan prinsipallarga aytiladi.*

⁹ *yuza o'lchovi.*

¹⁰ *odatdagi harbiy naryad va ishlardan ozod qilinganlar.*

¹¹ *munifices.*

8. Qadimgi odat belgilangan edi, legionning birinchi manipuli¹ dan birinchi darajadagi senturion² oldinga chiqarilib, nafaqat burgut boshida turar edi, yana to'rt senturionga: birinchi qatordagi 400 askarga qo'mondonlik qilar edi. U butun legion boshlig'i sifatida tegishli hurmat va imtiyoz olar edi. Keyin gastatlarning birinchi (*senturionni*) ikkinchi qatorda ikki senturiy: 200 askarga qo'mondonlik qilar edi ... (*prinsiplar*) birinchi kogortasi senturioni bir yarim senturiyga yoki 150 askarga qo'mondonlik qilar edi. Uning ishi legionda barcha ishlarni tartibga solish edi. Shunga teng gastatlarning ikkinchi senturioni bir yarim senturiyga 150 odamni boshqarar edi. Triariylarning birinchi senturioni yuz askarga rahbarlik qilar edi. Birinchi kogortani o'n senturiysiga 5 ordinariylar rahbarlik qilar edi. Ular qadimda katta imtiyoz va katta hurmat bilan taqdirlanar edilar, shuning uchun, legiondagi boshqa jangchilar ishga jon- jahdi bilan har qanday mehnat va sadoqat bilan shunday mukofotga erishishga harakat qilar edilar. Alohida senturiyga ega senturionlar ham bor edi ... Har o'n askar boshiga qo'yilgan o'nboshilar bor edi. Endi ular chodir bo'yicha katta deb ataladilar. Ikkinchi kogorta 5 senturionga ega edi; teng ravishda uchinchi va to'rtinchi toki o'ninchigacha. Legionda hammasi bo'lib 55 senturion bor edi. Imperatorlar qo'shinga konsulyarlardan legatlarni yuborar edilar, legionlar va barcha yordamchi qismlar tinchlik yoki urush olib borishda, ularga bo'ysunar edilar. Lekin aslida barcha ishlarni hal qiluvchi legion prefekti edi, birinchi martabali oliy boshliq mavqeiga ega bo'lib, legion va uni muovini yo'q bo'lganda, oliy hokimiyat unga tegishli edi. Tribunlar, senturionlar va qolgan askarlar uni buyrug'ini bajarar edilar. Parollar va qo'riqchilar bo'yicha yoki yurishga jo'nash bo'yicha topshiriqlar u tomonidan berilar edi. Agar askar qandaydir huquq buzarlari qilsa u legion prefekting sankiyasi bilan tribun tomonidan jazolash uchun jo'natilar edi. Uni boshqaruviga tegishli edi: askarlar uchun qurollar, ularni otlari, kiyimi, oziq-ovqati (*payogi*). Uning ko'rsatmalaridan qo'shindagi butun qattiq intizom, hamda nafaqat piyodalar, balki legionga biriktirilgan otliqlarni ham o'rgatish edi. Uni o'zi adolatli, harakatchan, kamsuqum bo'lgan holda doimiy mehnatlar bilan unga (*ishga*) sodiqlik, har qanday qobilikni uqtira borib, qo'l ostidagilarni sharafi prefektni shon- shuhratida aks etishini bilgan holda o'ziga topshirilgan legionni mukammallikga olib borar edi.

10. Lagerning prefekti ham bor edi, ammo martabasi past, lekin muhim ishlar bilan mashg'ul edi; lager joylashgan joy, to'siq va zovurlarni hajmini belgilash uning ishiga kirar edi. Askarlarni chodirlari va chaldevorlari, bor lash-lushi bilan uning ruxsati bilan joylashtirililar edi. Bundan tashqari, kasal askarlar, ularni davolaydigan vrachlar,³ uning ixtiyorida edi.

Qadimgi Rimning harbiy tashkiloti. Eramizning II-III asrlari

Rimliklar o'z davrini eng mukammal harbiy tashkilotini yaratdi. Uning eng oliy ko'rinishi va asosi legionlar edi. Bu tashkilot bir necha asrlar davomida boshqa xalqlar, mamlakatlar va davlatlar ustidan harbiy yetakchilikni ushlab turishga imkoniyat berdi. Rim qo'shinini tashkil etish to'g'risidagi malumotlar Antik mualliflarning bir qancha asarlarida jumladan Polibiyning "Umumiy tarixi"da, Yustinianing "Digestlar"ida, Flaviy Vechetsiy Renatning (IV-V asr boshlari) asarida uchratish mumkin.

Rim huquqshunoslari traktatlaridan parchalar (Yustinian Digeslari)

49. 16. 2.2. (Arri Menandrning "Harbiy ish to'g'risida" birinchi kitobidan)

3. 1. ⁴Harbiy jazolar quyidagilar: tan jazosi, pul jarimasi, (*navbatdan tashqari*) naryadlar berish, boshqa qo'shin turlariga o'tkazish⁵, misol uchun pretorian gvardiyasidan legionlarga yoki legionlardan boshqa yordamchi qismlarga o'tkazish ko'zga tutiladi, lavozimidan tushirish,

¹ ikki senturiydan tashkil topgan qism manipul deyiladi.

² *primi pili*.

³ *unga bog'liq xarajatlar*.

⁴ *Modestinning "Jazolar to'g'risida" IV kitobidan*.

⁵ *qo'shinning imtiyozi kamroq bo'lgan turiga o'tkazish*.

sharmandali istefo. (*Harbiy xizmatchilar*) tosh konlariga ham, konlardagi ishga ham, hukm qilinmaydilar va qiynoqqa solinmaydilar.

4. 9-10. (*Arri Menandrning "Harbiy ish to'g'risida" birinchi kitobi*). Biz imperator¹ buyrug'iga ko'ra dezertirlikdan keyin, ko'ngilli yoki yollanma asosida harbiy qismga kirganlar, harbiy jazoga tortilishlari kerak. Lekin yanada og'irroq jinoyat harbiy xizmatga da'vo qilishga emas, undan qochish bo'ladi. Qadimda (*ko'ngilli qo'shinga*) chaqirilishdan bo'yin tovlaganlar ozodlikning xoini sifatida qullikka berilar edilar, ammo endi harbiy xizmatning xarakteri o'zgarishi bilan o'lim jazosi qo'llashdan voz kechdilar, chunki qo'shin saflarining ko'p qismi ko'ngillilar bilan to'ldiriladi.

5 pr-§1.²

Hamma dezertirlar bir xil jazoga tortilmaydilar. Qo'shinni turi, xizmat muddati, unvoni, lavozimi, unga yuklatilgan majburiyatlar xarakteri va uni o'tmishdagi yurish-turishi e'tiborga olinadi, shunga teng holda aybdor bir o'zi qochdimi, yoki birortasi bilanmi, yoki ko'pchilik bilanmi va dezertirlik vaqtida qandaydir boshqa jinoyat qildimi va aybdorning keyingi hatti-harakati hisobga olinadi. (*Aybdorni*) taqdiri agar u "Majbur qilinganligi bo'yicha" (*qismga*) qaytgan bo'lsa taqdiri boshqacha bo'ladi. Agar dezertirlik tinchlik vaqtida sodir etilgan bo'lsa, suvoriy martabasida pasaytirilishi lozim, piyoda askar qo'shinni boshqa turiga o'tkazilishi lozim. Urush vaqtida sodir etilgan shunday (*jinoyat*) uchun o'lim jazosi beriladi.

6 pr-8-§.³

Harbiy jinoyat deb, umumiy intizomni talablarini buzadigan hamma narsa bo'ladi, masalan qo'rqqollik, bo'ysunmaslik, bekorchilik. Komandirga qo'l ko'targanga o'lim jazosi berilishi kerak, jinoyatni og'irligi komandirni unvoniga qarab o'sib boradi. Qo'mondonga yoki provinsiya noibiga har qanday bo'ysunmaslik o'lim bilan jazolanadi. Kim safda turib, birinchi bo'lib qochsa, namuna maqsadida boshqa harbiylar ishtirokida qatl qilinishi kerak. Dushmanga (*harbiy*) sirlarini yetkazgan ayg'ochilar xoindirlar va boshlari bilan javob beradilar. Bu oddiy askarga ham tegishli, qaysiki u dushman oldiga qo'rqqanidan o'zini kasallikka solsa. O'z xizmatdoshini tosh bilan yarador qilgan qo'shindan haydaliishi kerak, qilich bilan o'lim jazosi berilishi kerak. Agar kimdir o'zini-o'zi yarador qilsa, yoki boshqa usul bilan o'zini o'ldirishga urinsa, imperator Adrian reskriptiga ko'ra bunday urinishni motivini aniqlash lozim, agar ayblanuvchi chidab bo'lmaydigan azoblar, hayotdan ko'ngli qolish, kasallik, telbalik, uyat hissi ta'siri ostida harakat qilgan bo'lsa, u o'lim hukmiga duchor qilinmaydi, lekin qo'shin safidan sharmandalik bilan chetlatiladi: Agarda o'zini oqlash uchun yuqorida ko'rsatilgan motivlarga suyana olmasa, o'lim bilan jazolanadi. Shunday oliy jazo chorasi mast bo'lish yoki yengiltak cheksiz ehtiros (*ta'siri ostida*) ayblanganga qo'llanmaydi; ular boshqa qo'shin turiga ko'chiriladilar. Kim o'z komandirini himoya qilish imkoniyatiga ega bo'lsada lekin himoya qilmasa hujum qilganga tenglashtiriladi; agarda u qarshilik ko'rvatish imkoniyatiga ega bo'lmasa u avf qilinishi lozim.

11. (*Marsian "Qoidalar" 2-kitobidan*).

Qullarga o'lim xavfi ostida har qanday harbiy xizmat maqul ko'rilmaydi.

12. 1-2. (*Makr "Harbiy ish to'g'risida" 1-kitobidan*).

Qo'shin qo'monodoni majburiyariga nafaqat intizom o'rnatish, balki unga amal qilishni nazorat qilish ham kiradi. Paternning yozishicha kim qo'shinga qo'mondonlik qilishni anglasa, ta'tilni favqulodda siyrak berishi lozim, provinsiyadan tashqariga harbiy otlarni olib ketishga yo'l qo'ymasligi, askarlarni xususiy ishlarga, baliq ovi yoki ovga yubormasligi lozim. ... Tribunlarni yoki, kim harbiy qismga boshchilik qilsa uning majburiyatlariga kiradi: askarlarni lagerda ushlab turish, ular bilan mashqlar o'tkazish, (*lagerni*) darvozalarini kalitini saqlash, vaqti-vaqti bilan qo'riqchi postlarini aylanib chiqish, askarlarga oziq-ovqat tarqatish vaqtida ishtirok etish, (*ularni*) ovqatini tekshirish va tarozibonlarni su'istemollarini oldini olish, jinoiy ishlarni o'ziga berilgan

¹ *Septimiy Sever ko'zda tutiladi.*

² *o'sha muallif, ikkinchi kitob.*

³ *o'sha joy 3-kitobdan.*

vakolat doirasida jazolash, shtab-kvartirada tez-tez bo`lib turish, xizmatdoshlarini shikoyatlarini qabul qilish, kasallar ustidan nazorat qilish.

13. 3-4. (*Makr "Harbiy ish to`g`risida" 2-kitobidan*).

Istefoning uch asosiy turi mavjud: Faxrli, sababli va sharmandali. Faxrli-xizmatni muddati tugashi bilan beriladi, sababli-(*shunday hollarda bo`ladiki*) qachonchi askar jismoniy yoki ruhiy kasal bo`lganda, harbiy xizmatga yaroqsiz hisoblanadi; sharmandali-qachonki askar u qilgan jinoyati uchun qasamdan ozod qilinadi. Sharmandali asoslarda istefoga chiqarilgan, Rimda qolishi mumkin, u (*buyruqda*) uni obro`sini to`kadigan vaziyatlar ko`rsatilmay ozod qilingan bo`lsada, baribir u qo`shindan sharmandali istefoga chiqarilgan hisoblanadi. Hurmatsiz askar nafaqat tribun, yoki senturion jazolab qolmay hatto principal ham jazolashi mumkin; qadimgilar senturion uni jazolash niyatida bo`lganiga qarshilik ko`rsatganga, sharmanda bo`lishi kerak deb hisoblaganlar, agar u senturion jezli (*senturion-muntazam o`zi bilan uni hokimiyatini ramzi bo`lgan va bir vaqtni o`zida ayb qilgan askarlarni jazolash quroli bo`lgan uzum novdasidan qilingan tayoqni olib yurgan*)ga yopishsa va agar u ataylab bu jeznni sindirsa yoki senturionga qo`l ko`tarsa, qo`shinni boshqa turiga ko`chirilishi lozim.

14. 1. (*Pavel. "Askarlarni jazolash to`g`risida"*).

Qurolni sotish og`ir jinoyat va dezertirlikka tenglashtiriladi, faqat shunday holdaki, agar barcha qurol-yarog` butunlay sotilgan bo`lsa; agar (*aybdor*) qurol-yarog`ni bir qismini sotgan bo`lsa, (*jazo*) sotilganni qiymatiga ko`ra (*belgilanadi*).

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 55 стр

Tayanch tushunchalar: Polibiy, hastatlar, drotik, Ispaniya, lokt, qurol-yarog`, principes, triarii, lager, konsul, tribun, val, Vegetiy, legion, askar, antesignallar, avgustiklav, latiklav, tesserariy, libri, payok, manipul, senturion, dezertir.

Reyting savollari

1. Rimda eng boy kishi kim edi?

- a) Yuliy Sesar
- b) Perdikka
- s) Voluziy
- d) Gay Grakx

2. Bir lokt uzunlik o`lchov birligi necha metrga teng?

- a) 0,5 metr
- b) 1 metr
- s) 1,5 metr
- d) 2 metr

3. Plefra qaysi xalq uzulik o`lchov birligi?

- a) rimliklar
- b) bobilliklar
- s) misrliklar
- d) yunonlar

4. Konsullarning yurishida nechta tribun hamrohlik qilgan?

- a) 14 ta
- b) 13 ta
- s) 12 ta
- d) 11ta

5. Qo`shinni birinchi chizig`ini kimlar tashkil qilgan?

- a) goplitlar
- b) triariylar
- s) gastatlar
- d) princepslar

6. Og`ir qurollangan jangchilar qatori nima deyilgan?

- a) goplitlar
- b) triariylar
- s) gastatlar
- d) princepslar

7. Uchinchi jangovar chiziqni qaysi guruh tashkil qilgan?

- a) goplitlar
- b) triariylar
- s) gastatlar
- d) princepslar

8. Qaysi guruh jangchilari o`zgarmas bo`lgan?

- a) goplitlar

- b) triariylar
- s) gastatlar
- d) princepslar

- a) nayza
- b) mis qalqon
- s) pichoq
- d) yuqoridagi barcha qurollar ishtirok etgan

9. Jangda quyidagi qurollardan qaysilari ishtirok etmagan?

5-§. Rim imperiyasining halokati Bagaudlar harakati Yevtropiy “Rimning qisqacha tarixi” IX. 20.3

(“Rimning qisqacha tarixi” Rim tarixchisi Yevtropiy tomonidan eramizni IV asrida yozilgan. Uning kitobida Rimga asos solinishidan 364-yilgacha voqealar 10 kitobga bayon qilingan.

Shunday qilib (*Diokletian*) rim davlatida oliy hokimiyatga erishdi. Qachonki Galliyada dehqonlar qoʻzgʻalon koʻtarib, oʻz partiyalariga bagaudlar nomini berdilar, ularni yoʻlboshchilari Amond va Gelian edilar. Diokletian ularni boʻysindirish uchun Sezar Maksiman Gerkulitni yubordi, qaysiki u aholini yengil toʻqnashuvlarda bostirdi va Galliyada tinchlik oʻrnatdi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 284 стр

Sekt Avreliy Viktor Sezarlar. 39, 17, 19

Avreliy Viktor (er. avv. IV asrda) Karfagenda tugʻilgan. Uning “Sezarlar” asari Oktaviandan Yuliangacha¹ Rim imperatorlarining qisqacha tarjimai hollari toʻplamidir.

Aynan, qachonki Diokletian Geliand va Amand deb atalgan, qaroqchilarni toʻdasini yigʻib keng boʻshliqda dalalarda gʻayrat qilib koʻpgina shaharlarga hujum qilayotganini bilib shu soatdayoq sodiq doʻst, yarim dehqon, lekin yaxshi va qobiliyatli harbiy boshliq Maksimanga buyruq berdi. Unga keyinchalik ilohiy eʼtiqoddan Gerkuliy laqabi berilgan edi... Galliyaga joʻnab ketib u dushmanlarni tor- mor qildi, taslim boʻlganlarni qabul qildi va tez vaqtda hammani tinchlantirdi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 284 стр

Tatsit Tarix IV kitob

Rimning eng mashhur tarixchisi Publiy Korneliy Tatsitdir (taxminan 55-120 yillar yashagan). Tatsit oʻz zamonasining eng madaniyatli, har tomonlama oʻqimishli kishisi boʻlgan, davrining ilm-fan, adabiyot ahllari bilan yaqin va doʻstona aloqa tutgan. Bir necha imperatorlar davrida oliy davlat lavozimlarini egallagan.

Uning “Germaniya” degan asari qadim zamonlarda Germaniya tuprogʻida yashagan qabilalarning tarixi, madaniyati, ularning tirikchilik usullari haqida hikoya qiladi. Bu risola Yuliy Sezarning “Germaniya urushi xotiralari” asari bilan bir qatorda nemis xalqining qadimgi tarixini oʻrganish borasida nodir tarixiy manba hisoblanadi. Shuningdek u “Tarix” hamda, “Solnomalar” deb atalgan ikki yirik tarixiy asarlari muallifi.

¹ 361-363-yillarda hukmronlik qilgan.

14 Qo'zg'olon qilishga qaror qilib, Sivilis¹ rejasini qanchalik uzoqni ko'zlaganini ma'lum vaqtgacha oshkora qilmaslikni maqul ko'rib, voqealarni o'ziga foydali bo'lgan tomonga yo'naltirib, ularni borishini o'zi keyin qanday harakat qilishni ko'rsatadi deb hisobladi. Bu vaqtda Vitelliyni buyrug'i bo'yicha batav yoshlarini qo'shinga olish o'tkazilayotgan edi. Busiz ham yengil bo'lmagan bu ishda, bu ish topshirilgan odamlarni ochko'zligi va buzuqligi xalaqit berar edi: ular keksalar va mayiblarni bosib olar edilar, keyin ularni to'lov evaziga qo'yib yuborish uchun, yana bu mamlakatda barcha o'smirlar baland bo'yi bilan ajralib turadi chiroyli bolalarni buzuqlikga majbur qilar edilar. Batavlar g'azabga keldilar, deyarli tayyor bo'lgan isyonning ilhomchilari ularni rekrut berishdan bosh tortishga ishontirdilar. Sivilis muqaddas xiyobonga ularni kechki ovqat bilan mehmon qilish bahonasida o'z qabilasining zodagon kishilarni va oddiy xalqdan eng qat'iylarini taklif qildi. Qachonki kechki quvnoq bazm ta'siri ostida ularni hissiyoti avj olgach u so'zlashni boshladi - boshda o'z qabilasini shon-sharafi, keyin Rim hokimiyati ostida haqoratlar va zo'ravonliklarga chidashga to'g'ri kelayotgani to'g'risida so'z yuritdi.

“Qachonlardir biz ittifoqchilar edik – dedi Sivilis, endi bizga qul kabi murojaat qiladilar. Rimdan yuborilgan legatlar boshqargan vaqtlar allaqachon o'tdi. Ular ulkan a'yonlar bilan kelar edilar, ular kalondimog' edilar va baribir hozir prefektlar² va senturionlarni hokimiyati ostiga berilganimiz yana yomonroq. Ularning har biri iloji boricha ko'proq talashga urinadi, qachonki u bizni qonimizni to'yib ichgandan keyin, uni chaqirib oladilar va uning o'rniga boshqasini yuboradilar, u pora olish uchun yangi har xil hiyla va bahonalar topishga urinadi. Endi bizga bu safarbarlik o'g'ilni ota-onalardan, akani ukadan o'g'irlaydigan o'linga o'xshab yopirildi. Shu bilan birga hech qachon rimliklarni ishi shunday yomon bo'lmagan edi, ularning qishki lagerlarida – faqatgina keksalar yana talangan o'lja bor. Boshingizni ko'taring, atrofga qarang va rim legionlarining baland nomlari oldida titramang. Bizda – qudratli piyodalar va otliq qo'shinlar, germanlar bizning birodarlarimiz, gallar ham biz kabi shuni istaydilar, rimliklar bu urushni o'zlari uchun foydasiz emas deb hisoblaydilar.” ...

Корнелий Тацит История. Том второй Ленинград 1969 146-147 стр

Ammian Marsellin. Tarix XXVIII, 2,yu

Ammian Marsellin (eramizni IV asri)- Suriya Antioxiyasida tug'ilgan yunon, dastlab vatanida, keyin Rimda yashadi. Uning "Tarix" (yoki "Faoliyatlar") asaridan 18 (14-31) kitoblar saqlanib qoldi, bu kitoblarda 353-yildan 378-yilgacha bo'lgan davr tasvirlangan.

Shu bilan bir vaqtda Galliyada surbet talonchilik umumiy halokat sari yanada kuchaydi; xususan katta yo'llar xatarli bo'lib qoldi, va nimadir qandaydir boylik bo'lib ko'rinsa, u eng qo'pol usullar bilan o'g'irlandi. Bu kamdek, qo'zg'olon Shimoliy Ispaniyaga Idatiya (V asr) xronikasida bunga qator alohida ko'rsatmalar bor. 441 yil ostida turibdi: Ispaniyaga yuborilgan Asturiy u va boshqa qo'shin yo'lboshchisi Terrakon bagaudlarini ko'pchiligini qirg'in qildilar³– jangari kurashchilar. Birinchi bor Galliyaning qishloq aholisi 283-yil va 284-yilda qo'zg'olon ko'targanda bu nomni oldi. Qo'zg'olonning sababi Rim hokimiyatining kuchli zulmi edi. ...⁴ Frederik, podsho Teuderinning ukasi Terrakon Bagaudlarini Rimning buyrug'i asosida o'ldiradi” (*Zosimning guvohligi bo'yicha* 407-yil bir rim lashkarboshisi Bagaudlardan ularga barcha o'ljani berish bilan Al'p orqali erkin o'tishni sotib olishga majbur bo'ldi. Provinsiyalardagi rimlik noiblarni zulmi Bagaudlarga yangi va yana yangi muxlislarni berdi).

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 284-285 стр

¹ *batav qabilasi yo'lboshchilaridan biri.*

² *noib.*

³ *baga-kurash, kelt tilida.*

⁴ *454-yil ostida.*

Rim imperiyasida (er. avv. III-V asrlari) qullar va kolonlar qo'zg'oloni

Sal'vian. Ilohiy hukmdorlik to'g'risida. V, 16-45

Sal'vian - Galliyadagi Massiliya¹ning yepiskopi. O'zining "Ilohiy hukmdorlik to'g'risida" asarida Rim imperiyasining so'nggi davrida soliq-to'lovlar va har xil majburiyatlarni ko'payishi, hokim-noiblarning su'istemollari natijasida hamda boy magnatlar tomonidan dehqonlar-shahar aholisini ezilishini qoralaydi. Rim fuqarolarining mavjud tuzumdan norozi bo'lib, german qabilalari yashagan hududlarga ommaviy ravishda ko'chib ketishga majbur bo'lganliklari va qachonlardir sharaflil bo'lgan Rim fuqaroligidan hamda Rim hokimiyatidan voz kechishga intilganlarini ko'rsatadi.

Ozgina kishilar uchun, davlat soliqlari-o'zining o'ljasi bo'lsa, boshqalarni xonavayron qiladi. Fiskka² tegishli soliqlarni undirishni, ular o'z shaxsiy daromadlari manbaiga aylantiradilar. Va, buni na faqat oliy, balki eng quyilar ham, na faqat hokimlar, ularga bo'ysunuvchilar ham qiladilar. Faqat shaharlarga emas, shunday munitsipiy va qishloqlar ham borki, u yerda shuncha tiran va kuriallar bo'lmasa? Shuningdek, ular bu unvondan tasodifan foydalanadilar, chunki kuchli unvonga egadek bo'lib ko'rinishi ham kerak... Shu bilan birga kambag'allarni talaydilar, beva va yetimlarni ta'qib qiladilar – bu shunday darajadagi, ularning ko'pchiligi kelib chiqishi urug'i noma'lum bo'lmaganlardan va mo'l-ko'lchilikda tarbiyalanganlar, davlat ta'qibi g'azabidan o'lmaslik uchun, va varvarlarda rim insonparvarligini qidirgandek, chunki rimliklar orasida varvarcha insonni taxqirlashga chiday olmaganlari uchun dushmanlarga qochib ketmoqdalar. Va ular qochib ketayotganlardan urf-odatlar va tillari bilan ajralib tursalarda, hatto men aytishim mumkin, ularga varvar, badani, kiyimlari hidi nafratli bo'lsada rimliklar o'rtasidagi shafqatsiz adolatsizlikdan ko'ra, biroq endi varvarlar ichida o'zlariga yot turmush tarziga chidashni afzal ko'radilar. Shuning uchun, ular hamma joyda yoki gotlarga yoki bagaudlarga yoki qandaydir viloyatlarda hokimiyatga ega bo'lgan boshqa varvarlarga ko'chib bormoqdalar: asir hisoblanadilar, asir erkin bo'lish, erkin hisoblanishni ma'qul ko'radilar. Shuning uchun, ozod bo'lib asir bo'lgandan ko'ra ular o'zlarini asir hisoblanishini, lekin ozod bo'lishni afzal ko'radilar. Shuning uchun ilgari rimlik fuqarolarni nomi na faqat yuqori baholangan, shu bilan birga qimmat narxda sotib olingan, rim fuqarolari nomi bilan, endilikda mensimaydilar va uni chetlab o'tadilar va na faqat kam qiymatli, balki jirkanch hisoblaydilar.

Rim zulmini og'irligini shunday dalilidan yaxshisi yo'q. Rimlik mavqesi hashamat va faxr keltirish mumkin bo'lgan ko'pgina obro'li odamlar va zodagonlar, Rim talablarining shafqatsizligidan shunday ahvolga tushdilarki, rimlik bo'lishni xohlamay qo'yadilar...

Endi men bagaudlar to'g'risida so'z yuritaman, qaysiki ezilgan, tahqirlangan, ahmoq, qonxo'r hokimlar tomonidan halok qilinganlar, Rim erkinlik huquqidan mahrum bo'lib, hatto rimlik deb atalish sharaflini yo'qotdilar. Va biz ularni o'zlarini baxtsizliklarida ayblaymiz, ularning kulfatlari tug'dirgan ism bilan ataymiz, o'zimiz yaratgan ismni berib, ayb qo'yamiz: isyonchilar deb ataymiz, bo'lmag'ur odamlar deb, o'shalarni biz, o'zimiz jinoyatga majbur qilamiz. Boshqa nima bagaudlarni tug'dirdi, bu bizning haddan tashqari jazolarimiz, hokimlarning buzuqligi, proskripsiyalar va talonchiliklarni amalga oshirgan odamlar, majburiyatlar yig'imini o'z shaxsiy daromad manbalariga, soliqlarni – o'z o'ljalariga aylantirganlari emasmi? Ular yirtqich hayvonlarga o'xshab, ularni hokimiyati ostiga berilgan odamlari ustidan boshqarmadilar, lekin ularni yedilar va boyidilar, odatda qaroqchilar qilganidek na faqat bu odamlarni talab, va ularni qiynab, ularni qonini so'rdilar. Va shunday bo'ldiki hokimlarning, talonchiligi bug'gan va halok qilgan odamlar go'yoki varvarlarga yalandilar, chunki ularga rimlik bo'lishga yo'l qo'yilmadi.

Qayerda va kimda rimliklardan boshqa shuncha bunday yovuz ishlar mavjud? Bizdan boshqa yana kimda shunday qonunsizlik hukm so'radi? Franklar bu jinoyatni bilmaydilar, gunnar bu jinoyatlardan xoli, vandallarda ham, gotlarda ham bunday hech nima yo'q. Gotlardan bo'lgan varvarlar bundan shunday uzoqdalarki, bunday sinovlarga gotlar orasida yashaydigan rimliklar ham

¹ *hozirgi Marsel shahri.*

² *davlat xazinasasi.*

duchor qilinmaydilar. Shuning uchun, u yerda barcha rimliklarda bitta intilish: Rim huquqiga o'tishdan abadiy qutulish. Rim plebsida u yerda bir umumiy yolvorish: ularga varvarlar bilan birga hozirgi vaqtda hayot kechirishga ruxsat berilish edi. Va biz gotlarni yenga olmaymiz deb yana hayron qolamiz, bu vaqtda rimliklar bizdan ko'ra gotlarda bo'lishni afzal ko'radilar. Bizning birodarlarimiz nafaqat ulardan bizga qochib o'tishni mutlaqo istamaydilar, balki bizlarni qoldirib ularga qochib ketadilar.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 282-283 стр

Gotlarning Rimni qamal qilishi

Zosim Rim tarixchisi, V asr

Zosim V asrdagi so'nggi Rim tarixchisi. Rim imperiyasini Avgust (er. avv. I asr) dan Alarix I (410 yil) ishğ'ol qilganigacha Rimni qisqacha tarixini yozdi.

Rimda dushmanga elchilik yuborishga qaror qilindi, qaysiki ularga yetkazishi kerak ediki qamal qilinganlar kelishuvga rozi, faqat chidash mumkin bo'lgan shartlarda. Lekin ular hali urushishga tayyor edilar, rim xalqi qurolni oldimi, uni doimo ishlatgani uchun keyingi jangovor to'qnashuvlarda ham u qo'rqmaydi ...

... Shuni aytish lozimki, rimliklar aniq bilmas edilar, u yerda Alarixni o'zi bor edimi, uni o'zi Rimni qamaliga rahbarlik qildimi aniq bilmas edilar? Alarix emas, Stilixonning sobiq tarafdori bo'lgan boshqa varvar yo'lboshchi, Alarixni Rim shahrida o'zi bilan olib keldi degan shungacha tarqalgan ovozarlar Shubhasiz, ularni ma'lum darajada yupantirdi.

... Elchilar Alarixga keldilar ... va senat topshirgan ishni bayon qildilar. Alarix rim xalqi qurol taqib jangga tayyor degan ma'lumotga alohida e'tibor berib, ularni eshitdi. Bunga javoban Alarix dedi: "Qalin o'tni siyragiga qaraganda, oson urish mumkin". Bu so'zlarni aytib, elchilarga qaratib qattiq kuldi. Ish tinchlik to'g'risidagi muzokaralarga borganda, Alarix varvar takabburligini har qanday me'yoridan oshadigan so'zlarga murojaat qildi. U qamalni, Rim shahrida mavjud bo'lgan oltin va kumushni, bundan tashqari shahardan u topgan barcha uy ashyolarini va undan tashqari varvarlardan bo'lgan qullarni olmasdan turib qamalni to'xtatmasligini aytdi.

Qachon u buni aytganda, elchilardan biri agar Alarix bularni hammasini tortib olsa u oxir-oqibatda Rimda yashaydiganlarga nimani qoldiradi deb so'radi? "Omonlik"- javob berdi Alarix. Bunday javobni olib, elchilar qamal qilinganlar bilan nima qilish mumkinligini muhokama qilish uchun, ularga ruxsat berishni so'radilar. Kelishuvga erishib elchilar Alarixni aytganlarini barchaga yetkazdilar. Yana unga elchilarni jo'natdilar, u va boshqa tomon bilan juda uzoq so'zlashuvlardan keyin Alarix Rim shahrini 5000 funt oltin, 30 000 funt kumush, 400 ming ipak ko'ylak, 3000 qizilga bo'yalgan qo'y terisi, 3000 funt qalampir to'lashiga rozi bo'ldi. Shahar xazinasida mutlaqo pul bo'lmagani uchun, senatorlar o'z mulklari hajmiga qarab, unga to'lov pulini yig'im bo'yicha keltirishlari qat'iy zaruriyat bo'ldi. Palladiyga har bir senatorning mulkiy holatiga qarab badalni yig'ish topshirilgan bo'lsada, u yoki mulkdorlar bir qismini yashirganlari uchun, yoki Rim shahri to'xtovsiz va g'arazli yig'imga oqibatida kambag'allikka duch etilganligini uchun, barcha summani to'liq yig'ib ola bilmadi.

... Rimliklar nafaqat xudolar tasvirini liboslaridan mahrum qildilar, yana xudolarni ba'zi oltin haykallarini eritdilar, ularning qatoriga rimliklar "Virtus"¹ deb ataydigan kuch haykallari bor edi. U yo'q qilinishi bilan hali rimliklarda qolgan butun kuch va qahramonlik yo'q bo'ldi; Shu vaqtdan diniy ishlarda, bobolarning odatlarida tajribali bo'lgan odamlarning bashoratlari amalga oshdi.

Shunday tarzda to'lov uchun pul yig'ilgandan keyin imperator²ga elchilik yuborishni ma'qul topdilar, u bilan bo'lajak tinchlik to'g'risida maslahatlashuv uchun va uni Alarix nafaqat pul, rim zodagonlarini o'g'illarini garov sifatida olishni xohlayotganini va ana shunday shartlarda nafaqat tinchlik, balki imperator bilan harbiy ittifoq ahdini tuzish va rimliklar bilan birgalikda ularga

¹ "Qahramonlik", "Kuch".

² Gonoriy.

qarshi dushmanlik niyatida boʻlgan har qandaylarga qarshi yurish qilishiga tayyor ekanini maʼlum qilmoqchi boʻldilar. Hukmdor shunday shartlarda tinchlik ahdini tuzish kerak deb hisoblagani uchun, varvarlarga toʻlov puli sanab berildi. Alarix esa Rim shaharliklariga uch kun davomida shahar devorlarini tashqarisidagi bozorga borishga, buning uchun ularga maʼlum darvozalar orqali chiqishga erkinlik berdi, hamda gavandan gʻalla olib kelish imkoniyatini berdi.

Shundan soʻng rimlik fuqarolar yengil nafas oldilar va ortiqcha narsalarni sotdilar, oʻzlariga kundalik zaruriy narsalarni sotib oldilar, yoki ularni boshqa buyumlarga almashtirdilar, varvarlar Rimdan uzoqlashdilar va Toskanani bir necha nuqtalarida lager qilib joylashdilar. Rimdagi qullarga kelganda, ularning deyarli barchasi kundan kun shahardan qochdilar va varvarlarga borib qoʻshildilar, ularda toʻplanib qolgan qullar ommasi 40 minggacha yetdi.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1991. 285-286 стр

Tayanch iboralar: Diokletian, Amond, Gelian, Maksiman Gerkulit, Avreliy Viktor, Publiy Korneliy Tatsit, “Germaniya” asari, Sivilis, prefekt, Ammian Marsellin, Idatiya, Terrakon, Frederik, Teuderin, provinsiya, Salʼvian, Marsel, “Ilohiy hukmdorlik toʻgʻrisida” asari, fiskka, Alarix I, Gonoriy.

Reyting savollari

1. Avreliy Viktor oʻzining “Sezarlar” nomli asarida nimalar haqida yozgan?	b) Marsel shahriga
a) Rim aholisining ahvoli haqida	s) London shahriga
b) aholining tabaqalari haqida	d) Qohira shahriga
s) Oktaviandan Yuliangacha boʻlgan Rim imperatorlari haqida	6. V asrdagi soʻngi Rim tarixchisi kim edi?
d) Rim harbiy sohasi haqida	a) Ammian Marsellin
2. “Germaniya”, “Tarix”, “Solnomalar” kabi asarlarning muallifi kim?	b) Avreliy Viktor
a) Avreliy Viktor	s) Zosim
b) Korneliy Tatsit	d) Salʼvian
s) Frederik	7. Fut uzunlik oʻlchov birligi necha metrga teng?
d) Diokletian	a) 0,2963 metrga
3. Sivili kim?	b) 0,3 metrga
a) batav qabilasi yoʻlboshchilaridan biri	s) 0,3254 metrga
b) varvar qabilasi yoʻlboshchilaridan biri	d) 0,5 metrga
s) volsk qabilasi yoʻlboshchilaridan biri	8. “Ilohiy hukmdorlik toʻgʻrisida” asari muallifi kim?
d) frank qabilasi yoʻlboshchilaridan biri	a) Ammian Marsellin
4. Ammian Marsellin qayerda tugʻilgan?	b) Avreliy Viktor
a) Bobilda	s) Zosim
b) Rimda	d) Salʼvian
s) Italiya Xronikasida	9. Ammian Marsellin qaysi davrga yashagan?
d) Suriya Antioxiyasidada	a) er. avv. IV asrda
5. Massiliya shahri hozirgi qaysi shahrga toʻgʻri keladi?	b) er. avv. V asrda
a) Madrid shahriga	s) er. avv. VI asrda
	d) er. avv. III asrda

Qadimgi Rim metrologiyasi

uzunlik o`lchovlari

fut = 0,2963 m
gradus – 2,5 fut = 0,74 m
mill – ming qadam - 5000 fut = 148 - 165 m

maydon o`lchovlari

kvadrat fut = 0,088 kv.m
skripul (= 10 kv. Fut) = 0,088 kv.m
kvadrat akt (120 f. 120 f.) = 1267,2 kv.m
yuger (= 2 akta) = 2534,4 kv.m
senturiya (= 200 yug.) = 50,364 ga
sal`tus (= 4 senturiya = 800 yug.) = 201,456 ga

sochiluvchi jismlar o`lchovlari

modiy = 8,754 l
polumodiy = 4,377 l
sektariy - $\frac{1}{16}$ modiy = 0,547 l
gemin - $\frac{1}{32}$ modiy = 0,274 l

suyuq jismlar o`lchovlari

kiat = 0,0465 l
asetabul – 1,5 kiat = 0,0684 l
kvartariy – 3 kiat = 0,1368 l
kotil va gemin – 6 kiat = 0,2736 l
sektariy – 12 kiat = 0,5472 l
kongiy – 6 sektariy = 3,2832 l
urna – 4 kongiy = 13,1328 l

amfora – 2 urna=26,2656 l

mex – 20 amfora=535,27 l

og`irlik o`lchovlari

silikva=0,189 g

unsiya=144 silikva=27,288 g

funt=12 unsiya=327,45 g

Rim pul birliklari

1 oltin aureus (8,00 g atrofida)= 25 kumush denariyga teng

1 kumush denariy (4 g atrofida)=4 kumush sestersiyga teng

1 kumush sestersiy (1 g atrofida)= latundan bo`lgan 2 dupondiyga teng

1 dupondiy=2 jez assga teng

Rim xudolari

1. Yupiter – osmon, chaqmoq va yashin xudosi, Rim bosh xudosi.
2. Yunona – Yupiterning rafiqasi, nikoh va hosildorlik ma`budasi.
3. Yanus – uyga kirish va chiqish, har qanday boshlanish xudosi, ikki yuzli qilib tasvirlangan.
4. Saturn – odamlarni denqonchilikka, uzumchilikka o`rgatgan, mo`l-ko`lchilikni beradigan ekinlar xudosi.
5. Mars – urush xudosi, fuqaro jamoasi himoyachisi.
6. Neptun – namlik, dengizlar xudosi, yilqichilik homiysi.
7. Nenirva – donolik ma`budasi, hunarlar va san`atlar homiysi.
8. Venera – sevgi va go`zallik, hosildorlik ma`budasi.
9. Diana – oy va ovchilik ma`budasi, yovvoyi hayvonlar homiysi.
10. Merkuriy – savdo, foyda, chorvachilik xudosi, cho`ponlar, savdogarlar, sayyohlar homiysi.
11. Serera – hosildorlik va dehqonchilik ma`budasi.
12. Pluton – yer osti dunyosi va o`liklar xudosi.
13. Prozerpina – Plutonning rafiqasi, do`zax, o`simliklar o`sishi va yer hosildorligi ma`budasi.
14. Vesta – uy o`chog`i va olov xudosi.
15. Vakx – o`simlik, uzumchilik, vinochilik xudosi.
16. Flora – o`simlik, gullar va o`smirlik ma`budasi.
17. Fortuna – taqdir, tasodif, baxt va omad ma`budasi.
18. Kons – yetilgan non va o`rim, dono qarorlar xudosi.
19. Ops – Konsning rafiqasi, ekinlar va mo`l-ko`lchilik ma`budasi.
20. Silvan –yoki Favni - o`rmonlar va dalalar xudosi, podalar va cho`ponlar homiysi.
21. Tellura – yer va hosildorlik ma`budasi.

22. Vulkan – olov va temirchilik kasbi xudosi.
 23. Termin –chegara, oraliq belgilari xudosi.
 24. Bellona – urush ma`budasi.
 25. Reya Silviya – Rimning afsonaviy asoschilari Romul va Rimning onasi.
 26. Bona Dea –ezgu taqdir, hosildorlik ayol ma`budasi, ayollarning homiysi.
 27. Sivillalar – afsonaviy bashoratchi ayollar.
 28. Penatlar – uy ombori va u yerda saqlanadigan oziq-ovqatlar xudosi.
 29. Lara –oila va xo`jalik xudosi.
 30. Manalar – o`lgan ajdodlarning ilohiylashtirilgan ruhlari, hayot bo`lgan avlodlar homiysi.
 31. Geniy – ezgu ruh, alohida kishining saqlovchisi.
- Lemurlar (larvalar) – ajina, hayot bo`lgan avlodlarni taqib qiladigan o`lgan ajdodlarning yovuz ruhlari.

Rim provinsiyalari ro`yxati

1. Sitsiliya (er.avv. 227-yil).
- 2 Sardiniya va Korsika (er.avv. 227-yil)
- 3 Uzoq Ispaniya – Betika (er. avv. 197-yil)
- 4 Yaqin Ispaniya – Tarrakon Ispaniyasi (er. Avv. 197 yil)
- 5 Makedoniya (er.avv. 148 yil)
- 6 Afrika (er.avv. 146 yil)
- 7 Osiyo (er. avv. 130-yil)
- 8 Narbon Galliyasi (er.avv. 120-yil)
- 9 Kilikiya (er.avv. 92 –yil)
- 10 Krit va Kirenaika (er.avv.75-yil)
- 11 Pont va Vifiniya (er.avv. 74-66 yillar)
- 12 Suriya va Falastin (er.avv. 63 –yil)
- 13 Lugudun Galliyasi (er.avv. 52-yil)
- 14 Belgika (er.avv. 52-yil)
- 15 Akvitaniya (er.avv. 52-yil)
- 16 Yangi Afrika - Numidiya (er. avv. 46-yil)
- 17 Misr (er. avv. 30-yil)
- 18 Illiriya (er. avv. 27-yil)
- 19 Axaya (er. avv.27-yil)
- 20 Galatiya (er. avv. 25-yil)
- 21 Luzitaniya (er.avv. 19-yil)
- 22 Retsiya (er.avv. 15 –yil)
- 23 Norika (er.avv. 15 –yil)
- 24 Meziya (er.avv. 25- yil)
- 25 Pannoniya (er.avv. 10-yil)
- 26 Dalmatsiya (er. 6-yil)
- 27 Yuqori Germaniya (er. 16 –yili)
- 28 Quyi Germaniya (er. 16 yili)
- 29 Kappadokiya (er. 17-yili)
- 30 Kingitan Mavritaniyasi er. 40 -41 yillari)
- 31 Sezar Mavritaniyasi (er. 40-41 yillari)
- 32 Likiya va Pamfiliya (er. 43-yili)
- 33 Britaniya (er. 44-yili)
- 34 Frakiya er. 46 –yili)
- 35 Arabiston (er. 105 –yili)
- 36 Dakiya (er. 107yili)

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

- Античные способ производства в источниках/ Под ред. С. Жебелева и С. Ковалева. Л., 1933.
- Древние германцы. Сб. документов/ Под ред. А. Удальцова. М., 1937.
- Архитектура античного мира/Сост. В. Зубов, Ф.Путровский. М., 1940.
- Хрестоматия по истории древнего мира / Под ред. В.Струве М., 1953. Т. 3. Древний Рим.
- Древнеримские мыслители. Свидетельства, тексты, фрагменты/Сост. А. Аветисян. Киев, 1958.
- Хрестоматия по истории Древнего Рима / Под ред. С. Утченко. М., 1962.
- Вошинина А. И. Античное искусство. М., 1962.
- Хрестоматия по истории Древнего Востока / Под ред. Струве В. В. и Редера Д.Г. М., 1963.
- Памятники позднеантичной научно-художественной литературы / Под ред. М. Гаспарова. М., 1964.
- Античные риторика / Под ред. А.А. Тахо-Годи. М., 1978.
- Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1980. Т. 1,2.
- Книга для чтения по истории древнего мира: Пособие для учащихся / Под ред. А.И. Немировского. – М.: Просвещение, 1981.
- Хрестоматия по ранней римской литературе/Сост. К.П. Полонская и Л.П. Поняева. М., 1984.
- Плутарх. Сравнительные жизнеописания, т. 3. Биографии Тиберия и Гая Гракхов. М., 1986.
- Хрестоматия по истории Древнего Рима: Учеб. пособие для вузов по спец. «История» / под ред. В.И. Кузищина. – М.: Высш. Шк., 1987.
- Историки Античности. I-II том. М., 1991.
- Хрестоматия по истории Древнего Рима: Учеб. пособие для учителя / Сост. Е.А. Черкасова. – М.: Просвещение, 1991.
- Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1997.
- Хрестоматия по истории древнего мира. Эллинизм. Рим / Под ред. В.Г.Боруховича, С. Ю.Монахова, В.Н.Парфенова. М., 1998.
- Gomer Iliada 2000. Toshkent.
- История Древнего Востока: тексты и документы / под ред. В.И. Кузищина. – М., 2002.
- Историография истории Древнего Востока/ под ред. В.И. Кузищина. – СПб., 2002.

Mundarija
Table of contents
Оглавление

Kirish	
Introduction	
Введение	3

Birinchi qism
The first part
Первый часть

Qadimgi Sharq
Ancient East
Древний Восток

1-mavzu. Qadimgi Misr
1-theme. Ancient Egypt
1-Тема. Древний Египет

1§. Misr tabiati	
Nature of Egypt	
Природа Египта	4
2§. Ijtimoiy hayot	
Social life	
Социальный жизнь	9
3§. Istilochilik yurishlari	
Завоевательные походы.....	16
4§. Diniy e'tiqod. Tibbiyot	
Religion. Medicine	
Религия. Медицина	22
5§. Me'morchilik	
Architecture	
Архитектура	28
6§. Adabiyot	
The literature	
Литература	34

2-mavzu. Old Osiyo qadimda

2-theme. Forward East of an antiquity

2-Тема. Передний Восток древности

1§. Qadimgi Bobil podsholigi Ancient Babylon empire Древне Вавилонское царство.	45
2§. Ikkidaryo oralig`i madaniyati Culture between the river Культура междуречья	54
3§. Qadimgi Ossuriya Ancient Occurie Древняя Оссурия..	69
4§. Finikiya Finiciya Финикия	78

3-mavzu. Er. avv. I ming yillikda Qadimgi Eron va O`rta Osiyo

3-theme. Ancient Iran and Central Asia I thousand years B.C..

3-Тема. Древний Иран и Средняя Азия I тысячелетие до нашей эры.

1§. Er. avv. VI asr oxiri – V asr boshlarida Ahmoniyalar Eroni davlati Forces state the end VI century A beginning V century Ахеменидское держава конец VI в.д.э. начало V в.д.э.	82
2§. Er. avv. VI asr oxiri – V asr boshlarida O`rta Osiyo xalqlari The peoples of Central Asia the end VI century. A beginning V century Народы Средней Азии конец VI в.д.э. начало V в.д.э.	96

4-mavzu. Qadimgi Hindiston

4-theme. Ancient India

4-Тема. Древняя Индия

1§. Hindistonning tabiiy boyliklari Natural riches of India Природные богатство Индии	102
2§. Adabiyot The literature Литература	111

5-mavzu. Qadimgi Xitoy

5-theme. Ancient China

5-Тема. Древний Китай

1§. Xan sulolasi davrida Xitoy China in epoch of a dynasty of Khan Китай в эпохи династии Хана	123
2§. Xalq qo`zg`olonlari National revolts Народные восстания	131
3§. Qadimgi Xitoy adabiyoti The literature of ancient China Литература древнего Китая.....	141

Qadimgi Sharq metrologiyasi Metrology of Ancient East Метрология Древнего Востока	155
---	-----

Tavsiya etiladigan adabiyotlar
The recommended literature
Рекомендуемая литература

Ikkinchi qism
The second part
Вторая часть

Qadimgi Yunoniston
Ancient Greece
Древняя Греция

1-mavzu. Krit jamiyati

1-Тема. Критское общество

1-theme. Krit a society(community)

1§. Krit davlat tuzumi va jamiyati State structure and societies(community) Krita Государственная структура и общества Крита.	157
--	-----

2-mavzu. Er. avv. VIII – IV asrlarda yunon polis-davlatlari

2-theme. The Greek policies - state VIII - IV centuries.

2-Тема. Греческие полисы – государства VIII – IV в.д.э.

1§. Sparta davlati va jamiyati Sparta the state and society(community) Спартанское государство и общество	169
2§. Buyuk yunon kolonizatsiyasi Great Greek colonithatcy Великое греческое колонизация.	179
3§. Afina davlati va jamiyati The Athenian state and society(community) Афинское государство и общество	183
4§. Yunon-fors urushlari The greece-Persian wars Греко-персидские войны	195
5§. Qadimgi yunon madaniyati Ancient Greek culture Древнегреческая культура	204

3-mavzu. Makedoniyalik Iskandar davlati. Ellinizm davri

3-theme. The state Alecsandr Makedoniy. Epoch ellen

3-Тема. Государство Александра Македонского. Эпоха эллинизма

1§. Makedoniyalik Iskandar davlatining tashkil topishi Education of the state Alecsandr Makedoniy Образование государства Александра Македонского	209
2§. Ellin davlatlarining tashkil topishi. Ellinizm madaniyati Education ellen of the states. Culture ellen	

Образование эллинистических государств. Культура эллинизма	227
Qadimgi yunon metrologiyasi	
Ancient Greek metrology	
Древнегреческая метрология	233

Uchinchi qism
The third part
Третий часть

Qadimgi Rim
Ancient Rome
Древний Рим

1-mavzu. Rim davlatining tashkil topishi

1-theme. Education of the Roman state

1-Тема. Образование Римского государства

1§. Rim shahrining barpo qilinishi to`g`risida afsonalar	
Legends education of city of Rome	
Легенды образования города Рима	234
2§. Er. avv. V-I asrlarda Rim respublikasi	
The Roman republic V-I of century B.C.	
Римская республика V-I века до нашей эры	242
3§. Rim respublikasining ijtimoiy-siyosiy hayoti	
Social - political life of republic of Rome	
Социально-политический жизнь республики Рим	254

2-mavzu. Rim respublikasining qulashi. Rim imperiyasi

2-theme. Fall of the Roman republic. The Roman empire

2-Тема. Падение Римской республики. Римская империя

1§. Respublikaning tushkunligi	
Decline of republic	
Упадок республики	280
2§. Hokimiyat uchun kurash. Imperiyaning o`rnatilishi	
Struggle for authority. An establishment of empire	
Борьба за власть. Установление империи	289
3§. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot	
Socio economic life	
Социально-экономический жизнь	303
4§. Rim harbiy tashkiloti	
The Roman military organization	
Римская военная организация.	314
5§. Rim imperiyasining halokati	
Destruction of the Roman empire	
Гибель Римской империи	328

Qadimgi Rim metrologiyasi	
Metrology of ancient Rome	
Метрология древнего Рима	338

Rim xudolari	
Gods of the Roma	
Римская пантеон богов	340

Rim provinsiyalari ro`yxati	
The list of the Roman provinces	
Список римских провинций	341